

Lietuvos istoriografija

ADOLFAS ŠAPOKA

1655 metų Kėdainių sutartis,

arba švedai Lietuvoje 1655–1656 metais

Lietuvos
istoriografija

ADOLFAS
ŠAPOKA

1655 metų Kėdainių sutartis,

arba švedai Lietuvoje 1655–1656 metais

Vilnius „Mokslas“ 1990

MBBK 9(TL)13+9(P)3
Ša 91

Spaudai parengė Antanas Tyla

Š $\frac{0503020908—042}{M\ 854(08)—90}$ 92—90

ISBN 5—420—00654—5

PRATARMĖ

Istorikams ir visiems, kas domisi Lietuvos istorija, pateikiamas dar vienas mūsų žinomo istoriko istorijos daktaro Adolfo Šapokos (1906.II.13—1961.III.9) veikalas „1655 m. Kėdainių sutartis, arba švedai Lietuvoje 1655—1656 m.", parašytas prieš 50 metų. Laiko tėkmė prabėgo pro jį kaip vanduo pro akmenį upės vagoje. A. Šapokai pasitraukus į Vakarus, mašinraštis ilgai gulėjo čia, Lietuvoje, užmirštas ir nežinomas. Paskui, kai buvo surastas ir kartu su kitu kūrybiniu autoriaus palikimu perduotas Lietuvos Mokslų akademijos bibliotekai (F233—89), su juo galėjo susipažinti visi istorikai, kuriuos domino studijoje keliami klausimai. Be to, vienas darbo egzempliorius yra Lietuvos CVA (F. 631. Apr. 18. B. 305).

A. Šapoka yra vienas iš populiariausių Lietuvos istorikų, kurio vardas pirmiausia siejamas su 1936 m. išėjusia „Lietuvos istorija". Tą istoriją kartu su A. Šapoka rašė dar keli istorikai, tačiau jis kartu buvo knygos redaktorius, savo pavardę įrašė tituliniame puslapyje ir todėl dažnai tiesiog laikomas viso veikalo autoriumi. Tai ne pirmoji pačių lietuvių parašyta Tėvynės istorija, bet ji kiekvienam lietuviui buvo ir tebėra artima aiškiai išreikštu tautiškumu, lietuvių tautos politinių ir kultūrinių interesų objektyviu nušvietimu. Iš jos mokėsi daugelis Lietuvos moksleivių, ji ugdė tautinę savimonę. Ne veltui stalinizmo ir brežnevizmo epochos dogmatikai A. Šapokos redaguotoje „Lietuvos istorijoje" matė savo didžiausią baubą — nacionalizmą, o į patį redaktorių žiūrėjo kaip į negatyvumo simbolį. Tačiau niekas negalėjo jo apkaltinti nihilizmu ir kosmopolitizmu, nekompetentingumu.

A. Šapoka buvo vienas iš kūrybingiausių Lietuvos Respublikos istorikų. Pirmuosius mokslinius darbus jis paskelbė 1930 m., o po to per visai trumpą laiką, tik per vieną dešimtmetį, parašė brandžiausius savo veikalus, kurie praturtino Lietuvos istoriografiją pamirštų ar iki tol nepastebėtų istorijos procesų analize, naujomis problemomis ir koncepcijomis. Istoriko studijos apie Vytautą Didįjį, Jogailą bei Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės XVIII a. pabaigos politinius veikėjus padėjo pagrindus moksliniam jų vertinimui. Be to, A. Šapoka redagavo kolektyvo paruoštą monografiją „Jogaila", kuri išėjo 1935 m. Pagrindiniai jo tyrinėjimų rezultatai atsispindėjo ir minėtoje „Lietuvos istorijoje".

Stambiausias to laikotarpio A. Šapokos darbas yra monografija „Lietuva ir Lenkija po 1569 metų Liublino unijos". 1937 m. pabaigoje autorius šią studiją kaip disertaciją įteikė Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto tarybai [1]. 1938 m. birželio mėn. 11 d. disertaciją sėkmingai apgynė ir gavo

[1] VDU Humanitarinių mokslų fakulteto tarybos 1937.XI.19 d. posėdžio protokolas Nr. 209 // Vilniaus Valstybinio universiteto Mokslinės bibliotekos Rankraščių skyrius. F96—VDU 116. L. 107—108.

istorijos daktaro laipsnį su įvertinimu „magna cum lauda“ [2]. Tais pačiais metais veikalas buvo išleistas atskira knyga [3]. Joje autorius analitiškai tyrinėja tuos LDK klausimus, kurie buvo lyg ir už senosios Lietuvos valstybės istorijos ribų.

Vienu metu istoriografijoje laikytasi nuomonės, kad po Liublino unijos LDK tėra Lenkijos istorijos objektas. Dėl to labai sielojosi mūsų didysis istorikas Simonas Daukantas. Gavęs Justino Narbuto knygą apie Lietuvos vidaus padėtį Jono III Sobieskio ir Augusto II valdymo laikais, jis 1843 m. liepos 11 d. laiške Teodorui Narbutui rašė: „Knyga labai gera, ir už ją labai dėkoju — bent vienas išdrįso peržengti Lietuvos istorijos ribą, nubrėžtą koroniažų 1569 metais; juk ir po šių metų turėjome savo atskirą teisę, savo kariuomenę, savo antspaudą ir savo pareigūnus, lygius koroniažams, tačiau iki šiol niekas nebuvo skynęs šio erškėčių kelio, pirmas šito ėmėsi ponas pulkininkas Justinas Narbutas, tur būt, kiti baigs, jei ne tautiečiai, tai užsieniečiai“ [4].

Šį S. Daukanto troškimą beveik po šimto metų įvykdė minėtoje monografijoje A. Šapoka. Per Lietuvos ir Lenkijos santykius po Liublino unijos jis atskleidė ir abiejų šių valstybių federacinį statusą. Negalima pasakyti, kad jo koncepcija be prieštaravimų įėjo į mūsų istoriografiją. Dėl federacinio Lietuvos—Lenkijos valstybės pobūdžio nesutaria nei lietuvių, nei lenkų, nei tarybiniai rusų istorikai. Greičiausiai dar tebesitęsia varžybos tarp kelių šimtmečių senumo istoriografijos tradicijos ir nuodugnesniais tyrinėjimais paremtos koncepcijos. Kartu reikia pažymėti, kad A. Šapokos koncepciją brandino jau anksčiau į tai atkreipusio dėmesį rusų istoriko Ivano Lappo (1869—1944) darbai ir bendravimas su šiuo mokslininku. A. Šapoka su I. Lappo susipažino Prahoje, kur 1931—1932 m. gilino Lietuvos istorijos studijas, gaudamas Čekoslovakijos vyriausybės paskirtą stipendiją. Matyt, šia pažintimi iš dalies aiškintinas ir I. Lappo atvykimas į Lietuvą. (1933—1940 m. jis buvo Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto profesorius ir skaitė Lietuvos istorijos kursą.)

A. Šapokos mokslinė veikla glaudžiai siejosi su pedagoginiu darbu. 1933 m. istorikas buvo išrinktas Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Lietuvos istorijos katedros vyresniuoju asistentu, dėstė Lietuvos istoriją, vadovavo seminarams. 1939 m. birželio 14 d. apgynė habilitacinį darbą „1655 m. Kėdainių sutartis, arba švedai Lietuvoje 1655—1656 m.“, t. y. šiame leidinyje skelbiamą studiją, ir gavo privatdocento teises. Per gynimą jam oponavo istorijos profesoriai I. Jonynas ir I. Lappo [5].

[2] VDU Humanitarinių mokslų fakulteto tarybos 1938.VI.11 d. protokolas Nr. 219 // Ten pat. L. 230—234.

[3] *Šapoka A.* Lietuva ir Lenkija po 1569 metų Liublino unijos. Jų valstybinių santykių bruožai. Kaunas, 1938.

[4] *Daukantas S.* Raštai. V., 1976. T. 2. P. 743.

[5] VDU Humanitarinių mokslų fakulteto 1939.VI.14 d. posėdžio protokolas Nr. 232 // VUB RS. F96—VDU 116. L. 357—359.

1940 m. pabaigoje, stalinistų atleistas iš universiteto, A. Šapoka perėjo dirbti į Kauno aukštesniąją technikos mokyklą ir „Lietuviškosios enciklopedijos“ redakciją. Stalinizmo represijos palietė pačius artimiausius jam žmones. 1941 m. birželio 14 d. buvo ištremtas tėvas Juozas Šapoka ir brolio Jono šeima. Tėvas ir brolis Sibire netrukus mirė [6].

1941 m. rugpjūčio 1 d. A. Šapoka vėl grįžo prie akademinio darbo — tapo Vilniaus Universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto docentu. Čia darbavosi iki universiteto uždarymo. 1944 m. pasitraukė į Vakarus. 1948 m. apsigyveno Kanadoje, kur kaip galėdamas populiarino Lietuvos istoriją, bendradarbiavo Bostone leidžiamoje „Lietuviškoje enciklopedijoje“, buvo Lituanistikos instituto istorijos skyriaus vedėjas, paskelbė studiją apie Vilnių. Svetur gyvenančio istoriko niekas nepersekiojo, tačiau kaip tada jo erudicijos reikėjo Lietuvoje. Juk Kanada turi savo istoriją ir savų istorikų. Taigi šiandien dr. A. Šapoka irgi laikytinas stalinizmo epochos auka.

Studijoje „1655 m. Kėdainių sutartis, arba švedai Lietuvoje 1655—1656 m.“ kalbama apie svarbų XVII a. Lietuvos istorijos įvykį ir analizuojamos lietuvių politinių veikėjų bei platesnių visuomenės sluoksnių politinės aspiracijos. Studija parašyta prieš pusę amžiaus, tačiau ir dabar nepraradusi mokslinės reikšmės. Jos išliekamąją vertę ir autentiškumą labiausiai didina autoriaus panaudoti nauji, istorijos literatūroje nenagrinėti šaltiniai [7]. Žodžiu, 1655 m. Kėdainių sutarties iki šiol dar niekas nėra taip plačiai nagrinėjęs. Medžiagos Kėdainių sutarties tyrinėjimui A. Šapoka rinkosi Švedijos archyvuose, kai 1933 m. buvo nuvykęs į Stokholmo universiteto suorganizuotus specialius užsienio istorikų kursus. Naujų dokumentų aptiko ir Lietuvoje. Jis surado ir panaudojo bei apibendrino visus Kėdainių sutarties dokumentus ir aktus. Tuo tarpu anksčiau istorikai dažniausiai remdavosi tiktai rugpjūčio 17 d. (paprastai datuojamu rugpjūčio 18 d.), t. y. tarpiniu tarp sutarties pradžios ir pabaigos aktu, kuris, anot A. Šapokos, „buvo diplomatinės J. Radvilos kovos su De la Gardžiu vaisius, bet ne unijos sutartis“ [8]. Pagaliau autorius išaiškino, kiek žmonių tą aktą pasirašė, ištaisė 300 metų istoriografijoje kerojusį klaidingą tvirtinimą, kad Kėdainių sutartį pasirašė ir Boguslavas Radvila.

A. Šapoka atskleidė Kėdainių sutarties sudarymo sudėtingumą ir kilusius tarp Jonušo Radvilos ir Švedijos karaliaus atstovų prieštaravimus bei jų pasekmes galutiniam sutarties aktui. Pasi-

[6] *Šapoka A.* Šapokų šeimos odisėja // Kultūros barai. 1989. Nr. 8. P. 56—58.

[7] *Tyla A.* Kėdainių sutarties vertinimas XVII a.— 1940 m. istoriografijoje // Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija. 1984. T. 2. P. 59—72.

[8] *Šapoka A.* Jonušas Radvila ir Švedija // Židinys. 1939. Nr. 8—9. P. 214—229.

darė aišku, kad tas aktas nebuvo paties J. Radvilos kūrinys, nes iš esmės atspindėjo Švedijos politinius ir strateginius interesus. Švedijos karaliui Karoliui X Gustavui sutartis buvo reikalinga tik kaip palankiausia priemonė užimti Lietuvai ar jos daliai. Labai vertingas yra A. Šapokos aiškinimas, kaip sutartis buvo vykdoma, kokią ji sukėlė Lietuvos gyventojų reakciją.

Iki A. Šapokos studijos apie Švedijos administracijos ir kariuomenės įvestą valdymą Lietuvoje žinota gana mažai, tik viena kita detalė. Istorikas apibūdino visą administravimo sistemą, jos pagrindinius uždavinius bei jų vykdymo metodus, bet svarbiausia yra tai, kad jis pirmasis lietuvių ir ne vien lietuvių istoriografijoje įrodė, jog Lietuvoje įvyko sukilimas prieš švedų okupacinę kariuomenę.

A. Šapoka istorijos tyrinėjimuose vadovavosi populiariu to meto metodu — rašyti taip kaip buvo. Tai matyti ir dabar skelbiamoje studijoje, kurioje tarytum leidžiama procesui rutuliotis pačiam, dažnai atpasakojamas dokumentų turinys. Todėl skaitytojas iš pradžių gali pamanyti, kad autorius aiškios koncepcijos neturėjo ir dar tik mėgino ją susidaryti, nuosekliai aprašinėdamas įvykius. Šitoks rašymo būdas greičiausiai nulėmė studijos likimą po to, kai ji buvo parašyta ir apginta kaip habilitacinis darbas. A. Šapoka studiją buvo įteikęs Prezidento A. Smetonos vardo Lituanistikos instituto Istorijos skyriui, kad jis ją išleistų. Instituto paskirtai trijų asmenų komisijai — prof. I. Jonynui, dr. Z. Ivinskiui ir K. Jablonskiui — pirmiausia kaip tik ir užkliuvo medžiagos dėstymo būdas, nes visų trijų pasirašytame protokole sakoma: „...tas tyrinėjimas toks, koks yra šiuo metu, tėra atpasakojimas autoriaus surinktos gausingos medžiagos. Jame tarp daugybės atpasakotų faktų ir faktelių paliko neišryškintos ir sunkiai suvokiamos pagrindinės autoriaus mintys <...>. Spausdinamam mokslo darbe jos turi būti daug ryškiau išdėstytos, todėl dr. Šapokos rankraštis laikytinas tiktai darbo juodraščiu. Išleidus jį esamąja forma, kad ir kiek apdailinta <...>, darbas būtų labai naudingas kuriam kitam autoriui, panorusiam parašyti švedų buvimo Lietuvoje 1655—1656 metais istoriją. Čia žinių yra surinkta ir atpasakota daugybė, gerai įsiskaičius, galima bus rasti pačioje knygoje faktų įvertinimo, beliks surankioti išblaškytas knygoje mintis ir jas ryškiai iš naujo atpasakoti <...>. Tą darbą geriausiai galėtų ir turėtų atlikti pats dr. A. Šapoka <...>. Todėl komisija randa, kad tokia forma, kokią dr. A. Šapokos darbas dabar turi, jis nėra spausdintinas, taigi šįmet negali būti išspausdintas“ [9].

Įvykdyti komisijos pageidavimų A. Šapoka nebespėjo, nes netrukus pasikeitė politinė padėtis, autorius buvo atleistas iš universiteto ir apie studijos tobulinimą, o tuo labiau apie išleidimą ne-

[9] Lietuvos istorijos instituto biblioteka. R-212. L. 25.

begalėjo nė galvoti. Taip ji ir gulėjo kaip parašyta, su recenzentų pastabomis paraštėse.

Kadangi komisija nulėmė studijos išleidimo klausimą, reikia kritiškai pažvelgti ir į jos padarytą vertinimą. Kaip jau sakėme, recenzentai priekaištavo vien dėl dėstymo metodo, nes nebuvo pakankamai gerai susipažinę su nagrinėjamos problemos istoriografija ir negalėjo objektyviai įvertinti pateikto darbo reikšmės. Tęsdami komisijos pradėtą polemiką, pirmiausia turėtume pažymėti veikalo dalykinę struktūrą. Iki tol istoriografijoje daugiausia figūravo tik pats Kėdainių unijos sudarymo faktas, sukeltas karo su Rusija nesėkmių, o A. Šapoka ne tik išplėtė unijos sudarymo aplinkybių raidą, bet, kaip jau minėta, atskleidė jos sudarymo procesą, išryškino opozicines jėgas, prieštaravimus tarp J. Radvilos ir Švedijos karaliaus atstovų, Lietuvos valdymą po unijos sudarymo ir sukilimą prieš švedų administraciją. Šitaip dar niekas Kėdainių sutarties nebuvo tyrinėjęs, ir tai yra autentiškiausias autoriaus studijos bruožas, kurio nepastebėjo recenzentai. Be to, bent jau mūsų istoriografijoje ir plačioje lenkų istoriografijoje niekur nebuvo jokios žinios apie ginkluotą sukilimą prieš švedų administraciją ir kad Kėdainių unija dėl to ir buvo nutraukta. Pagaliau labai svarbu, kad A. Šapoka išaiškino, jog „sukilimas prieš švedus vyko ir be valstybės kariuomenės, ir be oficialiųjų jos vadų“.

Kartu reikia sutikti, kad veikalas redaguotinas. Tekste nemažai pasikartojimų, kai kur tiesiog maišosi įvairių istorijos įvykiuose dalyvaujančių asmenų, daugiausia politinių veikėjų, argumentai bei nuomonės, ir skaityti reikia labai atidžiai. Tačiau redaguoti dabar, kai Autoriaus nėra gyvųjų tarpe, be jo sutikimo būtų ne tik atsakinga, bet ir neetiška. Todėl buvo stengiamasi, kiek įmanoma, išsaugoti darbo autentiškumą. Aišku, galutinai rengiant rankraštį spaudai, reikėjo pataisyti bei suvienodinti rašybą, skyrybą ir tas stiliaus, leksikos bei linksnių vartojimo klaidas, kurių ir anuo metu nepraleisdavo nė vienas principingesnis kalbos taisytojas. Tokių taisymų palyginti nedaug, nes, apskritai kalbant, A. Šapokos stilius sklandus, kalba žodinga ir gyva. Suvienodinti ir Autoriaus palikti vietovardžių bei asmenvardžių rašymo įvairumai. Jeigu buvo galima, atskleistos asmenų vardų santrumpos, o tais atvejais, kai asmenys vadinami tik vardais ar pavardžių santrumpomis,— įrašytos pavardės. Manome, kad tai nekeičia nei turinio esmės, nei stiliaus autentiškumo.

Iš esmės paliktos ir savitos, gana įvairios santrumpos šaltinių bei literatūros sąraše bei išnašose. Čia tik vietomis suvienodinti paties autoriaus palikti nukrypimai nuo pasirinktos sistemos. Savaime suprantama, kai kam gal kris į akis dabartinių standartų nepaisymas, bet specialistams dėl to neturėtų atsirasti kokių didesnių sunkumų.

Rengiant leidinį spaudai, vadovautasi principu, kad moksliniame darbe neprivalu ir negali būti vienodai detaliai aiškinami pagrindiniai ir antraeiliai dalykai. Todėl nekomentuojamos tos vietos, kurias nespecialistai gal ir sunkiau supras. Pagaliau neaiškumai turėtų paskatinti pačius skaitytojus ieškoti atsakymo kituose istorijos veikaluose ir informacijos leidiniuose.

Kai kurie A. Šapokos studijoje nagrinėjami klausimai šiuo metu jau išgvildenti nuodugniau, plačiau, yra išanalizuotų ir naujų, anuo metu Autoriui neprieinamų šaltinių, kurie leido geriau suprasti 1655—1656 m. įvykius.

Pabaigoje pridėtuose paaiškinimuose išversti lotyniški ir kitokie teksto intarpai (jie knygoje pažymėti žvaigždutėmis), taip pat komentuojami lietuviški terminai, kurių dabar istoriografijoje nebesutinkame. Be to, išaiškintos santrumpos, kurių nėra Autoriaus sudarytame šaltinių ir literatūros sąraše. Studijoje panaudoti dokumentai iš Upytės ir Žemaitijos Pilies teismų aktų knygų. Tuomet jos buvo Vytauto Didžiojo Universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje, o dabar — Vilniaus Valstybinio Universiteto Mokslinės bibliotekos Rankraščių skyriuje. Pasikeitė ir jų šifrai. Tai irgi nurodyta leidinio pabaigoje.

Tikimės, kad šis dr. Adolfo Šapokos veikalas padės plačiau susipažinti su sudėtingu Lietuvos istorijos laikotarpiu ir paskatins domėtis kitais su juo susijusiais klausimais.

Vilnius,
1988.XII.17.

Antanas Tyla

ĮVADAS

XVII amž. antroje pusėje atsinaujinęs karas su Švedija, be abejo, buvo vienas iš žymiausių epizodų visoje Respublikos istorijoje. Tuo tarpu kai metais anksčiau prasidėjęs karas su Maskva visu savo svoriu užgulė Lietuvą, Švedų karo centras buvo Lenkijoje. Ten buvo išspręstas ir jo likimas. Istorinėje lenkų literatūroje visas šis karas yra gana plačiai išnagrinėtas, tačiau to meto įvykiai Lietuvoje ten tik labai siaurai tepaliečiami. Pats žymiausias iš to meto Lietuvos įvykių, būtent 1655 m. Kėdainiuose padarytoji unijos sutartis su Švedija, ten apibūdinama kaip tuometinio Lietuvos didžiojo hetmono bei Vilniaus vaivados Jonušo Radvilos išdavikiškas darbas, kaip neribotų jo ambicijų vaisius. Kaip į padanges yra iškeliamas šių karų Lenkijos didvyris Čarneckis, taip visaip juodinamas Jonušas Radvila. Šio karo metu Jonui Kazimierui pasirodė neištikimi daugybė tiek lenkų, tiek lietuvių, tačiau visiems kitiems tai lyg ir pamirštama. Karaliaus, jo artimųjų bei dvaro Radvilai mesta išdaviko dėmė literatūron buvo įvesta Rudavskio su Kochovskiu, o iš jų perimta vėlesniųjų autorių, kurių betgi nė vienas nepasistengė bent kiek arčiau susipažinti nei su jo asmeniu, nei su to meto Lietuvos įvykiais bei joje veikusiomis pajėgomis. Visi tenkinosi senųjų autorių bendrais apibūdinamaisiais posakiais, nesusidarydami net tikslaus įvykių vaizdo. Atkasęs nemaža naujų faktų bei susipažinęs su naujais dokumentais, Kubala taip pat nepasistengė į juos įsigilinti ir prisijungė prie bendrojo choro, savo atradimus panaudodamas tik iliustracijai.

Jonušą Radvilą reabilituoti buvo bandyta jau XVII amž., tačiau veltui. „Apologia pro Illustrissimo Celsissimo Principe Janussio Duce Radivilio, Sacri Romani Imperii Principe, Duce Birsarum et Dubincorum etc., quondam Palatino Vilnensi et Exercituum Magni Ducatus Lithvaniae Supremo Generali" (be vietos ir datos, 4°) nepaliko jokio atgarsio. Šios apologijos autorius[1] stengėsi jį reabilituoti, įrodinėdamas, kad jis visa tai daręs verčiamas aplinkybių, tuo tarpu XIX amž. vidurio Radvilų istoriografas Kotlubajus, neneigdamas išdavystės, stengėsi įrodyti, kad visa tai jis padaręs per daug skriaudžiamas bei atstumiamas karaliaus. Pasipiktinęs Kotlubajaus J. Radvilai reiškiamomis simpatijomis, B. Kalickis po 7 metų parašė labai aštrų poleminį straipsnį, tikrą Jonušo ir visų Radvilų kaltinamąjį aktą. Sumedžiojęs viską, kas tik galėjo jį neigiamai apibūdinti, jis sako: „Pradedant nuo 1652 m. nutrauktojo seimo, Jonušo Radvilos gyvenime negalima rasti nė vieno momento, kuriame jis nebūtų liūdnai kenkęs tėvynės gerovei, nebūtų dirbęs jos pražūčiai"[2].

[1] Pasak *J. Lukaszewicz,* Geschichte der reformmirten Kirchen in Lithauen. I, Leipzig, 1848, 167 psl., 30 išnašos, šią apologiją, B. Radvilai pavedus, parašęs Samuelis Pšipkovskis. Plg *I. J. Kraszewski,* Wilno II, 114—116 psl.

[2] Žr. *J. Radziwiłł,* 228 psl.

Prokuroro tonu kalbąs Kalickis mūsų gali ir nestebinti, tačiau nuostabu, kai beveik po 70 metų su ta pačia koncepcija prie 1655 m. įvykių aiškinimo ateina toks pasižymėjęs istorikas kaip prof. Konopčinskis ir meta daug labai griežtų, nuo mokslininkui privalomo šalto galvojimo labai tolimų frazių[3]. Jam Kėdainių įvykiai taip pat tik J. Radvilos intrigos. Parsisiųsdinęs keletą oficialių dokumentų, jis tariasi jau viską išsiaiškinęs ir galįs tarti paskutinį žodį. Savo pasakojimu surišdamas atskirus dokumentus, kurių atsiradimo aplinkybės jam dažnai vis dėlto nėra aiškios, jis griebiasi net ironijos. Esą tada veikęs vienas Radvila, kuris, vedamas neribotos ambicijos, pervertinęs savo jėgas, neįvertinęs vienintelės natūralios Lietuvos unijos su Lenkija, tad ir pats kartu palūžęs[4]. Apskirtai prof. Konopčinskis pateikė keletą naujų dokumentų, tačiau nedavė jokios naujos pažiūros. Kaip ir ankstesniuosius autorius, jį labiausiai nervina Kėdainių aktų atmetamoji Lietuvos Lenkijos unija. Kadangi dėl šito kaltę mesti visam kraštui nepatogu, tad patogiausia, žinoma, apkaltinti vieną asmenį, kuris daug kieno buvo apšauktas nevidonu dar gyvas tebebūdamas. Tačiau iki šiol niekas nebuvo bandęs smulkiau išaiškinti kelią, kuriuo buvo prieita prie aktų sudarymo, panagrinėti tuo metu čia veikusias pajėgas. Tikrąją aktų prasmę juk tik šitaip tegalima susekti, nes oficialieji dokumentai labai dažnai tikrovės toli gražu nepaaiškina.

Taigi 1655 m. Lietuvos įvykiai lig šiol buvo interpretuojami daugiau publicistiškai, bet ne moksliniu metodu. Su visomis labai supainiotomis pažiūromis polemizuoti autorius čia nemano, nes nėra nė reikalo. Tuo būdu prie tiesos atradimo vis tiek nebūtų prieita. Šio darbo tikslas yra nušviesti įvykių eigą, pasiremiant daugiausia naujais šaltiniais. Tikroji jų prasmė iš to savaime paaiškės. Daugumas naujųjų šaltinių autoriaus yra paimti iš Švedijos Valstybės archyvo Stokholme. Kad pasisekė juos pasiekti, autorius ypatingai yra dėkingas tenykščio Baltijos instituto vadovybei, dar 1932 m. davusiai jam progą 3 mėnesius dirbti Stokholmo mokslinėse įstaigose, pirmiausia minėtajame archyve. Kiti šaltiniai yra čia pat surankioti.

Nenorėdamas per daug išplėsti savo darbo, autorius visos Švedų karo eigos šį kartą nenagrinėja, nes tokiu atveju tektų liesti painius tarptautinius ano meto santykius, taip pat smulkokai nagrinėti kartu vykusį karą su Maskva, nuo kurio eigos labai priklausė kovos su švedais. Nebuvo reikalo visa tai čia liesti ir dėl to, kad visi tie klausimai istorijos literatūroje jau pakankamai išaiškinti, taigi būtų tekę dažniausiai tik pakartoti kitų tyrinėjimų

[3] Tarp kitko jis rašo: „Może się znaidzie w Kownie Matejko, który tę pyszną, demoniczną twarz w asystencji sprytnie uśmiechniętych szwedów M. de la Gardie i B. Skyttego odmaluje na pierwszym planie unji kiejdańskiej?" (Unja czy kajdany, 387 psl.)

[4] Dėl prof. Konopčinskio pažiūrų bei dėl jo paskelbtųjų dokumentų autorius ruošiasi plačiau kitur pasisakyti.

vaisius. Autorius čia stengėsi išaiškinti tris, kitų dar beveik nenagrinėtus klausimus, būtent, kaip buvo prieita prie ryšių su švedais užmezgimo, kokiomis aplinkybėmis bei kokio pobūdžio ryšiai buvo numatyti ateičiai ir kokiomis aplinkybėmis šitie naujieji politiniai šūkiai žuvo. Viso karo eiga čia paliečiama tik tiek, kiek tai buvo reikalinga geresniam Lietuvos (tikriau švedams pasidavusios jos dalies) įvykių supratimui.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

1. Archyvinė medžiaga

Centrinis valstybės archyvas — C.V.A.

Kauno arkivyskupijos kurijos archyvas — K.A.K.A.

Švedijos Valstybės archyvas (Riksarkivet) Stokholme, cit. pagal atskirus rinkinius: *D la Gard. Saml.*— De la Gardieska Samlingen (ser. A. I. — M. G. de la Gardžio konceptai, ser. C — jam rašytieji laiškai); *Krigsh. Handl.*— Krigshistoriska Handlingar; *Livonica; Skokloster Samlingen* ir kt.

V. D. universiteto bibliotekos rankraščių skyr.— Upytės ir Žemaičių pilies teismų knygos — cit. *U. pil.* ir *Ž. pil.*

2. Spausdintieji šaltiniai ir literatūra

Acta historica res gestas Poloniae illustrantia, II — Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego, zebrał i wydał Franciszek Kluczyński, pars I (1629—1671). Cracoviae, 1880.

Acta pacis Olivensis inedita, t. I, in quo Joachimi Pastorii ab Hirtenberg Aurora Pacis — Diarium pacificationis ex biblioteca Zalvsciana, nunc primum prolatum, Oliva pacis continentur. Recensvit, illustravit, tabulas publicas et observationes adiecit Johannes Gotlob Boemiun, historiogr. Reg. Hist. Prof. P. O. Lips., Vratislaviae, apud Gvil. Theoph. Kornivm et Gampertvm, A. D. MDCCLXIII.

Akty, otnosiaščijesia k istorii Južnoj i Zapadnoj Rossii, sobrannyje i izdannyje archeografičeskoju kommissijeju (A. J. i Z. R.), t. III, IV, V, VII, XIV. S. Peterburg, 1862, 1863, 1867, 1872, 1889.

Akty, sobrannyje v bibliotekach i archivach Rossijskoj imperii archiografičeskoju ekspedicijeju Imperatorskoj Akademii Nauk. Dopolneny i izdany vysočaiše učreždionnoju kommissijeju, t. IV. 1645—1700. S. Peterburg, 1836.

Akty, izdavajemyje kommissieju, vysočajše učreždionnoju dlia razbora drevnich aktov v Vilnie (II — Akty, izdavajemyje archeografičeskoju kommissijeju vysočaiše učreždionnoju v Vilnie; III—XX — Akty izdavajemyje Vilenskoju archiografičeskoju komissijeju; XXI—XXXIX — Akty izdavajemyje Vilenskoju kommissijeju dlia razbora drevnich aktov). Vilna, 1865—1915.

Akty, otnosiaščijesia k istorii Zapadnoj Rossii, I—V. S. Peterburg, 1846—1853.

Archeografičeskij sbornik dokumentov, otnosiaščichsia k istorii Severozapadnoj Rusi, izdavajemyj pri upravlenii Vilenskago učebnago okruga. I—XIV. Vilna, 1867—1904.

Archiv Jugo—Zapadnoj Rossii, izdavajemyj kommissijeju dlia razbora drevnich aktov, sostojaščej pri Kijevskom, Podolskom i Volynskom general-gubernatore, čast. III, tom VI — Akty Švedskago gosudarstvennago archiva, otnosiaščijesia k istorii Malorossii (1649—1660). Kijev, 1908.

M. Baliński. Pamiętniki historyczne do wyjaśnienia spraw w Polsce XVII w posługujące, w dziennikach domowych Obuchowiczów i Cedrowskiego pozostałe. Wilno, 1859.

Fridrik Ferd. Carlson. Sveriges historia under konungarne of Pfalziska huset, Första delen, Carl X Gustaf, Stockholm, 1855.

G. Forsten. Snošenija Švecii i Rossii vo vtoroj polovine XVII v. (1648—1700). — Žurnal Minist. Narodnago Prosveščenija, 1898, t. 315, 316.

Dnevnik generala *Patrika Gordona,* vedennyj im vo vremia jego švedskoj i polskoj služby ot 1655 do 1661 g. i vo vremia jego prebyvanija v Rossii ot 1661 do 1699 g., čast. I, II. Moskva, 1892; perevod s nemeckago M. Saltykovoj (atsp. iš Čtenija v Imperatorskom Obščestvie istorii i drevnostej Rossii pri Moskovskom Universitete, 1892, kn. III, IV).

P. Gronski. Instrumentum Lituanicae deditionis Anno 1655 die 18 Augusti. — Tauta ir Žodis II. Kaunas, 1924; tas pat straipsnis prancūziškai — Le traité Lituano-Suedois on Kejdany (18 Aout 1655). — Revue Historique, 159 Anne. 1928, Paris, p. 291—304.

M. Gruševskij. Istorija Ukraini-Rusi, t. IX. Druga polovina (1653—1657). Lvov, 1931.

B. Kalicki. Bogusław Radziwiłł, koniuszny litewski, szkic historyczny. Kraków, 1878 (atsp. iš Przegląd Polski, Rok XI, XII, 1877, 1878).

Janusz Radziwiłł (Życie J. Radziwiłła przez *E. Kotłubaja...*) — Przegląd Polski, 1866, zesz. IV, październik, p. 192—245.

Annalium Poloniae ob obitu Vladislai IV Climacter I, II, scriptore *Vespasiano a Kochow Kochowski,* Cracoviae, 1683, 1688 (lenkiškas šio veikalo vertimas žr. *E. Raczyński,* Historya panowania Jana Kazimierza).

K. Kognowicki. Życie Kazimierza Leona Sapiehy, podkanclerzego W. X. L. etc., y listy od monarchów, xiążąt y różnych panujących do K. L. Sapiehy... pisane. W Warszawie, 1791.

Wł. Konopczyński, Unja czy kajdany — Myśl Narodowa, 1931, nr. 30, 31.

Wł. Konopczyński i *K. Lepszy.* Akta ugody kiejdańskiej 1655 r.— Ateneum Wileńskie, Rocznik X, 1935.

T. Korzon. Dola i niedola Jana Sobieskiego, 1629—1674, I. Kraków, 1898.

E. Kotłubaj. Galerja Nieświeżska portretów Radziwiłłowskich. Wilno, 1857; Życie Janusza Radziwiłła, Wilno i Witebsk, 1859.

L. Kubala. Wojna Moskiewska 1654—1655 (Szkice historyczne, ser. III). Warszawa, 1910 (W. m.); Wojna Szwecka w r. 1655 i 1656 (Szkice hist., IV). Lwów — Warszawa, 1913 (W. Szw.);Wojna Brandenburska i najazd Rokóczego w r. 1656 i 1657 (Szkice hist., V), Lwów, 1917 (W. Brndb.); Wojny dunskie i pokój oliwski, 1657—1660 (Szkice hist., VI). Lwów, 1922.

I. Kurczewski. Kościół Zamkowy czyli katedra Wileńska, III. Wilno, 1916.

Stefana Franciszka Medekszy, sekretarza Jana Kazimierza, sędziego ziemskiego Kowieńskiego, Księga pamiętnicza wydarzeń zaszłych na Litwie 1654—1668, z rękopismu powierzonego Akademii wydał Wł. Seredyński. — Sciptores rerum polonicarum, III, Kraków, 1875. Wydawnictwo komis. histor. Akad. Umiej. w Krak. Nr. 5.

Księga pamiętnicza *J. Michałowskiego,* wojskiego lubelskiego, a później kasztelana bielckiego, z dawnego rękopismu... wydanie staraniem i nakładem Tow. Nauk. Krakowskiego (Helcel). Kraków, 1864.

Fr. K. Nowakowski, Żrodła do dziejów Polski, I, II. W Berlinie, 1841.

Pamiętnik *Jana Władysława Poczobuta-Odlanickiego* (1640—1684), pszepisał z autografu i przypiskami opatrzył Hr. L. Potocki, opisaniem rękopismu poprzedził i objasnieniami uzupełnił I. J. Kraszewski, Warszawa, 1877.

Polnoje sobranije zakonov Rossijskoj Imperii, sobranije I, s 1649 po 12 dekabria 1825 g., tom I, 1649—1675, nr. 1—618. Sankt-Peterburg, 1830.

Samuel v. Pufendorf. Sieben Bücher von denen Thaten Carl Gustavs Königs in Schweden, mit vortreflichen Kupfern ausgezieret unt mit nötigen Registern vesehen, aus dem Lateinischen ins Hoch-Teutsche übersetzet von S. A. Nürnberg, 1697.

Historya panowania Jana Kazimierza, z klimakterów W. Kochowskiego przez wspolozesnego tłómacza w skróceniu na polski język przełożona, wydana z rękopismu w roku 1840 przez *Edw. Raczyńskiego*, teraz podług oryginału poprawiona i powtórnie wydrukowana, tom I (1648—1658). Poznań, 1859.

Pamiętniki *Albrychta Stanislawa x. Radziwiłła* kanclerza w. litewskiego, wydane przez E. Raczyńskiego, I—II. Poźnań, 1839.

Żywot *x. Bogusława Radziwiłła* przez niego samego napiśany, z rękopismu wydany przez Edw. Raczyńskiego. Poźnań, 1841 — Rinkinyje „Żywoty sławnych polaków XVII w., wydane przez E. R...“ Ta pati autobiografija yra išspausdinta „Wizerunki i rostrząsania naukowe, poczet nowy drugi“, tomik IX. Wilno, 1839, p. 32—93. Tik čia ji neteisingai priskirta kancleriui Albrechtui Radvilai ir įvardinta: „Albert Radziwiłł, 1620—1656, autobiografia“.

Relacye Nunczyuszów Apostolskich i innych osób o Polsce,

1548—1690, II. Berlin—Poznań, 1864. Wydanie Biblioteki Polskiej w Paryżu.

Historiarum Poloniae ab excessu Vladislai IV ad pacem Olivensem usque libri IX seu Annales regnante Joanne Casimiro... auctore *Laurentio Joanne Rudawski,* equite... Ex manusiripto celeberimae bibliothecae Zaluscianae edidit... Laurentius Mizlerus. Varsaviae et Lipsiae, 1755. Lenkiškas šio veikalo vertimas — Historja Polska... przez W. J. Rudawskiego... przełożył Władzimierz Spasowicz, t. 1—2. Petersburg i Mohylew, 1855.

S. M. Solovjov. Istorija Rossii s drevniejšich vremion, II, Obščestvennaja polza. S. Peterburg. B. m.

A. Šapoka. Lietuva ir Lenkija po 1569 metų Liublino unijos, jų valstybinių santykių bruožai. Kaunas, 1938.

S. Temberskiego Roczniki 1647—1655, wydał Dr. Wiktor Czermak. — Scriptores rerum Polonicarum XVI. Wydawnictwo Kom. Histor. Akad. Umiejętności w Krakowie, nr. 56. Kraków, 1897.

A. Theiner. Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia, maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis depromta collecta ac serie chronologica disposita ab Augustino Theiner, III (1585—1696). Romae, 1863; Monuments historiens relatifs aux regnes d'Alexis Michaelowitsch, Feodor III et le Grandczars de Russie, extraits des Archives du Vatican et de Naples. Rome, 1859.

Antoni Walewski. Historia wyzwolenia Polski za panowania Jana Kazimierza, 1655—1660, I, II. Kraków, 1866, 1868; Historya wyzwolonej Rzeczypospolitej wpadającej pod jarzmo domowe za panowania Jana Kazimierza, 1655—1660, I, II. Kraków, 1870, 1872.

Jan Wegner. Szwedzi w Warszawie 1655—1657. Warszawa, 1936.

Volumina Legum, przedruk zbioru praw staraniem xx. piarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782 wydanego, tom IV. Petersburg, 1859.

I. ŠVEDŲ KARO IŠVAKARĖS

1. Karo su Maskva pradžia

XVII amž. Lietuvos istorijoje sunkių momentų netrūksta. Tai jai gresia pavojus iš kaimynų, tai kraštas varginamas susikonfederavusios kariuomenės, reikalaujančios teisėto atlyginimo už tarnybą, kuriam betgi valstybės iždo pajamų neužtenka, tai verda neramumai dėl vidaus nesantaikos. Tačiau 1655 m. antroji pusė neabejotinai buvo sunkiausia: valstybės iždas tuščias, militarinės pajėgos menkos, be to, visų jų panaudoti valstybės gynimui neįmanoma dėl nesantaikos atsakingųjų valstybės sluoksnių viršūnėse, o priešai užgriuvo iš visų pusių. Pačiu kritiškiausiu karo su Maskva momentu iškilo neišvengiamas švedų puolimo pavojus.

Pirmasis Romanovų bandymas atgauti didžiosios Maskvos suirutės metu Lietuvos ir Lenkijos atplėštas žemes pasibaigė gėdinga 1634 m. Polianovkos taika. Nuo 1648 m. prasidėjus Lenkijos karams su Chmelnickio vadovaujamais sukilusiais kazokais, į kuriuos buvo įvelta ir Lietuva, Maskva čia įžiūrėjo puikią progą pasinaudoti ir Polianovkos traktatą nutraukti. Jos elgesys Respublikoje didelį susirūpinimą kėlė jau pirmaisiais Chmelnickio sukilimo metais, tačiau karas pasidarė neišvengiamas tik po to, kada Maskvai pasidavė kazokai. 1653.VI.22 caras pranešė Chmelnickiui jį ir visus kazokus priimsiąs savo valdiniais. Negalėdamas likti saugus tarp Turkijos, totorių ir Respublikos, Chmielnickis pagaliau nutarė pasiduoti carui. Caro raštas — Chmelnickio ir kazokų priėmimas savo valdiniais — buvo datuotas liepos 2 d., tačiau Maskva karui tebebuvo dar nepasiruošusi, tad ir šitas aktas turėjo likti paslapty. Chmelnickiui maldaujant skubios paramos, už kurią jis žadėjo priimti visas sąlygas, spalio mėn. gavęs krašto soboro pritarimą, caras pagaliau ryžosi išeiti viešumon ir pradėti su Respublika karą. Pas Chmelnickį tuojau buvo pasiųsta delegacija, vadovaujama bajoro Buturlino, priesaikos priimti ir skubotai buvo vykdomi pasiruošimai karui. Buturlinas į Perejeslaulį, Chmelnickio paskirtą vietą, atvyko 1654 m. sausio 10 d. Po 6 dienų čia atvyko ir Chmelnickis, o 18 d. įvyko priesaika. Tačiau karo su Respublika klausimas galutinai buvo išspręstas jau anksčiau. Tą pačią dieną, kada Buturlinas atvyko į Perejeslaulį, t. y. 8 d., prieš pačią priesaiką, caras pasiuntė Jonui Kazimierui karo paskelbimo raštą [1]. Netrukus buvo pradėti pirmieji pasiruošimai pasieny [2], o

[1] Apie Maskvos karo pradžią žr. *Gruševskij* (karo paskelbimo aktas, IX. 2.— Dodatki V, 1534—1539 psl.); *Kubala W. M. ir Solovjov II.*

[2] Bene pirmasis šių pasiruošimų atgarsis Lietuvoje buvo vasario 16 d. lauko hetmono Jonušo Radvilos įsakymas visiems Lietuvos kariuomenės karininkams ir kavalerijos draugams, išvykusiems iš savo dalių, kuo skubiausiai grįžti į stovyklą prie Oršos, nes artėjanti Maskvos kariuomenė.— *A. V. K. XXXIV*, 7—8 psl.

gegužės mėn. iš Maskvos išžygiavo dvi didžiulės armijos. Kunigaikščio Aleksejaus Trubeckojaus vadovaujamoji armija vyko kartu su Chmelnickiu pulti Lenkijos, o kita, žymiai stambesnė, armija, su kuria vyko pats caras Aleksejus, traukė nukariauti Lietuvos. Carui čia pagelbėti Chmelnickis prisiuntė 20 000 kazokų, vadovaujamų Ivano Zolotarenkos.

Prieš Lietuvą buvo nukreiptos stambiausios caro pajėgos, siekusios 300 000 žmonių. Kai kurios dalys buvo gana gerai ginkluotos ir sudarytos iš patyrusių samdinių [3]. Tuo tarpu Lietuva karui buvo visiškai nepasiruošusi. 1653 m. Brastos seimas hetmonams buvo leidęs surinkti 15 000 kariuomenės, tačiau iš dalies dėl finansinių sunkumų, o iš dalies dėl karaliaus ir Lietuvos lauko hetmono Jonušo Radvilos konflikto kariuomenės iš tikro tebuvo tik apie 8 000 [4]. Be to, ir šioji kariuomenė tebebuvo jau seniai negavusi algų, tad kariauti nelinkusi ir prastai aprūpinta amunicija. Seimas, kuris vienas tegalėjo viskuo pasirūpinti, susirinko birželio 9 d., kada caro kariuomenė jau buvo užėmusi keletą Lietuvos pasienio sričių. Kad ir labai triukšmingas, seimas vis dėlto griebėsi nepaprastų apsaugos priemonių. Lietuvos atstovai sutiko kariuomenę padidinti iki 18 000, o jai pasamdyti ir esamajai apmokėti paskyrė net 22 padūmes [5], kurios turėjo būti sumokėtos trimis ratomis: iki rugsėjo 25 d. 6 padūmės, iki spalio 30 d.— 10 padūmių ir iki 1655 m. balandžio mėn. 10 d.— paskutinės 6 padūmės. Be to, žydams buvo uždėta 40 000 auks. pagalvės mokesčio (jie taip pat turėjo mokėti ir padūmes). Visi šitie mokesčiai turėjo būti sunaudoti tik kariuomenės bei karo reikalams [6]. Taigi mokesčiai buvo labai dideli. Tačiau naudos iš jų nedaug tebuvo. Pirmiausia kai kurie pavietai bei vaivadijos dėl jų padarė rezervų. Antai Kauno pavieto, Polocko, Naugarduko ir Mstislaulio vaivadijų atstovai sutiko tik su 16 padūmių, o dėl kitų 6 paliko pasisakyti reliaciniams seimeliams. Minsko vaivadijos atstovai sutiko tik su 17 padūmių, nes 5 jų vaivadija jau sumokėjusi pagal savo nutarimą seimely. Volkovysko atstovai seimeliui paliko spręsti visas 22 padūmes. Be to, Maskvos puolimų jau paliestų Mozyriaus ir Rečicos pavietų atstovai sutiko prisiimti tik 1/4 visų mokesčių, o labiausiai nukentėjusio Starodubo atstovai pareiškė, kad jų pavietas negalės nieko duoti [7]. Tačiau blogiausia, kad ir kitose srityse daugumas nustatytų mokesčių tebebuvo nesumokėję net iki kitų metų gegužės mėnesio seimo [8].

[3] *Solovjov II,* 1659—1663 psl.; *Kubala,* W. M., 215—218 psl.
[4] *Kubala,* op. c. 150; Plg. J. Radvilos 1654.V.10. laišką primui R. A.— *Skokloster Saml.,* 341 fol.; Epistolae ad A. Leszno..., Nr. 15.
[5] Padūmės mokestis nebuvo vienodas. Pagal sodybų rūšis (mieste, miestelyje, kaime) jis svyravo tarp 3 ir 1/2 auks. Žr., *Vol. Leg. IV.,* 147—148 psl., 321—323 fol.
[6] Ten pat, 218—219 psl., 472-474 fol.
[7] Žr. Deklaracye Województw i Powiatów W. X. L.— Ten pat, 219—220 psl., 475—478 fol.
[8] Retenta Wiel. Xięstwa Lit.— Ten pat, 223 psl., 483 fol.

Jonušui Radvilai, šio seimo metu paskirtam didžiuoju Lietuvos hetmonu, karą teko pradėti su senomis pajėgomis, nes priešas nelaukė. Pajėgos buvo menkos. Iš viso kariuomenės sąrašuose figūravo 11 261 karys [9]. Į pirmą susidūrimą teko stoti vos su 8 000. Tai buvo rugpjūčio 12 d. ties Šklovu. Ir su tokiomis mažomis pajėgomis Radvilai pasisekė nugalėti 40 000 caro kariuomenės, vedamos kunigaikščio Čerkaskio [10]. Laimėjimas buvo didelis (maskviečių žuvo apie 6—7 tūkst.), tačiau visos kampanijos jis negalėjo nulemti. Palyginus su visomis caro pajėgomis, tai buvo menkas nuostolis. Čerkaskis su apardyta savo kariuomene pasitraukė už Dnepro ir susijungė su Trubeckojum, kuris, kaip minėta, buvo siųstas į Lenkiją užimti Voluinės ir Liublino, betgi dabar gavo caro įsakymą traukti prieš Radvilą. Šis tuo tarpu sustojo už Drutės ties Braličinu. Ką nors veikti jis negalėjo, nes susirgo. Rugpjūčio 24 d. buvo gauta žinia, kad Trubeckojus su 83 000 kariuomenės ties Teterinu persikėlė per Drutę ir ruošiasi užeiti Radvilai iš užpakalio. Šiam su kariuomene pasitraukus į Šepelevičius, įvyko nelaimingas mūšis. Visos jo jėgos buvo išblaškytos, apie 1000 krito negyvi, priešui pateko taip pat didžioji dalis artilerijos ir amunicijos [11]. Rugpjūčio 27 d. Radvila su likučiais atsidūrė Minske, kur stengėsi suburti daugiau pajėgų. Maskvos kariuomenė toliau nėjo. Viena armija sustojo ties Berezina, kita sustojo užėmusi Polocką, Drują ir Dysną, o caras su vyriausiomis pajėgomis nuo liepos 8 d. laikė apgulęs Smolenską. Svarbiausia ir tvirčiausia Lietuvos pasienio tvirtovė nebuvo tinkamai aprūpinta, nebuvo taip pat sutarimo tarp jos gynėjų, tad rugsėjo 29 d. kapituliavo (tą dieną buvo pasirašytos pasidavimo sąlygos, o pilies perdavimas įvyko spalio 3 d.) [12].

Paėmęs Smolenską, caras toliau nebežygiavo. Jis grįžo atgal. Tuo tarpu jo kariuomenė ėmė užpakaly likusias pilis. Mogiliovas buvo paimtas rugsėjo 4 d., gruodžio 2 d. pasidavė Vitebskas [13]. Maždaug tuo pačiu metu buvo užimtos ir kitos mažesnės reikšmės vietovės. Taigi Maskva jau buvo užėmusi beveik visas sritis Dauguvos—Berezinos linijoje. Toliau ji nesiveržė, ir visą kitą žiemą susidūrimai vyko tik Gudijoje, kur Lietuvos kariuomenė bandė atgauti kai kurias prarastas sritis. Carą sulaikė Maskvoje 1654 m. rudenį kilęs baisus maras ir visokie vidaus sunkumai [14]. Puolimų pertraukos metu Lietuvai ir Lenkijai buvo gera proga susi-

[9] *Kubala,* op. c., 220 psl.
[10] Ten pat, 220—222 psl.
[11] Ten pat, 223—224 psl.
[12] Ten pat, 225—235, psl.; *R. Mienicki,* Utrata Smoleńska w r. 1654 i Sprawa Obuchowicza. Kwartalnik Litewski. Rok. I., t. IV, 1910, 41—66 psl. Plg. *Archeogr. sborn. XIV; A. V. K. XXXIV,* 18—19 psl.; *Baliński,* Pamiętniki; *Michałowski,* Ks. Pam., 728—732 psl.; *A. Z. i J. R. XIV.* Visų 1654—1655 m Maskvos žygių aprašymas yra *Akty, sobr, v bibl. IV,* 89 nr. 127—130 psl.
[13] Pasidavimo aplinkybės: *A. J. i Z. R. XIV,* 285—294 psl.; *A. V. K. XIII,* 93—98 psl.
[14] *Solovjov II,* 1667—1671 psl.

tvarkyti, pasiruošti naujam vasaros karui. Tačiau vis trukdė nelemtieji vidaus vaidai.

Jonušas Radvila buvo pasiekęs didžiojo hetmono buožės ir jautėsi turįs teisių vadovauti visam valstybės gynimo organizavimui, tačiau karalius, kuris ir didžiojo hetmono urėdą jam atidavė tik spiriamas ir reikšdamas protestą, stengėsi jį suvaržyti ir kėlė lauko hetmonu paskirtą Gansiauską, sau ištikimą žmogų, siekiantį iškilti Radvilos sąskaita. Kad tarp jų sutarimo nebus, buvo aišku iš pat pradžių. Radvila, kuris buvo norėjęs savo jaunesniuoju kolega turėti pusbrolį Boguslavą, Gansiauską sveikindamas ir kviesdamas darniai bendradarbiauti, kartu labai diplomatiškai įpynė keletą perspėjimų [15], kurie santykių, žinoma, negalėjo pagerinti. Karalius tuojau pat pasirodė Radvilai per daug neteisingas. Turtingiausias Lietuvos ponas, krašto istorijoje jau daugiau kaip šimtą metų vyravusios šeimos galva, jos tradicijų paveldėtojas, pirmasis Lietuvos senatorius ir pirmasis ministras, neabejotinai įtakingiausias žmogus Lietuvoje, be to, nepaprastos ambicijos bei išdidumo žmogus, Radvila pasijuto jau per daug viešai atstumiamas, matė aiškiai laužomas savo, kaipo didžiojo hetmono, teises. Prieš seimą, tebebūdamas vienintelis hetmonas, jis skundėsi negalįs išprašyti iš karaliaus raštų, pavedančių verbuoti naujus kariuomenės dalinius, pririnkti iki 1653 m. seimo leistų 15 000 [16].

Tai dar buvo galima aiškinti įvairiomis, kad ir finansinėmis kliūtimis. Tačiau kada, seimui paskyrus naujų mokesčių ir leidus susirinkti 18 000 karių, karalius verbavimą pavedė vienam Gansiauskui, reiškiamas nepasitikėjimas buvo visiems aiškus. Štai dėl to Lenčicos vaivada Jonas Leščinskis primui ir rašė, kad Radvila, kuris vienintelis tokiu kritišku momentu dar galįs ką nors padaryti, šitaip esąs verčiamas rūpintis pirmiausia savimi, esąs stumiamas padaryti išdavystę [17].

Tuo tarpu, kai Radvila ruošėsi į karą, kai kovėsi ties Šklovu ir kai pralaimėjo ties Šepelevičiais, Gansiauskas tvarkė savo reikalus Varšuvoje ir per agentus verbavo sau naują diviziją. Radvilos interesus Varšuvoje gynė jo agentas Ukmergės maršalka Miežinskis. Negalėdamas prieiti prie karaliaus, jis veikė per Lenkijos ponus. Įsikišus kancleriui Stanislavui Albrechtui Radvilai ir kai kuriems lenkų senatoriams, primas pasidarė hetmonų taikytojas. Tačiau iš to nieko neišėjo. Gansiauskas rugpjūčio 2 d. atsakė, kad su Radvila jokio konflikto nesą, Miežinskis čia triuk-

[15] *Nowakowski I.*, 143 psl. Gansiauskui, kaip iždininkui, kartu būti hetmonu netiko, dėl to kai kurie atstovai seime reikalavo, kad būtų paskirtas naujas iždininkas (*Temberski*, 275—276 psl.). Tai būtų buvęs jo nuginklavimas. Neturėdamas savo rankose iždo, jis prieš Radvilą būtų buvęs bejėgis.

[16] Žr. Radvilos V. 10. laišką primui,— *Skokloster Saml.*, 341 fol.; Epistolae ad A. Leszno..., 15 nr.

[17] *Kubala*, op. c., 253—254 psl.

šmą keliąs dėl tokių dalykų, dėl kurių jau seniai buvę susitarta. Susitarimas esąs net jo paties pasirašytas. Kariuomenę jis renkąs dėl to, kad seimo metu Radvila prašęs jo vieno nepalikti ir iš tikro jis netrukus išvyksiąs į Vilnių, o iš ten į stovyklą. Su visa kariuomene vyksiąs Radvilos komandon ir, jei būsiąs gerai priimtas, tarnausiąs noriai ir klusniai. Kad kariuomenės nedaug surinkta, ne jis esąs kaltas: kancleris neantspaudavęs karaliaus jam duodamųjų raštų *. Tačiau vakar juos suantspaudavęs vicekancleris Kazimieras Leonas Sapiega, tad tuojau būsią vykdomi. Priekaištas, kad jis verbuojąs ne didžiojo hetmono pageidaujamų ginklų rūšių dalis, esą neteisingas, nes jis negavęs iš Radvilos jokių nurodymų. Kad jam paliktų vadovauti tik miliciją, jis negalįs sutikti. Radvilai pinigų negalįs duoti, nes jų nesą iždе. Dėl to jis duodąs asignacijas, pateiktinas mokesčių rinkėjams [18]. Apskritai Gansiauskas visus priekaištus atmetė ir visą kaltę vertė Miežinskiui, kuris viską maišąs, o Radvila jo klausąs.

Seimas tarp kitko buvo įgaliojęs karalių paskelbti visuotinę bajorijos mobilizaciją. Buvo nutarta, kad į reliacinius seimelius bus išsiuntinėtos dvigubos krivūlės **, o dar viena jau bus pranešta karaliaus ar hetmono Radvilos paskirta rinkimosi vieta bei data [18a]. Reliaciniai seimeliai įvairiuose pavietuose buvo sušaukti įvairiomis dienomis, daugiausia rugpjūčio 6, 8, 12 d. Tačiau kai kur įvyko ir anksčiau arba kiek vėliau. Karalius prieš juos išsiuntinėjo krivūles. Tačiau jose, priešingai minėtąjai konstitucijai, Lietuvos Statutui, visiems įstatymams ir tradicijai, bajorijai buvo įsakoma susirinkti Gansiauskui, bet ne Radvilai vadovaujant. Grįždamas iš Varšuvos, Gansiauskas VIII.16. Nareve paskelbė universalus, šaukiančius bajoriją susirinkti jam vadovaujant, nes didysis hetmonas esąs išvykęs [19]. Visiems pakėlus pasipriešinimo balsą, vėliau universaluose karalius jau kvietė bajoriją rinktis prie Radvilos. Gansiauskas taip pat ėmė raginti rinktis prie didžiojo hetmono [20]. Tačiau įspūdžio pataisyti nebebuvo galima; Radvila mestą pirštinę jau buvo pakėlęs ir ruošėsi spręsti Lietuvos reikalus jos vienos pajėgomis. Iš Minsko atvykęs į Vilnių, visų nepasisekimų kaltininku jis paskelbė Gansiauską, kuris jam nieko nepadėjęs, ir reikalavo sušaukti atskirą Lietuvos konvokaciją. Senatoriai pritarė, ir kancleris Stanislovas Albrechtas Radvila to pareikalavo iš karaliaus visų Lietuvos senatorių vardu [21].

[18] *Nowakowski I.*, 141—142, 144—148 psl. Jono Kazimiero raštas, pavedąs Gansiausko rotmistrui Elijui Lackiui suverbuoti dragūnų vėliavą, datuotas VIII. 3, yra *Ž. pil. 16,* 201 nr., 32—33 fol.
[18a] *Vol. Leg. IV,* 216 psl., 468 fol.
[19] *A.V. K. XXXIV,* 14—15 psl.
[20] Ten pat, 16—17 psl.
[21] *Kubala,* op. c., 255—256 psl.

Karaliui išleidus naujus mobilizacinius universalus, pagal kuriuos bajorija buvo šaukiama rinktis prie Radvilos Minsko stovykloje, hetmonas tą patį pakartojo ir paskyrė datą — IX.24 [22]. Tačiau bajorija nesusirinko. Ji nenorėjo išvykti iš namų: geriausiu atveju seimeliai nutarė pasamdyti ir pasiųsti hetmonui vadinamąsias pavietų kariuomenės dalis, o kiti nutarė likti saugoti savo pavieto sienų [23].

Kaip minėta, Radvila ir visi Lietuvos senatoriai reikalavo konvokacijos. Karalius, bijodamas, kad ji gali visus reikalus pavesti tvarkyti hetmonui Radvilai, o jį patį palikti nuošaly, rugsėjo antroje pusėje išsiruošė į Lietuvą. Į Gardiną pasitarti buvo pakviesti visi Lietuvos senatoriai. Tačiau karalius prieš tai padarė dar vieną didelį netaktą, būtent IX.19 paskelbė viešą laišką Vilniaus vyskupui Tiškevičiui, kurį pavedė įtraukti į Vilniaus pilies knygas. Tai buvo keistas protestas ne tik prieš hetmoną Radvilą, bet taip pat ir prieš kanclerį, ir prieš visus Lietuvos senatorius, kurie jį apleidę. Jis neturįs su kuo pasitarti. Hetmonas nevykdęs jo įsakymų tinkamai sustiprinti miestus, kancleris neantspaudavęs universalų, kuriais norėjęs pavesti surinkti kelis tūkstančius kariuomenės. Negalį būti nieko gero ten, kur kiekvienas uzurpuojąs karališkąją valdžią [24]. Gale savo laiško Jonas Kazimieras visus tikruosius tėvynės sūnus kvietė burtis apie save. Tačiau suprantama, kad šitokios priemonės ano meto sąlygomis nuo jo tik daug ką atstūmė. Santykiai dar labiau paaštrėjo. Radvila paskelbė karaliui priekaištų pilną pasiteisinimą, jo kariuomenės stovykloje ir visame krašte atsirado prieš karalių nukreiptų pamfletų, o į Gardiną pas karalių atvyko vos 9 senatoriai. Pirmuosiuose X.21 ir 22 posėdžiuose buvo nutarta įsakyti Radvilai vykti į Minską, kur turėjo susirinkti kariuomenės apmokėjimo komisija, o kariuomenę, kuri nuo rugpjūčio pabaigos nieko neveikė, pasiųsti į karo lauką. Tuo tarpu Radvila nusileisti nemanė. Spalio 19 d., sukvietęs į Vilnių bajoriją, jis visų vardu pasiuntė pas karalių į Gardiną Miežinskį, per kurį siūlė prašyti Brandenburgo kunigaikštį, kad tarpininkautų derybose su Maskva, siūlė patraukti savo pusėn kazokus, padaryti sąjungos sutartį su Švedija, pagaliau vėl reikalavo Lietuvos konvokacijos [25].

Karaliaus atsakymas Radvilos pasiuntiniui ir visi Gardino nutarimai mums nežinomi. Greičiausiai čia prie jokio susitarimo nebuvo prieita, o Lietuvos nuotaika dar labiau įsielektrino. Paga-

[22] Radvilos IX.12. universalas — *Ž. pil. 16,* 202 nr., 31 fol.

[23] Žr. *Vol. Leg. IV,* 225 psl., 487 fol. Brastos ir Pinsko bajorijai paties karaliaus buvo įsakyta likti saugoti Pagirio *A. V. K. XXXIV,* 17—18 psl. Žemaičių IX.23 d. seimelio nutarimas — *Ž. pil. 16,* 217 nr., 2 fol.; Ukmergės pavieto IX. 1 seimelio nutarimo išrašas iš pilies knygų — *C. V. Arch.* Jie nutarė nuo 40 dūmų pasamdyti po 1 husarą, nuo 20 — 1 kazoką, o tie, kurie neturi baudžiauninkų, nuo 20 dūmų — 1 husarą, nuo 10 dūmų — 1 kazoką. Jie turi būti pasamdyti ir, karužui pašaukus, per 2 savaites pristatyti į Anykščius.

[24] *Kubala,* op. c., 420 psl., 68 išnaša.

[25] Ten pat, 257—258 psl.; *Kotłubaj,* Życie..., 393—399 psl.

liau, spiriamas Lenkijos senatorių, kurie pabūgo, kad, karaliui šitaip elgiantis, Radvila ir visa Lietuva gali griebtis griežčiausių priemonių, Jonas Kazimieras gruodžio pradžioje išvažiavo į Varšuvą [26].

Karaliui tebesant Gardine, atėjo XI.3, seimo numatyta kariuomenės apmokėjimo komisijos susirinkimo diena [27]. Kaip buvo numatyta, komisija susirinko Minske. Gansiauskui nenorint duoti pinigų kai kurioms Radvilos artimųjų dalims, teigiant, kad tokių dalių visai nebuvę, tarp jų griežtas konfliktas kilo jau pačioje posėdžių pradžioje. Atvykusiam specialiam karaliaus pasiųstam taikytojui (Lietuvos referendoriui Bžostovskiui), pasisekė juos šiaip taip sutaikyti. Komisija savo darbus baigė XI.19. Tačiau, trūkstant pinigų, kariuomenei visa skola nebuvo sumokėta.

Senajai kariuomenei algos jau seniai buvo nemokėtos. Tuojau po Šklovo kautynių (VIII.12) karaliaus atstovui Minsko žemės raštininkui K. Volotkevičiui ji buvo pareiškusi, kad, hetmono prašoma, liksianti tarnyboje, bet algų lauksianti tik iki XI.9. Jei iki to laiko negausianti visos skolos už 6 ketvirčius, susikonfederuosianti [28]. Dabar, hetmonui Radvilai prašant, ji sutiko likti tolesnėje tarnyboje, bet su sąlyga, kad per 2 mėn. gaus karaliaus raštą, jog algos iki 1655.VIII.9 bus tikrai išmokėtos. Be to, Radvila pasižadėjo priešingu atveju kariuomenės reikalavimus remti, o Gansiauskas, laiduodamas savo dvarais, turėjo pasižadėti, kad visas iždo pajamas skirsiąs pirmiausia šitai senajai kariuomenei apmokėti [29]. Taip apraminus kariuomenę, šiaip taip susitaikę, abu hetmonai ir prie jų prisidėjęs su 800 savo karių Boguslavas Radvila gruodžio gale išsiruošė į žygį.

Lietuvos kariuomenės šiuo metu buvo keliolika tūkstančių, be to, buvo atėję pagalbon 3 pulkai pėstininkų ir 14 vėliavų kavalerijos iš Lenkijos [30]. Dalis šių pajėgų buvo pasiųsta saugoti Daugpilio, kita dalis pešioti priešo Vitebsko apylinkėse, o su likusiąja hetmonai ištraukė vaduoti apgulto S. Bychovo, planuodami pro čia prasiskinti kelią prie lenkų, kurie turėjo atžygiuoti pro Braclavą, kad kartu įsiveržtų į Maskvos sritis. Radvila pirmiausia ruošėsi palaisvinti kelią per Dneprą. Tam reikėjo išvaduoti tebesilaikantį S. Bychovą, atsiimti Mogiliovą, Šklovą ir kitas ne tokias reikšmingas vietoves. Tačiau visas planas nuėjo vėjais. Lenkijos kariuomenė ties Achmatovu (II.2) buvo sulaikyta Šeremetjevo su Chmelnickiu ir apie įsiveržimą į Maskvos sritis negalėjo nė galvoti. Lietuva vėl turėjo likti viena. Lietuvos kariuomenė 1654 m.

[26] XII. 5 d. jo raštas datuotas jau anapus Volkovysko, Nowy Dwór — *A. V. K. XXXIV*, 28 nr., 29—30 psl.

[27] *Vol. Leg. IV*, 216 psl.

[28] *Nowakowski I.*, 151—153 psl.

[29] *Kubala*, W. M., 264 psl.

[30] IX. 26 Vilniaus vicevaivada rašo, kad Lietuvon atėjusioji Lenkijos kariuomenė taip spaudžianti savo reikalavimais valstiečius, kad, jei karalius savo universalais jos nesuvaldysiąs, teksią bajorijai su ginklu rankoje prieš ją stoti.— *Michałowski*, 728 psl. Be to, žr. *Kubala*, W. M., 256 psl.

paskutinėmis dienomis atėjo prie N. Bychovo. 1655.I.10 persikėlė prie S. Bychovo ir labai sunkiomis sąlygomis, baisiame šalty laukė žinių iš Lenkijos. Sužinojusi apie lenkų kariuomenės nepasisekimus, palikusi nepaimtą N. Bychovą, kuriame buvo užsidarę kazokai, ji patraukė prie Mogiliovo. Mat buvo norima nors šį tą laimėti. Maskvai nepalankiems miestiečiams ir vienam iš caro vadų (persimetėliui Konstantinui Poklonskiui) padedant, miestas iš tikro buvo paimtas, tačiau Maskvos kariuomenė ir jai palankūs miestiečiai užsidarė aukštutinėje pilyje. Po kelių nevykusių puolimų ir visokių bandymų susitarti geruoju gegužės 10 d. Lietuvos kariuomenė pasitraukė. Mat buvo gauta žinių, kad caras vyksta į Smolenską, iš kur ruošiasi žygiuoti užimti Vilniaus, o be to, priartėjo seimo metas. Taip žiemos žygiai pasibaigė be jokių vaisių[31], o abu hetmonai, palikę kariuomenę stovykloje prie Minsko, išsiskubino Varšuvon į seimą, kuris prasidėjo gegužės 19 d. Reikėjo organizuoti pajėgas prieš naujai ruošiamą didelį caro puolimą. Guduose partizaniškas kovas tęsė tik vienas Poklonskis, Radvilos pakeltas pulkininku.

Kaip atsimenam, nei 1654 m. seimas, nei karaliaus pasitarimas su senatu Gardine Lietuvoje tvarkos neįvedė. Hetmonai, tiesa, nuo gruodžio mėn. veikė kartu, tačiau vienas kitą nuolat žvairakiavo. Lapkričio mėn. Minsko komisija kariuomenės reikalavimų negalėjo patenkinti, nes mokesčiai tebebuvo neišrinkti, nebuvo pinigų. Lietuvoje visą laiką reiškėsi nepasitenkinimas Lenkija, neprisiunčiančia stipresnės paramos, o Lenkijoje sklido gandai, kad Radvilos vadovaujamoji Lietuva ruošiantisi nutraukti uniją[32]. Greičiausiai dar Gardine karalius senatorių buvo prispirtas pasižadėti sušaukti Radvilos reikalaujamąją konvokaciją. Grįžęs į Varšuvą ir pasitaręs su Lenkijos senatoriais, karalius vasario 23 d. iš tikro paskelbė universalus, balandžio 19 d. šaukiančius Lietuvos seimelius rinkti atstovų į konvokaciją, kuri turėjo susirinkti gegužės 10 d. Vilniuje. Tačiau balandžio 3 d. karalius paskelbė naujus universalus, konvokaciją atšaukiančius ir seimeliams pavedančius atstovus rinkti ne į konvokaciją, bet į seimą Varšuvoje gegužės 19 d. Mat esą ir lenkams atsiradę reikalų pasitarti[33].

[31] *Solovjov II,* 1675—1681 psl.; *Kubala,* W. M., 274—280 psl. Plg. Żywot x. Bog. Radziwiłła, wyd. *Raczyński,* 27 psl.

[32] *Kubala,* op. c. 258—262 psl.; *Kotłubaj,* Życie..., 393—399 psl.

[33] Žr. autoriaus knygą „Lietuva ir Lenkija po 1569 metų Liublino unijos", 43—45, 343—348 psl. Ten tik klaidingai spėjama, kad Žemaičių seimelio IV.9 išrinktieji atstovai bus vykę ir į Varšuvą. Dabar autoriui yra pasisekę rasti kito seimelio, įvykusio V. 4, instrukciją atstovams (Jonui Mikalojui ir Eustachijui Stankevičiams, kurie buvo išrinkti ir į konvokaciją), vykstantiems į seimą. Instrukcija yra labai panaši į pirmąją, tik praleidžiama viskas, kas buvo rašyta apie konvokaciją, be to, skundžiamasi, kad per ilgai esą sulaikomi universalai. Konvokaciją atšaukiantį universalą jie gavę vos IV.26— *Ž. pil. 131,* 156—159 fol. Apie konvokaciją, be to, žr. *A. J. i Z. R. XIV,* 643, 646 psl.

Maskvos puolimo, gresiančio švedų karo ir visų nepasisekimų akivaizdoje seimas buvo labai triukšmingas, tačiau pasibaigė laimingai [34]. Nors daugumas Lietuvos bajorijos tebebuvo nesumokėję dar 1654 m. seimo mokesčių, tačiau dabar buvo nutarta uždėti dar 22 padūmes, padalintas į dvi ratas. Pirmoji dalis (12 padūmių) turėjo būti sumokėta iki rugpjūčio 1 d., o kitas 10 padūmių — iki lapkričio 1 d. Reliaciniai seimeliai turėjo išrinkti mokesčių rinkėjus [35]. Be to, dar 2 m. (iki 1657.VI.24) buvo pratestas dvigubas gėrimų mokestis, taip pat 2 m. pratęsti pakeltieji muitai * (pagal 1653 m. konstituciją), nuo kurių tačiau liko laisvi bajorai ir jų valdiniai; pirkliams buvo uždėta 60 000 auks., o žydams 30 000 auks. pagalvės mokesčio. Gėrimų mokesčio ir muitų išrinkimas buvo pavestas iždininkui Gansiauskui, o pirkliams ir žydams numatytoms sumoms sumokėti paskirtos tos pačios datos kaip ir padūmės mokesčiui [36]. Dar neišmokėtų senųjų ir dabar uždedamųjų mokesčių išrinkimui bei jų sunaudojimui patikrinti buvo paskirta speciali komisija (iždo tribunolas) **, turinti susirinkti Vilniuje spalio 24 d. [37]

Tačiau tenka pastebėti, kad bendrosios konstitucijos numatytos 22 padūmės, o iš dalies ir kiti mokesčiai, buvo smarkiai sumažinti faktiškosios to meto Lietuvos būklės ir atskirų pavietų atstovų pareiškimų. Pirmiausia nuo visų mokesčių liko laisvos priešo užimtosios arba sunaikintosios sritys (Smolensko, Starodubo, Polocko, Vitebsko, Oršos, Mstislaulio, Mozyriaus ir Rečicos pav.). Minsko atstovų seime visai nebuvo, tad jo vardu nebuvo jokio pareiškimo. Breslaujos ir Pinsko pavietai sutiko mokėti tik $^1/_2$, t. y. 11 padūmių, o Ašmenos ir Ukmergės pavietai — 12 padūmių [38]. Taigi visi mokesčiai, ir priešui nekliudant, būtų galėję būti renkami tik iš Vilniaus, Lydos, Trakų, Gardino, Kauno, Upytės, Žemaičių, Naugarduko, Slonimo, Volkovysko, Brastos ir Livonijos, t. y. mažiau negu iš pusės pavietų bei vaivadijų. (Taip pat pastebėtina, kad daugumas šių pavietų atstovų seimeliams paliko spręsti, ar iš tikro turi būti renkamos padūmės ar atitinkamas žemės mokestis, „rinkliava", iš kurios susidarytų pavietui tenkančios padūmės sumos ekvivalentas.)

Seimas nutarė imtis ir kitokių priemonių. Pirmiausia buvo nutarta paskelbti visuotinę, be jokių išimčių, bajorijos mobilizaciją. Reikalui esant, karaliui buvo leidžiama išsiuntinėti dvigubas krivūles. Miestiečiai tuo pat metu turį pastatyti 400 karių pėstininkų, iš kurių 100 skiriami Vilniaus apsaugai. Taip pat turį eiti į karą ir visi totoriai. Kartu skiriami specialūs komisarai Vilniaus saugumui organizuoti: vietos vyskupas Tiškevičius ir kaštelionas

[34] Žr. *Kubala,* W. M., 281 psl.; W. Szw., 42—56 psl.; *Walewski I,* 1, 60—65 psl.
[35] *Vol. Leg. IV,* 223, 228, psl., 483, 494 fol.
[36] Ten pat, 228, 234—235 psl., 493—494, 507 fol.
[37] Ten pat, 230 psl., 497—498 fol.
[38] Ten pat, 236—238 psl., 511—513 fol.

Chodkevičius[39]. Kariuomenei padidinti buvo nutarta iš visų valstybinių dvarų (seniūnijų ir tenutų) imti vadinamuosius rinktinius pėstininkus. Seniūnai nuo kiekvienų 20 valakų turį pastatyti po 1 karį, apginkluotą degtuviniu šautuvu, kalaviju ir kirveliu. Taip pat seniūnai turį jiems parūpinti maisto, parako, švino ir kiekvieniems 5 tokiems kariams duoti po vežimą. Visi jie turį būti išsiųsti kartu su mobilizuojama bajorija ir hetmono skirto vado komandoje likti tiek laiko, kiek ir bajorija. Jei kas tokių karių neduotų, nuo kiekvieno jų turės sumokėti po 100 markių baudos[40]. Dabar taip pat buvo prisiminti ir praeitų metų nutarimai. Kadangi pavietai, užuot mobilizavę, 1654 m. buvo nutarę pasamdyti vadinamąsias pavietų kariuomenės dalis ir tam reikalui buvo apsidėję specialiais mokesčiais, kurių betgi daugelis nesumokėjo, tad dabar nutarta įpareigoti rinkėjus tuos mokesčius išreikalauti per pilies teismą. Rotmistrai, kurie tokių kareivių verbavimui iš pavietų pinigus gavę, tačiau kareivių nesurinkę, turėsią atsiskaityti būsimoje kariuomenės reikalų komisijoje. Paaiškėjus, kad jie tai padarė iš blogos valios, būsią baudžiami infamijos bausme[41]. Taip pat buvo paskirta kariuomenės apmokėjimo komisija, kuri turėjo susirinkti rugpjūčio 9 d. Minske. Mat tik ligi tos dienos praeitų metų komisijai kariuomenė buvo pasižadėjusi algų laukti. Jei Minske komisijai surinkti trukdytų priešas, ji turinti susirinkti kitoje, didžiojo hetmono skirtoje, vietoje[42]. Kaip matome, seimo buvo daug kas padaryta[43], tačiau, kaip kad dažnai būdavo, visa tai buvo nutarta per daug vėlai. Pavėluota bent pusmečiu. Tarytum anksčiau būtų nesimatę reikalo. Dabar iš visų tų nutarimų nieko gero jau nebegalima buvo laukti. Priešas jau veržėsi gilyn į kraštą ir daugelį sričių jis užėmė anksčiau, negu atėjo net pirmos mokesčių dalies sumokėjimo terminas. Pavojaus akivaizdoje visi, žinoma, pirmiausia rūpinosi savais reikalais, bet ne mokesčių sumokėjimu. Kariuomenės apmokėjimo komisija skirtą die-

[39] Ten pat, 219 psl., 494 fol.
[40] Ten pat, 224 psl., 484 fol.
[41] Ten pat, 225 psl., 487 fol.
[42] Ten pat, 225, 226 psl., 488 fol.
[43] Be to, seimas nutarė imtis dar ir kitų priemonių: 1) Brastai fortifikuoti buvo paskirta lėšų ir inžinierius, o vietos bajorijai buvo įsakyta nuo kiekvieno valako pasiųsti po 1 darbininką ištisai savaitei dirbti tuos darbus (ten pat, 231 psl., 500 fol.). 2) Maršalkos Zavišos pradėtoms Breslaujos fortifikacijoms užbaigti buvo įpareigoti prisidėti visi valstybinių dvarų valdytojai (232 psl., 501 fol.). 3) Visus Zolotarenkos kazokų puolimus atlaikęs S. Bychovas 20 m. buvo atleistas nuo visų naštų valstybei. Jo įgula lig tol buvo išlaikoma vicekanclerio Sapiegos. Dabar 300 vokiečių pėstininkų išlaikymas skiriamas iš iždo (231—232 psl., 500—501 fol.). 4) Siekiant paskatinti geriau gintis, Radvilų Sluckui 1653 m. suteiktos lengvatos pratęstos dar 6 m. (232 psl., 501 fol.). Šios dvi pastarosios konstitucijos, žinoma, buvo pirmiausia dovanos tų miestų savininkams — Sapiegai ir B. Radvilai. Tačiau vėliau tie miestai viltis iš tikro pateisino, liko priešo neužimtomis salomis. Pagaliau minėtina dar viena karo iškelta konstitucija, būtent taupumo įstatymas, kuriuo buvo uždrausta importuoti brangenybes ir brangius audeklus. Drįstantiems brangius rūbus nešioti miestiečiams pagrasinta 1000 markių bauda (236 psl., 509 fol.).

ną nebegalėjo susirinkti ne tik Minske, bet ir Vilniuje. Kaip tik dieną vėliau į Vilnių iškilmingai įvažiavo pats caras. Taigi ir dabar gynimą teko organizuoti tik su senąja kariuomene, su praeitos žiemos nevykusių žygių dalyviais. Tiesa, Radvilai išvažiuojant iš Varšuvos, kur jis, kaip komisijos, ieškojusios kelių susitaikyti su Chmelnickiu, pirmininkas [44], užtruko iki VII.3., karalius paskelbė dvigubas mobilizacijos krivūles [45]. VII.26 buvo išsiuntinėtos paskutinės krivūlės, įsakančios bajorijai rinktis hetmono paskirtoje vietoje VIII.5. [46] Žemaičių bajorija, VII.13 susirinkusi į reliacinį seimelį, gavusi tik vieną dvigubą krivūlę, nutarė rugpjūčio 5 d. susirinkti ginkluota ir žygiuoti į karo stovyklą net ir negavusi paskutinės krivūlės. Jei toji krivūlė bus pasiųsta anksčiau, tai, karužui pranešus, stosianti ir anksčiau [47]. Galimas dalykas, kad panašių nutarimų buvo padarę ir kiti seimeliai, taičau nei Žemaičių, nei kurių kitų sričių visa bajorija kariuomenei pagalbon neatėjo. Nedalyvavo nei ankstesniuose mūšiuose, nei prie Vilniaus.

Kariuomenės skaičius net sumažėjo, nes, gresiant švedų puolimui, Lietuvoje buvusi Lenkijos kariuomenė buvo atšaukta ir pasiųsta į Pamarį [48]. Liepos 26 d. Radvila išsiuntinėjo savo karininkus rinkti seimo numatytųjų vadinamųjų rinktinių pėstininkų [49], tačiau seniūnai jų duoti nesiskubino. Rugsėjo 12 d. Radvila jau iš Kėdainių ragino juos pasiskubinti, kareivius greičiau pastatyti [50], tačiau dabar, derantis su švedais, vaisiai, žinoma, dar menkesni buvo. Tuos kareivius savo užimtose srityse vėliau rinko švedai.

Tuo tarpu kovų lauke būklė buvo labai kritiška. Caras su visomis savo pajėgomis iš Smolensko išvyko dar tebeposėdžiaujant seimui, birželio 3 d. Birželio vidury pradėjo žygiuoti pirmyn visos caro armijos. Visos jos traukė prie Minsko, kur stovėjo vyriausios Lietuvos pajėgos. Jokūbo Čerkaskio vadovaujamoji armija, prie kurios buvo ir pats caras, iš Smolensko žygiavo per Šklovą, Borisovą, kur sumušė iki tol Gudijoje partizaniškai kovojusį, Mogiliovo apsiausties metu carą apleidusį pulkininką Poklonskį, paskui pasuko į Zembiną. Mat reikėjo palaikyti ryšį su nuo Polocko artėjančia Šeremetjevo armija. Tuo tarpu Zolotarenka su savo kazokais nuo tebesilaikančio apgulto S. Bychovo ėjo pro Svislo·

[44] *Gruševskij* IX. 2, 1093—1097 psl.

[45] *A. V. K. XXXIV*, 40—42 psl.; *V. D. Univ. Bibl. R. skyr., Ž. pil.*, 131, 212, 213 fol.

[46] *A. V. K. XXXIV*, 43—45 psl.; plg. 45—47 psl.

[47] *V. D. Univ. Bibl. R. skyr., Ž. pil. 16*, 131, 218, 219 fol. 220, 221 fol. yra įsiūtas pats nutarimo originalas.

[48] *Rudawski I.* 275 psl., be to, žr. ištrauką iš Radvilos apologijos, pateikiamą *Kraszewski*, Wilno II, 114 psl., 10 išnašoje. VII. 3 kariuomenė greičiausiai tebebuvo Lietuvoje (žr. *A. V. K. XXXIV*. 41 psl.).

[49] Hetmonas, papildydamas konstituciją, rašo, kad kiekvienam visai paruoštam kariui turi būti duota 10 auks. trims mėn. ir maisto, o karininkui nuo valako turi būti sumokėta po 3 auks.— *V. D. Univ. Bibl. R. sk., Ž. pil. 131*, 236—267, 244, 245 fol.

[50] Ten pat, 260—261 fol.

čę, kurią sudegino, o jos įgulą išžudė. Liepos vidury Zolotarenkos kazokai jau pasiekė Minską. Čia pat atėjus Čerkaskio armijai, Lietuvos kariuomenė pasitraukė už Nemuno į Ašmenos pavietą. Nė vieno hetmono prie jos nebuvo: Radvila tebebuvo Vilniuje, kur tuo metu rinkosi reliaciniai seimeliai [51], o Gansiauskas dar nebuvo grįžęs iš Varšuvos. Taigi caro kariuomenė artėjo prie Vilniaus nesutikdama jokio pasipriešinimo [52].

Tuo pat metu visus išgąsdino veiksmai švedų generolo Levenhaupto, kuris liepos 9 d. užėmė Daugpilį.

Strategiškai labai svarbaus Daugpilio likimu buvo susirūpinta dar 1654 m. pabaigoje. Lietuvoje buvo manoma, kad Daugpilį caro kariuomenė pulsianti tuojau paėmusi Vitebską. Pilies gynimo organizavimas buvo pavestas Cėsių (Vendeno) vaivadai M. Korfui. Jam pagalbon Radvila įsakė pasiųsti Upytės, Ukmergės ir Žemaičių (galimas dalykas, ir Kauno) vadinamąsias pavietų kariuomenės dalis, pasamdytas vietoje seimo nutartos bajorų mobilizacijos [53]. Pilies įgula, vadovaujama komendanto majoro Teofiliaus Bolto, gynimui nebuvo pasiruošusi. Trūko patrankų, amunicijos ir maisto. 1655 m. balandžio 28 d. miestą apsupo caro generolas, Rezeknės komendantas, Naščiokinas. Turėdamas žinių, kad Daugpilio įguloje esą vos 150 karių, jis atsivedė tik 1000 kareivių, tad Boltas nepasidavė ir užsidarė pily. Naščiokinui pasisekė užimti tik miestą. Pagaliau miesto vaduoti su 3000 kareivių atvyko Radvilos kadaise į Vitebsko sritį pasiųstas S. Komorovskis (Ukmergės seniūnas ir Lietuvos stovyklininkas). Naščiokiną jis greit nuvijo atgal į Rezeknę. Tačiau netrukus užėjo naujas pavojus. Liepos 9 d. prie Daugpilio atvyko švedų generolas feldmaršalas Levenhauptas. Švedija karo dar nebuvo paskelbusi. Kaip tik tuo metu Stokholme tebesiderėjo seimo išsiųsta delegacija. Štai dėl to Komorovskis užklausė Levenhauptą, ko jis čia atvykęs. Tas atsakė, kad turįs įsakymą užimti Daugpilį, o toliau neisiąs. Kadangi jo jėgos buvo gerokai didesnės (pasak Radvilos, jis turėjęs 3000 kavaleristų ir antrą tiek pėstininkų), tad Komorovskis kautis nesiryžo ir pasitraukė į kitą Dauguvos pusę. Levenhauptas pasižadėjo jo nepulti, leisti saugiai trauktis. Pasitraukdamas Komorovskis įsakė miestą padegti. Tačiau, tai pastebėję, švedai padegėjus išvaikė ir miestą užėmė. Netrukus kapituliavo ir pily buvęs Boltas. Jis gavo teisę laisvai pasitraukti su visa įgula. Kariuomenė turėjo išeiti be jokių ginklų, tačiau su vėliavomis. Pasirodė, kad pily būta 6 pėstininkų kuopų. Prisijungu-

[51] VII.12 Vilniuje susirinko savas, o kitą dieną Starodubo seimelis. Žr. *Vol. Leg. IV,* 236, 237 psl., 511, 512 fol.

[52] Apie caro kariuomenės žygį žr. *A. J. i Z. R. XIV,* be to, *Solovjov* II, 1681, 1682 psl., *Kubala,* W. M., 282 psl. Rašydamas, kad liepos 11 d. Zolotarenka atvykęs prie Minsko, Kubala klysta, nes liepos 12 d. Zolotarenka tebebuvo Smelovičiuose ir laukė caro siunčiamos paramos, vedamos Bagdono Chitrovo (*A. J. i Z. R. XIV,* 743—746 psl.).

[53] Radvilos ir Korfo tuo reikalu išsiuntinėti raštai: *Z. pil. 16,* 100—103 nr., 169, 172, 172 a. fol.; *Vol. Leg. IV,* 321 psl., 688 fol.

sios prie Komorovskio, jos iš čia nuvyko ginti Vilniaus, o Levenhauptas, sutvirtinęs pilį ir palikęs įgulą, vadovaujamą pulk. leit. Vilichmano, su visa kariuomene taip pat pasitraukė atgal ir sustojo Kuoknesėje[54]. Be abejo, Daugpilis švedų buvo užimtas tik tam, kad neužgrobtų jo caras, kuriam tada būtų buvęs atidarytas kelias į Livoniją, o svarbiausia, į Kuršą.

Hetmonas Radvila tuo metu buvo Vilniuje. Tačiau nuo Maskvos apsiginti jis nebeturėjo vilčių. Dėl to jis dabar nebe tiek rūpinosi kariuomene, kiek politikavo, galvojo šachuoti carą kazokais arba švedais ir rūpinosi pritraukti prie savęs juo didesnį bajorijos bei didikų skaičių. Svarbu buvo išlaikyti krašto sostinę Vilnių, iš kurio būtų galima kalbėti viso krašto vardu, tačiau dar svarbiau buvo išsaugoti kariuomenę, nes, likus be jokių pajėgų, būtų galima prašyti tik kitų malonės. Jam pačiam tektų likti eiliniu piliečiu. Lenkų literatūroje visi rūpesčiai išsaugoti savo pozicijas viduje ir visokie bandymai užmegzti prieš Maskvą nukreiptus santykius su užsienio pajėgomis Radvilai prikišami kaip mirtinas nusikaltimas, kaip pasiruošimas atsimesti nuo Jono Kazimiero ir nuo Lenkijos. Tačiau tai labai suprantama. Juk jis nebuvo vien kariuomenės vadas, kuris būtų turėjęs vykdyti karaliaus įsakymus. Reikia nepamiršti, kad jis buvo pirmasis Lietuvos senatorius. Jam turėjo rūpėti ne tik kariuomenės, bet ir viso krašto likimas[55]. Jis negalėjo vien tik kautis ir visą laiką praleisti karo stovykloje. Be to, juk panašiai elgėsi ir visi kiti Lenkijos bei Lietuvos ponai. Lauko hetmonas Gansiauskas juk kariuomene ir karu dar mažiau rūpinosi. Kritiškiausiais 1654 ir 1655 m. momentais jis sėdėjo Varšuvoje, kasdamasis po Radvilos galybės pamatais. Tačiau jo ir kitų veikla kažkodėl pamirštama. Netrukus nuo Maskvos ir švedų daugumas išbėgiojo į užsienius[56] arba spruko į saugesnes krašto vietas ir laukė, kol horizontai paaiškės. Radvila šito negalėjo padaryti. Kaip pirmasis Lietuvos senatorius ir hetmonas, jis turėjo ieškoti išsigelbėjimo kelių. Be to, nereikia pamiršti, kad jis buvo Radvila, daugiau kaip 100 metų Lietuvos gyvenime vyravusios šeimos galva. Jo tėvai dėl savo šeimos pozicijų Lietuvoje su karaliais buvo daug kovoję ir visada laimėdavo. Argi galėjo nekovoti jis, didybės ir ambicijos pilnas magnatas? Argi galėjo jis užleisti savo pozicijas kam nors kitam. Ir dar suprasdamas, kad kraštas šitaip vis tiek nebus išgelbėtas. Argi ga-

[54] *Pufendorf*, 91 psl., *Kubala*, W. M., 283, 428 psl., *Carlson I*, 103 psl.; *A. J. i. Z. R. XIV*, 643—645, 757 psl.

[55] Savo padėtį jis gražiai aptarė laiške primui dar 1653.X.10. Žr. *Kotłubaj*, Życie..., 389—393 psl.

[56] Keletas pabėgėlių sąrašų yra išspausdinta: *A. Mosbach*, Wiadomości do dziejów Polskich z Archiwum Prowincyi Szląskiej, Wrocław, 1860, 336—340 psl.: *Temberski*, 324—325 psl.; *Karge*, Zur Geschichte des Deutschtums in Wilno und Kauen, Altpr. Monatschrift, 1917, Bd. 54, 34—94 psl. ir Das Litauen Buch, Eine Auslese aus der Zeitung der 10. Armee, 1918, 94—105 psl. Plg. Zenavičių 1664 m. bylą dėl emigracijos metu žuvusio turto (*K. A. K. A.*, 95 aplankas).

lėjo jis leisti griauti savo visuomeninį kreditą ir kastis po savo galybės pamatais tokiam karaliaus remiamam Gansiauskui, kuris jo akyse buvo nevykęs išsišokėlis, jo paties karo žygiuose išlavintas vadas — nedėkingas mokinys, kurį jis vadino smalyžiu šunyčiu. Suprantama, nekovoti jis negalėjo. Ir ano meto santykiuose tai buvo visiškai natūralu ir suprantama. Visi taip elgėsi.

Kaip jau minėta, Vilniaus gynimo organizavimui seimas buvo paskyręs specialius komisarus, būtent vietos vyskupą Tiškevičių ir kaštelioną Joną Chodkevičių (1654 m. tokiais komisarais buvo skirti Cėsių vaivada M. Korfas ir Žemaičių kaštelionas E. Kerdiejus). Jie turėjo veikti pagal 1621 m. konstituciją, tokiems komisarams pavedusią miestą kartu su pilies teismo pareigūnais ir magistratu sutvirtinti, parūpinti amunicijos, maisto ir kitų atsargų [57]. Tačiau ar tie komisarai ką nors nuveikė, žinių neturime. Yra žinoma, kad visą liepos mėnesį ten pat, Vilniuje, praleido ir Radvila; žinoma, kad ten buvo pasitarimų ir kad liepos gale buvo nutarta kreiptis pagalbos į švedus. Tačiau smulkesnių žinių mums nepaliko joks įvykių dalyvis *.

Nesutikdama didesnio pasipriešinimo, caro kariuomenė, ypač Zolotarenkos kazokai, naikino kraštą ir palengva artėjo prie Vilniaus. Iš Minsko pasiųstas kazokų tuntas sunaikino Kaidanovą, kaip Zolotarenka carui rašo, „Dievui padedant, paėmė, visiškai sudegino, o ten buvusius jūsų cariškos didenybės priešus išžudė" [58]. Kazokai elgėsi taip negailestingai, kad net pats caras turėjo įsikišti ir deginimus bei žudynes uždrausti. Krašto nereikią naikinti, nes čia teksią žiemoti [59].

Kai kurie kazokų būriai pasiekdavo net Vilniaus apylinkes, pasitaikydavo ir susidūrimų. Pagaliau liepos 21 d. caras įsakė savo kariuomenei nuo Minsko pradėti žygį prie Vilniaus [60]. Pusiaukely tarp Smurgainių ir Ašmenos kazokai ir priešakinės Maskvos kariuomenės dalys liepos 26 d. susitiko su viena Lietuvos kariuomenės dalimi, kurią išblaškė [61]. Susirinkusi Lietuvos kariuomenė traukė prie Vilniaus. Ten liepos 30 d. buvo pašaukta bajorija, kuri betgi jau nesuspėjo laiku atvykti į hetmono stovyklą Nemėžyje [62]. Caro pajėgos, Žiupronyse palikusios sužeistuosius, išžygiavo toliau rugpjūčio 4 d. [63] Rugpjūčio 7. d. įvyko paskutinės

[57] *Vol. Leg. III,* 207—208 psl., 428—429 fol., *IV,* 229 psl., 494, 495 fol.
[58] *A. Z. i. J. R. XIV,* 750, 753 psl.
[59] Ten pat, 753, 754, 901, 902 psl.
[60] Ten pat, 747, 748 psl.
[61] Ten pat, 755, 756, 897—899 psl. *Kubala* (W. M., 287 psl.) mano, kad čia buvusi sumušta visa Lietuvos kariuomenė. Tačiau Zolotarenka savo pranešime carui mini čia buvus tik Glebavičių ir Poklonskį. Pasak jo, buvę 7000 karių, tačiau tai labai abejotina.
[62] Ten pat, 752, 757 psl. Žemaičių seimelis tuo reikalu susirinko vos rugpjūčio 5 d., o sutarė stoti 24 d. (*Ž. pil. 131,* 256, 257 fol.)
[63] *A. J. i Z. R. XIV,* 899—902 psl.

kautynės prie pat Vilniaus, o kitą dieną Zolotarenka su Čerkaskiu įžengė į Vilnių. Rugpjūčio 10 d. atvyko į Vilnių pats caras [64].

Zolotarenka, pranešdamas carui, o caras, pranešdamas S. Bychovą puolančiam pulk. Kurbackiui, rašo, kad prie Vilniaus įvykęs didelis mūšis, kuris trukęs nuo 6 val. ryto iki nakties, kad Lietuvos kariuomenė, kuriai vadovavę hetmonai Radvila ir Gansiauskas, labai nukentėjusi ir buvusi priversta pasitraukti už Neries. Pasak Zolotarenkos, jei ne sudegintas tiltas ir ne toks blogas oras, tai iš visos lietuvių kariuomenės esą vargu ar kas būtų paspruk ęs [65]. Tuo tarpu visi Radvilai nepalankūs lenkiški šaltiniai jį kaltina, kad miestą atidavęs be kovos, kad jį dar apiplėšęs ir pan. Aiškus dalykas, kad tai politinių aistrų ir neapykantos tam kalvinui bei lenkų priešui vaisius. Tiesa, Radvila visos savo kariuomenės prie Vilniaus nepaguldė, nes norėjo ją išsaugoti, kad galėtų sėkmingai vykdyti savo planą ir pradėti naują kovą padedamas švedų, su kuriais kaip tik šiuo metu buvo pradėtos derybos. Be kariuomenės jis jau būtų nebegalėjęs tikėtis nei sėkmingai susitarti su švedais, nei kovoti. Turint galvoje jo tolimesnius planus, riteriškai žūti ties sostinės vartais jam būtų buvę neišmintinga. Tačiau apginti miesto jis jokiu būdu negalėjo. Bajorija nebuvo susirinkusi, kariuomenės buvo nedaug. Ji buvo neapmokėta. Liepos 15 d. ji buvo pareiškusi, kad algos ilgiau negu iki rugpjūčio 9 d. nelauksianti (tą dieną turėjo susirinkti ir seimo skirta kariuomenės apmokėjimo komisija), tad turėjo kautis savo pačios paskirtos datos išvakarėse, kada jokių vilčių algą gauti nebuvo. Be to, prieš pat Vilniaus puolimą atvykęs iš Varšuvos Gansiauskas slapta ėmė agituoti kariuomenę, kad Radvilą apleistų, nes jis ruošiąsis karalių išduoti ir pasiduoti švedams [66]. Pasak kai kurių šaltinių, kariuomenės dalis pareiškusi, kad jį iš tikro apleisianti ir kartu su Gansiausku per Kauną vyksianti pas karalių [67]. Iš tikrųjų nuo Vilniaus vykstant į Varšuvą, nebūtų reikėję užsukti į Kauną. Tačiau Gansiausko kurstymą mini ir visai neabejotini šaltiniai [67a]. Be to, greičiausiai ne be ryšio su šia agitacija kariuomenės dalis, prie kurios prisidėjo ir pulk. Žeromskis, kuriam buvo pavesta ginti Vilniaus pilį, vyriausiom pajėgom persikėlus per Nerį, pasitraukė kitu keliu, nuėjo už Nemuno.

Kubala ir kiti lenkų istorikai [68], sekdami Krokuvos Akademijos istoriografu Temberskiu, kanauninku Rudavskiu ir vienu pranešimu į Vieną, sako, kad prieš pat rugpjūčio 7 d. kautynes Radvila įpuolęs į Vilnių, jį apiplėšęs ir išplėšęs didelę pinigų sumą:

[64] Ten pat, 786 psl. Carui įsakius, VIII. 26 Maskvos patriarchas Nikonas paskelbė visoje valstybėje padėkos pamaldas. (*Akty, sobr. v bibl. IV,* 87 nr., 126 psl.)
[65] *A. J. i Z. R. XIV,* 733—769 psl.
[66] *Medeksza,* 2 psl.
[67] *Kubala,* W. M., 288 psl.
[67a] Žr. Miežinskio laišką B. Radvilai.— *Kottubaj,* Życie. . ., 400 psl.
[68] Pradedant: *Kraszewski,* Wilno II, 40 psl.; *Walewski I,* 1, 76 psl.

pasak Temberskio, 100 000 imperialų (apie 7—8 tūkst. auks.), o pasak minėtojo pranešimo į Vieną — milijoną auksinų [69]. Tačiau, be abejo, visa tai buvo vaisius Radvilai nepalankių gandų. Tam nekenčiamam kalvinui buvo suversta visa miesto praradimo kaltė, nors ten pat buvo ir Gansiauskas, kurio pulk. Žeromskis turėjo ginti pačią pilį, bet apie tai nė nepagalvojo. Pasak Temberskio, Vilnių Radvila atidavęs, lyg susitaręs. Tačiau argi ne nesąmonė yra tariamasis Radvilos įsiveržimas miesto apiplėšti. Vyriausiam miestą ginančios kariuomenės vadui, vietos vaivadai dar reikėjo įsiveržti miesto plėšti ar uždėti gyventojams kontribuciją, kada jis galėjo įsakyti viską evakuoti. Tada išeitų, kad rugpjūčio 7 d. kautynės buvo tik surežisuotas maskaradas. Pagaliau iš ko gi tie pinigai buvo išplėšti? Tiesa, pagal seimo konstituciją iždo raštininkai turėjo būti Vilniuje ir priiminėti pavietų rinkėjų surinktus pinigus [70]. Tačiau juk mokesčiai tebebuvo nesumokėti. Pagaliau visi iždo pareigūnai — raštininkai kanauninkas Jurgis Bialozoras, Samuelis Jeronimas Katilas ir Jonas Eidziatavičius, taip pat kasininkas Gabrys Kimbaras — kartu su visa kariuomene bei iždininku Gansiausku pasitraukė į Kėdainius, kur rugpjūčio 17 d. pasirašė pasidavimo švedams aktą. Taigi, jeigu jie kiek nors pinigų ir būtų turėję, tai būtų buvusi paprasta evakuacija, bet ne plėšimas. Tačiau pinigų jie neabejotinai neturėjo. Netrukus iš Kėdainių pas carą pasiųstam savo atstovui Medekšai iždininkas Gansiauskas kelionės išlaidom pinigų negalėjo duoti ir davė tik asignacijas (blanketus) pavietų mokesčių rinkėjams, jeigu jie turėtų bent kiek surinkę [71]. Gal galima būtų manyti, kad iš iždo pareigūnų Radvila pinigus jau buvo atėmęs. Tačiau tokiu atveju Medekša, kuris niekur nepraleidžia progos Radvilai neįgėlęs, to būtų nepamiršęs paminėti. Be to, tuo metu (rugsėjo pradžioje) tarp Radvilos ir Gansiausko santykiai iš pažiūros dar tebebuvo geri, tad Gansiauskas, kaip iždininkas, negalėjo būti patyręs jokios skriaudos. Tad gal minimosios sumos buvo išplėštos iš magistrato, katalikų dvasininkų arba gal buvo uždėta kontribucija? Tai taip pat nesąmonė. Radvila tuo metu rūpinosi visus patraukti prie savo plano susijungti su švedais. Tad ar galėjo jis pasirodyti plėšikas? Juo labiau jis negalėjo liesti dvasininkų, kurių, o ypač vyskupo Tiškevičiaus, pritarimas tam planui buvo brangiausias, vertesnis už kažin kokius turtus. Pats vyskupas Tiškevičius laiške popiežiaus nuncijui, rašytame lapkričio 22 d. iš Karaliaučiaus, rašo Vilniaus gynėjams darydamas priekaištą, tačiau apie plėšimus nė vienu žodžiu neužsimena [72]. Nerandame

[69] *Temberski,* 309—310 psl.; *Walewski I,* 1, 76 psl. To meto piniginių vienetų santykius žr. *Radziwiłł,* Pamiętniki II, 433 psl. Jo pateikiamos 1651 m. normos.
[70] *Vol. Leg. IV,* 229 psl., 495 fol.
[71] *Medeksza,* 16 psl.
[72] *Theiner,* V. M. P. III. 497 psl.

jokių plėšimo pėdsakų ir Vilniaus kapitulos archyve[73]. Vilniaus magistrato apyskaitų knygos Maskvos okupacijos metu žuvo[74]. Tačiau jo archyve XIX amž. pradžioje tebebuvo kažkoks XVII amž. išlaidų apyskaitos lapas, pradedamas 1655 m. Jame buvo surašytos štai kokios tų metų išlaidos: 1) vykdydamas seimo skirtųjų komisarų ir hetmono bei vaivados įsakymą, prieš Maskvos įsiveržimą magistratas už 14 000 auks. pasamdęs kazokų vėliavą, sudarytą iš 120 karių; 2) keliolika dienų prieš Maskvos įsiveržimą hetmono Radvilos pasiuntiniams kariuomenės reikalams davęs 50 000 auks.; 3) ginklų davęs už 12 400 auks., amunicijos — už 11 500 auks. ir audeklų — už 22 600 auks[75]. Argi šitas pozicijas galima laikyti išplėštomis sumomis? Priešingai, tai buvo įstatymų numatyta našta. Anos 50 000 auksinų greičiausiai buvo padūmės arba pirklių mokestis, o ginklai, amunicija ir audeklai magistrato galėjo būti parūpinti ir iš taip pat seimo nustatytos pareigos kartu su skirtaisiais komisarais organizuoti miesto gynimą. Pagaliau, jei visa tai arba ir dar kai ką Radvila būtų išreikalavęs neteisėtai, būtų buvę skundų, būtų reikalauta atlyginti iš jo dvarų, iš kurių po jo mirties daug kas norėjo pasinaudoti, arba būtų buvę reikalaujama tai įskaityti vėlesnių mokesčių sąskaiton. Tuo tarpu tokių reikalavimų mes niekur neužtinkame, ir jokie patikimi šaltiniai apie plėšimus nekalba. Jie kalba tik apie caro kariuomenės ir kazokų plėšimus. Nes lietuvių kariuomenė pasitraukė per miestą nėjusi. Ji perėjo Nerį ne per tiltą kelyje į Ukmergę (Žaliąjį), bet aukščiau Vilniaus per specialiai pastatytą tiltą, kurį tuojau sudegino[76]. *

Kiek Lietuvos kariuomenės prie Vilniaus buvo, mūsų šaltiniai tikslių žinių nenurodo. Viename Vilniaus praradimo aprašyme, rašytame Karaliaučiuje, taigi greičiausiai kurio nors pabėgėlio iš Lietuvos, sakoma, kad Radvila turėjęs 5000[77]; Ivanas Zolotarenka pranešime carui rašo, kad priešų buvę daug[78]. De la Gardžio agentas Horstas, vykęs pas Radvilą, VIII.2 iš Biržų, savo pranešime rašo, kad, pasak iš Radvilos stovyklos tik ką atvykusių dviejų Radvilos karininkų, Radvila turįs apie 7000. Be to, prie jo prisijungsią apie 16 000 Vilniaus miestiečių. Jis esąs nusistatęs kautis, o jei priešo atremti nepasisektų, tai pradėsiąs derybas, kad priešas miesto nedegintų[79]. Rugpjūčio 13 d. pranešime karaliui

[73] Žr. *Kurczewski,* Kościół..., III.

[74] Žr. *Obst,* Rachunki m. Wilna, odbitka z miesięcznika „Litwa i Rus", 79 psl.

[75] *J. I. Kraszewski,* Wilno II, 137—138 psl., 58 išnaša.

[76] Radvilos apologijoj rašoma: „...destituendae urbis consilium coepit et cum reliqua parte Exercitus (kiti pabėgę išsigandę priešo) *propter Urbem,* jam semidesertam, servatis Ordinibus, *pontem Viliae amni impositum* trajecit." Pats nuo upės nesitraukęs, „donec igne subjecto, *maxima pars pontis corruit".— Kraszewski,* Wilno II, 115 psl.

[77] *Kubala,* W. M., 288 psl.

[78] *A. J. i Z. R. XIV,* 769 psl.

[79] *Krigsh. Handl.,* XI 13.

Jokūbas de la Gardis rašė, kad Radvila prie Vilniaus, įskaitant ir susirinkusią bajoriją, turėjęs per 10 000, o jį puolę 160 000 caro kariuomenės. Tad atsilaikyti jis negalėjęs ir pasitraukęs[80]. Feldmaršalas Levenhauptas iš Nemunėlio Radviliškio savo VIII.17 pranešime de la Gardžiui rašo patyręs iš vieno Vilniaus praradime dalyvavusio Radvilos kariuomenės kario (draugo), kad hetmonas turėjęs 7000 vadinamosios vokiškosios kariuomenės, tačiau tai esą daugiausia vietos žmonės, tik vokiškai aprengti ir apginkluoti. Be to, buvę dar 1500 pėstininkų, 300 raitelių ir 200 dragūnų, atseit iš viso 9000[81]. Taigi visų šaltinių nurodomieji skaičiai yra vis kitokie, tačiau jie ne taip jau labai svyruoja. Bene arčiausiai teisybės yra Horstui Radvilos karininkų nurodytasis skaičius. Jie greičiausiai bent kiek perdėjo. Taigi reikia manyti, kad Vilniaus gynėjų bus buvę apie 5—6 tūkst. Su tokia pajėga, žinoma, daug ką padaryti buvo neįmanoma.

Užėmusi Vilnių, caro kariuomenė atsitraukiančių hetmonų nesivijo. Šie ramiai Neries pakrantėmis traukė Žemaičių link. Maršrutas mums nėra gerai žinomas, tačiau žinome, kad rugpjūčio 15 d. jie buvo Žeimiuose. Tą dieną Liubeneckis rašė de la Gardžiui į Rygą, kad Radvila norįs neleisti caro kariuomenei pereit per Nerį, tačiau turįs labai mažai pėstininkų, tad Kaunui ginti esanti būtina švedų kariuomenės parama[82]. Rugpjūčio 17 d. stovykla jau buvo perkelta prie Kėdainių, kur tą dieną buvo pasirašytas švedų globos priėmimo aktas. Tuo tarpu caro kariuomenė užėmė visą sritį tarp Neries ir Nemuno. Rugpjūčio 18 d. Urusovo vedama dalis išplėšė ir sudegino Kauną[83]. Tuo pat metu atskiri caro kariuomenės tuntai plėšikaudami pasipylė į šiaurę nuo Vilniaus, Ukmergės ir Utenos kryptimi. Stambesnės pajėgos čia nėjo, tačiau siaubą kėlė ir maži jų būriai (po 30—100 karių), užpuolą dvarus arba pabėgėlių bajorų gurguoles (pvz., VIII.27 Aluntoje vienam tokiam būriui pateko pabėgėlių stovykla, kurioje buvo apie 100 vežimų). Visai Lietuvos kariuomenei susirinkus į Kėdainius, šiose srityse su tokiais plėšikaujančiais būriais kovojo tik vienas vadinamosios savanorių kariuomenės[84] dalinys, vadovaujamas Lisovskio. Jo dalinys atmušė ir Aluntoje suimtus bajorus.

[80] *Livonica 77.*

[81] *De da Gard. Saml.,* Ser. C, I.

[82] *De la Gard. Saml.,* Ser. C, I.

[83] *K. P. Gukovskij,* Gorod Kovno. Pamiatnaja knižka Kov. gub. na 1904 g., 26—27 psl.; *Medeksza,* 18 psl.

[84] Savanorių daliniai hetmono Radvilos nurodymu iš pabėgusių nuo priešo bajorų buvo suorganizuoti dar 1654 m. rudenį (plg. *Ž. pil. 16,* 170 nr., 106—107 fol.). Greit pasirodė, kad daugelis tokių būrių savavaliauja, vargina gyventojus, tad Radvila 1655.III.10 paskelbė universalus, kad visos savanorių dalys neatsitrauktų nuo sienos, o jei kurios pasirodytų krašto viduje, bajorijai leidžiama juos sunaikinti. Tokių dalinių vadus reikią jam prisiųsti (*Ž. pil. 131,* 128, 129 fol.). Savanorių daliniai išliko visą karo metą, ir visada dažniausiai buvo kraštui sunkenybė, nes iš jo turėjo pragyventi. 1661 m. seimas juos panaikino (*Vol. Leg. IV,* 378 psl., 805—806 fol. Plg. *Kubala,* W. M., 425 psl., 3 išnašą.).

Tačiau tuojau po to ir jis su savo būriu patraukė į Kėdainius [85]. Nuo tada Maskvos kariuomenės būriai kartais pasiekdavo net Biržų apylinkes.

Vyriausios caro pajėgos visą laiką stovėjo prie Vilniaus [86]. Carui išvykstant į Maskvą, jos buvo paleistos. Tik dalis kariuomenės, vadovaujamos Trubeckojaus, ir Zolotarenka su savo kazokais rugpjūčio gale buvo pasiųsti į Gardiną. Caras buvo įsakęs nuo Gardino eiti prie Brastos, kur su savo kariuomene laikėsi Povilas Sapiega. Tačiau Zolotarenkai rūpėjo kuo greičiau grįžti į Gudiją, kur jau nuo 1654 m. (priešingai caro valiai) jis rūpinosi organizuoti kazokų valstybę. Tad pro Gardiną, Naugarduką ir Svisločę jis nusiskubino prie vis dar tebesilaikančio S. Bychovo, iš kur jau iki savo mirties niekur nesijudino [87].

Rugsėjo 8 d. buvo užimtas Gardinas, paskui Naugardukas. Žinodamas Zolotarenkos norus paimti į savo rankas paskutinį Gudijoj tebesilaikantį miestą, caras S. Bychovo imti pasiuntė ir Trubeckojų. Todėl Brasta ir Pagirys kurį metą galėjo laisviau atsidusti. Tiesa, tuo pat metu, kada Trubeckojus su Zolotarenka buvo siunčiami į Brastą, prieš Pagirį iš Kijevo buvo pasiųstas kunigaikštis Dimitrijus Volkonskis. Jis užėmė Turovą, Davydovą, Stoliną ir Pinską, kurį sudeginęs, pasitraukė atgal į Kijevą [88]. Nepavykus šitam planui pietines Lietuvos sritis užimti spaudžiant iš dviejų pusių, į Brastą prieš Sapiegą buvo pasiųstas kunigaikštis Simonas Urusovas. Iš savo stovyklos palei Kauną jis išvyko lapkričio 2 d., tačiau nuo Brastos buvo atmuštas ir grįžo į Vilnių [89]. Maskvos aktyvumas 1655 m. gale sumažėjo. Ji pradėjo linkti prie taikos, nes įsitempė jos santykiai su švedais. Šiuo metu Karoliui X Gustavui jau buvo pasidavę Žemaičiai, Ukmergės, Upytės, Breslaujos pavietai. Jų globos taip pat šaukėsi ir kai kurių kitų Lietuvos sričių bajorija. Pagaliau Karolis X Gustavas bandė atitraukti nuo Maskvos kazokus. Visa tai 1656 m. privedė prie Maskvos — švedų karo.

[85] Reinholdo Tyzenhauzo laiškas Cėsių vaivadai Korfui, rašytas VIII.29 iš Slavantiškių. Iš to laiško aiškiai matyti, kad visus tų sričių bajorus buvo apėmęs nevilties siaubas.— *Krigsh. Handl.*, XI.12.

[86] *Medeksza*, 18—25 psl.

[87] Caro VIII.28 d. įsakymą vykti pro Gardiną į Brastą Zolotarenka gavo būdamas prie Trakų. Iš čia jis išvyko rugsėjo pradžioje, o rugsėjo 23 buvo jau Svisločėje.— *A. J. i Z. R. XIV*, 787—790, 797 psl. Plg. *Gruševskij*, 1152, 1157 psl. Čia neteisingai rašoma, kad Zolotarenka buvęs ir prie Kauno, iš tikro jis nuo Trakų ėjo stačiai prie Nemuno, o paskui — panemune į Gardiną.

[88] *Solovjov II*, 1682—1683 psl.

[89] Ten pat, 1683 psl.

2. Švedų karo pradžia ir švedų pasisekimai Lenkijoje

Pirmaisiais XVII amž. metais prasidėjęs Respublikos ir Švedijos karas kilo dėl konflikto Vazų šeimoje. Gustavo Vazos jaunėliui sūnui, Sudermanlando kunigaikščiui Karoliui (IX), pašalinus nuo sosto Jono III sūnų, Lenkijos karalių ir didįjį Lietuvos kunigaikštį Zigmantą, šis pradėjo karą, remdamasis Lietuvos ir Lenkijos pajėgomis. Bandė tęsti tą karą ir Zigmanto sūnūs Vladislovas, o pagaliau ir Jonas Kazimieras. Tačiau tai nebuvo vien dinastiniai karai. Dinastinis momentas juose labai greit teliko tik viešai skelbiama priežastis. Jis komplikavo Švedijos ir Respublikos santykius, dažnai tik dėl jo vietoj taikos būdavo daromos paliaubos, o vėliau jis būdavo geras pretekstas karui atsinaujinti, tačiau iš tikro tai buvo vaisius sustiprėjusios Švedijos veržimosi užvaldyti Baltijos jūros pakraščius, paversti ją savo jūra. Tai buvo plati tarptautinė problema, kurią sprendžiant, Švedijai teko kariauti su visomis Baltijos pakrančių valstybėmis, į kurią buvo įmaišytos ir tolimesnės valstybės, turinčios čia bet kokių interesų. Švedijos karai su Lietuva ir Lenkija bei santykiai su jomis šioje ilgoje byloje buvo tik viena visos komplikuotos problemos dalis. 1635 m. rugsėjo 12 d. tarp Švedijos ir Respublikos buvo padarytos 26 m. paliaubos, kurios turėjo galioti iki 1661 m. liepos 11 d.[1] Tačiau pastovios taikos pasiekti nesisekė. Karo pavojus ypatingai ėmė augti Vokietijoje, pasibaigus 30 m. karui, kurio metu Švedijos apetitai nepaprastai išaugo. Pasibaigus karui, Bremene atsirado darbo neturinti kariuomenė. Ją paleisti nesinorėjo, o kad būtų pateisintas jos laikymas, reikėjo karo. Šita Švedijos nuotaika visose su ja nebaigtų sąskaitų turinčiose valstybėsę kėlė nerimą. Tas nerimas dar labiau padidėjo, be jokių vaisių pakrikus 1651—1653 m. Liubeko deryboms[2].

Buvo aišku, kad Švedija greičiausiai kariaus, tik dar nebuvo aišku su kuo. Tuo tarpu vis labiau ir labiau aštrėjo jos santykiai su Respublika, tikriau su Jonu Kazimieru, už atsisakymą nuo pretenzijų į Švedijos sostą reikalavusiu kompensacijos. Viduje pakrikusios, kazokų karų varginamos, į jokią agresyvią politiką nelinkusios ir tam netinkamos Respublikos vardu Maskvos karo išvakarėse (taip pat jam jau prasidėjus) greta savo asmeniškų reikalų Jonas Kazimieras kėlė ir Livonijos susigrąžinimo klausimą. Tų reikalavimų pasisekimu tada netikėjo gal nė vienas žmogus. Jono Kazimiero diplomatijai tai buvo kabliukas, leidęs savo interesus pastatyti platesnės valstybinės problemos plotmėje, nors ka-

[1] *C. Wejle,* Sveriges politik mot Polen 1630—1635, Upsala 1901; *Kochowski,* Climacter II, 4, 5 psl.

[2] *B. Kamieński (W. Kalinka),* Negocjacje ze Szwecją o pokój 1651—1653, Kraków 1987, žurnalo „Czas“ priedas; *Kochanowski I,* 338 psl.

riškajai Švedijos partijai tai buvo geras pretekstas avantiūriškai imperialistinius savo siekimus pridengti valstybinių interesų saugumo reikalu.

XVII amž. Švedija gyveno Karolio IX ir Gustavo Adolfo tradicijomis. Jos galybės laidas buvo militarinis pajėgumas, kurio nebuvo galima mažinti. Kariuomenė turėjo būti visada stipri. Tuo tarpu tokia kariuomenė buvo, tik reikėjo jai duoti darbo. Reikėjo karo. O kariauti, visų Švedijos politikų akimis, atrodė būtų lengviausia su Respublika, kurios valdovas ir pretekstų karui pakankamai davė. 1652 m. atvykus į Stokholmą pabėgėliui, buvusiam Lenkijos vicekancleriui Radzejovskiui, kuris smulkiai painformavo apie kritišką Respublikos būklę bei žadėjo patarnauti savo ryšiais su Lenkijos magnatais ir kazokais, palankumas karui dar labiau padidėjo[3]. 1654 m. vasarą Kristiną pakeitęs karalius Karolis X Gustavas (karūnuotas birželio 16 d.) nieko daugiau nebegalvojo kaip tik apie karą. Šis ambicingas, despotiškos prigimties valdovas karys[4] nematė jokių kliūčių. Jam ir kariuomenei buvo reikalingas karas bei karo grobis, o Švedijai reikėjo paimti į savo rankas dar naujas svarbias Baltijos pajūrio sritis. To meto Švedija jau valdė didžiąją dalį Baltijos krantų. Pradedant nuo danų valdomų pačių pietinių Skandinavijos pusiasalio kyšulio krantų, iki pat Dauguvos žiočių viskas buvo švedų. Be to, Vestfalijos taikos sutartimi Švedija gavo Oderio žiotis uždarantį vakarinį Pamarį su Riugenu ir Vismarą. Taigi jau nedaug tetrūko, kad Baltijos jūra pasidarytų Švedijos ežeru. Reikėjo tik pasirinkti, nuo ko pradėti. Lengviausia, žinoma, buvo eiti ten, kur galima buvo laukti mažiausiai pasipriešinimo, kur, kaip sakė Karolis X Gustavas, švedų plienas lengvai galėjo rasti aukso. O jis buvo labai reikalingas, nes Kristinos valdymo metu iždas ištuštėjo. Karas turėjo būti toks, kuris pats save išpenėtų, Švedijos išteklių nereikalautų. Be to, sprendimą pagreitino Maskvos pasisekimai. Buvo pavojaus, kad ji gali užvaldyti bent Kuršą su Livonija, o Švedijai kaip tik rūpėjo Respublikos vasalą Kuršo kunigaikštį paversti savo vasalu, užgrobti Lenkijos Prūsų uostus ir uždėti savo ranką ant vadinamųjų kunigaikštinių Prūsų uostų. Prisiminimai apie iš tų miestų gautas milijonines pajamas iki Štumsdorfo 1635 m. paliaubų buvo stiprus akstinas. 1654 m. gale karas buvo jau nuspręstas ir jam rengiamasi[5].

Tuo tarpu Lenkija vargo su kazokais, Lietuva buvo parblokšta Maskvos žygių ir reikalavo iš Jono Kazimiero greito sprendimo,

[3] Apie Radzejovskį žr. *Kubala,* Proces Radziejowskiego, Szkice Hist. II, Warszawa 1901, 1—51 psl.; *K. Szajnocha,* H. i E. Radziejowscy, Dzieła III, Warszawa 1876, 335—418 psl.; *W. Czermak,* Miłostki królewskie. Stud. Hist., Kraków, 1901.

[4] Karolio X Gustavo charakteristiką pateikia *Kubala,* W. Szw., 8—14 psl.

[5] *N. Eden, Om* Grunderna for Karl Gustavs anfall pa Polen, Historisk Tidskrift, 1906, XXVI; *Forsten,* Snošenija..., Ž. M. N. P., 1898, 315 t., II, 228—229 psl.; *Kubala,* W. Szw., 1—19 psl.; *Carlson I,* 30—52 psl.

reikalavo, kad jai pačiai būtų leista savo reikalais pasirūpinti konvokacijoje, o karalius tebevedė Karolio X Gustavo planams palankų, provokuojantį žaidimą. Renkamas karaliumi, jis, kaip ir jo brolis Vladislovas, buvo specialiu raštu pasižadėjęs, kad, darant taiką su Švedija, jo pretenzijos į švedų sostą nebūsiančios kliūtis, kad jis atsižadėsiąs visų paveldimųjų teisių. Tačiau tame rašte buvo įterpta pastaba, kad taika turinti būti padaryta ne tik „cum restitutione ablatorum et dignitate Reipublice“ *, kaip buvo pasakyta Vladislovo rašte, bet ir „Mūsų šeimai suteikus tinkamą kompensaciją“ [6]. Kadangi iš to rašto nebuvo aišku, kas — Švedija ar Respublika — tą kompensaciją turį duoti, tai dabar Jonas Kazimieras bandė spausti abi puses, o pirmiausia Švediją. Tačiau jau 1652 m. jo atstovui Henriui Kanasilesui *(Canasiles)* karalienė Kristina atsakė, kad iš Švedijos jokios kompensacijos jis negalįs laukti. Šis klausimas taip pat labiausiai kliudė jau minėtose derybose Liubeke. Sužinojęs apie Kristinos ruošiamą abdikaciją bei perleidimą sosto Karoliui X Gustavui, Jonas Kazimieras pasiuntė tą patį Kanasilesą pareikšti protesto. Esą jis negalįs leisti, kad Švedijos sostas iš Vazų rankų pereitų kitai šeimai [7], jo šeimos ir jo valstybės švedų karaliaus titulas buvęs pripažintas tik Gustavui Adolfui ir Kristinai. Karolis X, kuris netrukus po šio protesto buvo karūnuotas, Kanasileso nepriėmė, nes jis buvo siųstas dar pas Kristiną, tačiau per kanclerį jam pranešė tikįsis, kad Jonas Kazimieras už įžeidimą atsiprašysiąs per specialią delegaciją. Jonas Kazimieras to, žinoma, nepadarė. 1654 m. vasarą Karolio X pasiuntiniui Jonui Kochui atvykus Varšuvon pranešti apie sosto užėmimą, Jonas Kazimieras buvo linkęs priimti jį nepalankiai, tačiau, senatui priminus, kad tai būtų beveik karo paskelbimas, susilaikė. Atsakymo rašte jis kalba apie artimus giminystės ryšius ir reiškia viltį, kad Karolis jam ir jo šeimai būsiąs palankus bei teisingas. Per savo sekretorių Jonas Kazimieras pareiškė Kochui, kad jis nuo pretenzijų į Švedijos sostą atsisakytų, tačiau kaip kompensaciją Karolis X Gustavas turįs perleisti nors dalį Livonijos, kuri būsianti pavesta jo broliui Karoliui Ferdinandui, norinčiam mesti dvasininko luomą ir vesti. Mat reikią išsaugoti Jogailaičių ir Vazų kraują. Karolis X Gustavas galįs ir kitaip atsilyginti, būtent padėti kare su Maskva. Tada kompensacija būsią laikomos su švedų parama iš Maskvos atgautosios sritys. Kochas atsakė, kad apie kompensaciją negalį būti kalbos, nes Švedijoj Jonui Kazimierui niekas jokių teisių nepripažįstąs [8]. Kochui grįžus, Stokholme galutinai buvo nutarta ruoštis karui. Gruodžio 21 d. ruošai pritarė net seimas. Tačiau kartu buvo pastebėta, kad karalius be seimo žinios karo nepradėtų [9].

[6] Dokumentą cituoja *Kubala,* W. Szw., 20, 21 psl.
[7] Karolis X Gustavas buvo Gustavo Adolfo sesers ir Cvaibriukeno pfalcgrafo Jono Kazimiero sūnus, gimęs 1622 m. Žr. *Carlson I,* 6 psl. sqq.
[8] *Pufendorf,* §§ 44—46, 37—41 psl.
[9] Ten pat, §§ 50—56, 44—50 psl.; *Carlson I,* 45—50 psl.

Kochui iš Varšuvos išvykus, senatoriai rezidentai nutarė, kad reikia pasiųsti į Stokholmą kokį apsukrų pasiuntinį, kuris pasveikintų naująjį karalių ir kartu patyrinėtų dirvą, ar negalima būtų patraukti Švedijos į karą su Maskva. Pačiai sutarčiai padaryti reikėsią išsiųsti iškilmingą delegaciją. Šituo pasiuntiniu buvo parinktas Sandomežo stalininkas Andrius Morštinas. Jis buvo išsiųstas iš Gardino, kur karalius buvo atvykęs, norėdamas sutvarkyti Lietuvos reikalus. Instrukcija buvo datuota XI.10, o įgaliojimų raštai — XI.14. Į Stokholmą jis atvyko 1655 m. sausio 20 d. Slaptojoje jam duotoje instrukcijoje rašoma, kad Respublika sutiksianti pasirašyti taiką su Švedija ir atsisakyti Livonijos, tačiau su sąlyga, jei Švedija padėsianti kare su Maskva. Be to, jam pavedama ištirti, kokios kompensacijos galįs tikėtis Jonas Kazimieras, atsisakydamas nuo pretenzijų į Švedijos sostą. Aiškus dalykas, kad iš Morštino misijos nieko gero negalima buvo laukti. Kaip teisingai pastebi Kubala [10], Jonas Kazimieras jį bus pasiuntęs tik norėdamas parodyti, kad taika su Švedija rūpinasi. Mat to primygtinai reikalavo hetmonas Radvila, taip pat ir Gardine susirinkę senatoriai. Tačiau iš tikro savo pretenzijų jis nesiryžo atsisakyti ir guodėsi, kad dar nesą taip bloga.

Morštinui, kuris į Stokholmą atvyko pačiam pasiruošimų karui įkaršty, nesisekė. Išbuvęs ten pusę metų, jis net negavo audiencijos. Iš pradžių audiencija jam buvo atsakyta dėl to, kad įgaliojimų rašte per daug įtartinai buvo sutrumpintas Karolio X Gustavo titulas, o kai įgaliojimų raštas buvo pakeistas, prikibo prie Jono Kazimiero antspaudo, kuriame buvo Švedijos karalijos herbai. Tuo tarpu Varšuvoje buvo gautas Brandenburgo kurfiursto aliarmuojantis pranešimas, kad Karolis X Gustavas jau pasiruošęs žygiuoti ir kad vienintelė išeitis — taikytis su Maskva. Iš Stokholmo Morštinas pranešinėjo taip pat neramias žinias. Visi sujudo, o karalius vis dar tebesirūpino savo kompensacija. Kai kurie senatoriai, kad tik siųstų į Stokholmą delegaciją taikos daryti, siūlė, kad karaliui atlygintų Respublika, tačiau daugelis tam nepritarė. Karalius taip pat nepasitikėjo: esą dabar senatoriai galį pažadėti, bet paskui sukiršinsią prieš jį seimo atstovus ir jis nieko negausiąs. Kad išvengtų viso seimo spaudimo, kad delegacijos siuntimą dar būtų galima pavilkinti, iš visų pusių spiriamas, Jonas Kazimieras kovo 17 d. paskelbė universalus, šaukiančius Lietuvos konvokaciją, o Lenkijoje sušaukė senato pasitarimą. Kovo 12 d., susirinkusių senatorių spiriamas, jis pagaliau sutiko pasiųsti į Stokholmą delegaciją, vadovaujamą Kijevo kašteliono Zbignevo Goraiskio, tačiau seimą šaukti sutiko tik tada, kai primas ir senatoriai pagrasino Goraiskiui duosią įgaliojimus derėtis ne karaliaus, bet Respublikos vardu. Seimas susirinko labai įtemptoje atmosferoje, nes kaip tik jo išvakarėse buvo gautas Respublikos senatui adresuotas Švedijos senatorių raštas, kuriame visa kaltė

[10] *Kubala* W. Szw., 29—30 psl.

dėl užvilkintų derybų buvo metama Jonui Kazimierui. Todėl tik iš seimo pagaliau buvo pasiųsta visus įgaliojimus gavusi delegacija, vadovaujama Lenčicos vaivados Jono Leščinskio ir Lietuvos referendoriaus Aleksandro Naruševičiaus [11].

Seimo spiriamas, karalius delegacijai įgaliojimus davė, bet savo asmens reikalų nė dabar nepamiršo. Siųsdamas delegaciją, jis nustebino Prancūzijos atstovą Stokholme prašymu pasirūpinti, kad darant taikos sutartį, švedai įpareigotų Respubliką už visas jo nuolaidas suteikti kokią nors kompensaciją [12]. Tačiau jau viskam buvo per vėlu. Karolis X Gustavas jau buvo pasiruošęs, ir laukti abejotinų derybų vaisių buvo nebegalima. Dėl to Leščinskis su Naruševičium jau nieko nelaimėjo. Birželio 30 d. atvykusiems į Stokholmą jiems tuojau buvo pranešta, kad Karolis X Gustavas jau esąs pasiruošęs išvykti ir derybas dėl taikos norįs perkelti į Štetiną. Jiems reikalaujant, derybos liepos 11 d. vis dėlto buvo pradėtos, bet kitą dieną nutrūko. Delegatams pareiškus, kad Respublika reikalaujanti grąžinti Livoniją, o Švedijai sutinkanti palikti tik Estiją, supykęs Karolis X Gustavas tuojau paskyrė atsisveikinimo dieną. Derybos buvo atidėtos iki rugpjūčio 14 d. ir turėjo vykti Štetine. Delegatams buvo įteiktas laiškas Jonui Kazimierui. Tuo laišku buvo skelbiamas karas. Sulaukę patogaus vėjo, liepos 19 d. iš Stokholmo išplaukė ir Karolis X Gustavas, ir Respublikos delegacija. Karolis X Gustavas išplaukė į Štetiną, o delegacija — į Dancigą, norėdama pranešti savo karaliui apie derybų eigą [13].

Kad Leščinskio ir Naruševičiaus misija šitaip pasibaigė, nieko nuostabaus. Švedijai karas buvo reikalingas [14], jam buvo jau pasiruošta, derybų užtęsimas galėjo tik padidinti kariuomenės išlaidas, ir karas faktiškai buvo jau prasidėjęs. Kaip minėta, liepos 9 d. buvo užimtas Daugpilis, o feldmaršalas Arvidas Vitenbergas taip pat jau buvo gavęs įsakymą iš švedų Pamario žygiuoti per Brandenburgo Pamarį [15] ir įsiveržti į Didžiąją Lenkiją. Liepos 21 d. Vitenbergas su 17 000 karių perėjo per Lenkijos sieną. Ties Ujsce (Notecės kilpoje) įsitvirtinę mobilizuoti Didžio-

[11] Apie šiuos įvykius žr. *Kubala,* W. Szw., 30—56 psl.; *Pufendorf,* §§ 2—8, 58—66 psl.; *Kochowski I,* 314—316 psl.

[12] *Kubala,* op. c., 54 psl.

[13] *Pufendorf,* § 13, 68—70 psl.; *Rudawski,* 158—162 psl.; *Kubala,* W. Szw., 57—69 psl. Karolio X Gustavo laiškas Jonui Kazimierui datuotas liepos 6/16 d., įgaliojimas Jonui Oksenšernai ir Siljestriomui Štetine derėtis su Respublikos atstovais datuotas liepos 28 (rugpjūčio 7), Leščinskiui ir Naruševičiui pasai iki rugpjūčio 4/14 d. pervažiuoti į Štetiną datuoti liepos 31 (rugpjūčio 10).— Riksarkivet, Riks-registraturen, 1519, 1520, 1655, 1687 fol.

[14] Įdomu, kad dar 1654 m. gale, vos pasibaigus karui Bremene, Livonijos gubernatorius G. Hornas skelbė, kad ten kariavusi švedų kariuomenė be darbo neliksianti ir greičiausiai būsianti pasiųsta padėti Respublikai prieš Maskvą.— *A. J. i Z. R. XIV,* 649—651 psl.

[15] Brandenburgo kurfiurstas švedų kariuomenę praleisti sutiko. Apie jo šio meto politiką žr. *I. Dzieduszycki,* Polityka Brandenburgska w latach 1655—1657, Kraków, 1897; L. Kubala, W. Brndb.

sios Lenkijos šlėktos, vadovaujami Poznanės vaivados Kristupo Opalinskio ir Kališo vaivados Andriaus Karolio Grudzinskio, tarpininkaujant Radzejovskiui, liepos 25 d. pasidavė be kovos. Pasirašytoji pasidavimo sutartis skelbė: 1) Poznanės ir Kališo vaivadija pasiduoda Karolio X Gustavo globai ir žada jam būti taip pat paklusnios, kaip turėjo būti paklusnios Jonui Kazimierui; 2) visos regalijos bei karališkosios teisės pereina švedų karaliui; 3) jo dispozicijai pavedama Poznanė, Kališas, Lešnas, Mendzižečė ir kitos kariniams tikslams svarbios vietovės; 4) jam taip pat pavedama abiejų vaivadijų pasamdytoji kariuomenė. Už tai Vitenbergas karaliaus vardu garantavo šlėktoms tikybos ir kitas laisves, atleido nuo visų naštų kariuomenei (stacijų ir hibernos), garantavo, kad į vietos organus būsią skiriami tik vietos žmonės, tačiau pabrėžė, kad visi teismai turėsią veikti švedų karaliaus vardu ir kad visų nepasidavusių ir Jonui Kazimierui ištikimų dvarai turėsią būti konfiskuoti [16].

Poznanės ir Kališo bajorijai pasidavus, Vitenbergas traukė toliau. Rugpjūčio 2 d. jis įžengė į Poznanę, kur, palikęs įgulą, 7 d. išžygiavo į Srodą. Rugpjūčio 17 d. pasidavė Seradzo vaivadija [17]. Tuo tarpu rugpjūčio pradžioje palei Dancigą išlipo iš laivų su nauja armija pats Karolis X Gustavas, o Jonas Kazimieras nebematė kitos išeities, kaip prašyti pagalbos imperatorių, žadėdamas jam perleisti savo karūną. Tačiau sergąs ir persenęs imperatorius Ferdinandas III nesutiko nei karūnos priimti, nei duoti prašomos pagalbos. Rugpjūčio vidury Karolis X Gustavas jau buvo Didžiojoje Lenkijoje ir visur buvo labai iškilmingai sutinkamas. Konine jis susijungė su Vitenbergu ir ruošėsi pulti Varšuvą. Tuo tarpu Jonas Kazimieras, rugpjūčio 18 d. palikęs Varšuvą, iki rugpjūčio 24 d. sustojo primo rezidencijoje Loviče, o vėliau persikėlė į Piontkus, iš kur dar pasiuntė pas Karolį X Gustavą savo pasiuntinį Kr. Pšijemskį. Karolis X Gustavas jam atsakė mielai taikysiąsis, tačiau nenorėjo duoti Jonui Kazimierui laiko atsigauti ir tuojau pat patraukė į Varšuvą, kurią užėmė rugsėjo 8 d. Čia palikęs komendantu generolą Gustavą Otą Stenboką, o gubernatorium Bengtą Oksenšerną, rugsėjo 11 d. Karolis X Gustavas išvyko paskui Joną Kazimierą, bėgantį į Krokuvą. Ties Žarnovu rugsėjo 18 d. įvyko lenkams nelaimingos kautynės, po kurių šlėktų didžioji dalis karalių paliko, o jis su samdytąja kariuomene pasitraukė į Krokuvą. Tačiau ir čia Jonas Kazimieras išbuvo tik keletą dienų (IX.19—IX.25). Švedų kariuomenei priartėjus, jis bėgo toliau: per Veličką, Sončą į Žyvcą, iš kur vėliau persikėlė į Sileziją. Tuo tarpu rugsėjo 26 d. švedai užėmė Kroku-

[16] *Michałowski,* 327—332 nr., 757—767 psl.; *Rudawski,* 162—165 psl.; *Pufendorf,* § 15, 71, 72 psl.; *Kubala,* W. Szw., 70—79 psl.; *K. Jarochowski,* Wielkopolska w czasie pierwszej wojny Szwedskiej od r. 1655 do 1657, Poznań, 1894.

[17] *Rudawski,* 181, 182 psl.

vos miestą, o spalio 17 d. pasidavė ir pilis[18]. Spalio 11 d., dar kartą sumušta ties Vojniču, pasidavė švedams ir beveik visa samdytoji Lenkijos kariuomenė[19]. Spalio 25 d. atvyko pasiduoti delegacijos beveik iš visų Lenkijos vaivadijų, savo ištikimybę pareikšti skubėjo masės pavienių didžiūnų bei šlėktų. Nepasidavę liko tik Prūsų miestai, su kuriais Karolis X Gustavas ruošėsi susidoroti žiemą, ir keletas savo kariuomenės tuntus turinčių didžiūnų[20]. Švedai šeimininkavo visoje Lenkijoje, Karolis X Gustavas skelbėsi Lenkijos protektorium arba net karalium, reikalavo ištikimybės priesaikų sau bei savo įpėdiniams, o Jonas Kazimieras derėjosi su imperatorium ir nežinojo, už ko tvertis.

[18] Apie šiuos švedų laimėjimus žr. *Pufendorf, Rudawski, Kochanowski; Kubala,* W. Szw.; *Jan Wegner,* Szwedzki w Warszawie 1655—1657; Warszawa, 1936.

[19] *Acta Historica II,* pars 1, Cracoviae, 1880, 9 nr., 135—144 psl. (Jono Kazimiero agento raportas apie įvykius kariuomenės stovykloje); *Pufendorf,* 84 psl.; *Michałowski,* XVIII psl., 13, 14 nr. Švedų sąlygos kariuomenei — (12 §); *Skokloster Saml. 175; Kubala,* W. Szw., 133—138 psl.

[20] *Kubala,* op. c., 139—141 psl.

II. LIETUVOS PASIDAVIMAS ŠVEDAMS

1. Radvilų sutartis

Tuo pat metu, kada į Lenkiją įžengė Vitenbergo vedamoji armija, o paskui ją ir pats Karolis X Gustavas, Livonijoje buvo organizuojama kita švedų armija, turėjusi įsiveržti į Lietuvą. Parblokšta Maskvos caro puolimų, Lietuva jau aukščiau buvo pradėjusi dairytis kokios nors svetimos valstybės paramos ir dažniausiai akis kreipė į Švediją, kaip į natūraliausią sąjungininkę prieš Maskvą. Karoliui X Gustavui paskelbus Respublikai karą, kaip matėme, Lietuvos būklė buvo labai kritiška, pavojus grėsė pačiam Vilniui, kuris netrukus iš tikro buvo prarastas. Priešintis dar naujam priešui, žinoma, buvo neįmanoma, tad hetmono Radvilos vadovaujama bajorija nutarė prisiimti švedų karaliaus globą, o jo kariuomenę pasišaukti pagalbon prieš Maskvą. Taip atsirado rugpjūčio 11 d. ir spalio 20 d. aktai. Bet pažiūrėkim, kaip prie to buvo prieita.

Kaip matėme iš karo su Maskva apžvalgos, pačiu sunkiausiu momentu Lietuva išsiskyrė ne tik su karaliumi, bet ir su Lenkija. Karaliui stengiantis sulaužyti Radvilos galią, šis traukė Lietuvą spręsti savo reikalus patiems. Negalėjo jis, žinoma, pamiršti ir savęs, tad dar 1654 m. rugsėjo 18 d. rašė savo dvariškiui bei Biržų seniūnui Kristupui Daugėlai Strižkai, kad jau atėjęs laikas, kada kiekvienas turįs savimi pasirūpinti [1]. Lenčicos vaivada J. Leščinskis tų pačių metų gruodžio 6 d. rašė primui, kad, iš desperacijos gindamas save, dėl priemonių jis nesivaržys. Jo ir visų Lietuvos senatorių reikalavimas kuo greičiau sutvarkyti santykius su Švedija, įtraukti ją į karą su Maskva jau tada buvo įtariamas, ir ėmė sklisti gandų, kad Lietuva galinti pasiduoti Švedijai [2]. Jos būklė iš tikro buvo kritiška, o, Jonui Kazimierui šitaip elgiantis, iš Švedijos galima buvo visko tikėtis. Radvila tuo buvo iš tikro susirūpinęs ir jau 1654 m. rugsėjo 18 d. rašė K. Daugėlai Strižkai, kad iš atvykstančio Karolio X Gustavo atstovo Kocho nieko gero laukti negalima. Juo labiau esą neramu, kad Varšuvoje jam reikiamo atsakymo neduosią [3]. Tuo pat laišku jis pavedė K. Daugėlai Strižkai susižinoti su Kuršo kunigaikščiu Jokūbu, kuris, susirūpinęs savo likimu, tuo metu tyrinėjo dirvą Rygoje ir Stokholme Karolio X Gustavo Livonijos gubernatoriui Hornui 1654 m. gale tarp kitko buvo įsakyta patyrinėti, ar Lietuva nebūtų linkusi pasiduoti Švedijos globai. Kad Lietuvai švedai daugiau imponuotų,

[1] *Kotłubaj*, Życie..., 372 psl.
[2] *Kubala*, W. M., 259 psl.
[3] *Kotłubaj*, Życie..., 372 psl.

Hornui buvo pasiųsta daugiau kariuomenės. Jei caras žiemoti pasitrauktų į savo kraštą, Hornas neturįs kelti triukšmo, bet jeigu jis eitų gilyn ir jei Lietuvos luomai iš tikro atrodytų galėsią būti ištikimi, reikią juos paimti savo globon ir pranešti carui, kad jų, kaip pasidavusių švedų karaliaus globai, neliestų[4]. Aiškus dalykas, kad Karoliui X Gustavui siunčiant Hornui šitokią instrukciją, Lietuvos santykiai ir kai kurių jos sferų reikalavimai suartėti su Švedija turėjo būti žinomi. Žinios turėjo būti gautos iš Rygos arba iš Mintaujos. Greičiausiai tai buvo Kuršo kunigaikščio Jokūbo veiklos vaisius. Jokūbas, susižinodamas su švedais, prašydamas jų protekcijos Maskvoje, be abejo, neužmiršo priminti, kad už susiartinimą su Švedija bei bendrą akciją prieš Maskvą stovi ir Radvila[5]. Tačiau šiuo metu buvo kalbama apie visos Respublikos ir Švedijos suartinimą. Radvila 1655 m. kovo 20 d. iš Mogiliovo savo agentui K. Daugėlai-Strižkai rašo, kad jeigu kunigaikščiui Jokūbui pasisektų pasiekti palankaus švedų nusistatymo, tai jis Respublikos sutikimą tikrai išgausiąs. Tiesa, jis nepamiršta ir savęs. Jei iš tikro pasisektų sudaryti Respublikos sąjungą su Švedija, tai iš anksto nusistato prašyti, kad švedų karalius prisiųstų jo komandai bent 2000 pėstininkų ir 1000 raitelių. Kartu prisimena, kad Karolis X Gustavas, remdamas prieš Maskvą, galįs tikėtis ir sosto, nes jis juk esąs elekcinis[6]. Apie kokius nors Radvilos arba jo agentų tiesioginius ryšius su švedais šiuo metu dar nieko negirdime. Tačiau ryšiai buvo nenutrūkę. 1655 m. seimo metu Brandenburgo atstovas savo raporte iš Varšuvos rašo, kad Maskvos puolimo įbauginta Lietuva esanti pasiruošusi pasiduoti Švedijai, Vilniaus vyskupas Tiškevičius linkstąs derėtis su jais ir korespondSuojąs su Kuršo kunigaikščiu. Tuo pat metu Prancūzijos atstovas rašė, kad Jono Kazimiero elgesys esąs nesuprantamas ir tik reikią stebėtis, kad Lietuva dar nesukilusi. Iš Livonijos į seimą atvykę ponai kalbą, kad ji pasiduosianti Švedijai[7]. Tuo tarpu Radvila reikalavo su Švedija taikos bet kokia kaina[8], nes gerai žinojo, kad švedai karui jau pasiruošę[9]. Pagaliau tuo visi buvo susirūpinę.

Po seimo Lietuvos padėtis diena iš dienos blogėjo. J. Radvilai vos grįžus iš Varšuvos, caro kariuomenė užėmė Minską, o Levenhauptas Daugpilį. Karaliaus dvare kilo įtarimas, kad Daugpilio Radvila tyčia negynęs ar net iš anksto buvęs su švedais susita-

[4] *Pufendorf*, 52 psl.

[5] Radvila 1655.III.20 d. laiške K. Daugėlai-Strižkai rašo: kunigaikščiui Jokūbui „za zjednanie confidencji dziękuję". *Kotłubaj*, Życie..., 374 psl.

[6] Ten pat.

[7] *Kubala*, W. Szw., 38, 52 psl.

[8] *Kubala*, W. M., 281 psl.

[9] V.23. Kuršo kunigaikštis Jokūbas rašė Lietuvos vicekancleriui Sapiegai, kad, kaip patyręs iš tikrų šaltinių, Karolis X Gustavas esąs jau pasiruošęs ir netrukus turįs paskelbti karą, tad derybas reikią pradėti kuo greičiausiai (*K. Kognowicki*, Życie L. Sapiehy..., Warszawa, 1791, 358 psl.). Aiškus dalykas, kad jis bus panašiai rašęs ir Radvilai.

ręs [10]. Tačiau G. Horno liepos 13 d. raportas karaliui čia jokių abejonių nepalieka. Esą Levenhauptas gavęs žinių, kad Daugpilio gelbėti skubiai vykstąs pats Radvila. Jis taip pat pašaukęs ten vykti bajoriją. Jiems atremti esą buriamos švedų jėgos [11]. Šitie gandai buvo netikri, tačiau jie puikiai rodo, kad ne tik negalėjo būti jokio susitarimo, bet ir tai, kad švedai net neturėjo tikrų žinių nei apie Radvilos turimas pajėgas, nei apie jo veiksmus. Radvila nuolat reikalavo gerų santykių su Švedija, svajojo net apie sąjungą su ja prieš Maskvą, tačiau to jis troško ne asmeniškai, bet valstybiniais sumetimais. Be to, jis tiesioginių ryšių su švedais neturėjo iki pat Vilniaus puolimo išvakarių, kada kartu su pusbroliu Boguslavu Radvila ir Vilniaus vyskupu kreipėsi į De la Gardį jo paties raginami [12]. Apie bet kokius ankstesnius sumanymus pasinaudoti savo naudai sunkiomis valstybės dienomis negali būti jokios kalbos, nors, atėjus deryboms, savęs jis ir nepamiršo. Karalius, kuris jį nuolat įtarinėjo, neturėjo jokių apčiuopiamų faktų. Gana teisingai to meto Radvilos būklę apibūdino savo laiške tik ką grįžęs iš Stokholmo Leščinskis. Esą stebimasi, kad Daugpilis taip greit užimtas. Jis to dalyko nenorįs svarstyti. „Nenoriu nieko ginti. Tačiau blogai daroma, kada kas taip išerzinamas, kad jau beveik natūraliai turi pageidauti sau kito valdovo. O argi kunigaikštis (Radvila) nepatyrė iš dvaro pekliškos skriaudos — tikrai patyrė... Tačiau man atrodo, kad jis nebus pirmasis, bet jeigu į tą pusę pakryps kuri nors Lenkijos dalis — galvos, kad švedų pajėgos mums būtų pageidaujamos ir kad mes, to karaliaus proteguojami, būtume saugūs,— abejoju, ar jis tam priešintųsi, nes juk turi turėti natūralių akstinų atkeršyti už savo skriaudą. Jeigu jų neturi, tai reikia jį kanonizuoti..." [13]

Taip galvojo blaivus politikas, karaliui artimas žmogus. Visa tai buvo tiesa. Radvila atsiliepė į Karolio X Gustavo vietininko De la Gardžio kvietimą po 4 dienų, didlenkiams kapituliavus Ujscėje. Ar šitas faktas tuo metu jau buvo žinomas Vilniuje, sunku pasakyti. Per tą laiką žinia, žinoma, galėjo ateiti. Be abejo, tokia žinia galėjo padrąsinti, tačiau sprendimas greičiausiai buvo padarytas nepriklausomai. Nulėmė kritiška Lietuvos būklė, kurią rugpjūčio 4 d. (t. y. po 6 d., išsiuntus į Rygą savo įgaliotinį) pats hetmonas Radvila laiške Lenčicos vaivadai Leščinskiui šitaip apibūdino: „Lenkija gelbėti negali, karalius prisiųstąją paramą atšaukė. Iš vaivadijų ir bajorijos mobilizacijos jokios vilties.

[10] Šaltinių ir literatūros autorius nenurodė. *(Parengėjo past.)*

[11] *Livonica* 77.

[12] Rugpjūčio 26 d. Boguslavui Radvilai jis pats rašė: „Acz mówią, że się to przez mię dawno zamyslało; niech djabel wyklnie mi duszę, jeslim się kiedy o to znosił dawniej. Od tego czasu, jakośmy z Wilna list pisali, zaczęło się to dzieło, kiedy inaczej ratować się sposobu nie było. Wszak czas wszystko odkryje" (*Kotłubaj,* Życie..., 388 psl.). Jei kokie nors ryšiai būtų buvę, tai pusbrolis Boguslavas apie juos būtų žinojęs, ir jam taip rašyti būtų netekę.

[13] *Kubala,* W. M., 428 psl., 47 išnaša.

Visi išbėgiojo po pasaulį, ne tik savo namus, bet ir sostinę palikę. O dėl to kalti tie, kurie turėjo juos paakinti ir išsiųsti. Taip visų visiškai apleisti ir galutinai *(do szczętu)* sunaikinti, su ta saujele kariuomenės, kuri, be to, į skolą tarnyboje lieka tik iki rugpjūčio 9 d., o po to grasina išsiskirstyti, Maskvai atsispirti negalime. Jei Viešpats Dievas jos nenukreips arba nesulaikys stebuklu, ji užims Vilnių. O kai iš anos Neries pusės mus dar puls *(ogarną)* švedai, tai turėsime pasiduoti vieno arba antro valdiniais. Jeigu priešintumėmės, taptume jų grobiu. Dabar jau ne garbės, ne Respublikos, ne laisvės ir ne turtų, bet gyvybės saugojimo reikalas. Verkdami dėl netenkamos laisvės, iš dviejų blogumų turime pasirinkti mažesnįjį. Kadangi savų paprastų gelbėjimosi priemonių nepakanka, saugodamiesi Maskvos tironijos, kaip iš visų blogių paties blogiausio, sekdami Vilniaus vyskupo patarimą, parašėme laišką, prašydami švedų paramos. Dievas mato, kad to griebtis buvome priversti, gresiant paskutiniam pavojui. Taip pat Dievas yra liudininkas, kad ir jus raginu su jais (t. y. švedais) susitarti ne tam, kad pasektumėte mūsų pėdomis, bet kad nelaimingą būklę pasistengtumėte pataisyti derybomis, nelaukdami paskutiniosios“ [14]. Tai buvo rašyta jau užmezgus ryšius su švedais. Tad pažiūrėkim, kaip prie to buvo prieita.

Kaip jau buvo minėta, Stokholme karą pradėti buvo galutinai nusistatyta dar 1654 m. gale. Tada buvo pasiųsti ir pirmieji įsakymai Livonijos gubernatoriui Hornui. Tačiau Stokholme visus varžė neaiškumai dėl Maskvos laikysenos. Pagaliau 1655 m. pavasarį buvo nutarta karą vis dėlto pradėti. Gegužės mėn. buvo nutarta pasiųsti į Maskvą iškilmingą delegaciją, vadovaujamą Gustavo Bjelkės, kuri turėjo išrūpinti naują amžinosios taikos patvirtinimą [15]. Tuo pat metu buvo nutarta į Rygą su karaliaus vietininko titulu pasiųsti Švedijos iždininką, Karolio X Gustavo sesers vyrą, grafą Magnusą Gabrielį de la Gardį. Birželio 10 d. jau buvo parašyta jam instrukcija, kurioje daugiausia dėmesio kreipiama į santykius su Maskva. Reikią stengtis niekur jos neužkabinti. Daugpilį reikią pasistengti tuojau užimti, bet, jeigu jis jau būtų užimtas Maskvos kariuomenės, neliesti. Taip pat neliesti ir kitų Maskvos kariuomenės užimtų Livonijos bei Lietuvos miestų. Su ja bet kokių nesusipratimų reikią vengti ir, palaikant draugišką korespondenciją su caro vadais, visada teigti, kad Švedija norinti kariauti tik su bendru priešu — Respublika. Tačiau, jeigu būtų pasiūlyta susijungti ir bendrai kariauti, reikią atsakyti, kad dėl to karaliaus nurodymai esą duoti tik į Maskvą siunčiamos delegacijos instrukcijoje. Rodydamas bičiulišką veidą, De la Gardis vis dėlto turįs pasistengti užimti Biržus ir kitas strategiškai patogias vietoves, pridengiančias Kuršą ir net Karaliaučių

[14] Ten pat, 284, 285 psl.
[15] Apie šios delegacijos veiklą žr. *Forsten,* Snošenija..., Ž. M. N. P., 315 t., 230 psl. sqq.

nuo eventualaus Maskvos puolimo. Tuo tarpu Kuršo hercogą reikią užtikrinti, kad Švedija jį ginsianti, ir kalbinti, kad pasiduotų Karolio X Gustavo protekcijon. Reikalui esant, galima jį ir jėga paspausti. Taip pat geruoju reikią kalbinti pasiduoti Lietuvos bajoriją. O jeigu ji priešintųsi, De la Gardis turįs pasistengti patraukti savo pusėn valstiečius, pažadėdamas juos atleisti nuo baudžiavos. Kariuomenę reikią laikyti Lietuvoje. Iš jos išteklių ji turinti būti ir išlaikoma. Tačiau reikią vengti ją laikyti arti Maskvos kariuomenės, žiūrėti, kad neįvyktų konfliktų [16].

Kadangi tuo tarpu atėjo žinia apie Varšuvos seimo paskirtą delegaciją, tai tiek De la Gardžio, tiek G. Bjelkės vadovaujamos delegacijos išvykimas buvo atidėtas. Tuo tarpu atvyko Kuršo kunigaikščio Jokūbo kancleris Melchioras Felkerzamas. Tačiau Jokūbo prašomas neutralitetas jam nebuvo užtikrintas. Liepos 19 d. išsiųsdamas Felkerzamą, Karolis X Gustavas atsakymą davė žodžiu [17]. Matyt, klausimą galutinai išspręsti buvo palikta derybomis, nes jau lygiai prieš savaitę Karolis X pasirašė De la Gardžiui ir Estijos gubernatoriui Benediktui Šiutei *(Skytte)* įgaliojimą derėtis su visais Livonijos kaimynais kunigaikščiais bei luomais, kurie tik norėsią jo palankumo („qui benevolentiam Nostram, quam iram et imicitia, experiri malunt“) *. Jie galį derėtis ir dėl protekcijos, ir dėl neutraliteto, o ką padarysią, jis patvirtinsiąs [18]. Aiškus dalykas, kad čia buvo turima galvoje Kuršas ir ir Lietuva.

Kada liepos 16 d. nutrūko derybos su Respublikos delegatais, liepos 19 d. iš Stokholmo išvyko pats karalius, Respublikos ir Kuršo delegacijos ir De la Gardis. Į Rygą jis atvyko liepos 23 d. [19] Karas faktiškai jau buvo prasidėjęs. Levenhauptas jau buvo užėmęs Daugpilį ir laukė tolesnių nurodymų, o Vitenbergas jau trečią dieną ties Ujsce derėjosi su Didžiosios Lenkijos šlėktomis. De la Gardis įsakymo pradėti Lietuvos puolimą dar neturėjo. Jį Karolis X Gustavas pasiuntė tik liepos 25 d., atplaukęs į Volgastą ir sužinojęs, kad Vitenbergas jau perėjęs Brandenburgo Pamarį ir įsiveržęs į Didžiąją Lenkiją. Jam buvo įsakoma bet kuriomis priemonėmis priversti pasiduoti lietuvius ir užimti Kauną su Vilniumi [20]. Be Daugpilio užėmimo, Hornas čia dar nebuvo padaręs nieko. Vėliau jis aiškinosi, kad neturėjęs tikslių įgaliojimų, laukęs atvykstančio De la Gardžio, be to, bijojęs ką nors veikti dėl Maskvoj siautusio maro. Svarbiausia, jis nežinojęs, ar Lietuvą reikia okupuoti, ar geruoju patraukti švedų pusėn [21]. Tuo tarpu De la Gardis, kaip minėta, turėjo aiškų įsakymą Lietuvoje

[16] Ten pat. 230 psl.; *Pufendorf,* § 40, 92 psl.
[17] Riksarkivet, Riks-registraturen, 1560 fol.
[18] Ten pat, 1487 psl. Iš pradžių šį įgaliojimą norėta duoti vienam De la Gardžiui. Žr. jo konceptą *Krigsh. Handl.* XI. 13.
[19] G. Horno liepos 30 d. pranešimas karaliui — *Livonica* 76.
[20] *Carlson I,* 106 psl.
[21] *Pufendorf,* 92 psl.

pirmiausia išbandyti taikias priemones. Kaip tik dėl to jis tuojau pasistengė užmegzti ryšius su įtakingiausiais Lietuvos ponais, būtent su Radvilomis, Sapiegomis ir Vilniaus vyskupu Tiškevičium. Kaip jis pats rašo karaliui (VIII.1), tai buvę padaryta per pirklius. Tiems pirkliams jis nedavęs jokių įgaliojimų, nes, kol nepaaiškėjusi situacija, nenorėjęs susirišti jokiais įpareigojančiais susirašinėjimais. Dabar jis gavęs atsakymų, duodančių vilčių, kad Lietuvą būsią galima geruoju patraukti [22]. Kartu jis skubiai ruošiąsis žygiui į Lietuvą, nes ir lietuviai to pageidaują, tačiau kariuomenė esanti dar nepasiruošusi, trūksta artilerijos bei kitų techniškų dalykų, tad dar teksią užtrukti. Kuokneseje koncentruojamos kariuomenės apžiūrėjimą jis tegalėsiąs padaryti vos rugpjūčio 14 d. Be to, esą daug neaiškumų dėl Maskvos laikysenos [23]. Liepos 29 d. De la Gardis pasiuntė į Lietuvą savo oficialų agentą, Rygos miestietį Mikalojų Horstą [24]. Dar kiek anksčiau pakuršės bajorijos nuotaikų tirti ir ją agituoti buvo pasiųstas kitas agentas — P. Helmesas. Atvykęs į Biržus, iš čionykščio Radvilos seniūno Strižkos jis išgirdo, kad bajorija iš tikro linkstanti pasiduoti švedų karaliaus globai [25]. Tada rugpjūčio 2 d. De la Gardis pasiuntė jam iškilmingą diplomą, kuriuo Lietuvos gyventojus kvietė pasiduoti švedų karaliaus globai ir ragino prašyti asmens bei turto neliečiamybės raštų [26]. Tai buvo pirmas oficialus kreipimasis į plačias visuomenės mases, nors įvairių agentų tai daryti jau anksčiau buvo raginama tiek Kuršo, tiek Latgalos, tiek Lietuvos bajorija. Pakeliui į Vilnių tai darė ir Horstas. Vilniuje oficialaus agento dar nebuvo. Horstas apie Radvilų ir vyskupo Tiškevičiaus nutarimą formaliai paprašyti švedų paramos prieš Maskvą sužinojo vos atvykęs į Biržus, rugpjūčio 2 d. Jam tai papasakojo ką tik iš Vilniaus atvykę Radvilos karininkai ir kai kurie bajorai, kurie buvę pakviesti lydėti Radvilų agento Liubeneckio į Rygą. Pats Liubeneckis, su kuriuo į Biržus turėjo grįžti ir Strižka, esą buvo laukiamas kas valandą [27].

[22] Prie šio raporto jis pridedąs du laiškus. Autoriui jų rasti nepasisekė. Kieno tie laiškai, sunku pasakyti. Aišku tik, kad tai nebuvo Radvilų laiškai, nes liepos 28 ir 29 d., kaip pamatysim toliau, jie rašė pirmą kartą. Tai bus buvę minimųjų pirklių arba kurių nors kitų Lietuvos ponų laiškai.

[23] *Livonica* 77.

[24] Jam duotas pasas — *De la Gard. Saml.,* Ser. A. I.

[25] Žr. rugpjūčio 4 d. Horno pranešimą karaliui, *Livonica* 76.

[26] „Sicut institia armorum $S^{ae}R^{ae}M^{tis}$Reghique Sveciae publice nota Nos Regio cum Exercitu Lithuaniam ingredi cogit, ita omnes ac singulos M. D. Lith. ordines, civitates ac incolas, qui gratiam et benevolentiam, quam iram et inimicitias $S^{ae}R^{ae}M^{tis}$ experiri malunt, hisce serio hortamur et invitamus, ut depositis infefiribus suis armis, Saluti suae tempestive consulentes, literas nostras securitatis, quas $S^{ae}R^{ae}M^{tis}$ Regnique Sveciae nomine ipsis ultro afferimus, pro se suisque bonis a nobis repetant, certo sibi persvadenties, Nos sicuti pacifis omnibus benignes, ita praefractos infestos futuros". * — *Krigsh. Handl,* XI. 13.

[27] Horsto pranešimas De la Gardžiui. Ten pat.

Apie šio meto įvykius Vilniuje žinių nėra. Nežinome nieko nei apie liepos 12—14 d. reliacinį seimelį, nežinome, nei kokie senatoriai tuo metu Vilniuje buvo, nei kokių apsaugos priemonių buvo nutarta imtis. Kiek daugiau yra žinių tik apie nupasakotą Maskvos kariuomenės artėjimą. Matyt, Vilniuje daug atsakingųjų Lietuvos politikos vadų nebuvo, nes visi šaltiniai kalba tik apie Radvilas ir vyskupą Tiškevičių, seimo skirtą Vilniaus gynimo organizavimo komisarą. Apie antrąjį komisarą — kaštelioną Chodkevičių — nieko negirdime. Gal jis ten ir buvo, tačiau svarbiausias asmuo, ant kurio pečių gulė visa atsakomybė dėl Vilniaus ir viso krašto likimo, be abejo, buvo hetmonas bei Vilniaus vaivada J. Radvila. Juo labiau kad lauko hetmonas Gansiauskas atvyko tik Vilniaus puolimo išvakarėse. Karaliaus ir jo artimųjų nekenčiamam ir ujamam kalvinui Radvilai, nutarusiam siekti siūlomos švedų paramos, žinoma, buvo labai svarbu veikti sutartinai su aukščiausiu katalikiškos Lietuvos autoritetu — Vilniaus vyskupu. Sekant Karolio X Gustavo istoriografu Pufendorfu, kuris, be abejo, rėmėsi De la Gardžio VIII.13 d. pranešimu karaliui [28], paprastai sakoma, kad Radvila jį prikalbėjęs pasiduoti švedams paskutinį momentą arba kad juo tik dangstęsis. Tačiau, kaip jau minėta, vyskupui Tiškevičiui ši idėja nebuvo svetima ir anksčiau. Tuo reikalu jis taip pat susirašinėjo su Kuršo kunigaikščiu Jokūbu dar prieš gegužės mėn. seimą. Pagaliau švedų paramos prieš Maskvą reikalavimas buvo įrašytas ir iš Gardino 1654 m. gale į Stokholmą siunčiamo Morštino slaptoje instrukcijoje. Morštinas tada buvo siunčiamas spiriant Lietuvos senatoriams. Instrukcija, be abejo, buvo parašyta taip pat prisitaikant prie jų reikalavimų, nors pačiam Jonui Kazimierui Morštino misija buvo tik priemonė išlošti laiko ir pazonduoti dirvą [29]. Taigi mintis, kad prieš Maskvą reikia šauktis Švedijos pagalbos, Lietuvoje jau senai nebuvo svetima ne vienam hetmonui Radvilai. Kaip tik dėl to ir dabar, kritišku momentu, tuojau po Glebavičiaus ir Poklonskio patirto liepos 26 d. smūgio prie Ašmenos, buvo nutarta kreiptis pagalbos į De la Gardį. Ar buvo padarytas koks nors platesnis pasitarimas, sunku pasakyti. Tačiau liepos 28 d. laišką De la Gardžiui pasirašė tik Jonušas ir Boguslavas [30] Radvilos ir vyskupas

[28] *Pufendorf,* 94 psl. De la Gardis VIII.13 rašė karaliui, esą Radvila pastebėjęs, jog Lietuvai vis tiek teks pakliūti į kaimynų rankas, nutaręs pasiduoti švedų karaliui. Kad tai pavyktų, jis, pavaizduodamas kritišką Lietuvos būklę ir kaip išsigelbėjimą nurodydamas švedų globą, patraukęs savo pusėn Vilniaus vyskupą (protingą ir tėvynę mylintį vyrą). Tada jis ir abu Radvilos parašę De la Gardžiui laišką ir prisiuntę platesnį memorialą. Vyskupą Radvila patraukęs kaip katalikų galvą. *(Livonica 77.)* Taip, matyt, De la Gardį informavo Radvilų pasiuntinys Liubeneckis.

[29] *Kubala,* W. Szw., 29, 38, 52 psl.

[30] Boguslavas Radvila savo autobiografijoje rašo, kad iš Slucko į Vilnių atvykęs rugpjūčio gale. Tai buvęs jo paskutinis pasimatymas su Jonušu. Tačiau jis pats klysta, nes rugpjūčio 8 d. Vilnių jau užėmė Maskvos kariuomenė. Be abejo, jis čia sumaišė mėnesius ir parašė rugpjūtį, vietoje liepos. (*Račinskio* laidos 27 psl.)

Tiškevičius. Jie rašo, kad Vilniui gresiantis Maskvos pavojus, De la Gardžiui, žinoma, nesąs paslaptis. Tiesa, dar esą vilčių, kad kariuomenė ir sušaukta bajorija miestą apgins, tačiau sutarę kreiptis į jį, kad dėlei gerų kaimyniškų santykių atvyktų su savo kariuomene pagalbon ir padėtų priešą atmušti. Tai padarydamas, De la Gardis sudarysiąs labai palankias sąlygas Respublikos ir Švedijos taikos deryboms baigti (čia turi galvoje į Stokholmą pasiųstą delegaciją, apie kurios grįžimą gal dar iš tikro nežinojo). Be to, tuo savo žygiu De la Gardis Lietuvos visuomenėje sukelsiąs dėkingumo jausmą[31]. Taigi šiuo laišku buvo prašoma paramos neduodant jokių pažadų, nedarant jokių įsipareigojimų, Lietuvos net neišskiriant iš visos Respublikos. Tačiau šiuo metu Vilniuje švedų nusistatymas jau buvo gerai žinomas iš ankstesnių De la Gardžio siūlymų. Aiškus dalykas, kad De la Gardis, kurio agentai tuo pat metu pakuršėje jau agitavo bajoriją pasiduoti švedų karaliui, į šitokį rezervuotą kvietimą negalėjo palankiai atsiliepti. Radvilos tai suprato ir nutarė padaryti dar vieną didelį žingsnį pirmyn, būtent, prisiimdami sau visą atsakomybę, jie nutarė tuojau pat pradėti derybas dėl pasidavimo. Tuo reikalu buvo nutarta pasiųsti pas De la Gardį savo atstovą. Tokiu atstovu buvo pasiųstas Boguslavo Radvilos dvariškis (jį savo rašte B. Radvila vadina *cubiculiarius,* t. y. pakamaris) Gabrielius Liubeneckis. Jam buvo duoti visi įgaliojimai veikti abiejų Radvilų vardu[32]. Kartu jam buvo įteiktas memorialas, turėjęs būti derybų baze. Bet, kadangi kitos išeities nesimatė, ilgoms deryboms nebuvo laiko, o Radvilos buvo aiškiai nusistatę siūlomąja švedų globa pasinaudoti, tai Liubeneckis kartu vežėsi ir abiejų Radvilų pasidavimo diplomus, parašytus bendromis frazėmis, tačiau pritaikytus minėtose pasidavimo sąlygose siūlomajai būsimos valstybės koncepcijai, pagal kurią jie turėjo pasidaryti leninių valstybėlių kunigaikščiai. Kiekvienas iš jų rašo šitaip: užėjus pavojui tėvynei ir jų kunigaikštiškajai šeimai, iš lenkų karaliaus negaudami nei patarimo, nei paramos, esą priversti pasirūpinti bendruoju saugumu ir prašyti švedų karaliaus Karolio X Gustavo malonės bei protekcijos (globos); kadangi jis (t. y. Karolis) per savo vietininką De la Gardį pareiškęs esąs pasiruošęs priimti savo globon visą tėvynę, Lietuvos Didžiąją Kunigaikštiją, taip pat juos bei jų dvarus ir valdinius, tad, norėdami pašalinti esamą pavojų, savo kunigaikštišku žodžiu garantuoją, kad jie patys ir jų įpėdiniai savo teisėtu karalium ir didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu visada pripažinsią minėtąjį švedų karalių, tiek jam, tiek jo įpėdiniams Švedijos ka-

[31] Laiško originalas yra *De la Gard. Saml.,* Ser. C. I. Du jo nuorašai, kurių viename padėti tik abiejų Radvilų parašai,— *Krigsh. Handl.,* XI. 13.

[32] Abiejų Radvilų pasirašytas kredencialinis diplomas (jame sakoma, kad Liubeneckio žodžiais prašą tikėti), datuotas VII.28. Jis yra *De la Gard. Saml.,* Ser. C. I, o jo nuorašas — *Krigsh. Handl.,* XI.13. Ten pat abiejų Radvilų jam duoti įgaliojimų raštai. Esą ką jis padarysiąs, priimsią, lyg jie patys būtų padarę. Boguslavo įgaliojimų raštas datuotas liepos 28 d., o Jonušo 29 d.

raliams bei didiesiems Lietuvos kunigaikščiams visada laikysią vasalinę ištikimybę, visada visomis išgalėmis, net statydami pavojun gyvybę, ginsią jo reikalus, taip pat vykdysią viską pagal jų įgaliotinio Liubeneckio padarytąją sutartį [33]. Šitie raštai, be abejo, turėjo būti įteikti De la Gardžiui, tik pasirašius sutartį. Tačiau derybų baze siūlomosios sąlygos buvo parašytos nebe vienų Radvilų, bet ir vyskupo Tiškevičiaus vardu. Jose štai ko reikalaujama:

1) De la Gardis karaliaus vardu tuojau turįs pranešti Maskvos carui, kad Lietuva jau pasidavusi ir pareikalauti, kad caras sulaikytų visus Lietuvos Didžiajai Kunigaikštijai priešiškus žygius, kad nebepultų apgulto S. Bychovo, Kričevo bei Veližo, o jei kurį nors iš tų miestų būtų jau užėmęs, kad iš jų pasitrauktų; toliau, kad jis nustotų puolęs sritis tarp Nemuno ir Pripetės, kad sulaikytų kazokus, kad apnaikintas sritis tarp Nemuno, Dnepro ir Berezinos, kol tarp Maskvos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sienos bus nustatytos derybomis arba kol bus paskelbtas karas (atseit naujam valdovui Karoliui) ar padaryta taika, užleistų Lietuvos kariuomenei. O jeigu Maskvos kariuomenė ir toliau nesiliautų puolusi pilis, o pirmiausia Slucką ir Nesvyžių, švedų karaliaus kariuomenė turinti padėti jam pasidavusius miestus ginti.

2) Kol su Lenkijos karaliumi ir su Lenkija nebus padaryta taikos, De la Gardis iš Lietuvos gyventojų švedų karaliui ištikimybės priesaikos neturįs reikalauti. Be to, visiems Lietuvos gyventojams tuo tarpu turį būti leista nevaržomai naudotis visomis laisvėmis bei teisėmis, ypač religijos laisve.

3) Lietuviai prisiimą švedų karalių protektorium tik iš būtinybės (nebegaudami lenkų karaliaus paramos), tačiau jiems nepritinką laužyti ištikimybę karaliui ir Respublikai, nepritinką pasidaryti bendrosios tėvynės priešais, tad jie negalį būti verčiami kariauti prieš karalių ir Lenkiją. Lenkai turį būti raginami daryti su švedų karaliumi taiką. Prieš jį lietuviai lenkams nepadėsią, tačiau kariauti su Maskva ir kazokais galį padėti.

4) Švedams pradėjus su Lenkija derybas, į jas turinti būti įsileista ir Lietuva, nes ji sudariusi su Lenkija uniją.

5) Jeigu švedų karaliui pasiseksią Lenkiją užkariauti arba jeigu ji jam pasiduosianti, tada sutartomis sąlygomis jo valdžią pripažinsianti ir Lietuva. O jeigu Lenkija pasirinksianti kokį nors kitą valdovą savo protektorium arba pasiduosianti kuriam nors kaimynui, tada Lietuva visiškai pasiduosianti švedų karaliui ir net padėsianti jam kariauti su Lenkija.

6) Jeigu Lietuvos Didžiajai Kunigaikštijai jau būsią lemta pereiti švedų karaliaus valdžion, ji neturinti būti inkorporuota į Švedų karalystę, bet sujungta su ja tokiu pačiu ryšiu, kaip iki šiol buvo sujungta su Lenkija, kad tauta būtų lygi tautai, senatas

[33] Originalai *Krigsh. Handl.*, XI.13. Boguslavo rašto nuorašas — ten pat, XI.11. Jonušo raštas išspausdintas *At. Wil.* X, 175, 176 psl.

senatui, bajorija bajorijai. Teisės, statutai, papročiai, teismai, visos laisvės, o labiausiai tikybų laisvė, Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje turį būti nepaliestos viešojo labo naudai. Kai kas galį būti pakeista tik abiejų tautų sutarimu. Kad viskas geriau būtų sutvarkyta, De la Gardis turįs pasižadėti ir pasirūpinti, kad karalius bendros valstybės įkūrimui sušauktų abiejų tautų seimą.

7) Tačiau švedų karalius pirmiausia turįs pasižadėti, kad, jeigu jau kada nors įvyks Lietuvos ir Švedijos unija, jis atgausiąs jai visas Maskvos ir kazokų užimtas žemes.

8) Jeigu visa tai ir daugiau panašių dalykų Radvilų vardu būsią sutarta, De la Gardis savo kariuomenę tuojau turįs pasiųsti prie Vilniaus. Žygiuodamas per Lietuvą, jis turįs palaikyti griežtą kariuomenės discipliną, elgtis kuo žmoniškiausiai, kad Lietuvos gyventojai švedų kariuomenę laikytų draugiška, bet ne priešais. Pirmiausia turįs būti ginamas Vilnius, o švedų kariuomenės aprūpinimo reikalais turį būti susitarta su senatu ir bajorija. Tuo tarpu Radvilos pasirūpinsią paveikti senatą bei bajoriją, kad kariuomenė viską, kas jai reikalinga, gautų nesiimdama prievartos.

9) Kadangi visame šitame reikale daugiausia rizikuoją kunigaikščiai Radvilos, tad jie iš švedų karaliaus reikalaują:

I. Jeigu būsią prieita prie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės santvarkos pakeitimo, kaip feodo su monetų kalimo teise (pagal švedų karalystės įstatymus) ir su visomis kitomis regalijomis, kuriomis naudojąsi vokiečių imperijos kunigaikščiai, tuo pačiu valdymo papročiu bei teisėmis, Boguslavui Radvilai turį būti atiduotos Naugarduko, Minsko, Palenkės vaivadijos, visi jo paveldimieji dvarai (vis tiek ar jie yra Lietuvoje, ar Lenkijoje) ir Baro seniūnija, o Jonušui Radvilai — Brastos vaivadija su Gardino ir Volkovysko pavietais, taip pat visi paveldimieji dvarai (vis tiek kur jie būtų). Tačiau vasalinės priesaikos iš jų negalį būti reikalaujama tol, kol nebūsianti padaryta taika su Lenkija.

II. Karalius turįs ne tik netrukdyti Radviloms rūpintis pretenduojamąja vieta bei balsu imperijos kunigaikščių kolegijoje, bet dar pats turįs padėti jiems to pasiekti.

III. Jeigu švedų karalius su Lenkų karalyste tuojau padarytų taiką, tai Radviloms, jų šalininkams, dvariškiams bei tarnams sutartimi turį būti garantuoti visi turimieji titulai, prerogatyvos, dignitorijos, urėdai, dvarai bei pensijos ir visa, kas priklauso iš valstybės iždo. O jeigu kai kurie iš jų dvarų būtų užimti priešo arba taikos sutartimi užleisti kitai valstybei, jiems turį būti atlyginta iš valstybės dvarų [34].

[34] Šios „Cantiones et conditiones..." be jokių parašų yra *Krigsh. Handl.*, XI.13. Ten pat yra jų nuorašas iki § 6. Konopčinskis ir Lepšas jas paskelbė (*At. Wil. X*, 176—179 psl.), kaip pagrindą imdami nuorašą, esantį *Polonica, Förhandlingar mellan Sverige och Polen 1641—1660*. Jų pateiktame tekste §§ 1 ir 2 sulieti į vieną §. Be to, § 9, kur kalbama apie Jonušui Radvilai atiduotinas sritis, vietoj *Volkouiensi* neteisingai išskaityta *Volkomensi*, ir tai galėtų priminti Ukmergės pavietą. Tačiau toks Jonušo sričių išblaškymas būtų neįtikėtinas. *Konopčinskis*, (Myśl Narodowa, 1931 Nr. 30, 389 psl.) taip pat rašo apie Volkovysko pavietą.

Kaip šitos sąlygos atsirado, neaišku. Jų antraštėje sakoma, kad tai esą sąlygos, kurias visos Lietuvos vardu pateikę Radvilos ir vyskupas Tiškevičius. Lig šiol niekas jų nėra matęs su bet kokiais parašais. Žinoma, jos galėjo būti įteiktos Liubeneckiui ir be parašų. Tačiau sunku tikėti, kad vyskupas Tiškevičius, kuris, kaip pamatysim, vėliau pasidavimo raštą pasirašyti atsisakė, būtų sutikęs pateikti tokias sąlygas, kalvinų Radvilų naudai skaldančias valstybę ir teikiančias jiems daug kitų pirmenybių. Taigi atrodo, kad jos buvo parašytos vienų Radvilų. Juo labiau kad jose vyskupas, be antraštės, niekur nefigūruoja. Jei tai būtų buvę ir jo sąlygos, tai jis būtų buvęs paminėtas nors ten, kur kalbama, kad Radvilos pasirūpinsią paveikti Lietuvos senatorius bei bajoriją parūpinti švedų kariuomenei maisto ir kitų reikmenų. Jis, žinoma, būtų pareikalavęs ko nors ir sau, pavyzdžiui, kad ir Lietuvos primo bei Vilniaus arkivyskupo titulo ar ko nors pan. Jei jau skirtis nuo Lenkijos, tai kam dar palikti Lenkijos primui priklausančią Lietuvos Bažnyčią? Tačiau Radvilos, šias sąlygas rašydami, žinoma, atsižvelgė į pasitarimų metu vyskupo pareikštas nuomones. Ir aiškus dalykas, kad viskam, kas šitose sąlygose kalbama apie švedų kariuomenės atėjimą padėti Lietuvai prieš Maskvą, vyskupas pritarė. Tai rodo jau minėtasis ir jo pasirašytas laiškas De la Gardžiui. Visa kita turėjo būti padaryta be jo žinios. Be abejo, Radvilos tai padarė žinodami, kad prašymas, apeliuojant į gerus kaimyniškus santykius tos valstybės, kuri jau paskelbė karą, jokių vaisių neduos. Geriausiu atveju galėjo tik prasidėti derybos, kurioms jau nebebuvo laiko. O darydami drąsias nuolaidas, jie ir savęs nepamiršo.

Vladislavas Konopčinskis, rašydamas apie šias sąlygas, susipainioja. Vienur jis, turbūt sekdamas Pufendorfu, rašo, kad liepos 28, 29 d. naktį Vilniuje bus vykę derybos, kurių metu Radvilos Tiškevičių patraukę laisvių pažadais, jį stačiai savanaudiškai apgavę, o kitur rašo, kad šios sąlygos buvę paruoštos Liubeneckiui esant kelionėje su Radvilų misija. Tada išeitų, kad jos De la Gardžiui buvę pateiktos vėliau, gal nuvežtos, Liubeneckiui antrą kartą vykstant į Rygą. Tačiau ir pats Konopčinskis trečioje vietoje prisimena, kad Liubeneckis dėl šių sąlygų derėjosi ne per antrąjį, bet per pirmąjį savo atsilankymą Rygoje [35]. De la Gardžio liudijimas čia jokių abejonių negali palikti.

Daugumą kalbamųjų sąlygų padiktavo gyvenamojo momento reikalavimai. Reikalas gelbėtis nuo Maskvos vertė Radvilas prisiderinti prie švedų reikalavimų. Jonas Kazimieras bei unija su Lenkija jiems, be abejo, nebuvo labai brangūs. Jau daug anksčiau Radvilos ne kartą nesidrovėjo leistis į įvairias kombinacijas,

[35] Myśl Narodowa, 388, 389 psl.; *At. Wil. X,* 176, 180 psl.

nukreiptas prieš Vazų dinastiją bei Joną Kazimierą[36], tačiau ir dabar tai buvo daroma labai atsargiai, norima, kad visą kovos naštą Švedija priimtų ant savo pečių. Lietuvos į kovą su Lenkija nenorima įtraukti. Taip pat reikalaujama palikti nepaliestus visus valstybinės bei visuomeninės santvarkos principus, bei kalvinams ne taip jau mielą religijos laisvę, kuri Lietuvoje faktiškai reiškėsi katalikų supremacija. Tačiau politinė išmintis bent šiuo momentu jiems bet kokių pakeitimų pageidauti neleido. Kai dėl jų reikalavimų savo naudai, tai reikalavimas išskirti jiems atskiras lenines valstybėles dabar iškilo pirmą ir paskutinį kartą istorijoje. Tačiau reikalavimas vietos imperijos kunigaikščių kolegijoje nebuvo naujas. Tai buvo Boguslavo tėvo Jonušo idėja, iškelta dar 1617 m. Vedęs Brandenburgo markgrafaitę Sofiją, jis už gautąjį kraitį nusipirko Lichtenbergo pilį ir pradėjo rūpintis vieta kunigaikščių kolegijoje, ragindamas prie to prisidėti ir brolį Kristupą (mūsų dažnai minimojo Jonušo tėvą). Tačiau jam tada nepasisekė, ir Lichtenbergas, jam mirus, perėjo antrajam Sofijos vyrui Saksonijos kunigaikščiui Juliui Henrikui[37]. Dabar šituo labiausiai rūpinosi Boguslavas Radvila, kuris dar 1654 m. tuo reikalu į Regensburgo reichstagą buvo siuntęs tą patį Liubeneckį ir prašė paramos savo dėdę Brandenburgo kurfiurstą[38]. Savo gyvenimo gale parašytuose pamokymuose būsimiems įpėdiniams jis taip pat pataria rūpintis įsigyti dvarų imperijos ribose ir visada rašytis tų vietų kunigaikščiais. Tai padidinsią jų šeimos garbę, o be to, padėsią užmegzti artimesnius ryšius su kitų kraštų kunigaikščiais[39]. Savo testamentu jis visas pinigų sumas ir brangenybes paliko vicekancleriui Mykolui Radvilai su sąlyga, kad šis už tuos pinigus įsigytų žemės imperijoje ir, šitaip gaudamas „locum et sessionem in comitiis imperialibus“ *, pateisintų protėvių viltis. Jeigu jis to nepadarysiąs, tai į visas tas sumas bei brangenybes galįs reikšti pretenzijų kiekvienas Radvila, kuris tada perimtų ir minėtąsias prievoles[40].

Paruošus šitokius dokumentus, Liubeneckis tuojau iš Vilniaus dar neišvyko. Galutinis akstinas kreiptis į švedus bus buvęs naujas Lietuvos kariuomenės pralaimėjimas liepos 29 d.[41], tačiau,

[36] Žr. N. V. Molčanovskio studiją, išspausdintą kaip įvadą *Archiv J. Z. R.* VIII t.; *Szajnocha,* Urazy królewiąt polskich, Dzieła, III. Warszawa, 1876, 19—55; *Kubala,* W. M., VIII skyr., 239—266 psl. Apie Karolio X Gustavo galimą kandidatūrą į Respublikos sostą Jonušas Radvila rašė K. Daugėlai-Strižkai jau 1655.III.20. (*Kotłubaj,* Życie. . ., 375 psl.)

[37] *Kalicki,* Bogusław Radziwiłł. . ., 6—11 psl.

[38] *Eichhorn.* Stosunek. . ., Boguslavo laiškas — 129—130 psl., o Brandenburgo kurfiursto laiškas saksų kurfiurstui Jonui Jurgiui — 131—133 psl.

[39] *Wł. Syrokomla,* Przyczynki do historyi domowej w Polsce, Wilno, 1858. Informacya domowa i polityczna x. Bog. Radziwiłła,— 43—60 psl., žr. 58 psl.

[40] *Archeogr. sbornik VIII,* 416 psl.

[41] Jį mini savo VIII.2 laiške Horstas. Esą jam pasakoję Radvilos karininkai (*Krigsh. Handl.,* XI.13).

matyt, buvo neramu dėl Gansiausko agitacijos kariuomenėje[42]. Jonušas Radvila, matyt, vilkino (įsidėmėtina, kad ir jo įgaliojimų raštas Liubeneckiui bei reversalas yra datuotas ne 28, kaip Boguslavo, bet 29 d.), ir Liubeneckis dieną kitą Vilniuje dar buvo sulaikytas. Kaip minėta, rugpjūčio 2 d. jo dar tebebuvo laukiama Biržuose, o į Rygą jis atvyko 5 d. Derybos taip pat ne taip sparčiai ėjo, nes De la Gardis nenorėjo per daug įsipareigoti ir gynėsi neturįs karaliaus įgaliojimų arba kad tokius reikalus tektų ilgai aiškintis[43], o dabar jau nesą laiko. Dėl to jis ir pateikė savas sąlygas, kurios su mažais pakeitimais rugpjūčio 10 d. Liubeneckio buvo priimtos. Jo Radvilų vardu pasirašytoji sutartis skambėjo šitaip:

1) Radvilos už save ir savo įpėdinius pagal savo reversalus pasižada amžinai likti ištikimi bei paklusnūs švedų karaliui ir jo įpėdiniams Švedijos karaliams bei didiesiems Lietuvos kunigaikščiams.

2) Visas savo turimas karines pajėgas jie pavesią švedų karaliui. Reikalui esant, jos galėsią būti sujungtos su kitomis jo pajėgomis.

3) Jie tuojau susitarsią su kitais Lietuvos luomais, kaip aprūpinti alga ir maistu į Lietuvą įžengiančią švedų kariuomenę.

4) Be jokių atskirų derybų perleisią De la Gardžiui arba jo įgaliotiniams Biržus ir kitas strategiškai patogias vietoves. Tačiau Nesvyžiaus įgula švedų karaliui ištikimybės neturėsianti prisiekti ir, padarius taiką arba praėjus pavojui, Nesvyžius turėsiąs būti grąžintas Radviloms.

5) De la Gardis, kaip karaliaus vietininkas, jo vardu apsiimąs saugoti bei globoti pačius Radvilas, jų tarnus, karius, valdinius ir kilnojamus bei nekilnojamus turtus, esančius Lietuvoje ir Maskvos bei kazokų neužimtus, o užimtieji, jei jie būsią atgauti, turėsią būti grąžinti Radviloms.

6) De la Gardis pasižadąs saugoti tikybos laisvę ir neabejojąs, kad karalius tai patvirtinsiąs.

7) Jis palaikysiąs drausmę savo kariuomenėje, saugosiąs, kad ji nesavavaliautų Radvilų dvaruose ir, kiek leis tokie neramūs laikai, garantuosiąs saugų susisiekimą Radvilų žemėse gyvenantiems pirkliams.

8) Radvilos, pageidaujantys leninių valstybėlių su pinigų kalimo teise turėsią pasiųsti savo atstovus pas karalių. De la Gardis jų prašymą paremsiąs ir tikįs, kad karalius jį patenkinsiąs.

42 *Medeksza,* 2 psl. Jis rašo, kad Gansiausko buvęs pasiųstas agituoti Radvilos kariuomenės, patrauktos švedų ir Rakocio pusėn, dar 1654 m. rugsėjo mėn. (1 psl.), tačiau čia jis bus paveiktas vėlesnio įspūdžio ir rašydamas suklydo.

43 De la Gardis VIII.13 rašo karaliui, kad patys Radvilos numatę, jog derėtis dėl anųjų sąlygų būtų per ilga, dėl to jie ir davę Liubeneckiui specialių įgaliojimų (*Livonica* 77. Plg. *Pufendorf,* 94 psl.).

Taip pat neabejojąs, kad būsią apsaugoti visi jų titulai ir prerogatyvos.

9) Jeigu su lenkų karaliumi netrukus būsianti daroma taika, tai karalius derybose pasirūpinsiąs ir sutartimi apdrausiąs tiek Radvilų, tiek su jais dabar pasiduodančių dvariškių, bičiulių bei klientų reikalus [44].

Pasak De la Gardžio rugpjūčio 13 d. pranešimo karaliui, Liubeneckis, kurio nuvežtame memoriale, t. y. savotiškoje instrukcijoje, buvo kalbama tik apie protekciją, o visiškas pasidavimas Karoliui X Gustavui galėjo būti numatytas ateičiai, įvykus tam tikroms sąlygoms, jam pateikto sutarties projekto § 1 iš pradžių nenorėjęs priimti. Tačiau jis buvęs įtikintas. Iš tikro toks reikalavimas buvo numatytas pačių Radvilų, ir Liubeneckiui net buvo duoti nuvežti abiejų Radvilų pasidavimo raštai. Sutarties § 2 ir 3 lengvai praėję, Liubeneckis bandęs daryti tam tikrų pastabų, dėl § 4, bet labiausiai ginčijęsis dėl § 8. Jo pirmoji dalis, kurioje leninių Radvilų kunigaikštijų sudarymo klausimas paliekamas spręsti karaliui, praėjusi lengvai, tačiau antrosios dalies, kurioje dėl Radvilų turimųjų titulų ir urėdų palikimo tik vilčių tereiškiama, Liubeneckis jokiu būdu nenorėjęs priimti. Esą pareikštas abejojimas, ar Radviloms būsią viskas palikta, kai jie pasidavę norėdami savo būklę dar pagerinti, Liubeneckį labai paveikęs. Kad neliktų tokių skrupulų, kad Radvila būtų geros nuotaikos ir kad susirūpinimą keliančių Maskvos pasisekimų akivaizdoje būtų išlošta laiko, De la Gardis ilgai to klausimo nenorėjęs disputuoti ir sutikęs įrašyti (matyt, iš karto jis to nenorėjo prisiminti nė šitokia forma). Tuo tikslu įrašęs ir § 9.

De la Gardis, išgavęs Liubeneckio parašą po minėtomis sąlygomis ir gavęs abiejų Radvilų pasidavimo diplomus, tarėsi sunkiausias kliūtis jau nugalėjęs (kelias jau atrodė atviras) ir tame pačiame pranešime karaliui džiaugėsi, kad, Dievui padedant *coup d'estat* įvykęs be kardo kirčio. Turįs vilčių, kad netrukus pasiduosiąs ir visas kraštas. Tačiau jis kartu apgailestavo, kad tokia sutartis buvusi padaryta per vėlai. Maskva jau užėmusi Vilnių ir artėjanti prie Kauno. Jeigu ji esą būtų buvusi padaryta bent prieš 2 savaites, tai viskas būtų visai kitaip virtę ir dabar esą visa Lietuva galėtų būti jau švedų karaliaus valdoma [46].

Nuolat drebėdamas, kad nebūtų išprovokuotas caras, De la Gardis su kariuomene Lietuvon dabar dar nė nemanė žygiuoti. Buvo aišku, kad Lietuvoje susiduria du varžovai, iš kurių caras atrodė nepalyginamai pajėgesnis, nes švedų pajėgos Livonijoje buvo labai menkos. Štai kodėl, laukdamas, kaip reikalai klostysis toliau, De la Gardis skubinosi parūpinti savo karaliui nors daugiau juridinių Lietuvos titulų. Turint savo rankose Radvilų pasidavimo raštus, jam rūpėjo išgauti plačiųjų masių pasidavimo

[44] Originalas — *Krigsh. Handl.*, XI.13, o du nuorašai — XI.11. Išsp. *At. Wil. X*, 182—184 psl. Sutarties turinį pateikia ir *Pufendorf*, 1 c.
[46] Panašiai jis rašo laiškuose Hornui, Kochui ir kituose.

pareiškimus. Todėl jis tą pačią rugpjūčio 10 dieną viešai paskelbė atsakymą į vyskupo Tiškevičiaus ir Radvilų liepos 28 d. laišką, pridėdamas sąlygas, kuriomis jis sutinkąs Lietuvos gyventojus priimti švedų karaliaus globon. Visa tai buvo išspausdinta ir išsiuntinėta parašams rinkti.

Atsakydamas į minėtąjį laišką, De la Gardis rašo iš jų laiško patyręs apie sunkią jų tėvynės — Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės — būklę ir kad prašą jo pagalbos. Apgailestaująs dėl liūdno jų likimo. Dėlei įžeistos taikos su švedų karaliumi jam geriau tinką eiti į kraštą su ginklu rankoje negu su užuojauta, tačiau, kadangi jie švedų karalių pripažįstą ne keršytoju, bet išgelbėtoju, pareiškiąs, kad karaliaus valia pagalbon ateisiąs, tik jiems ir visiems Lietuvos luomams priėmus ir pasirašius čia pridedamas sąlygas. Jeigu šias teisingas sąlygas atmesią, pulsiąs juos kaip priešus. Pačios sąlygos pradedamos beveik tokiu pačiu, tik kai kuriais išsireiškimais papildytu įvadu, kaip buvo rašoma rugpjūčio 2 d. De la Gardžio atsišaukime, raginančiame bajoriją ir visus gyventojus prašyti švedų karaliaus globos sau ir savo turtams [47]. Tik čia, užuot kvietus prašyti apsaugos raštų, reikalaujama pasirašyti ir vykdyti šias sąlygas:

1) Vietoje priesaikos, čia pasirašydami, turį paliudyti bei įsipareigoti savo ir savo įpėdinių vardu, kad visada liksią ištikimi bei paklusnūs švedų ir savo teisėtam karaliui ir jo įpėdiniams Švedijos karaliams bei didiesiems Lietuvos kunigaikščiams. 2) Visas savo karines pajėgas turį pavesti švedų karaliui. Reikalui esant, turį prijungti jas prie kitų švedų karaliaus pajėgų. 3) Tuojau turį susitarti su kitais Lietuvos luomais dėl įžengiančios švedų kariuomenės aprūpinimo maistu ir alga. 4) Biržus ir kitas karo reikalui tinkamas vietas be jokių derybų tuojau turį perleisti karaliaus vietininkui arba jo įgaliotiniams. 5) Visos regalijos bei teisės karališkuose dvaruose, taip pat patronato teisės Bažnyčios dvaruose turį būti pripažintos karaliui. 6) Vietininkas karaliaus vardu laiduojąs malonę, globą ir saugumą tiek patiems šias sąlygas pasirašantiems, tiek jų tarnams, kariams, valdiniams, o jų turtus, kurių dar neužėmę kazokai arba Maskva, apsiimąs saugoti ir ginti. 7) Pasižadąs visur gerbti tikybos laisvę ir neabejojąs, kad karalius tai patvirtinsiąs. 8) Pasižadąs neleisti kariuomenei liesti arba sunaikinti bičiuliškų miestų, pilių bei valdinių, taip pat pasižadąs, kiek tokiais neramiais laikais būsią galima, garantuoti susisiekimo ir prekybos su kaimynais saugumą. 9) Šias sąlygas pasirašiusiųjų reikalus, jų padėtį, dignitorijas, teises bei laisves saugosiąs, o jiems dėl to per specialius atstovus prašant karalių, jis paremsiąs bei siūlysiąs karaliaus malonei. Tikįs, kad karalius visa tai maloniai suteiksiąs. 10) Šias sąlygas patvirtinsiąs savo parašu ir antspaudu. 11) Visi, kurie šių sąlygų nepri-

[47] Žr. šio skyr. 26 išnašą.

imsią ir liksią užsispyrę, būsią laikomi tėvynės priešais ir jų turtai būsią konfiskuojami [48].

Kaip matome, kraštui pateiktosios sąlygos iš tikro yra tik perredaguota Radvilų atstovo padarytoji sutartis. Iš jos išmesti tik specialiai Radvilas lietę nuostatai.

2. Rugpjūčio 17 d. aktas

Kol Liubeneckis derėjosi Rygoje, Maskvos kariuomenė užėmė Vilnių, o abu Lietuvos hetmonai traukė paneriais Kėdainių link, De la Gardis, apdovanotas medalioniniu Karolio X Gustavo atvaizdu su auksine grandine, be to, dar gavęs padorią sumą kelionei, vežėsi du atsakymo laiškus (turbūt vienas jų buvo skirtas tik Radviloms, o antras, kuris buvo viešai paskelbtas su sąlygomis, buvo skirtas dar ir vyskupui Tiškevičiui) ir pasidavimo sąlygas [49]. Liubeneckis Jonušą Radvilą su kariuomene rado Žeimiuose. Čia kartu buvo Gansiauskas, bet nebuvo nei vyskupo Tiškevičiaus, kuris iš Vilniaus pabėgo į Karaliaučių, nei Boguslavo Radvilos, kuris dar prieš Vilniaus puolimą išvyko į Palenkę, kur vietos bajorijos buvo išrinktas generaliniu pulkininku ir organizavo gynimąsi nuo Maskvos. Taigi tolesnis santykių su švedais sprendimas liko vieno Jonušo Radvilos rankose. Be neaiškiai nusistačiusio Žemaičių kašteliono Eustacho Kerdiejaus ir nuolat intriguojančio Gansiausko, stovykloje nebuvo nė vieno senatoriaus. Būklė buvo labai kritiška. Maskvos kariuomenė lipo ant kulnų ir grasino užimti Kauną, kariuomenės buvo nedaug, be to, jos dalis, kuri nuo Vilniaus nuėjo už Nemuno, taip pat Gansiauskas bei jo čia pat esančios dalys buvo labai nepatikimos. Pagaliau Liubeneckio atvežtos žinios buvo labai nemalonios. De la Gardis pasitenkino tik pažadais ateiti apsaugoti Maskvos dar neužimtų sričių. Labai svarbūs asmeniški prašymai buvo nepatenkinti. De la Gardis reikalavo tuojau nutraukti visus ryšius su Jonu Kazimieru bei Lenkija, reikalavo tuojau pripažinti savo valdovu Karolį X Gustavą. Radvilos tokią išeitį buvo numatę ir iš anksto buvo pasirašę pasidavimo raštus, tačiau tokiu atveju jie tikėjosi Lietuvoje gauti ypatingą padėtį. Paaiškėjo, kad De la Gardis nesutiko garantuoti net jų turimosios padėties. Tad suprantama, kad visa tai entuziazmo Jonušui Radvilai nesukėlė. Dėl to jis dabar kurį laiką laikėsi gana rezervuotai. Pavyzdžiui, Liubeneckis Rygoje buvo

[48] De la Gardžio pateiktų pasidavimo sąlygų originalas — *Krigsh. Handl.*, XI.13, o XI.11 yra du nuorašai. Be to, jos buvo išspausdintos greta atsakymo Radviloms bei vysk. Tiškevičiui ir išsiuntinėtos po kraštą bajorijai pasirašyti. Tokie pasirašyti egzemplioriai laikomi *Krigsh. Handl.*, XI.13. *At. Wil. X*, 180—182 psl. De la Gardžio laiškas ir sąlygos išspausdintos iš tokio spausdinio. Be to, plg. *Pufendorf*, 95 psl.

[49] Žr. De la Gardžio VIII.13 pranešimą karaliui, *Livonica 77*.

pažadėjęs, kad Radvilų liepos 28, 29 d. pasidavimo raštai būsią pakartoti, nes iš tikro buvo nepatogu, kad tų raštų data buvo ankstesnė už sutarties datą, o be to, juose buvo minima Liubeneckio padarysimoji sutartis. Buvo visiškai natūralu, kad tie raštai būtų pakartoti momentui pritaikyta forma[50]. Tačiau J. Radvila šitokio savo rašto nesiskubino siųsti. Jis laukė, kaip į De la Gardžio atsišaukimą reaguos bajorija ir kariuomenė. Atsimesti jau buvo negalima, tad jis veikė. Su savo artimaisiais kalbino kariuomenės dalių vadus ir bajoriją, bet viskas dar tebebuvo neaišku. Dėl to rugpjūčio 15 d. iš Žeimių jis tik padėkojo De la Gardžiui už malonų jo atstovo Liubeneckio priėmimą, kvietė jį tuojau ateiti padėti ginti Kauno, bendrais posakiais paminėjo, kad jis labai rūpinąsis išgauti visuomenės pritarimą, bet nė vienu žodžiu neužsiminė nei apie Liubeneckio padarytąją sutartį, nei apie savo planus bei nuotaiką. Apie čionykštes naujienas esą sužinosiąs iš kartu siunčiamo Liubeneckio laiško. Tuo tarpu Liubeneckis aiškino, kad Lietuvos kariuomenė, patyrusi kiek nuostolių neleisdama Maskvos kariuomenei persikelti per Nerį, negalinti sustoti Kaune, nes mažai tesą pėstininkų, kurie galėtų miestą fortifikuoti. Be to, Radvila tokio stipraus priešo akivaizdoje nedrįstąs savo kariuomenės pastatyti tarp dviejų upių. Tad esanti vienintelė išeitis, kad De la Gardis pasiųstų dalį švedų kariuomenės. Ji galinti drąsiai žygiuoti į Lietuvą, kaip į savo karaliaus kraštą (taip sako ir Radvila), nes bajorija pasidavimui esanti palanki. Jis esąs tikras, kad netrukus galėsiąs nuvykti pas De la Gardį su luomų pasirašytu aktu. Dar reikią tik vienos ar dviejų dienų. Reikią dar išaiškinti kai kuriuos neaiškumus, o svarbiausia, kad per tą laiką galėtų atvykti vyskupas Tiškevičius, kuris iš Vilniaus pasišalinęs už keleto mylių, ir kiti senatoriai, kurių dalis esanti išsiblaškiusi čia netoli nuo stovyklos. Taip pat esą linkę kartu su bajorija pasirašyti ir visi krašto urėdai. Atvykdamas su minėtu pasidavimo aktu, jis kartu atvešiąs ir Biržų perdavimo įsakymą[51]. Šitokiame pranešime, žinoma, buvo daug netiesos. Sumedžioti senatorius buvo neįmanoma, vyskupas Tiškevičius taip pat greičiausiai buvo jau Karaliaučiuje, o Radvila rūpinosi ne įpiršimu De la Gardžiui pateiktųjų sąlygų, bet galvojo apie kitokios formos aktą, kuris pagaliau ir buvo pasirašytas rugpjūčio 17 d.

Tuo tarpu De la Gardis labiausiai nerimavo dėl Maskvos laikysenos. Jam rūpėjo kuo daugiau užgrobti, tačiau buvo baisu išprovokuoti karą su Maskvos caru, apie kurio reagavimą į šve-

[50] Rugpjūčio 10 d. raštu Liubeneckis pareiškė De la Gardžiui, kad jam įteiktuose Radvilų reversaluose esanti padaryta klaida, būtent ne ta įrašyta data, tad Radvilos juos pakartosią. Šio rašto originalas yra *Krigsh. Handl.*, X.13, o du jo nuorašai — XI.11.

[51] Radvilos laiškas — *Livonica* 77, o Liubeneckio — *Krigsh. Handl.*, XI.13. Čia yra ir Radvilos laiško nuorašas. Konopčinskis šio laiško rašymo vietą neteisingai perskaitė ir rašo, kad VIII.15 Radvilos stovykla buvusi Seinuose, kur ji iš tikro niekad nebuvo (*At. Wil. X*, 184 psl.). Radvilos laiške aiškiai parašyta „Seymy", o Liubeneckio — „Zeymy".

dų pastangas užimti bent dalį Lietuvos dar nieko nebuvo žinoma. Delegacija, turėjusi vykti į Maskvą, tebebuvo Rygoje; kurjeris, kuris vežė carui Karolio X Gustavo laišką, aiškinantį karo su Respublika priežastis, tebebuvo sulaikytas Pskove, laiško neįteikęs. De la Gardis nei su caru, nei su jo generolais taip pat neturėjo jokių ryšių. Tai buvo tikroji jo delsimo bei nepaprasto atsargumo priežastis, kurią jis nuolat nurodo visuose savo pranešimuose karaliui bei kituose laiškuose.

Skelbdamas pasidavimo sąlygas Lietuvai, De la Gardis susirūpino padėtį išaiškinti. Rugpjūčio 11 d. jis parašė laišką Livonijos pašonėje esančios caro armijos vadui Šeremetjevui ir pranešė, kad Lietuva pasidavusi švedų karaliui ir jo kariuomenė kai kurias sritis jau užėmusi. Pagal Švedijos—Maskvos taikos sutartį lietuviai, kaip švedų karaliaus valdiniai, po šio pranešimo nebegalį būti puolami [52]. Tą pačią dieną [53] De la Gardis parašė laišką palei Vilnių sustojusios caro kariuomenės vadui Čerkaskiui ir pranešė apie Lietuvos pasidavimą, o kitą carui — prašė Bjelkės vadovaujamą delegaciją priimti Vilniuje. Tačiau į šituos laiškus atsakymas buvo išsiųstas vos rugsėjo 10 d. Nelabai jį suramino ir gautasis atsakymas. Nesulaukęs atsakymo iš caro, bet kviečiamas Pskovo vaivados, Bjelkė tuo metu jau buvo išvažiavęs. Caras nieko aiškaus neatsakė, tik pareiškė pageidavimą pradėti derybas dėl švedų ir Maskvos kariuomenei skirtinų stovyklų Lietuvoje ir pranešė siunčiąs savo kurjerį pas patį Karolį X Gustavą [54]. Čerkaskis atsakė taip pat tik rugsėjo 10 d. Išvardydamas caro kariuomenės jau užimtus miestus, jis reiškia nepasitenkinimą, kad į jos užimtas sritis ateina švedų kariuomenės būreliai, skundžiasi, kad Radvila tebesitituluojąs Vilniaus vaivada ir Lietuvos hetmonu bei daugelio vietų ponu, kai Lietuvą ir Vilnių užėmęs caras, prikiša, kam De la Gardis rašęs Naščiokinui, bet ne carui ir jo tarybai, tačiau vis dėlto žada įsakyti kariuomenei švedų nepulti, o dėl sienos reikią susitarti [55].

Tokių neaiškių pareiškimų De la Gardis sulaukė tik po mėnesio, o tuo tarpu iš Maskvos pusės jis nebuvo sulaukęs jokio pareiškimo. Dėl to, ruošdamasis pasiųsti kariuomenę į Lietuvą, rugpjūčio 13 d. jis šifru prašo karalių kuo greičiausiai paaiškinti, kaip turįs elgtis, jei caro kariuomenė priartėtų prie švedų stovyklų, ir ar verta esą Bjelkei tęsti kelionę į Maskvą, kol dar nepaaiškėjęs caro nusistatymas [56].

[52] *De la Gard. Saml.*, Ser. A. I. Čia pat yra kitas to paties mėn., bet be tikslios datos laiškas, kuriuo De la Gardis praneša vienam savo generolui, kad visa Lietuva, taip pat Breslaujos pavietas pasidavęs švedų karaliui. Laiškas rašytas greičiausiai Naščiokinui, kurio dalys buvo užėmusios dalį Breslaujos pavieto.

[53] Rugpjūčio 31 d. pranešime karaliui jis sako, kad tai buvę prieš 20 dienų. (*Livonica* 77, laiško konceptas — *De la Gard. Saml.*, Ser. A. I.)

[54] Rugsėjo mėn. 11 d. De la Gardžio pranešimas karaliui, *Livonica* 77.

[55] Šio laiško vokiškas atpasakojimas yra *Krigsh. Handl.*, XI.14.

[56] *Livonica* 77.

De la Gardis ir Levenhauptas elgėsi labai atsargiai, nes jų pajėgos buvo nedidelės, be to, tebebuvo neparuoštos. Lietuvoje švedų jėgos buvo pervertintos, ir Jonušas Radvila rugpjūčio 26 d. rašo pusbroliui Boguslavui, kad Levenhauptas turįs 12 000 karių, Livonijoje Maskvos sienai saugoti esą pastatyta 8 000, o De la Gardis paskui Levenhauptą sekąs su kitais 8000 [57]. Iš tikro švedų kariuomenės skaičius Livonijoje Radvilos minimųjų tūkstančių toli gražu nesiekė. Jis būtų buvęs daug arčiau tiesos, jeigu būtų kalbėjęs tik apie kurią nors vieną armiją [58]. Stambiausios, iš veteranų sudarytos švedų pajėgos karo pradžioje buvo Pamary ir iš ten įsiveržė į Lenkiją. Livonijoje, tiesa, vietos pajėgos buvo kiek sustiprintos dar 1654 m. vasarą (Maskvos pasieny), 1655 m. pavasarį buvo prisiųsta naujų dalių, paskelbta mobilizacija Estijoje, Ingrijoje bei Latvijoje ir čia pat pradėta verbuoti naujas samdinių dalis [59]. Tačiau visa tai ne taip lengvai sekėsi. Ir, jau paskelbęs Lietuvai pasidavimo sąlygas, De la Gardis rugpjūčio 13 d. rašė G. Hornui, kad Levenhauptas teturįs vos 3 pulkus raitelių ir 3500 pėstininkų. Visos kitos dalys tebesą išblaškytos po kraštą, kai kurios jų stovyklą tepasiekiančios vos po dviejų savaičių [60]. Pasak Pufendorfo, Levenhauptas įžygiavęs į Lietuvą su 7000 [61]. Tačiau tiek galėjo būti tik su iš jo kariuomenės išskirtomis įgulomis (Salaspily, Kuoknesėje, Biržuose), nes rugsėjo 8 d. iš Biržų pats Levenhauptas rašė De la Gardžiui, kad jo vyriausioje stovykloje Radvilišky tesą vos 3000. Tad De la Gardis turįs kuo greičiausiai surinkti savo dalis ir skubiai su juo susijungti, nes tokiom menkutėm jo pajėgom čia likti esą pavojinga dėl galimo Maskvos kariuomenės puolimo, o be to, tokios menkos pajėgos negalį imponuoti lietuviams, negalį sukelti pasitikėjimo, kad pajėgs juos apginti nuo Maskvos [62]. Tačiau De la Gardis nieko negalėjo padaryti. Verbavimui pagreitinti trūko pinigų, o mobilizuotosios bajorijos negalima buvo sulaukti. Beveik tuo pačiu metu (IX.6) jis rašė karaliui, kad Livonijos bajorija prieš keletą dienų susirinkusi, tačiau Ingrijos ir Estijos bajorijos vis dar negalįs sulaukti [63]. Rugsėjo 11 d. raporte karaliui De la Gardis skaičiuoja, kad, naujai suverbuotas dalis sujungus su Radvilos kariuomene, susidarysianti 10 000 armija [64]. Kadangi Radvila bus turėjęs apie

[57] *Kotłubaj, Życie...*, 388 psl. Jonušas Radvila, be to, buvo perdaug optimistiškai nusiteikęs sakydamas, kad tie 8000 Maskvos pasienin esą pasiųsti tyčia, kad tik būtų išprovokuota Maskva. Iš tikro viskas buvo toli gražu ne taip.

[58] Apie Rudavskio minimuosius 3000 švedų ir 30 000 Lietuvos kariuomenės, žinoma, taip pat negali būti kalbos.

[59] *Carlson I*, 41, 98, 99 psl.

[60] *Skokloster Saml.*, 172 fol.

[61] *Pufendorf*, 95 psl. VIII.20 d. pranešime karaliui De la Gardis taip pat mini 7000 (*Livonica* 77).

[62] *De la Gard. Saml.*, Ser. C. 1.

[63] *Livonica* 77.

[64] Ten pat.

5000, tai ir šiųjų turėjo būti apie tiek pat. Bet tai buvo menka, nepatyrusi, neapmokyta ir prastokai aprūpinta kariuomenė[65]. Taigi pagrindinių pajėgų, kuriomis galima buvo disponuoti pačioje pradžioje, iš tikro bus buvę vos apie 7000, o be to, dalis jų turėjo būti palikta saugoti svarbesniųjų vietovių, garantuoti priešakin išėjusių pajėgų užnugarį bei ryšį su Ryga. Tad nenuostabu, kad, daug žadėdamas, De la Gardis mažai ką darė.

Kaip minėta, Liubeneckiui derantis su De la Gardžiu, Levenhauptas su kariuomene stovėjo Kuokneséje ir, numatydamas žygį į Lietuvą, rengėsi statyti tiltą per Dauguvą. Savo laiškuose jis nuolat ragina De la Gardį pasiskubinti ir nurodinėja reikalą kuo greičiausiai užimti Biržus ir užimti arba kaip nors kitaip sau užtikrinti Bauskę[65a]. Pagaliau rugpjūčio 12 d. De la Gardis jam pranešė apie padarytąją sutartį su Radvilom ir įsakė kuo greičiausiai žygiuoti į Lietuvą. Reikią skubėti užimti Kauną. Jis pats į stovyklą norėjęs vykti rytojaus dieną, tačiau savo kelionę esąs priverstas dar vienai dienai atidėti. Tad jo nereikią laukti. Įžengus į Lietuvą, reikią švelniai elgtis ir stengtis patraukti savo pusėn vietos visuomenę[66]. Rytojaus dienos pranešime karaliui De la Gardis savo planą šitaip aiškina: pirmiausia užimsiąs Biržus, laiduosiąs sau Bauskę ir užimsiąs Palangą, o baigęs rinkti kariuomenę, žygiuosiąs toliau, kur atrodysią patogiau[67]. Pradžiugęs, kad Biržai užleidžiami geruoju, Levenhauptas su dalimi kariuomenės tuojaus persikėlė į Nemunėlio Radviliškį. Iš čia rugpjūčio 17 d. jis pasiuntė pulkininką Telerį su 7 kuopom pėstininkų ir 200 raitelių užimti Biržų.

Levenhauptas per pulkininką Telerį pasiuntė Biržų seniūnui K. Daugėlai-Strižkai laišką, reikšdamas vilčių, kad, kaip esą susitarta su jo ponu Radvila, miestą ir pilį noriai perduosiąs jo įgaliotiniui[68]. Tačiau Radvila šiuo metu dar tebebuvo galutinai nepasiryžęs ir Biržų perdavimo įsakymo nebuvo pasiuntęs. Nežinodamas, kaip pasielgti, K. Daugėla-Strižka prašė pulkininką Telerį keletą dienų palaukti, leisti jam susižinoti su savo ponu. Tačiau Teleris reikalavo jį tuojau įsileisti. K. Daugėla-Strižka sutiko švedus įsileisti, tačiau, kol viskas paaiškės, jis norėjo likti pilies šeimininku ir švedams užleido tik dalį sutvirtinimų. Tuo tarpu atvyko su didesnėmis pajėgomis pats Levenhauptas, kuris čia rastus Radvilos karius prisaikdino, bet, kadangi jie nenorėjo prisiekti

[65] Plg. jo VIII.9 ir 11 laiškus (*De la Gard. Saml.*, Ser. C. I.).
[65a] Ten pat.
[66] *Livonica* 77.
[67] Ten pat.
[68] Levenhaupto VIII.17 laiškas De la Gardžiui, *Livonica* 77.

likti švedų tarnyboje, leido jiems vykti pas Radvilą į Kėdainius [69]. Švedams tai buvo mažas netikėtumas, tačiau buvo patogu, kad jie vieni liko visiški pilies ir miesto šeimininkai. Palikęs čia De la Gardžio skirtą komendantą Urkvardą, Levenhauptas grįžo atgal į Nemunėlio Radviliškį.

Tuo tarpu pats De la Gardis kartu su Bjelke apžiūrinėjo Kuoknesėje koncentruojamas naująsias dalis. Po parado jis rašo karaliui turįs vilčių suorganizuoti gerą armiją, tačiau pastebi, kad dalis samdinių tebesą prastai aprūpinti. To paties laiško prieraše jis rašo, kad labiausiai esąs susirūpinęs, kaip neišerzinti Maskvos. Dėl to nuo tolesnio žygio dar susilaikysiąs. Kad paspaustų dar vis nesutariančius luomus, jis žygiuosiąs į Lietuvą su visa armija (jos esą vos 7000), bet iki Kauno (kaip buvo įsakyta karaliaus ir kaip ragino Radvila), kol nežinomas caro nusistatymas, esą pavojinga eiti, juo labiau kad ir lietuviais visai pasitikėti esą negalima. Jis esąs nusistatęs po kraštą išsiuntinėti tik mažus būrelius, o visą armiją laikyti saugioje vietoje, kompaktiška mase. Jei Maskvos kariuomenė Lietuvos pasidavimą Švedijai respektuosianti, tai ji nepulsianti ir tų mažų būrelių — sargybų (kaip jis vadina salvagvardijų). Taigi tikslas būsiąs pasiektas visos kariuomenės likimu nerizikuojant [71]. Skrupulų dėl žygio į Kauną rugpjūčio 17 d. buvo pareiškęs ir Levenhauptas [72].

Vykdydamas savo planą, De la Gardis rugpjūčio 17 d. pulkininką leitenantą Martyną Šulcą su dviem dragūnų kuopom pasiuntė į Palangą. Jam buvo įsakyta nesikišti į vietos bajorijos tarpusavio santykius, bet globoti tuos, kurie pasiduosią švedams bei pasirašysią De la Gardžio paskelbtąsias sąlygas, o su nepasiduodančiais — elgtis kaip su priešais [73]. Šis pirmasis švedų kariuomenės dalinys iš tikro sustojo Šventojoje, o jo vadas netrukus pagarsėjo nepaprastu savavaliavimu ir sukėlė daugybę skundų. Kiek vėliau kitas pulkininkas leitenantas Jonas Ūlenbrokas buvo pasiųstas į Breslaujos pavietą, kurio užėmimas buvo svarbus kaip priedanga Livonijai ir Kuršui. Tuo tarpu Horstas važinėjo po kraštą viliodamas bajoriją ir pagal rugpjūčio 2 d. De la Gardžio suteiktus įgaliojimus dalindamas dvarų apsaugos raštus. Tačiau jie buvo dalinami ne veltui, nes kiekvienas turėjo užsimokėti.

[69] *Pufendorf*, 95 psl., rašo, kad Biržuose Radvilos įgulos buvę 500 žmonių. Apie tiek iš tikro galėjo būti. VIII.2 iš Biržų De la Gardžio agentas Horstas rašė, kad čia esančios 4 kuopos, o 3 dar turį atvykti (*Krigsh. Handl.*, XI.13). Netrukus po to Levenhauptas rašė De la Gardžiui, kad į Biržus atvykę dar 2 kuopos ir 120 raitelių (šio laiško nuorašas pridėtas prie De la Gardžio VIII.13 laiško G. Hornui, *Skoloster Saml.*, 172 p.). De la Gardis VII.13 pranešime karaliui (*Livonica* 77), aiškindamas savo planus, į Biržus žada pasiųsti 600 pėstininkų ir 200 raitelių. Taigi su ten esamais Radvilos kariais įgulos susidarysią 1000. Atseit, Radvilos karių jis skaičiavo esant vos 200. Tačiau jis galėjo neskaičiuoti naujai prisiųstųjų. (1654 m. čia buvusių karininkų sąrašas — *Tyszkiewicz*, Birże, 49—50 psl.)

[71] VIII.20 d. laiškas, ten pat.

[72] Ten pat.

[73] *De la Gard. Saml.*, Ser. A. I.

Rugpjūčio 19 d. jam atvykus į Biržus, Levenhauptui ta prekyba pasirodė keista. Jis rašė De la Gardžiui, kad kainas reikią sumažinti, esą ir Horsto nuomone, užtektų imti po 100 raudonųjų, bet dabar jis imąs 300 talerių, o bajorai skundžiąsi, kad reikalaująs 360 talerių. Kokius jam davęs įgaliojimus De la Gardis, nežinąs, tačiau pats girdėjęs, kad vienam bajorui, siūliusiam 50 talerių, apsaugos raštus duoti atsisakęs. Be to, tame pačiame laiške Levenhauptas rašo, kad iš Biržų kariuomenės būrelius jis pasiuntęs į Kėdainius ir į Kauną[74]. Tai buvo pirmieji švedų kariuomenės tuntai, pasirodę giliau Lietuvoje. Iki šiol jie buvo matomi tik pakuršėje.

Kai šitaip tvarkėsi De la Gardis su Levenhauptu, Radvila savo kariuomenės stovyklą įrengė Kėdainiuose ir ruošėsi naujam viešam aktui, į kurį turėjo būti įtraukta ir kariuomenė, ir juo daugiau bajorijos. Ar dabar buvo pašaukta bajorija specialiai, reikia labai abejoti, nes nebuvo juk ir laiko. Reikėjo tenkintis patraukus tik tuos, kurie buvo spėję susirinkti prie Vilniaus ir pasitraukė su kariuomene arba čia patys susirinko. Minėtajame rugpjūčio 15 d. Liubeneckio laiške De la Gardžiui apie bajorijos sukvietimą taip pat nieko neminima. Minimos tik pastangos suburti daugiau senatorių. Tačiau tai nesisekė. Prisidėjo tik lauko hetmonas Gansiauskas ir Žemaičių kaštelionas Kerdiejus. Radvila ir Gansiauskas specialiais laiškais kvietė atvykti arba nors prisiųsti pasirašytas De la Gardžio patiektąsias sąlygas ir vyskupą Tiškevičių, tačiau šis atsisakė. Esą reikalaujama pasirašyti sąlygas be jokių kalbų bei derybų, bet nesą jokių garantijų, kad taip būsiąs išgelbėtas kraštas. Pasiduodant naujam valdovui, būsianti sulaužyta tėvų prisiekta unija su Lenkija, būsianti užsitraukta tėvynės ir valdovo išdavimo dėmė, tačiau gali išeiti, kad iš to nebūsią jokios naudos ir švedai nuo Maskvos negelbėsią. Tad jo galva, pirmiau turį būti parodytas tikras draugiškumas, turįs būti pašalintas priešas, ir tik tada būsią galima daryti sutartį. Pagaliau pateiktosios sąlygos negarantuojančios pakankamai nei tikybos laisvės, nei kitų krašto teisių. Be to, ir Radvila iš savo pasiuntinio pas karalių, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raštininko Stankevičiaus, sužinosiąs, kad švedų pasisekimai Lenkijoje nesą tokie dideli, kad visi puolą prie karaliaus, o švedai savo puolimus sulaiką, tad gal ir Lietuvai jie galėsią pagelbėti, susitarus teisingomis sąlygomis. Gal ir Radvila savo nuomonę pakeisiąs, gal švedus nuo tolesnių derybų sulaikysiąs, o tuo tarpu Maskvos kariuomenę nustumsiąs nors už Berezinos. Jeigu jau kitaip negalėsią būti, tai jo parašas nepaspruksiąs. Garantavęs Bažnyčios ir tikybos reikalus, jis padarysiąs tą patį, ką ir kiti. Tuo reikalu pave-

[74] *De la Gard. Saml.*, Ser. C. I. (Toliau turėtų būti 75-ta išnaša, bet ji autoriaus nepažymėta ir neįrašyta. *Red. past.*)

dąs su Radvila susižinoti kanauninkams Bialozorui ir Valavičiui, kurie dabar esą stovykloje[76]. Taigi teko veikti be vyskupo.

Kaip viskas buvo padaryta, žinių neturime. Mums yra žinomas tik kariuomenės bei bajorijos atstovų rugpjūčio 17 d. pasirašytas dokumentas ir kiti greta jo kilę aktai. Tai buvo atsakymas į De la Gardžio kvietimą visiems priimti jo sąlygas, bet tai nebuvo tos pačios sąlygos. Tiesa, jos čia sudaro rėmus, net tas pats yra skirsnių, arba paragrafų, skaičius, tačiau visos De la Gardžio pateiktosios sąlygos čia yra apipintos rezervais, paimtais iš Liubeneckio nuvežtųjų Vilniuje Radvilų paruoštų sąlygų. Apskritai tai buvo greičiau Radvilų viso krašto vardu siūlytosios sąlygos, bet ne De la Gardžio. Štai to akto turinys:

I. Pasirašiusieji Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos luomai *(Proceres et Ordines)* skelbią ir liudiją, kad sunkiose pavojų dienose, netekę šviesiausiojo lenkų karaliaus paramos, negalėdami kitaip išsigelbėti, esą verčiami save ir savo turtus pavesti kurios nors iš puolančiųjų pusių globai. Kadangi švedų karaliaus vardu jo vietininkas De la Gardis pakvietęs pasiduoti jo globai ir pasirašyti pateiktąsias abiem pusėm šventai laikytinas sąlygas, kuriomis už save bei savo įpėdinius jie pasižadėtų amžinai likti ištikimi ir paklusnūs Jo Karališkajai Didenybei, tad jie pasiūlytąją malonę pagarbiai priimą, švedų karaliaus globai pasiduoti sutinką ir, tvirtindami šiais savo parašais bei antspaudais, pasižadą už save ir savo įpėdinius J. K. D. švedų karaliui, kaip didžiajam Lietuvos kunigaikščiui, bei savo viešpačiui, visada būti ištikimi ir paklusnūs. Tačiau su sąlyga, kad grafas savo parašu J. K. D. vardu laiduotų, jog tam tikru laiku būsią ratifikuotos bei patvirtintos žemiau surašytos, to paties grafo De la Gardžio pasiūlytos, o jų savo buičiai *(ad statum nostrum)* pritaikytos sąlygos.

II. Visas savo karines pajėgas pavesią J. K. D., esant abiejų pusių sutarimu pripažintam reikalui, jas net sujungsią su Švedijos pajėgomis, tačiau jos negalį būti panaudotos prieš lenkų karalių.

III. Dėl įžengiančios į Lietuvą švedų kariuomenės aprūpinimo maistu bei alga susitarsią su kitais Lietuvos luomais. Betgi, tai atliekant, turėsią būti atsižvelgta į sunaikintas bei nusiaubtas provincijas ir vargingą valdinių būklę; be to, pirmiausia turėsią būti sumokėtos algos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenei bei jos miestų įguloms. Taip pat ir vėliau kariuomenei bei įguloms turėsią būti parūpinta viskas, kas reikalinga.

IV. Radvila, dėl tėvynės meilės ir palankumo karaliui (švedų), Biržus įsakysiąs perduoti vietininkui (De la Gardžiui) arba jo įgaliotiniui, tačiau turį būti garantuota, kad, pasibaigus karui arba praėjus pavojui, jie būsią grąžinti. Be to, tiek Radvilai, tiek

[76] Radvilos, Gansiausko ir Tiškevičiaus laiškai iš Naruševičiaus rinkinio išspausdinti *At. Wil. X,* 184—187 psl. Visi jie be datų, tačiau neabejotina, kad buvo rašyti mūsų kalbamuoju metu.

visiems, kurie ten nuo dabartinių pavojų sugabeno savo turtą, turėsią būti leista viską, kada tik panorės, išgabenti; taip pat turėsią būti leista iš ten išvežti karinius reikmenis bei amuniciją, žalvarines patrankas ir visokį maistą; įgula neprivalanti nieko nei sulaikyti, nei atimti. Savininko Radvilos jurisdikcija, naudojimasis, nuosavybė, pajamos, visos (kitos) teisės ir viskas mieste bei visoje Biržų kunigaikštijoje turį likti nepaliesta.

V. Visos regalijos bei teisės karališkuose dvaruose, taip pat patronato teisės Bažnyčios dvaruose, nepaliestos būsią paliktos J. K. D. švedų karaliui taip, kaip jomis naudojęsi Lenkijos karaliai ir didieji Lietuvos kunigaikščiai, pagal LDK statutus, įstatymus ir papročius, betgi pirmiausia turėsią būti pilnai saugomos abiejų apeigų Romos ir graikų katalikų bažnyčių teisės, privilegijos ir papročiai dėl kolacijos bažnytiniuose ir Maltos riterių dvaruose.

VI. J. K. D. švedų karaliaus vardu vietininko Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės oficialistams, kariams, valdiniams bei kilnojamajam ir nekilnojamajam jų turtui, esančiam Lietuvoje ir dar neužimtam nei Maskvos, nei kazokų, [pasiūlytąją] malonę, globą ir apsaugą priimą su dėkingumu, betgi reikalaują švedų karaliaus vardu laiduoti, kad ir okupuotose srityse, jeigu jos būsią atgautos, viskas būsią grąžinta savininkams ir kitokiems teisėtiems valdytojams. Taip pat turį būti elgiamasi ir neseniai okupuotose Livonijos srityse.

VII. Taip pat dėkingai priimą pažadėtąjį Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir visur kitur esamąjį tikybinių santykių saugojimą, bet ypatingai esą susirūpinę, kad nepaliečiamai būtų saugomos privilegijos, teisės, neliečiamybė, naudojimasis bei papročiai bet kurios tikybos Bažnyčios asmenų ir dvarų, tačiau pirmiausia katalikų Bažnyčios prerogatyvos, garbės, vyskupų senatorystė, jurisdikcija, tikybiniai ordinai bei kolegijos, abatijos, prepozitūros, kanauninkystės, parapijos su visom jų pajamom ir visais dvarais, taip pat bažnyčios, mokyklos bei prieglaudos ir visos šventos vietos su visomis jų fundacijomis, privilegijomis, su viešąja ir privačia religine praktika, apeigom bei ceremonijom ir su viskuo, kas teisėtai gali liesti jų vertę, puošnumą ir garbę.

VIII. Pažadėtą vidujinį, kelių ir užsienio prekybos saugumą, taip pat priimą dėkingi, o be to, reikalaują iš De la Gardžio, kad būtų palaikoma drausmė kariuomenėje.

IX. Pagaliau pareiškią, kad jiems būsią maloniausia, jei De la Gardis pasižadėsiąs jų reikalus paremti pas karalių (švedų); o jie reikalaują, kad švedų karalius tikrai saugotų jų turimą padėtį, teises, privilegijas, papročius, laisves, prerogatyvas, urėdus, teismų formą bei jurisdikciją. Be to, kadangi likimas ir Dievo paskyrimas privedęs prie to, kad Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė patenkanti švedų karaliaus valdžion, tad dabar reikalaują garantijų, kad LDK nebūsianti inkorporuota į švedų karalystę, bet būsianti

su ja surišta tokiu pačiu unijos ryšiu, kokiu iki šiol buvo surišta su lenkų karalyste, kad ne tik tauta būtų lygi tautai, senatas senatui, bajorija bajorijai, bet kad kiekvienoje iš jų liktų savos atskiros teisės, statutai, papročiai, teismai ir visokios laisvės, o Lietuvoje pirmiausia turinti likti nepaliesta sąžinės laisvė, nebent kas būtų pakeista jiems patiems sutinkant ir susitarus su J. K. D. švedų karaliumi. Jie reikalauja, o De la Gardis karaliaus vardu turįs pažadėti, kad viso šito organizavimo palengvinimui, bendros valstybės sukūrimui abiem pusėm patogioje vietoje būsiąs paskirtas bendras seimas. Tačiau pirmiausia turį būti pažadėta, kad Švedijos karalius atgausiąs ir sugrąžinsiąs savininkams bei kitokiems teisėtiems valdytojams viską, kas karo metu buvę prarasta. To siekiant ir LDK padėsianti.

X. Šias sąlygas tvirtiną savo parašais, čia dabar nesantiems palikdami teisę prisidėti tada, kada jiems leisią aplinkybės. O tuo tarpu su jais neturį būti elgiamąsi kaip su priešais.

XI. Nesutinkančiųjų bei užsispyrusiųjų dvarai, jei paraginti iki tam tikro laiko, nustatyto bendro suvažiavimo nepasirašysią, galį būti iždui konfiskuojami. Betgi pastebi, kad iš tų konfiskuotųjų dvarų turį būti aprūpinti tie iš šias sąlygas pasirašiusiųjų, kurie Maskvos esąs išvyti iš savo paveldimųjų dvarų. Jie galėsią tuos dvarus valdyti, kol grįšią į savo tėviškes. Net ir užsispyrusius brolius laikyti priešais ir juos persekioti atrodo taip žiauru, kad daugelis geriau meilytų pasiduoti Maskvai, tad jie nuo to persekiojimo turį būti atleisti.

Tačiau jiems labiausiai rūpi, kad De la Gardis karaliaus vardu per pasiuntinius praneštų carui apie LDK pasidavimą švedų karaliaus globai ir pareikalautų, kad liautųsi ją puldinėjęs, kad nuo apgultųjų miestų pasitrauktų, o užimtuosius paliktų, kad pasitrauktų anapus Dnepro ir kad sulaikytų kazokų puolimus. Sunaikintos padneprio sritys turį likti laisvos nuo Maskvos kariuomenės, o Lietuvos kariuomenė ten taip pat neįžengsianti tol, kol J. K. D. Švedijos karaliaus ir Maskvos kunigaikščio sutartimi nebus nustatytos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sienos. O jeigu maskviečiai ir toliau puldinėtų bei naikintų Lietuvos žemes bei miestus, tada švedų karaliaus kariuomenė turinti prisijungti prie Lietuvos kariuomenės ir kartu pastoti jiems kelią bei ginti švedų karaliaus globai pasiduodančius.

Jeigu tarp abiejų karalių prasidėtų derybos, Lietuva į jas turinti būti įsileista ir kad galėtų savo reikalais derėtis kartu su Lenkija, kaip sujungta su ja šventuoju unijos ryšiu. Tose derybose turį būti atsižvelgiama į pasidavusius švedų karaliui; vėliau jiems turį būti leista persikraustyti bet kurion pusėn, savo nekilnojamuosius turtus pardavus arba kuriuo nors kitu teisėtu būdu perleidus, o kilnojamuosius išsivežti.

Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė laiduojanti sau, kad jai būtų suteikta viskó, kas tuo metu būsią suteikta Lenkų karalijai. Bet

jeigu Lenkų karalystei su J. K. D. švedų karaliumi tektų susitarti blogesnėmis sąlygomis, LDK turėsią pasilikti šios sąlygos, nebent kas nors būtų pakeista seime J. K. D švedų karaliaus ir Lietuvos luomų bendru sutarimu bei pritarimu.

Visa tai pasirašą ir antspaudais tvirtiną, o kad tai būtų tvirčiau ir patikimiau, taip pat turį būti De la Gardžio parašu ir antspaudu patvirtinta.

Toliau eina keletas šimtų parašų (9 puslapiai). Tame pačiame puslapyje, kuriame pasibaigia tekstas, yra J. Radvilos antspaudas ir Žemaičių kašteliono Kerdiejaus parašai bei antspaudai. Be to, Kerdiejus prikergia ne visiškai teisškaitomą pastabą „salvis juribus...", turbūt „ducatus Samogitiae". Kitame puslapy pasirašo G. Bialozoras, Vilniaus Katedros prelatas bei Lietuvos iždo raštininkas, kariuomenės atstovai — pulkininkai bei žemesni karininkai ir kai kurie žymesni bajorai, matyt, kokių dalinių vadai: Lietuvos kiemo vėliavininkas Z. Sluška, stovyklininkas S. Komorovskis, Ašmenos seniūnas A. Sakovičius, Mozyriaus seniūnas V. Chaleckis, artilerijos generolas M. Judickis, Trakų vėliavininkas M. Oginskis, Smolensko vėliavininkas J. Chrapovickis, J. Podbereskis, K. Tiškevičius, S. Bielikavičius, J. Bychovieckis, S. Visockis, M. Pacas ir t. t., ir t. t. Čia yra daug ir samdytos kariuomenės karininkų, kurių dalis pasirašę vokiškai. Kitam puslapy pasirašo įvairūs bajorai iš Maskvos užimtųjų sričių, o tarp jų ir tuometinis karmelitų oficiolas K. M. Masonas. Toliau 10 puslapy pasirašo ukmergiškiai (pradedant seniūnu J. Miežinskiu, vėliavininku E. Komorovskiu ir žemės teisėju S. Bialozoru), 11 psl.— upytiškiai (vėliavininkas S. Dembskis, žemės teisėjas P. Marcinkevičius, viceteisėjas J. Mlečka, stalininkas V. Sicinskis ir t. t.), nuo 12 psl. vidurio pasirašo žemaičiai (po pastabos „Nomine Ducatus Samogitiae, Salvis juribus et Privilegiis eiusdem Ducatus specialibus"— vėliavininkas J. Gruževskis, V. Voina, J. Krišpinas Kiršenšteinas, V. Mlečka ir t. t., ir t. t.). Žemaičių yra daugiausia. Pabaigoje nemokantieji rašyti po keletą bei po penkiolika surašyti viena ranka [77].

[77] Dokumento originalas (16 susiūtų psl., iš kurių 7 švariai rašyto teksto ir 9 psl. parašų) yra *Krigsh. Handl.*, XI.13. Tekstas suskirstytas į 11 §, pažymėtų lauke, taip kaip čia atpasakota. Pirmą kartą jį paskelbė *Rudavskis*, įvardinęs „Instrumentum Lituanicae deditionis" (207—211 psl.). Iš jo jį perspausdino *Gronskis* (Tauta ir žodis II, 81—96 psl.), iš kurio pakartojo *P. Šinkūnas* (Kėdainių miesto istorija, Kaunas, 1928, 91—96 psl.), pridėdamas *K. Kepalo* padarytą labai netikslų, daug kur prasmės neturintį (plg. § 3), vertimą. Iš kažin kokio nuorašo jis buvo žinomas *Kubalai* (W. Szw., 394 psl., 46 išnaša). Pagaliau naujai jį išspausdino *Konopčinskis* su *Lepšu* (*At. Wil. X*, 187—192 psl.). Tačiau išspausdintas tekstas, ypač Rudavskio, yra labai netikslus. Pavyzdžiui, § 11 skirsnelis (Rudavskio, Gronskio ir Konopčinskio — § 12), kuriame kalbama apie Lietuvos teisę dalyvauti derybose su Lenkija sudarant vieną pusę, yra iškreiptas taip, kad išeina, jog Lietuva nori sudaryti bendrą frontą su Švedija, o Lenkiją palikti vieną. Tuo tikslu keletas žodžių yra praleista. Originale sakoma, kad, pradėjus derybas su Lenkija, į jas turinti būti įsileista ir Lietuva, kuri ten sutvarkytų savo reikalus su švedų karaliumi „ut

pote sacrosancta unione cum Regno Poloniae conjungtus ecrumque omnium. qui fidem suam regi Sveciae obstrinxerunt, ratio conveniens in eodem tractatu pacis habeatur *. Tuo tarpu Rudavskio tekste čia rašoma: „ut sacrosancta unione conveniens in eodem tractatu pacis ratio habeatur“ **. Tokią klaidą, žinoma, galėjo padaryti ir nurašinėtojai, tačiau galimas dalykas, kad, paskleisdama šį dokumentą, De la Gardžio kanceliarija jį sąmoningai iškreipė. Juo labiau kad tame pačiame Rudavskio tekste matome padarytą ir kitą „pataisą“, būtent visur, kur originale rašoma „Sacrae Regiae Majestatis Sveciae“, jei jis kurioje vietoje nėra minimas kartu su Lenkijos karaliumi, rašoma tik „S. R. M.“, t. y. „Sveciae“ praleidžiama. Ar tik nenorėta šitokiuo perredegavimu parodyti, kad Lietuvos bajorija Karolį X Gustavą jau laiko savo valdovu? Konopčinskio ir Lepšo paskelbtasis tekstas daug tikslesnis. Jame yra tik sukeistų arba ne taip parašytų žodžių. Minint Karolį X Gustavą, taip pat keliose vietose praleista „Sveciae“. Jų nuorašas matyti buvo nesuskirstytas §§, tad, kiekvieną abzacą sunumeravus, išėjo 14 §.

Rudavskio dokumentas baigiamas: „Actum in Castro ad Capodanum Anno 1655 die 18 augusti“, Konopčinskio ir Lepšo tekste: „Actum in castro ad Cajodanum die decima septima mensis Augusti millesimo sexcentesimo quinquagesimo quinto“ (192 psl.) ***, tačiau savo paaiškinimuose (187 psl.), pamiršę pažiūrėti į patį tekstą, jie kalba apie visų priimtą, Rudavskio tekste įvestą datą, būtent rugpjūčio 18 d. Autoriai sakosi dokumentą spausdiną iš originalo, esančio *Polonica, Förhandligar mellan Sverige och Polen 1641—1660.* Autoriui to folianto neteko vartyti. Tačiau, kad ten būtų originalas, tenka labai abejoti. Kaip minėta, jis yra kitame tome. Galėjo, žinoma, būti gretimas antras toks pat tekstas su parašais, tačiau leidėjai sako, kad jis buvęs pasirašytas tų žmonių, kuriuos išvardina Rudavskis. Suminėję tas pavardes ir aiškindami Rudavskio „et alii“, leidėjai cituoja, kokia forma tie „alii“ savo pareiškimus davę. Ta formulė iš tikro yra paimta iš visai kito dokumento, būtent po tokio įvado rugpjūčio 28 d. pasirašė De la Gardžio patiektąsias sąlygas Breslaujos pavieto bajorija. Ta formulė su šituo dokumentu nieko neturi bendro. Leidėjai, matyt, norėjo paironizuoti ir įteigti mintį, jog rugpjūčio 17 d. aktą pasirašę tik 7 Rudavskio suminėtieji žmonės, o „alii“ buvę vėliau surinkti. Tačiau tai tik įrodo leidėjų nepakankamą atidumą ar net nesąžiningumą. Kaip jau iš mūsų dėstymo paaiškėjo, iš tikro dokumentas buvo pasirašytas visų tuo metu buvusių stovykloje bajorų ir kariuomenės atstovų. Lepšo Stokholmo archyve rastasis tekstas, matyt, buvo paprastas nuorašas, todėl ir nebuvo aišku, kas jį buvo pasirašęs. Tik nesuprantama, kodėl jis vadinamas originalu ir kodėl Lepšas nesurado originalo, esančio tame pačiame aplanke, iš kurio jis paėmė spalio 20 d. aktą. Greičiausiai manydamas jau turįs originalą, jis jo nebeieškojo. Jei jo rastajame nuoraše iš tikro buvo Rudavskio minimosios pavardės, tai gal tektų manyti, kad jis švedų kanceliarijoje buvo sufabrikuotas Olyvos derybų reikalui. Parašai būtų buvę padėti tų žmonių, kurie su švedais iš tikro buvo turėję ryšių, tačiau yra įrašyti ir tie, kurių tuo metu Kėdainiuose nebuvo, o be to, pridaryta daug klaidų jų tituluose. Rudavskio paskelbtajam tekste kaip pasirašiusieji išvardinami: 1) *Petrus Parczewski, Episcopus Samogitiae,* 2) *Casimirus Bialozor, Archidiaconus et administrator Episcopatus Vilnensis,* 3) *Janussius Radivilus, in Bierze et Dubinki Dux, Palatinus Vilnensis, generalis Exercitus Lituanici,* 4) *Vincentius Corvinus Gonsiewski, Supremus Magni Ducatus Lituaniae Thaesaurarius et Campiductor,* 5) *Boguslaus Radivilus, Palatinus Minscensis,* 6) *Adamus Komorovius, Gubernator Vilnensis,* 7) *Alexander Mirzenius, Aulicus Regius et alii* (211 psl.). Tuo tarpu vysk. Parčevskis pasirašė tik spalio 20 d. aktą; Bialozoro vardas buvo Jurgis, bet ne Kazimieras. Kalbamąjį aktą jis pasirašė, tačiau nesirašydavo nei archidiakonu, nei vyskupijos administratorium, bet „custos praelatus Cathedralis Vilnensis, M. D. Lit. Thesauri notarius, m. p.“ Spalio 20 d. aktą pasirašė tokiu pačiu titulu (Konopčinskis ir Lepšas klaidingai perskaitė „praelatus capituli generalis Vilnensis“, turi būti „Cathedralis“, žr. 204 psl.). Tik šį kartą jis jau rašėsi vyskupo įgaliotiniu, jo, kapitulos ir dvasininkijos vardu. Administratorium jis negalėjo būti, nes vyskupas Tiškevičius mirė vos 1656 m. Tada, gavęs De la Gardžio pažadą, jis iš tikro rašėsi Vilniaus vyskupijos administratorium *in temporalibus.*

Kaip matome, šis aktas iš tikrųjų yra atsakymas į De la Gardžio pateiktąsias sąlygas. Jos priimamos, tačiau faktiškai grįžtama prie Liubeneckio nuvežtųjų ir Radvilų bei vysk. Tiškevičiaus vardu pateiktųjų pasidavimo sąlygų. Patys svarbiausi iš ten paimti nuostatai, kurie neleidžia Lietuvos pajėgų panaudoti prieš Lenkiją ir Joną Kazimierą ir evantualiose taikos derybose garantuoja Lietuvai galimybę derėtis su Švedija išvien su Lenkija, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasidavimą Karoliui X Gustavui faktiškai stato tik į galimybių plotmę. Anųjų sąlygų ir šiojo akto atitinkamų reikalavimų formulavimo sutapimas neabejotinai rodo, kad ir šis aktas buvo sudarytas pagal J. Radvilos nusistatymą. Radvila be atodairos pulti į švedų glėbį vis dėlto nenorėjo ir stengėsi durų neužkirsti. Čia jis taip pat garantavo sau daugiau teisių švedams užleidžiamuose Biržuose ir taip pakeitė net Liubeneckio pasirašytos sutarties nuostatą. Tačiau yra padaryta ir korektyvų pagal kitų dalyvių norus. Pavyzdžiui, § 3 sąlyga, kad prieš švedų kariuomenės aprūpinimą turį būti sumokėtos algos savajai ir kad, mokesčius uždedant, turį būti atsižvelgiama į nukentėjusius nuo karo, be abejo, buvo įtraukta reikalaujant kariuomenei ir bajorijai. Pakartotinės tikybos laisvės bei katalikų Bažnyčios neliečiamybės garantijos, žinoma, taip pat greičiausiai buvo ne Radvilos siūlytos, tačiau, būdamas blaivus politikas, jis tam negalėjo priešintis. Daugumas gausių rezervų prie § 11 yra paimti iš Radvilų pateiktųjų sąlygų, bet jie dar pagilinti, greičiausiai kitiems reikalaujant. Toks, pavyzdžiui, yra reikalavimas neversti patiems persekioti nepasiduodančius, o reikalavimas palikti teisę iš švedams pasidavusių kraštų išsikraustyti greičiausiai buvo įtrauktas reikalaujant Gansiauskui, nes, kaip pamatysim toliau, jis sau garantavo šitokią teisę ir savo paties sąlygose. Be to, įsidėmėtina, kad pasirašiusieji, nors kalba ir apie visos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės likimą, aktą surašo ne visos valstybės vardu, bet tik savo. Įvadas, kuris iš tikro yra ne kas kita, kaip Radvilų liepos 28 ir 29 d. pasidavimo aktų

Jam pridėtas archidiakono titulas rodo, kad parašas turėjo būti sufabrikuotas po 1658 m., kada jis buvo nominuotas Smolensko vyskupu ir galėjo rašytis Gudijos archidiakonu. J. Radvilos ir Gansiausko parašai originale iš tikro yra, bet Boguslavas Radvila nepasirašė nei šio, nei spalio 20 d. akto, nes jis tuo metu buvo ne Kėdainiuose, bet net Palenkėje. Be to, jis niekad nėra buvęs Minsko vaivada. Kalbamąjį aktą yra pasirašę net du Komorovskiai, būtent Ukmergės seniūnas bei Lietuvos stovyklininkas Samuelis ir Ukmergės vėliavininkas Elijas, bet ne Adomas, nebent kuris nors iš jų būtų turėjęs antrą vardą. „Gubernator Vilnensis" gal turėtų reikšti Vilniaus seniūną, bet, kadangi tokio visiškai nebuvo, tai čia bus norėta paminėti Ukmergės seniūną Samuelį. Aleksandras Miežinskis yra pasirašęs, bet jis yra buvęs poručnikas, ne koks šambelionas ar pan. Be to, tarp pasirašiusiųjų buvo daug žymesnis už jį Ukmergės maršalka Jonas Miežinskis, kuris vienintelis iš bajorų prispaudė ir savo antspaudą. (Ten yra iš viso 4 antspaudai, būtent J. Radvilos, Gansiausko, Kerdiejaus ir Miežinskio.) Taigi Rudavskio pateikiamieji parašai labai nesuprantami. Net keista, kad iš tikrųjų beveik nė vienam nepataikyta net dorai titulą prirašyti. Kaip to nepastebėjo Konopčinskis, sunku pasakyti.

parafrazė (net beveik tais pačiais žodžiais apibudinama kritiška Lietuvos būklė bei Jono Kazimiero pagalbos netekimas), pradedamas: „Nos Proceres et Ordines M. D. L. infrascripti“ *. Taigi jie čia kalba ne visos valstybės, bet tik savo, pripuolamai susibūrusio kolektyvo vardu [78].

Šitas aktas, kurį pas De la Gardį turėjo nuvežti vėl tas pats Liubeneckis, suponavo naujas derybas ir reikalavo oficialaus Lietuvos luomų suvažiavimo, kuris jau kalbėtų visos Lietuvos luomų vardu. Liubeneckiui visi raštai buvo paruošti kitą dieną (18). Jam įteiktame laiške Radvila rašo, kad daugelis bajorų pasirašyti nenorėję, abejoję, nenorėję net sekti kitų pavyzdžiu, tačiau jo ir jo artimųjų prikalbėti („muta cura nostra et nostrarum — que docta“), pagaliau sutikę, kad kitokios išeities nėra, ir pasirašę. Jis pripažįsta, kad De la Gardžio patiektosios sąlygos buvę pakeistos, tačiau reiškia vilčių, kad aktas būsiąs priimtas, nes to reikalaują aplinkybės. Čia pat jis pasisako siunčiąs įsakymą perduoti Biržus (iš tikro jie jau buvo užimti, bet Radvila to dar nežinojo) ir pridedąs švedams palankiųjų sąrašą, ypač rekomenduodamas J. Miežinskį, kuris, senas apsukrus Radvilų tarnas, ir dabar jam daug padėjęs. Smulkiau viską papasakosiąs Liubeneckis [79]. Jis dabar kartu vežėsi ir rugpjūčio 10 d. savo pažadėtą J. Radvilos liepos 29 d. pasidavimo akto pakartojimą [80] ir kai kurių aktą pasirašiusiųjų asmeniškąsias sąlygas. Iš jų mums ištisai yra žinomos J. Radvilos ir Gansiausko sąlygos, be to, yra žinomas gal taip pat dabar pareikštas stovyklininko S. Komorovskio prašymas pažadėti jam lauko raštininko vietą [81].

J. Radvilos reikalavimai iš esmės yra tie patys, kurie buvo surašyti Liubeneckio pirmą kartą nuvežtose sąlygose, būtent jis reikalauja sau vasalinio kunigaikščio teisių. Tačiau smulkiau feodaline terminologija aptariant savo pretenduojamąsias teises bei žemes, padaroma ir pakeitimų, būtent nuo kompaktinės kunigaikštijos atsisakoma — reikalaujama vasalinio kunigaikščio teisių dva-

[78] P. Šinkūno (Kėdainių miesto istorija) greta lotyniškojo teksto pridėtame lietuviškame vertime § 1 vartojamas žodis „Status“ verčiamas valstybė. Taigi išeina, kad jie nori išgelbėti iš sunkios būklės „valstybę“, o De la Gardžio pateiktąsias sąlygas taip pat prisitaiką savo „Valstybei“. Tačiau toks vertimas visiškai klaidingas. Šiuo atveju „Status“ reiškia būklę, buitį, sąlygas, situaciją, apskritai save, bet tik ne valstybę. Valstybės vardu buvo kalbama tik spalio 20 d. akte.

[79] *De la Gard. Saml.*, Ser. C. I. Miežinskis rugpjūčio 26 B. Radvilai rašė derybų eigos nepaaiškindamas: „Kondycje od nich [t. y. švedų] podane, a od nas umoderowane, i od wojskovych, Żmuijdzi, Wilkomierza i Upity podpisane, posyłam p. Przypkowskiemu...“ (*Kotłubaj, Życie...*, 401 psl.) Radvila savo laiške, žinoma norėjo ir pasigirti, iškelti savo nuopelnus, tačiau nesutarimai iš tikrųjų greit pasirodė.

[80] *Krigsh. Handl.*, XI.13.

[81] Žr. apdovanotųjų sąrašą *De la Gard. Saml.*, Ser. A. I. Šiuo metu A. Polubinskis lauko raštininku dar nebuvo paskirtas, tad *Wolffo* (Senatorowie i Dygnitarze..., 285 psl.) spėjimas, kad tuo urėdu jis bus buvęs nuo 1654 m. galo, yra klaidingas. Rugpjūčio 17 šį aktą jis pasirašė pridėdamas tik „porucznik“.

ruose, bet ne kurioje nors srityje. Štai visų tų devynių „desideria" §§ turinys:

I. Paveldimieji Radvilų dvarai turį būti laikomi alodiniais, kad Radvilos galėtų būti visiškais šeimininkais su visomis jų laisvo disponavimo, jurisdikcijos, įstatymų leidimo bei administravimo teisėmis, taip pat su abiejų lyčių paveldėjimo teisėmis. Kol bus gyvi kunigaikščiai bei teisėti jų įpėdiniai, tuose dvaruose jie turį turėti visas valdinių jurisdikcijos teises, taip pat turį gauti teisę kalti savo pinigus bei kitas vokiečių imperijos kunigaikščių turimąsias regalijas. Visos jų bylos su kaimynių sričių valdiniais turi būti teisiamos paties karaliaus teismo.

II. Leno teise prašąs duoti valdyti šiuos valstybės dvarus: Gardino bei Trakų pavietuose — Gardino, Merkinės, Sokolkos, Perašlio, Perlamo, Pervalkos, Ožės, Vasilkavos, Jelno, Bialonevo, Simno ir Metelių; Upytės bei Kauno paviete — Šeduvos, Gulbinų ir Josvainių, o Palenkės Belsko paviete — Knišino, Suražo ir Belsko su Lada bei Lubomlia, o jei šie būtų atiduoti Radzejevskiui, tai jam reikią atiduoti Tikociną. Jų esą prašoma tik vyriškajai Biržų ir Dubingių Radvilų linijai, o jai išmirus, tie dvarai turėsią grįžti švedų karūnai arba Lenkų karalystei bei Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei.

III. Visi šitie dvarai turėsią būti laisvi nuo ordinarinių naštų (kareivių stovyklavimo, hibernos bei visokių mokesčių). Ekstraordinariniai mokesčiai (padūmės bei vadinamosios rinkliavos) galį būti imami, tačiau iš jų sumokėtųjų sumų kiekvieną kartą turį būti atskaityta 1000 talerių kunigaikščiui (jei mokesčiai būtų keleriopi, ir kunigaikščio dalis tiek pat kartų turinti padidėti). Be to, esant reikalui, kunigaikščiui turi būti galima pačiam rinkti mokesčius. Bajorų mobilizacijos atveju visi tie dvarai esą turėtų pastatyti 100 šarvuotų raitelių. Jei Radviloms vėliau pasisektų gauti iš karaliaus dar daugiau dvarų (atseit seniūnijų), jie turėtų būti valdomi bendromis su kitais valdytojais teisėmis.

IV. Radviloms turi būti palikta teisė savo alodinius arba leninius dvarus sukeisti su kitų savininkų viešąja teise valdomomis žemėmis. Taip sukeitimo būdu įgytosios žemės turėtų pereiti į tą pačią rūšį, kurios buvo už juos atiduotieji dvarai, dėl to pereiną į viešosios teisės dvarų kategoriją. Keičiamųjų žemių lygiavertiškumui nustatyti turį būti paskirti karaliaus komisarai, kurių jis niekad neprivaląs atsisakyti.

V. Švedų karalius turįs paremti Radvilų pastangas gauti vietą imperijos kunigaikščių kolegijoje.

VI. Biržų ir Dubingių kunigaikščiai, kad gautų vietą tarp imperijos narių neturėdami ten žemių, jau sutikę mokėti imperijai vadinamuosius Romercugų ir Romermonatų mokesčius, tad jiems turį būti leista prisiimti tas naštas ir iš dovanosimųjų lenkiškųjų žemių, kuriose visais kitais atžvilgiais karaliaus teisės liktų nepažeistos.

VII. Iki šiol jie galėję laisvai palaikyti visokius santykius su užsieniais, siųsti ir priiminėti delegacijas, tad ir toliau jiems tai turį būti leista, tačiau, žinoma, visur saugant karaliaus teises bei interesus.

VIII. Ir toliau jiems turį būti leista daryti vedybines sutartis su kaimynais kunigaikščiais, užrašyti bei gauti dalis, kaip daro imperijos kunigaikščiai ir kaip jie lig šiol galėdavo daryti, nesiklausę Lenkijos karalių bei didžiųjų Lietuvos kunigaikščių.

IX. Jiems turinti būti palikta teisė bet kur, o pirmiausia imperijoje, įsigyti bet kokios rūšies bet kokio dydžio dvarų bei gauti dignitorijų. Taip pat jiems turį būti leista visa tai paveldėti ir naudotis visomis iš to išplaukiančiomis teisėmis bei titulais. Tai nė kiek negalį atsiliepti jų padėčiai bei teisėms Lenkijoje ir LDK turimose žemėse [82].

Sąlygos, kaip matome, surašytos turint galvoje ir Boguslavą Radvilą, tačiau tai, matyti, tik tam, kad klausimas kartu ir vienodai būtų išspręstas. Iš tikro, kaip pamatysim toliau, Boguslavas savo sąlygas vėliau pateikė pačiam Karoliui X Gustavui, o dabar kartu su Jonušo Radvilos pageidavimais Liubeneckis vežėsi Gansiausko sąlygas *(desideria privata):*

I. Jis prašąs De la Gardį, kad rekomenduotų jį karaliui, kad karaliaus dėmesio sulauktų jis pats, jo rekomenduojamieji kariai ir civiliai, kad jie visi būtų apdovanoti, avansuojami ir naudotųsi karaliaus globa prieš visus savo priešus.

II. Prašąs *(desiderat)* ne tik palikti jo turimąją padėtį, bet, pasitaikius progai, Lietuvoje suteikti jam dar aukštesnių urėdų ir daugiau dvarų *(beneficia)*. Dabartiniam didžiajam hetmonui atsisakius nuo urėdo arba mirus, jis neturįs būti apeitas, bet turįs gauti tą urėdą.

III. Jo ir jo giminių dvarams De la Gardis turįs duoti nuo švedų kariuomenės apsaugos raštus; be to, jam turį būti leista laisvai iš bet kur pervežti savo kilnojamąjį turtą ir, jeigu jis pakliūtų švedų kariams, kad būtų galima atgauti.

IV. Dabar jo valdomieji paveldimieji, feodiniai, advitaliniai * ir ekonomijų dvarai turį būti atleisti nuo visų ordinarinių bei ekstraordinarinių naštų ir pripažinti jam bei jo abiejų lyčių įpėdiniams su grafų titulu feodo teisėmis, būtent su teise savo valdiniams uždėti bet kokias naštas, sudaryti ginkluotas pajėgas bei įrengti pilis, taip pat su patronato teisėmis. Be to, jam dar turį būti pridėta konfiskuotų kaimyninių karališkųjų dvarų, kurių metinės pajamos siektų 50 000 talerių, būtent turį būti atiduoti Prienų, Simno, Marčių ir Rosės (abu paskutiniai Volkovysko paviete) tenutai su jų kaimyninėmis girininkijomis.

V. Atlyginimo už Maskvos užimtuosius dvarus prašąs iki savo ir žmonos gyvos galvos duoti valdyti Grudziondzo bei Naujosios tenutus Prūsuose ir Šeduvą, Palangą bei Plungę.

[82] *Krigsh. Handl.*, XI.13. Išsp. *At. Wil. X,* 193—196 psl.

VI. Jo komandon turį būti pavesta 6000 pilnai aprūpintų švedų karių.

VII. Jeigu dėl skirtingo tikėjimo jam iš tėvų žemės tektų išsikraustyti, tada pagal generalinį aktą turį būti leista nekilnojamąjį turtą parduoti, o kilnojamąjį išsivežti.

VIII. Jo giminei Lietuvos vėliavininkui Pacui turį būti atiduotas vicekanclerio urėdas, kuriam jis jau turįs ekspectatyvą, o be to, jis turįs būti paremtas pirmuoju vakansu.

IX. J. Bialozorui, kurio nuopelnai Bažnyčiai jam esą gerai žinomi, prašąs pažadėti Žemaičių vyskupystę bei Trakų prepozitūrą.

Prašąs De la Gardį visa tai karaliaus vardu patvirtinti specialiu raštu, o dėl dvarų paskelbti universalus. Kadangi tokiais svarbiais momentais esą reikalinga iš anksto susitarti, tad būtų geriausia jei De la Gardis prieš savo atvykimą prisiųstų patikimą žymų asmenį, su kuriuo būtų dėl visko susitarta.

Be to, jis manęs, kad reikia rekomenduoti šiuos užsitarnavusius karius: 1) dragūnų pulkininką Matą Gansiauską, 2) husarų poručniką vietininką Kazį Chvalibogą Žeromskį, 3) poručniką vietininką Joną Ignatavičių, 4) poručniką vietininką Mykolą Antanavičių ir 5) rotmistrą Jeronimą Ivanovskį. Jie turį būti apdovanoti iš konfiskuotųjų dvarų [83].

Kaip matome, Gansiausko pretenzijos buvo ne ką mažesnės už Radvilos, nors, aktą pasirašydamas, jis nebuvo nuoširdus ir po keleto dienų pradėjo intriguoti prieš Radvilą bei jo planą. Be to įsidėmėtina, kad jis reikalavo sau keleto tų pačių dvarų, kurių reikalavo Radvila. Taigi susitarimo tarp jų nebuvo.

Be generalinio akto ir Radvilos bei Gansiausko asmeniškųjų sąlygų, Liubeneckis vežėsi dar du dokumentus, būtent jau minėtąjį švedams palankiųjų sąrašą ir Radvilos memorialą dėl tolesnio veikimo. Patikimieji arba pritariantieji esą šie: 1) vyskupas Tiškevičius, 2) Žemaičių seniūnas Jurgis Karolis Glebavičius, 3) LDK stalininkas Kristupas Potockis, 4) sargybinis Jurgis Mirskis, 5) kiemo vėliavininkas Zigmantas Sluška, 6) stovyklininkas Samuelis Komorovskis, 7) Ašmenos seniūnas Adomas Motiejus Sakovičius, 8) Ukmergės maršalka Jonas Miežinskis, 9) Kijevo pakamaris Jurgis Nemiričius, 10) Mozyriaus seniūnas Vladislovas Chaleckis, 11) Smolensko vėliavininkas Jonas Chrapovickis, 12) Černigovo vėliavininkas Gabrys Hulevičius, 13) Upytės pavieto pulkininkas, Vilniaus pilies teisėjas Andrius Kurbskis, 14) Ukmergės stalininkas Salomonas Dovydavičius, 15) Trakų stalininkas Jonas Bychovcas, 16) Naugarduko stalininkas Adalbertas Dembovskis, 17) pulk. Jonas Ernestas Korfas, 18) vokiečių pėstininkų pulkininkas leitenantas Jonas Otenhauzas, 19) lengvosios kavalerijos poručnikas vietininkas Aleksandras Miežinskis, 20) vengrų pėstininkų kapitonas Samuelis Juškevičius, 21) lengvosios kavalerijos

[83] *Krigsh. Handl.*, XI.13; *At. Wil. X.*, 197—199 psl.

rotmistras Samuelis Visockis ir 22) Upytės taurininkas Kristupas Strižka. Kiti tolimesniųjų pavietų žmonės būsią išvardyti vėliau, kai būsiąs gautas jų atsakymas [85]. Taigi patikimųjų skaičius nedidelis, atsakingųjų valstybės žmonių, senatorių, galima sakyti, visiškai nėra, nes vyskupas Tiškevičius, išvykęs Karaliaučiun, netrukus pasisakė prieš, o Žemaičių seniūnas Glebavičius apskritai niekur nedalyvavo ir Radvilos buvo įrašytas greičiausiai tik kaip giminė, sesers vyras. Žemaičių kaštelionas Kerdiejus pasirašė ir rugpjūčio 17 ir spalio 20 d. aktus, tačiau, matyt, nebuvo labai patikimas. Netrukus atpuolė ir kai kurie čia išvardytieji bajorai (pvz., Sakovičius).

Siūlydamas tolesnio veikimo planą, Radvila savo memoriale rašė:

Kai tik buvusi užmegsta bičiulystė ir sutarta sujungti karines pajėgas, jis, nepasitaręs su De la Gardžiu, nedrįsęs nieko daryti. Dabar, kada, Dievui globojant ir De la Gardžiui padedant, pašalinęs visas kliūtis generaliniam konfederacijos aktui, nuo kurio priklausysiąs viešasis labas ir švedų karaliaus „bei mūsų neoelekto“ pasisekimas, esą labai svarbu nuspręsti, kuriuo keliu eiti, kad būtų sulaukta pageidaujamų vaisių, tad čia pateikiąs apsvarstyti šiuos siūlymus:

I. Saugumo sumetimais suvažiavimą norįs šaukti Žemaičiuose, o kad viskas nebūtų užtęsta, sutikdamas su žemaičių pageidavimais, jam datą paskyręs rugsėjo 1 d. Tos datos reikią laikytis, juo labiau kad to suvažiavimo turėsiąs būti pagreitintas išsiuntimas delegacijos su ištikimybės priesaika *(cum homagio)* pas neoelektą.

II. Tas seimelis turėsiąs susirinkti įprastoje vietoje, Raseiniuose. Kadangi iki to laiko De la Gardis užimsiąs Biržus, tad jo (Radvilos) kariuomenei stovyklavimo vietą reikią parinkti vidurkely tarp Biržų ir Raseinių, netoli Ukmergės ir Kauno pavietų. O taip pasielgti pirmiausia esą reikalinga tam, kad jo kariuomenėje draugais tarnaują žemaičiai galėtų dalyvauti seimelyje bei sudarysimoje konfederacijoje, o be to, kad nebūtų nutolta nuo De la Gardžio kariuomenės stovyklos ir kad galėtų sekti priešą.

III. Būsimosios konfederacijos aktas nė kiek neturįs skirtis nuo Lenkijos konfederacijos akto [86]. Kadangi Lenkijos konfederacijos

[85] *Krīgsh. Handl.*, XI.13. Konopčinskis ir Lepšas (*At. Wil. X*, 199—200 psl.), šitas pavardes taip pat sumini, tik kažkodėl Potockį vadina LDK vėliavininku, o Radvilos rašte jis tituluojamas „dapifer“. Kitus asmenis, turinčius tokius pačius sritinius titulus, ir jie vadina stalininkais. Be to, jie vietoj Chaleckio rašo „Palęcki“.

[86] Šiuo metu Radvila galėjo turėti žinių tik apie Kališo ir Poznanės vaivadijų pasidavimą ties Ujsce. Seradzo vaivadijos šlėktos pasidavė tą pačią dieną, kurią buvo pasirašytas pirmasis Kėdainių aktas (VIII.17). Istoriografijai nėra žinomas nei Ujscės pasidavimo akto pilnas tekstas, nei joks kitas aktas, kurį būtų galima vadinti konfederacijos aktu (žr. *Kubala,* W. Szw., 392 psl., 11—17 išnašas), tad, ką čia Radvila turi galvoje, sunku pasakyti. Greičiausiai jis tik gandais tesirėmė.

akte esąs paskirtas vaivadijų ir žemių pasidavimo bei generalinio Varšuvos suvažiavimo terminas, tad ir čia turįs būti paskirtas terminas ne tik susilaikantiems pasiduoti, bet taip pat ir generaliniam bajorijos susirinkimui, ir konfideracijai, ir seimui Vilniuje, kaip Lietuvos sostinėje. Ten turėsiąs būti paskirtas terminas visiems prisidėti prie konfederacijos, o nepaklusniems numatytos bausmės. Žinoma, visa tai priklausysią nuo Vilniaus seimo termino ir nuo De la Gardžio jam suteiktos paramos, kuri jį įvestų į sostinę. Tai įvykdžius, esą ir konfederatai galėtų saugiai tartis, ir klastingieji priešai išsigandę nedrįsią nieko veikti, ir kariuomenė gausianti pakankamų patogumų, pagaliau šitaip visiems būsiąs aiškiai parodytas švedų karaliaus palankumas Radvilų šeimai. De la Gardžio garbė, apvainikuota daugelio trofėjų, jo ir jo šeimos atminty liksianti amžinai, o be to, jie jausią dėkingumo pareigą [87].

Neabejotina, kad rugpjūčio 17 d. aktas buvo pasirašytas Radvilos rūpesčiu. Kaip matyti iš akto bei kitų čia suminėtų dokumentų, jis pats stengėsi pasiekti patogesnių, negu De la Gardžio pasiūlytosios, sąlygų, ieškojo būdų, kaip reikalą būtų galima užtęsti paskutinio žodžio netarus, durų galutinai neužkirtus. Dėl susidėjimo su švedais jis nedvejojo, dėl nekenčiamojo Jono Kazimiero jis nesivaržė. Tačiau buvo svarbu, kad viskas būtų padaryta pagal bajorų respublikoje įsigalėjusias tradicijas. Jam rūpėjo, kad atsimetimas nuo Jono Kazimiero būtų pareikštas formaliai sudarytos konfederacijos bei konfederacinio seimo. Tai būtų ir tikriau, o svarbiausia sumažėtų atsakomybė ir rizika. Kad, švedų kariuomenei esant Vilniuje, šitokią konfederaciją ir seimą pasisektų patraukti reikiamu keliu, abejonių nebuvo. Juk jis būtų buvęs krašto išvaduotojas, nebe vien Radvila. Tada būtų lengviau ir savo pageidavimus įvykdyti. Tačiau visa tai buvo per daug klaidingai apskaičiuota ir vargu ar jis pats tikėjo, kad De la Gardis gali tokį planą priimti. Svarbiausia jis klydo tikėdamas, kad švedai nebiją karo su Maskva ir kad jie Livonijoje turį stambias pajėgas [88]. Tuo tarpu De la Gardis su savo bendradarbiais nieko taip nebijojo kaip konflikto su Maskva. Dėl to ir dabar švedų kariuomenė giliau į Lietuvą nėjo. Dėl rugpjūčio 17 d. akto reikalavimų buvo nutarta pradėti derybas, o Liubeneckis, atvykęs pas De la Gardį su jau minėtaisiais dokumentais, nieko nepasiekė [89]. De la Gardžio atsakymas buvo paskelbtas gana neaiškiame universale. Jame De la Gardis skelbia, kad Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės luomai įteikę jam savo pasirašytą deklaraciją, kuria

[87] Be datos ir be parašo nuorašas „Puncta Illustrissimo Domino Generali" yra *Krigsh. Handl.*, XI.13.

[88] Rugpjūčio 26 d. Jis rašė Boguslavui Radvilai, kad švedų kariuomenės Livonijoje esą per 28 000, iš kurių 8000 esą pasiųsti į Maskvos pasienį tik tam, kad išprovokuotų konfliktą.— *Kotłubaj*, Życie..., 388 psl.

[89] Konopčinskis ir Lepšas rašo, kad jis atvykęs 28 d., tačiau De la Gardžio 27 d. pranešime karaliui sakoma, kad jis atvykęs prieš keletą dienų, o 20 d. jo dar laukę.—*(Livonica 77)*.

jie pasidavę švedų karaliaus bei jo įpėdinių protekcijai, pažadėję ištikimybę bei paklusnumą, kartu užmegzdami amžinos unijos ryšius su Švedija, todėl jis visiems, kurie pasirašę ar per 6 savaites jam pareikšią savo ištikimybę, garantuojąs asmens bei turtų neliečiamybę ir įsakąs visiems švedų kariuomenės karininkams bei kareiviams saugoti tokius asmenis, jų valdinius ir kilnojamuosius bei nekilnojamuosius turtus nuo bet kokių užpuolimų. Nusikaltusius smarkiai bausiąs [90].

De la Gardis Liubeneckio su dokumentais nekantriai laukė. Jis žinojo apie kylančius nesutarimus Lietuvoje, svajojo paspausti su kariuomene, tačiau veikti buvo dar negalima, nes jėgos tebebuvo nesurinktos, daug jų surinkti nebuvo nė vilčių, o Maskvos laikysena vis dar tebebuvo neaiški [91]. Tad ir toliau buvo tęsiama vilkinimo politika. Dar nieko nežinodamas apie rugpjūčio 17 d. aktą, 19 d. jis rašė Radvilai laukiąs Liubeneckio, o toliau į Lietuvą negalįs žygiuoti, nes dar nesutraukęs kariuomenės [92]. Tuo tarpu Levenhauptas, taip pat dar nieko nežinodamas apie aktą, rugpjūčio 19 d. iš Biržų pasiuntė pas Radvilą jau minėtą agentą Horstą ir rotmistrą Moratą su 200 karių, o pats, grįžęs į Radviliškį, toliau rūpinosi garantuoti savo kariuomenei saugų ryšį su Ryga. Tuo tikslu buvo įrengti įtvirtinimai ne tik Kuokenesėje, bet taip pat Salaspilyje ir Bauskėje, kur buvo tvirtinamasi Kuršo kunigaikščio sutikimo dar negavus. Bijodamas caro kariuomenės, toliau į Lietuvą jis nesiruošė eiti net tada, kada atėjo žinios apie nesutikimus Kėdainiuose. Tada jis pasisiūlė atvykti tik su dalimi kariuomenės ir tik trumpam laikui. Tiesa, savo stovyklą iš Radviliškio jis nutarė perkelti į Pasvalį, tačiau tai buvo menkas žygis ir atliktas vien tam, kad būtų išvesta kariuomenė iš čionykš-

[90] *Krigsh, Handl.*, XI. 11. „Nos Magnus G. de la Gardie... Notum testatumque facimus, quod cum... M. D. Lithuaniae Proceres et Ordines cum omnibus suis bonis ac subditis per exhibitam Nobis Declarationem, subscriptionibus suis munitam, in protectionem, fidem et obsequium S. R. M. Sveciae omniumque successorum Regum Sveciae, in que unioem perpetuam cum Regno venijsent, Nos securitati personarum, Bonumque, tam mobilium, quam immobilium, praedictorum procerum ac ordinum, tam ecclesiasticorum, quam saecularium, quotquot protectioni ac unioni praedictae consenserunt, aut intra sex septimanas accessuri vel in persona, vel subscriptionibus suis apud Nos fidem fecerunt, neque interea contra S. R. M. Sveciae, Ejus ditiones, et subditos hostilia moliti (?) fuerint consulere ac prospicere volentes, ab omnibus ac singulis S. R. M. Sveciae belli ducibus, chiliarchis, ministris, officialibus ac militibus respective requirimus et severe hisce demandamus, ut predictorum Illustrissimorum Procerum ac ordinum, necnon religiosorum et religiosarum, eorum subditorum et incolarum omnium personas ac bona, tam mobilia, quam immobilia, ubicunque sita, ab omni violenta invasione, direptione aut vexatione tuta ac secura, prestent gravijssima in transgressores hujus nostris mandati ubicunque publicandi constitutae poenae"...* Šis nedatuotas universalas galėjo būti rašytas ir po spalio 20 d. akto, tačiau tada jis būtų buvęs paskelbtas ne vieno De la Gardžio, bet kartu ir jo bendradarbio Siutės vardu. Vieno De la Gardžio toks universalas galėjo būti paskelbtas tik po rugpjūčio 17 d. akto.

[91] Plg. jo VIII.19 laišką J. Radvilai (*De la Gard. Saml.*, Ser. A. I) ir VIII.20 pranešimą karaliui (*Livonica* 77).

[92] *De la Gard. Saml.*, Ser A. I.

čių Radvilos dvarų. Tai buvo Horslo idėja ir Radvilos skundų vaisius [93].

Radvilos nuolat prašomas kuo greičiau atvykti su kariuomene Lietuvon, De la Gardis beveik kiekviename laiške ne tik karaliui, bet ir Radvilai ir net Levenhauptui žada diena už dienos išvykti, tačiau kartu primena, kad kariuomenė dar tebesanti nesutraukta, ir vis nevyksta. Viską, ką jis rugpjūčio pabaigoje padarė, buvo užėmimas Brėslaujos. Kaip jau minėta, čia buvo prisiųstas su kariuomenės dalimi pulkininkas leitenantas J. Ūlenbrokas, gavęs įsakymą užimti ir Drują [94]. Be abejo, tai buvo padaryta Liubeneckiui jau esant Rygoje ir paaiškėjus, kad Breslaujos pavieto bajorijos rugpjūčio 17 d. Kėdainių stovykloje nebuvo. O pavietą, kaip stovintį ant kelio į Kuršą, užimti buvo labai svarbu. Kaip pats Ūlenbrokas rašo savo plačiame pranešime De la Gardžiui, vos atvykęs į Breslaują, jis tuojau sušaukęs bajoriją, kuri susirinkusi tartis bažnyčioje. Pasitarusi bajorija ir jį ten pakvietusi. Jis savo kalboje nurodęs gresiantį Maskvos pavojų, nurodęs, kad juos taip pat labai spaudžianti savoji kariuomenė ir kaip išsivadavimą nuo visų vargų pasiūlęs pasiduoti švedų karaliaus globai. Kartu jis bajorijai įteikęs De la Gardžio spausdintąsias sąlygas. Po jo kalbos seimelio maršalka, vietos pakamaris, Mirskis [95] visų vardu padėkojęs karaliui už siūlomą malonę bei tėviškus rūpesčius, tačiau paprašęs duoti tik dvi dienas laiko, o be to, prašęs pranešti, ar pasirašę kiti pavietai. Kadangi jis iš tikro kitaip nebuvo girdėjęs, tad patikrinęs, ar visi pasirašę. Po ilgų ginčų ir įkalbinėjimų jam pagaliau pasisekę pasiekti, kad visi dvasininkai ir pasaulininkai sąlygas pasirašytų. Atsiimdamas pasirašytus lapus, jis karaliaus vardu padėkojęs ir palinkėjęs jiems visokių gėrybių. Po to, jį nuvedę ir apgyvendinę pily, kur jis žymesniuosius bajorus pakvietęs pasilikti puotos. Kad maskvėnai, kurie esą už 3 mylių, patirtų, jog Breslaujos pavietas jau pasidavęs, geriant į karaliaus ir De la Gardžio sveikatą, jis įsakęs saliutuoti patrankomis. Toliau, nupasakojęs čionykščio gyvenimo smulkmenas, jis prašo De la Gardį prisiųsti apsaugos raštų, nes reikią bent šalininkus paremti. Vieną iš tokių jis vadina „commendant", kuris pirmasis pasirašęs ir kitus raginęs pasirašyti. Netrukus jis taip užėmęs Drują ir Ikaznį [96].

Matyti, kartu su šituo pranešimu De la Gardis gavo ir minimąsias pasirašytas sąlygas. Šitokių pasirašytų sąlygų būta 6 egzempliorių. Trys iš jų yra pasirašyti vietos bajorijos, vienas —

[93] Žr. Levenhaupto laiškus De la Gardžiui VIII.17, 19, 21, *Livonica* 77.

[94] Kada jis buvo išsiųstas, neaišku. VIII. 31 pranešime karaliui De la Gardis rašo, kad jį pasiuntęs prieš keletą dienų (*Livonica 77*). Savo veiklą jis ten pradėjo 28 d., tad bus atvykęs 27, 28 d.

[95] Ūlenbrokas jį neteisingai vadina „Landtmarschal".

[96] Relation wass in der mir aufgetragener Commision nach Breslow, Ikazno und Druien expediret (*De la Gard Saml.*, Ser. A. I. Pranešimas be datos, iš viso 6 smulkiai rašyti psl.).

pabėgėlių iš Maskvos kariuomenės užimtųjų sričių, vienas — dvasininkų ir vienas — Sapiežino miestiečių. Prieš bajorijos parašus yra prirašytas įvadas, kuriame sakoma, kad švedų karaliaus komisaro bei seniūno Ulenbroko atvežtąsias sąlygas pasirašą prisiderindami prie visų vaivadijų bei pavietų [97]. Vieną tokį lapą pasirašo viceseniūnas Kristupas Kosakovskis, raštininkas bei pavieto rotmistras V. Kimbaras, kardininkas Steponas Puciata, kasininkas A. Čapinskis ir 48 bajorai be titulų. Antrame tokiame lape yra vos 6 parašai, o trečiame daugiausia: LDK pakamaris Feliksas Jonas Pacas, Breslaujos pakamaris ir seimelio maršalka Kristupas Mirskis, vietos žemės teisėjas Sebastijonas Mirskis, pastalininkis V. Puciata, voiskis Andrius Kimbaras, žemės teismo raštininkas Jonas Šostakevičius ir 52 kiti bajorai. Taigi iš Breslaujos pavieto parašų yra 116. Breslaujos pavietan atbėgusieji kitų sričių bajorai pasirašė po tokio paties įvado. Jų iš viso yra 38, daugumas iš Polocko vaivadijos ir Ašmenos pavieto, tačiau yra ir iš kitų sričių [98].

Atskiras dvasininkų parašų lapas yra pradedamas pastaba, kad pasirašą pritariant Vilniaus vyskupui Tiškevičiui. Apie vyskupo sutikimą, be abejo, buvo sprendžiama iš prieš tas sąlygas išspausdinto De la Gardžio atsakymo į jo ir Radvilų liepos 28 d. laišką ir iš Ulenbroko žodžių. Be to, įsidėmėtina, kad dvasininkai Karolį X Gustavą tituluoja jau ir Lenkijos karalium bei didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu [99]. Iš dvasininkų yra pasirašę vos trys: 1) Bernardas Reineris, Cėsių archidiakonas, apaštališkasis protonotaras ir Daugėliškio klebonas, 2) Jonas Vendragovskis, Cėsių ir Breslaujos dekanas, Drisvėtų ir Linkmenų klebonas, pasirašęs savo ir dekanatų vardu, 3) Tomas Kazimieras Girskis, Cėsių kanauninkas, Svyrių dekanas bei klebonas, pasirašęs taip pat viso dekanato vardu. Pagaliau dar yra Sapiežino miesto vardu pasira-

[97] „Nos nobiles Districtus Braslauiensis Anno 1655 vigesima octava mensis Augusti, congregati, in castro judiciorum Sacrae Regiae Maiestatis Breslauiensis. Puncta et conditiones S. R. M. Sueciae ad nos oblata per Exellentissimum et Magnificum Dominum Joanem ab Ulenbrock, Commissarium et capitaneum S. R. M., confirmando statui spirituali, quam saeculari Palatinatum ac Districtum M. D. Lituaniae, manum nostra subscripsimus et sigillis nostris communivimus“ * (*Krigh. Handl.*, XI.13).

[98] Šiųjų lapų, įvadą cituoja *Konopčinskis* ir *Lepšas* (*At. Wil. X.*, 193 psl.). Tačiau jie nepasako, kas tai per formulė ir toliau nori įteigti, kad „zamiast całych powiatów deklarowały się, jak widzimy, jednostki“ **. Iš tikrųjų kiekvienas iš jų pasirašo už save, kartais ir už brolius, bet ne už visą pavietą. Prie Gorskio parašo jų cituojamoji pastaba Dievas žino iš kur paimta, originale jos nėra. Jų žodis „proszony“ bus neteisingai perskaitytas „Braslay“. Gorskis yra pasirašęs net ne pirmasis, bet antrasis. Pirmasis yra neįskaitomas. Tad minimos išvados ne tik per skubotos, bet ir nesąžiningos.

[99] „Nos infrascripti S. R. Ecclesiae in Dioecesi Vilnensis clerus de consensu et ratihabitione Illimi et Rendmi Dni Georgii Tyszkievicz Dei et Apostolical Sedis gratia Episcopi Vilnensis Serenessimo Sueciae et Poloniae Magnusque Lithuaniae Duci debitam deferrimus reuerentiam et integram inviolatumque pollicemur fidem, quam manibus nostris subscriptam et sigillis nostris communitam attestamur...“ ***

šytos sąlygos. Jas pasirašo: 1) Jonas Pranciškus Drozdovskis, Sapiežino seniūnas ir vaitas, pasirašęs už save ir burmistrą Simoną Mlodzenkovskį, 2) burmistras Kristupas Butleris ir 3) suolininkas Jonas Daukšta Paura, pasirašęs rusų rašmenimis [100].

Kai Šulcas šeimininkavo Palangos apylinkėje, Ūlenbrokas tvirtinosi Breslaujos paviete, Levenhauptas, pasiuntęs pirmus būrelius Kauno link, ruošėsi iš Radviliškio persikelti į Pasvalį, o De la Gardis viliojo Radvilą greito atvykimo pažadais, Kėdainiuose subrendo skilimas. Jis pasireiškė po keleto dienų pasirašius rugpjūčio 17 d. aktą, tačiau, nesantaikos, matyt, jau ir tada būta. Pradėtajam darbui pavojingiausias, be abejo, buvo Gansiauskas ir jo klausančios kariuomenės dalys. Gansiauskas dėl visko aktą pasirašė, tačiau visą laiką svajojo apie naujas politines kombinacijas, kuriose jam nereikėtų sekunduoti Radvilai, bet kad jis pats galėtų griežti pirmuoju smuiku. Kai kurių bajorijos ir kariuomenės dalių nepalankumas Radvilai jam turėjo padėti. Nors jo agentas Medekša sako, kad jis užmezgęs ryšius su kariuomene tik tada, kada atvyko caro pasiuntinys Lichariovas [101], tačiau jau rugpjūčio 21 d. Lavenhauptas rašė De la Gardžiui, kad Gansiauskas veikiąs prieš Radvilą, kad, pasak Strižkos pranešimo, dalis lietuvių taip pat esanti priešingai nusistačiusi, Radvila nepasitikinti ir kad jis per Horstą pažadėjęs Radvilai atvykti su pora tūkstančių kavaleristų pagalbon [102]. Matyti, kalbėta apie tą kariuomenės dalį, kuri nuo Vilniaus buvo nuėjusi Užnemunėn. Ji nei į Kėdainius, nei į jų apylinkes greičiausiai nebuvo atvykusi. Rugpjūčio 17 d. akto nepasirašė nė vienas iš jos vadų. O kad visi šaltiniai kalba apie Radvilos stovyklą palikusias ir už Nemuno nuėjusias dalis, tai greičiausiai bus buvę kitos dalys, kurios prie anųjų bus nuėjusios vėliau.

Nuo Vilniaus į Užnemunę nuėjusios dalys rugpjūčio 23 d. buvo Virbalyje. Ten surašytame jų konfederacijos akte sakoma, kad, pastebėję atvirą išdavystę bei susitarimą su švedais, jie su hetmono Radvilos kariuomene susijungti nebegalėję. Nutarę atsisakyti paklusnumo ir kartu su nepaliestų Lietuvos vaivadijų bei pavietų bajorija stoti į kovą su priešu. Kol sulauksią atvykstant savo vado Gansiausko, vadovybę bei jurisdikciją, pavedą 4 poručnikams, būtent Žeromskiui, S. Kmicicui, S. Lipnickiui ir K. Kotovskiui. Žeromskį skelbią savo maršalka, o Kotovskį — jo pavaduotoju [103]. Radvilai tai buvo didelis smūgis. Tuometinę jo nuotaiką geriausiai charakterizuoja rugpjūčio 26 d. laiškas Boguslavui Radvilai. Didžiulės rizikos ir kritiško momento veikiamas, jis rašo jau visai netekęs pusiausvyros. Boguslavo elgesys esąs toks nuostabus, kad jam net plaukai ant galvos atsistoją. Negalįs suprasti,

[100] Visi breslaujiškių pasirašyti lapai yra *Krigsh. Handl.*, XI.13.
[101] *Medeksza*, 15—17 psl.
[102] *Livonica* 77.
[103] *T. Korzon*, Dola i niedola Jana Sobieskiego, I., Kraków, 1899, 115—116 psl.

kaip jis taip ilgai užtrukęs Palenkėje, kodėl iki tol nesusižinąs su Brandenburgo kurfiurstu ir kaip siuntinėjąs įsakymus į Slucką, kai į ten esąs užkirstas kelias. Jį supą pavojai, būtent įtartina vicekanclerio Sapiegos partija ir Prūsų bajorija, iš Jonušo Radvilos stovyklos pabėgę Lenkijos kariai ir pagaliau susikonfederavusi Lietuvos kariuomenės dalis, kuri savo nepalankumą rodanti ne tik Radvilų dvaruose, bet ir jų bičiuliams bei tarnams. Kadangi jie einą Lenkijon pas karalių, tai Boguslavui teksią su jais susidurti. Pagalvojęs apie Boguslavo likimą Palenkėje, jis net drebąs. Jo žmona esanti jau Tauragėje, o vytinės su daiktais Tilžėje. Geriausia esą būtų į Prūsus persikelti ir Boguslavui. Reikią greičiau ten vykti. Galįs sustoti kad ir Tilžėje, iš kur galėsiąs su juo susižinoti, tačiau nuo karaliaus tai reikią slėpti. Būdamas Prūsuose, jis galėsiąs patraukti savo pusėn vietos gyventojus, kurie daug nukentėję nuo susikonfederavusių karių. Ruošiąsis juos pamokyti. Kad tik, girdi, ateitų pagalbon švedų kavalerija. Nuo Maskvos esą jau galima atsikreipti, nes ji su švedais nenorinti pyktis, tuo tarpu šie esą pasiruošę. Kad pasidavę švedams, prieš Dievą ir pasaulį esą teisūs, nes buvę apleisti ir Maskva jau buvusi užėmusi Vilnių. Didžiojoje Lenkijoje to nebuvę. Iš bėdos nebuvę kur pulti. O be to, dar ne viskas esą baigta, „gali mus gelbėti, o mums valia atsimesti." Pagaliau visą tulžį jis išlieja, greičiausiai paties ranka rašytame prieraše. Konfederatais jokiu būdu nereikią pasitikėti. Girdi, būtų gerai, jei Boguslavas paprašytų pas save į svečius jų vadus, būtent Žeromskį, Kmicicą, Lipnickį ir Kotovskį (Kmicicas su Kotovskiu esą aršiausi), ir suėmęs juos išvežtų į Prūsus. Jeigu esą su jais pasprukti būtų sunku, būtų gera nusukti jiems sprandus. Esą tai būtų ne tik Lietuvos, bet ir savo šeimos išgelbėjimas. Po to „Lietuvoje prieš mus jau niekas nė necypteltų". O jeigu šitas blogumas dar plėsis, tai pradėsią atpulti ne tik kariškiai, bet ir pavietai. Galį dar kas nors net blogiau įvykti. „Extrema necessitas extremis nititur rationibus" *. Reikią naudotis visomis priemonėmis, nes viskas pastatyta ant kortos. Tam kelią reikią užkirsti. Jis panaudosiąs ir švedų jėgas (jei tik jos ateisią), o Boguslavas turįs patraukti Prūsus. Padėsią taip pat apiplėštieji bajorai ir valstiečiai. Labiausiai reikią pasirūpinti, kad prie konfederatų neprisidėtų jo (Jonušo) husarų vėliava. Jei negalima būsią tų išdavikų sunaikinti, reikią nors išblaškyti. Pagaliau prie to paties laiško pridėtame atskirame lapelyje dar prašoma išvežti iš Zabludavo jo daiktus, porą patrankėlių ir jojamuosius arklius. Jei jau būtų per vėlu, reikią pasirūpinti, kad nors nepražūtų. Čia vėl prisimenama nepaklusnioji kariuomenė, kurios reikią saugotis ir pasistengti išblaškyti, kad nenueitų pas karalių. Jie ruošiąsi eiti į Zabludavą. Ten esą stipraus alaus, tad pasigėrusius esą galėtų išskersti šeimininkai, pas kuriuos sustosią. Ko geresnio jie nesą verti. Vadus pašalinus, esą jie tikrai pakriktų.

Tą pačią dieną J. Radvila rašė ir savo Zabludavo ūkvedžiui Harasimovičiui. Dabar esą atėjęs laikas tarnui parodyti ištikimybę savo ponui. Visus pinigus, kurių jis galįs sugriebti Zabludave, o Pšipkovskis Orle, tuojau turį jam prisiųsti. Galį užstatyti kai kuriuos kaimus arba jeigu šiaip kuriuo nors būdu gautų, viską tuojau prisiųsti. Patrankas ir kitus vertingus dalykus per Boguslavą reikią skubiai išsiųsti į Prūsus. Reikią saugotis konfederatų. Nuo jų gintis būsią negalima, nes jų daug, tačiau galima esą juos išskersti nugirdytus arba pagirdyti užnuodytais gėrimais, arba pagaliau esą galima suorganizuoti laisvus būrius, kurie juos gaudytų. Šį laišką reikią sudeginti. Prieraše čia pat rašo: vynus, jeigu išvežti būsią negalima, reikią parduoti, o jei neatsirastų pirkėjo, reikią užkasti. Tai reikią padaryti slaptai, kad daugiau kaip du žmonės nežinotų. Po kokį vieną kitą bosą galima esą palikti ir Orle, ir Zabludave. Tai turįs būti geriausias vynas, kad visus viliotų. Jis turįs būti stipriai užnuodytas, kad, jo įgėrusi, „visa vyresnybė padvėstų. Tada ir kareiviai išbėgios". To reikią nuolankiai klausyti ir labai slaptai veikti, o visus, kurie apie užkastą vyną žinosią, reikią tuojau pas jį pasiųsti, nes galį patys išsikasti arba kitiems pasakyti [104].

Kartu siunčiamame laiške Miežinskis Boguslavui Radvilai rašė, kad, kaip gauną žinių, susikonfederavusi kariuomenė einanti į Palenkę, o toliau norinti eiti pas karalių. Pakeliui ji viską plėšianti ir naikinanti, tad ir Boguslavui reikią pasisaugoti. Jam patariąs vykti į Prūsus. Jis taip pat savo daiktus ten siunčiąs ir prašąs Boguslavo globos. Visų kariuomenės atpuolimo priežasčių neminėsiąs, tačiau bene didžiausias kaltininkas esąs Gansiauskas, kuris prie Vilniaus visus agitavęs neiti už Neries, bet geriau eiti į Gardiną, o paskui pas karalių. Atsitraukiant jo pulkas (vadovaujamas Žeromskio) likęs anoje pusėje tyčia, o Žemaičių seniūno Glebavičiaus pulkas likęs pripuolamai. Jie grįžti nenorėję, ir Gansiauskas jų atkviesti nebegalėjęs, nors švedų karaliaus protekcijos priėmimo aktą ir pasirašęs. Jeigu Boguslavui Radvilai pasisektų nors dalį tų atpuolėlių sugrąžinti, būtų labai gerai, nes prisibiją, kad švedai, pajutę jų silpnumą, galį pradėti nebesiskaityti. Ypač esą blogai, kad konfederatai privilioję ir vedąsi į Palenkę hetmono husarų vėliavą. Pirmiausia reikia pasirūpinti ją sugrąžinti [105].

[104] Abu šitie laiškai, žinoma, galėjo būti ir sufabrikuoti, tačiau Boguslavui Radvilai adresuotame laiške daugelis dalykų yra neabejotinai tikri, nes paremiami ir kitų šaltinių. Greičiausiai tai paprastas išerzinto ir pusiausvyros netekusio žmogaus balsas. Tačiau adresatų laiškai bus nepasiekę, nes jų būta plačiai žinomų. Jų nuorašai bus patekę ir švedams (žr. *Krigshist. Handl.* XI.12). Visi jie išspausdinti *Michałowski,* 764—768 psl. Laišką Boguslavui Radvilai, tik be prierašo ir priedo, yra išspausdinęs *Kotłubajus* (Życie..., 387—388 psl.). Šį prierašą ir laišką Harasimovičiui jis cituoja. Be to, dar *Kalickis,* Janusz Radziwiłł...

[105] *Kotłubaj,* op. c., 400—401 psl.

Tuo tarpu J. Radvila prašė Levenhauptą patį atvykti į Kėdainius arba prisiųsti nors porą pulkų kavalerijos, o De la Gardžiui primygtinai įrodinėjo reikalą kuo greičiausia atvykti į Lietuvą su visa kariuomene. Tą pačią rugpjūčio 26 d. jis rašo De la Gardžiui, kad dabar pradėti derybas dėl švedų kariuomenės aprūpinimo esą nepatogu, nes iškilę kliūčių. Be abejo, čia jis turėjo galvoje kariuomenės atskilimą, dar neaiškias Gansiausko intrigas ir kai kurių bajorų murmesį. Tos kliūtys atsiradę dėl užvilkinto švedų kariuomenės atvykimo. Jei ji būtų anksčiau atvykusi, esą visi būtų pasijutę saugesni nuo Maskvos. Ir dabar esą svarbiausia išgauti nors trumpas paliaubas su ja. Tada būsią lengviau patraukti švedų pusėn ne tik visą čionykštę, bet ir kitų sričių bajoriją. Be to, greito švedų kariuomenės atvykimo reikalaująs ir maištą pakėlusios kariuomenės suvaldymo reikalas. Jai sulaikyti tesąs vienas būdas, būtent sujungtomis jo ir švedų pajėgomis užstoti jai kelią ir arba priversti grįžti stovyklon, arba paimti nelaisvėn ir reikiamai nubausti. Pėstininkų jis turėjęs ne 4 pulkus, kaip buvę pranešta De la Gardžiui, bet vos vieną, turintį 600 karių, bet dar neseniai susamdytą ir prastai apmokytą. Jis stovįs Šiauliuose. Jis taip pat keliąs maištą. Pulkininkui leitenantui Eberhardui Putkameriui esą pavesta jį atvesti į vyriausią stovyklą, o jei jam nepasiseksią, tai, padedamas švedų pulko, pulsiąs [106].

Dar nesulaukęs atsakymo į šitą laišką, rugpjūčio 28 d. Radvila pasiuntė pas De la Gardį jo paties agentą Horstą. Jo uždavinys buvo pakalbėti su De la Gardžio žodžiu [107]. Apie ką būtent turėjo kalbėtis, nesunku atspėti. Rugsėjo 4 d. jam duotajame De la Gardžio atsakyme vėl pirmiausia kalbama apie švedų kariuomenės atvykimą ir maištą keliančios Radvilos kariuomenės suvaldymą. Esą ir jis sutinkąs, kad geriausia būtų, jei švedų kariuomenė tuojau galėtų žygiuoti, tačiau būsią tiksliausia palaukti, kol jis susirinksiąs visas pajėgas. Kaip sužinojęs, iš Horsto, Radvilos kariuomenės maištas esąs labai pavojingas, tad prašąs tuo reikalu susižinoti su Levenhauptu. Be to, reikią pagalvoti, ar nevertėtų savo stovyklą perkelti kur nors arčiau prie Levenhaupto kariuomenės, kuri esanti visų švedų pajėgų tik avangardas [108]. Prieš keletą dienų De la Gardis rašė karaliui, kad prie Gansiausko kariuomenės prisidėję 6 Radvilos vėliavos ir kad jų maištas gresiąs rimtomis komplikacijomis, nes taip pat svyruojanti dalis bajorijos ir reikią bijoti, kad maištas nesiplėstų. Labiausiai prieš švedus agituojanti dvasininkija, kuri esą bemeilytų geriau pasiduoti Maskvai. Kaip tik dėl to jis, pasitaręs su savo bendradarbiais bei su čia tebesančiu Bjelke, davęs generalinį privilegijų patvirtinimo aktą, ir abu nutarę kaip galima

[106] *De la Gard. Saml.*, Ser. C. I. Plg. Levenhaupto VIII.27 laišką De la Gardžiui (ten pat).
[107] Ten pat.
[108] *De la Gard. Saml.*, Ser. A. I.

greičiau į Radvilos stovyklą pasiųsti Siutę. Jis pats su visa kariuomene negalįs žygiuoti į Lietuvą, nes dar negavęs jokio atsakymo nei iš caro, nei iš jo generolų, nors pasiuntinys jau prieš 20 d. esąs išsiųstas[109]. Šitoks vilkinimas karaliui labai nepatiko, ir De la Gardis netrukus gavo priekaištų pilną laišką. Esą jis lenkus suvaldąs, tačiau jam esą svarbu turėti laisvas rankas Lietuvoje bei Livonijoje. Tad Bjelkė turįs kuo greičiausiai vykti pas carą, De la Gardis turįs tuojau užimti Maskvos kariuomenės neužimtąsias sritis ir sustoti Kaune. Be to, jam prikišo, kad dar nieko nepranešęs apie Lietuvos ir Piltenės pasidavimą. Esą nuostabu, kad tą sužinojęs iš pašalinių šaltinių. Rugsėjo 6 d. laiške De la Gardis aiškinosi, kad pranešimus seniai išsiuntęs. Jie būsią kely užtrukę. Bjelkė Rygoje užtrukęs dėl to, kad caras šiuo momentu esąs Vilniuje, tad į Maskvą vykti atrodę netikslu. Jie pasiuntę laiškus, prašydami, kad jis delegaciją priimtų stovykloje, tačiau negavę jokio atsakymo. Pskovo vaivada pranešęs, kad esąs pasiruošęs delegaciją priimti, tad po keleto dienų ji išvyksianti ten, nors esą carą lengviausia būtų pasiekti per Biržus vykstant į Vilnių. Į Lietuvą žygiuoti jis negalėjęs dėl to, kad vis negalėjęs sutraukti visos kariuomenės (ir dabar mobilizuotieji riteriai esą atėję tik iš Livonijos, o iš Estijos ir Ingrijos dar nesą), bet svarbiausia, kad nesą nieko tikro dėl Maskvos. Lietuvai pasaulines ir dvasines privilegijas jis patvirtinęs laikinai, iki galutinio karaliaus sprendimo. Jei tose sąlygose esą dalykų, kurie karaliui galį nepatikti, tai šitaip padaryta dėl vietos bei momento sąlygų. Jo nuomone esą tiksliau bent kiek nusileisti, negu mušti per galvą ir stumti bajoriją į caro glėbį. Svarbiausia, lietuviai derybose nebuvę vieningi. Tačiau tie, kurie norėję pasiduoti, likę ištikimi. Maištą pakėlusi tik Gansiausko kariuomenė. Jai suvaldyti Radvila prašęs 2000 raitelių paramos. Jis pasirūpinsiąs tą reikalą tuojau sutvarkyti. Švedų bičiuliai Radvilos kariuomenėje būsią sutvirtinti, švedai įgausią daugiau pasitikėjimo, o visi priešai turėsią nutilti. Jis pats rytoj iš Rygos išvyksiąs į Radviliškį, o vėliau su ja į Pasvalį ir rūpinsiąsis patraukti savo komandon visą Radvilos kariuomenę[110].

Į Radvilos prašymus skubiai žygiuoti gelbėti Kauno ir padėti prieš maištininkus ir De la Gardis, ir Levenhauptas visada atsakydavo pažadais, tačiau patys tarp savęs susirašinėjo vienas kitą įtikinėdami, kad toliau žygiuoti pavojinga, ruošėsi iš visos bylos išjungti net patį Radvilą (atimti iš jo kariuomenę) ir pagalbos nesiuntė. Levenhauptas Radvilai atvykti pagalbon su 2000 raitelių pirmą kartą pažadėjo dar rugpjūčio 27 d. Jis gal iš tikrųjų būtų netrukus nuvykęs, tačiau tuo tarpu De la Gardis pranešė netrukus pats atvyksiąs su visa kariuomene į Radviliškį, tad jis pradėjo laukti. Esą neturįs kam palikti komandą čia lie-

[109] VII.31 pranešimas, *Livonica* 77; konceptas — *De la Gard. Saml.*, Ser. A. I.
[110] *Livonica* 77.

kančios kariuomenės. Amžinas vilkintojas De la Gardis vis dėlto negreit atvyko. Jam vis atsirasdavo naujų reikalų bei visokių kliūčių. Kaip minėta, ir karaliui jis rašė iš Rygos išvyksiąs rugsėjo 7 d., tačiau tą pat dieną, duodamas atsakymą Radvilos pasiuntiniui Vilhelmui Korfui, rašė, kad keletą dienų dar užtruksiąs. Esą reikėsią sutvarkyti jo per Korfą pareikštus pageidavimus. Greičiausiai tai bus buvęs paprastas atsikalbinėjimas, ir iš Rygos jis išvyko vos rugsėjo 11 d.[111] Tuo tarpu Levenhauptas savo stovyklą iš Radviliškio perkėlė (IX.10) į Pasvalį. Kaip minėta, Radvilai skundžiantis dėl naikinamų jo dvarų bei dėl sunkių jo valstiečiams uždedamų naštų, čia jau senokai buvo nutarta persikelti, tačiau Levenhauptas vis norėjo įsitikinti, ar rasianti ten kariuomenė patogumų. Jis vis žadėjo ištirti ir IX.3 d. jau pranešė De la Gardžiui, kad Pasvaly esą galima būtų net žiemoti. Persikelti jis pavėlavo tik dėl nuolatinių De la Gardžio pažadų diena iš dienos atvykti. Pagaliau vis dėlto persikėlė nebesulaukęs. De la Gardis į Pasvalį atvyko rugsėjo 12 d. Tada Levenhauptas su 2000 raitelių išvyko į Kėdainius, kur tuo metu buvo pašaukta susirinkti Maskvos neužimtųjų sričių bajorija. Tačiau jis čia ilgai neužtruko. Derėtis buvo atsiųstas specialus Karolio X Gustavo skirtasis įgaliotinis, De la Gardžio bendradarbis Šiutė. Kėdainiuose Levenhauptui, matyti, nebuvo ko veikti. Susikonfederavusi kariuomenė jau buvo palei Gardiną, jos nebepavysi. Kėdainiuose trūkę pašaro, tad rugsėjo 26 d. jis grįžo atgal į Pasvalį[112].

Kėdainiuose santykiai vis aštrėjo ir aštrėjo. Daugiausia nerimo kėlė maištaujanti kariuomenė. Radvila vis dar svajojo su švedų kariuomenės parama ją susigrąžinsiąs, tačiau žadamosios paramos negalėjo sulaukti. Tuo tarpu rugpjūčio paskutinėmis dienomis į Kėdainius atvyko caro pasiuntinys Vosylius N. Lichariovas, oficialiai vykęs Čerkaskio pasiuntinio titulu. Zonduodamas dirvą, jis pirmiausia pareiškė protestą, kam Radvila rašąsis švedų karaliaus bei Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės hetmonu ir Vilniaus vaivada. Lietuva ir Vilnius niekad nepriklausę švedų karaliui. Visa tai priklausę lenkų karaliui, bet dabar jau priklausą carui. Radvila švedų karaliui dovanojęs svetimus (atseit caro) kraštus bei miestus. Esą jeigu jis norįs būti Vilniaus vaivada, turįs prašyti caro malonės, o jis suteiksiąs ir vaivadystę ir hetmonystę, be to, garantuosiąs tikybos laisvę ir gražinsiąs visus dvarus. Į šį kvietimą Radvila atsakė, kad jis iš tikrųjų norėjęs pasiduoti carui, tačiau jo pasiuntinių pas carą ne-

111 Žr. Levenhaupto laiškus De la Gardžiui VIII.27, XI.1, 3, 8, 9, (*De la Gard. Saml.*, Ser. C. I), De la Gardžio laiškus Radvilai IX.4, 7 (ten pat, Ser. A. I), jo IX.11 d. pranešimą karaliui iš Bauskės (*Livonica* 77), Liubeneckio IX.2 laišką De la Gardžiui (*Krigsh. Handl.*, XI.13).

112 De la Gardžio pranešimas karaliui IX.28 d. (*Livonica* 77); jo tos pat dienos laiškas G. Hornui (*Skokloster Saml.*, Pol. 172); Levenhaupto IX.15, 16 laiškai De la Gardžiui iš Kėdainių (*De la Gard. Saml.*, Ser. C. I).

praleidę. Karalius pagalbos nedavęs, caro kariuomenė viską naikinusi, tad jam nieko daugiau nelikę, kaip pasiduoti švedų karaliui. Dabar ką nors padaryti jau esą negalima, nes visi pakrikę ir nesą sutarimo [113]. Taigi jo atsakymas jokių vilčių nedavė. Čia jokių perspektyvų nesimatė, tad jis tebesilaikė senojo savo plano atskirti nuo Maskvos kazokus ir toliau tebekalbino tuo reikalu Zolotarenką. De la Gardžio nerimas dėl jo atsakymo Lichariovui neturėjo pagrindo [114]. Tuo tarpu Gansiauskas dabar sumojo, kad caro baimė įsivelti į karą su švedais gali būti išnaudota plačioms politinėms kombinacijoms, kuriose pirmasis vaidmuo jam tektų. Dėl to jis užmezgė su Lichariovu slaptus ryšius ir pasisiūlė tarpininku tarp caro ir Jono Kazimiero bei Respublikos. Esą švedai jau pasiruošę Maskvą pulti. Kadangi tada taip pat pulsią ir lietuviai bei lenkai, tai Maskva negalėsianti atsilaikyti. Būsią geriausia, jei caras padarysiąs taiką. Tokiu atveju Jonas Kazimieras jam paliksiąs kai kuriuos kraštus. Taiką reikią tuojau daryti, nes užvilkinus Karolis X Gustavas galįs pasidaryti visos Lenkijos ir Lietuvos valdovu ir tada, kaip esą garantuota Radvilos padarytoje sutartyje, jis atimsiąs iš Maskvos visus jos nukariavimus. Lietuvai esą taip pat tiktų geriau susidėti su Maskva negu su švedais. Buvo sutarta, kad šiuo reikalu Gansiauskas pasiųs pas carą savo atstovą. Kad Radvilai nekiltų kokio įtarimo, plano smulkmenas su Lichariovu Gansiauskas aptarė jau ne pats, bet per savo pusėn patrauktą Ašmenos seniūną Adomą Motiejų Sakovičių, lig tol buvusį Radvilų žmogų [115]. Tuo pat metu jis susižinojo su susikonfederavusia kariuomene ir kurstė kai kurias čia esančias dalis, o seną savo agentą Medekšą įpareigojo vykti į Vilnių pas carą. Svarbiausia buvo gauti Lietuvos luomų pasidavimo švedams ir De la Gardžio duotuosius dokumentus. Pagaliau, juos gavus, buvo galima išvykti. Lichariovas ir Medekša iš Kėdainių išvyko rugsėjo 8 d. Vandžiogaloje Medekša palaukė Lichariovo ir, kaip buvo sutarta, sakėsi vykstąs į caro stovyklą tariamai išpirkti nelaisvėn patekusio brolio. Nieko neįtardamas, Lichariovą lydįs Radvilos paskirtas palydovas, S. Orda, jo prašymui vykti kartu nesipriešino, o Lichariovas, žinoma, labai maloniai priėmė. Pagal Gansiausko planą, kol Medekša derėsis su caro bajorais, jis pats turėjo išvykti iš Kėdainių, nuvykti pas susikonfederavusią kariuomenę ir su ja

[113] *Solovjov II,* 1688 psl.

[114] Žr. De la Gardžio IX.4 laišką Radvilai (*De la Gard. Saml,* ser. A. I), jo IX.6 pranešimą karaliui (*Livonica* 77).

[115] Ir Ašmenos seniūniją jis buvo gavęs iš Boguslavo Radvilos (žr. *Kalicki,* Bogusław Radziwiłł..., 19 psl.). Šitas jo pasitarnavimas Gansiauskui, matyti, liko nežinomas. Jis ir toliau buvo laikomas švedų šalininku. X.22 De la Gardis jam net dovanojo Seinų girininkiją ir Skirsnemunės tenutą (žr. du apdovanotųjų sąrašus, *De la Gard. Saml.,* Ser. A. I.). Tačiau netrukus jis atsimetė, ir 1656 m. pradžioje kažkoks Jonas Pakošas jau prašė jį paliktos Skirsnemunės (*Krigsh. Handl.,* XI.13). Vėliau jis buvo Lietuvos iždo administratorium ir Smolensko vaivada.

laukti Medekšos su atsakymu Gardine arba Augustave. Tačiau planas nepasisekė.

Tą pačią dieną, kai išvažiavo Lichariovas su Medekša, pasklidus žiniai, kad Gansiauskas ruošiasi taip pat išvykti, Radvilos įsakytas S. Komorovskis apstatė pėstininkais jo stovyklą ir visos kariuomenės vardu pareiškė jam, kaip iždininkui, išvykti neleisiąs, nes kariuomenė dar negavusi algų [116]. Taigi jam teko likti Kėdainiuose. Jo pasiuntinys Medekša rugsėjo mėn. 12 d. buvo priimtas caro bajorų, o 15 d., gavęs palankų atsakymą, kartu su caro pasiuntiniu Teodoru M. Rtiščevu išvyko ieškoti Gansiausko. Tačiau anapus Gardino vietoj jo rado tik Žeromskį su savo draugais bei susikonfederavusią kariuomenę. Pasitarus su čia sutiktais kariuomenės bei pavietų bajorijos vadais, Rtiščevas buvo nugabentas į Brastą pas Vitebsko vaivadą [117], o Kėdainiuose tuo tarpu buvo ruošiamasi deryboms dėl švedų kariuomenės aprūpinimo ir naujo Lietuvos pasidavimo akto.

3. Spalio 20 d. sutartis

Rugpjūčio 17 d. aktas visko neišsprendė. Tai buvo pripuolamai į vieną vietą susibūrusių bajorų ir kariuomenės pasidavimas Karolio X Gustavo globai. Visos valstybės likimo jie nesprendė, nors kai kuriuos su tuo susijusius klausimus ir aptarė. Pagal tą aktą visos valstybės vardu turėjo kalbėti būsimasis bajorijos suvažiavimas, kurį Radvila buvo siūlęs apvainikuoti konfederacija ir seimu Vilniuje. Kažkokius pasitarimus, atseit taip pat suvažiavimą, suponavo ano akto trečias §, kuriuo buvo pasižadėta susitarti dėl švedų kariuomenės aprūpinimo. Taigi derybos turėjo prasidėti, o De la Gardis su savo bendradarbiais ta proga tikėjosi ne tik pakeisti sau nepriimtinus rugpjūčio 17 d. akto nuostatus, bet ir visą valdžią bei kariuomenę paimti į savo rankas. Rugpjūčio 20 d. atvykus į Rygą antrajam Karolio X Gustavo įgaliotiniui, legatui B. Šiutei, 31 d. pranešime karaliui De la Gardis ir Šiutė savo planus šitaip nupasakojo:

[116] Viską nupasakoja Medekša (15—17 psl.). Iš jo pasakojimo išeina, kad Gansiauską palaikanti kariuomenė taip pat buvo pasiruošusi išvykti. Sužinojusi apie jo areštą, ji patraukusi į Veliuoną, kur Radvila buvęs pasiuntęs keletą šimtų raitelių, tačiau pulti jie nedrįsę, nes jų buvę mažiau. Švedų šaltiniai kalba apie ankstesnį kariuomenės dalies atskilimą ir pasakoja, kad ji išplėšusi Kauną (žr. VIII.31 De la Gardžio pranešimą karaliui.— *Livonica* 77). Be to, mes žinome, kad už Nemuno tebebuvo nuo Vilniaus pasitraukusi kariuomenės dalis. Taigi išeitų, kad kariuomenė buvo atpuolusi net trimis atvejais. Tačiau čia greičiausiai daug kas supainiota. Radvilą iš tikro bus palikusi taip pat dalis kariuomenės, buvusios Kėdainiuose, arba jų apylinkėse, tačiau kiek tokių dalių buvo ir kada jos pasišalino, pakankamų šaltinių neturime.

[117] *Medeksza,* 18—26 psl.

Kadangi dalis Lietuvos kariuomenės bei bajorijos atpuolę arba svyruoja, tad pirmiausia nutarę paskelbti generalinį krašto teisių bei privilegijų patvirtinimo diplomą. Šiutė kaip galima greičiau vyksiąs į Lietuvos kariuomenės stovyklą, kur rūpinsiąsis išspręsti skundus ir visus nuraminti bei patraukti švedų pusėn. Kadangi lietuviai esą labai susiskaldę, tad jis rūpinsiąsis visus suburti savo karaliaus tarnybai. Visą esamą samdytąją kariuomenę jis trauksiąs De la Gardžio ir savo tiesioginėn vadovybėn. Mobilizuotąją bajoriją, kai tik būsią įsitikinta, kad Maskva švedų nepulsianti, paleisią namo, nes minios tik kliudą. Kariuomenėn imsią tik pačius tinkamiausius. Taigi Šiutė, būdamas Radvilos stovykloje, rūpinsiąsis kariuomenės verbavimu, garantuosiąs svarbiausiąsias pilis ir saugosiąs, kad lietuviai neužkabintų Maskvos. Tuo tarpu De la Gardis netrukus vyksiąs į Levenhaupto stovyklą Radviliškyje, iš kur, jei būsią saugu nuo Maskvos, žygiuosiąs į Kauną, kur Levenhauptui jau esą įsakyta pasiųsti 100 karių. Nuo Kauno manąs žygiuoti į Gardiną, tačiau kaip tai būsią galima įvykdyti, pamatysią vėliau. Dabar didžiausias jų rūpestis, ką atsakysiąs caras ir jo generolas, pas kuriuos vertėjas Reningas esąs pasiųstas jau prieš 20 d., bet dar nesą jokių žinių [118].

Šituo metu jau buvo tariamasi su Radvila dėl visos bajorijos sušaukimo, tačiau Šiutė tuojau vykti į Kėdainius dar negalėjo. Jiems taip pat buvo labai svarbi pozicija Kuršo kunigaikščio Jokūbo, kuris visomis jėgomis stengėsi išgauti neutralumo pripažinimą, o švedai siekė priversti jį pasidaryti Karolio X Gustavo vasalu. Kaip tik šituo metu į Rygą buvo atvykęs Jokūbo atstovas baronas Mislingas, su kuriuo buvo sutarta, kad į Mintaują derėtis su pačiu kunigaikščiu atvyksiąs Šiutė. Kaip tame pačiame pranešimę rašoma, jis turėjo tikslą priversti Jokūbą pasiduoti, nes kitaip esą niekad nebūsią garantijų, kad jis nepasiduosiąs kam nors kitam. Faktiškai jis jau esąs globojamas ir saugomas, tad reikią tai tik juridiškai sutvarkyti. Rugsėjo 11 d. Šiutė iš Mintaujos grįžo nieko nepešęs [119]. Derybos su Jokūbu dar ilgai užtruko, ir vis be vaisių, kol pagaliau 1658 m. jis buvo suimtas, o Kuršas jėga pavergtas [120].

Minėtajame De la Gardžio ir Šiutės VIII.31 pranešime karaliui buvo rašoma, kad Šiutė, nuvykęs į Lietuvą, tarp kitko rūpinsiąsis išaiškinti bajorijos skundus dėl švedų kariuomenės elgesio. Iš tikro tuo metu švedų karių, be Levenhaupto stovyklos, tebuvo tik Šventojoje, Breslaujoje ir keletas būrelių Nevėžio pakrantėse. Kai kur jų elgtasi labai nedraugiškai. Nuskriaustieji

[118] *Livonica* 77. To paties pranešimo konceptas — *De la Gard. Saml.*, Ser. A. I.

[119] Žr. De la Gardžio tos dienos pranešimą karaliui.— *Livonica* 77.

[120] *Žr. Pufendorf.* 98—100 psl. Be to plg. *W. Eckert.* Kurland unter dem Einfluss des Merkantilismus (1642—1682), Riga, 1927; *J. Juskevic,* Hercoga Jėkoba laikmets Kurzeme, Riga, 1931.

bajorai, žinoma, skundėsi Radvilai, jį laikė savo nelaimių kaltininku. Dėl to rugsėjo pirmosiomis dienomis savo laiške De la Gardžiui jis primena keletą faktų ir prašo reikalą sutvarkyti. Esą jis daug dirbęs rūpindamasis viską gerai sutvarkyti, tačiau pasitaiką visuomenę labai atšaldančių reiškinių. Štai dabar jam esą pranešta, kad švedų kariuomenės būrys užpuolęs žymaus bajoro bei krašto urėdo, Žemaičių pakamario Radziminsko, dvarą ir privertę jį pasirašyti raštą pasižadėjimą tam tikru laiku sumokėti 15 000 auksinų. Jei tos sumos nesumokėtų, jam gresiąs naujas užpuolimas, turto sunaikinimas ir nelaisvė. Didindama savo žiaurybių skaičių, ta pati kariuomenė suėmusi ir išvežusi į Palangą ir moteris, būtent Lietuvos kuchmistro našlę Palangos seniūnę Voinienę, Polocko pakamario našlę Korsakienę ir Bilevičienę. Plačiau apie tai esą rašoma Horstui įteiktajame originaliame pranešime. Girdi, galima suprasti, kokį įspūdį toks kariuomenės elgesys padarysiąs tiems, kurie jau sutikę švedų karaliaus protekcijai pasiduoti. Tad jis labai prašąs, kad kaltininkai būtų nubausti, o neteisėti reikalavimai, kaip padaryti be De la Gardžio žinios, panaikinti. Jis visiems aiškinąs, kad visa tai esą paprastos savivalės reiškiniai, kad De la Gardis apie tai dar nieko nežinąs, ir esą labai svarbu visiems parodyti, kad iš tikrųjų taip yra. Toliau jis prašo kariuomenės aprūpinimą taip sutvarkyti, kad ji maistą imtų tik iš tų dvarų, kuriuos jis, kaip hetmonas, nurodysiąs. Jo universalais turi būti paskirtas kariuomenei stovyklos ir reikalautino maisto bei pašaro kiekis. Tą reikią kuo greičiausiai sutvarkyti, nes kitaip negalima būsią nuraminti visuomenės bei pasiekti susitarimo. Kraštas esąs jau labai sunaikintas, nes pakraščiais dar pasirodą plėšikaujantieji Maskvos būriai. Net ir jo paties dvarai, ne tik Biržų kunigaikštijoje, bet ir Žemaičiuose, esą apkraunami naštomis ir naikinami. Kaip švedų kariuomenės vadai spaudžią, būsią matyti iš priedų. Pats De la Gardis su Liubeneckiu padarytąja sutartimi įsipareigojęs duoti pagalbos ir apsaugoti jo dvarus, tad primygtinai prašąs, kad neliečiami būtų visi jo dvarai, o ypač tie, kurie esą užrašyti žmonai [121].

Taigi naujų derybų išvakarėse švedų kariuomenė Žemaičiuose elgėsi lyg užkariautame priešų krašte. Radvilos minimajai Voinienei pulkininkas Šulcas rugsėjo 2 d. rašė reikalaudamas prisiekti ištikimybę švedų karaliui. Reikią suprasti, kad kariuomenė čia esanti pasiųsta ne vištų žudyti, ir per 8 arba 10 dienų be jokių atsikalbinėjimų reikią pristatyti jam 12 000 talerių arba 36 000 auksinų. Jei neprisieksianti ir nesumokėsianti reikalaujamų pinigų, sulauksianti karinės egzekucijos. Jis esą norėtų, kad to nereikėtų griebtis [122]. Nei apie Voinienę, nei apie kitus Rad-

[121] *De la Gard. Saml.*, Ser. C. I. Laiškas be datos. Jo pradžioje jau De la Gardžio kanceliarijoje prirašyta „Exhibita d. 29 Augusti A. 1655 in itinere", atseit atsakyta rugpjūčio 29 (rugsėjo 8) d.

[122] Ten pat.

vilos minimus asmenis mes jokių žinių neturime, tačiau, matyti, jie bus vengę pasirašyti De la Gardžio paskelbtąsias sąlygas, o Šulcas elgėsi taip, kaip jam buvo įsakyta, būtent, nenorinčius pasiduoti traktavo kaip priešus. Radvilos prašomas tam pasipiktinimui užkirsti kelią, De la Gardis atsiliepė universalu, kuris betgi nieko neišsprendė. Esą jis jau anksčiau visai kariuomenei buvęs įsakęs pasiduodančių karaliaus globai bei jų dvarų ne tik neliesti, bet dar globoti. Dabar gaunąs žinių, kad kai kurios kariuomenės dalys vis dėlto plėšia ir naikina žemaičių bajorų bei jų valdinių turtą ir juos pačius visaip vargina, tad pakartotinai įsakąs su visais, kurie jau esą pasidavę arba per savaitę pasiduosią, elgtis švelniai. Visi savavaliautojai būsią smarkiai baudžiami. Tačiau čia pats jis prideda pastabą, kad, kadangi dalį savo kariuomenės buvęs priverstas pasiųsti į Lietuvą, tad, kol būsią susitarta su visais Lietuvos luomais, maistu ja turinti aprūpinti bajorija tų sričių, kuriose ji stovėsianti. Kariuomenei esant aprūpintai, drausmė būsianti išlaikyta [123]. Taigi De la Gardis ne tik nė nemanė prileisti Radvilos prie savo kariuomenės, bet ir bajorų bei jų dvarų saugumą garantavo tik sąlyginai. Kariuomenei buvo paliktos laisvos rankos. Matyt, šitaip buvo norima priversti bajoriją pasidaryti nuolankesnę. Tą pačią dieną De la Gardis paskelbė ir atsišaukimą į bajoriją. Esamoje situacijoje jie esą greičiau galėję tikėtis jo karaliaus kariuomenės puolimo, bet ne malonės. Jis tam tikromis sąlygomis priėmęs Lietuvos luomus karaliaus globon, garantuodamas visas luomų laisvės ir religijos laisvę, tačiau dabar patyręs, kad apsirikęs, nes vieni iš jų palikę Radvilos stovyklą, kiti nutarę žygiuoti pas karalių Joną Kazimierą, o treti blaškąsi persimesdami tai į vieną, tai į kitą pusę. Dėl jų pačių saugumo visa tai ilgiau nebegalį būti pakenčiama. Negalima esą leisti piktnaudžiauti jo tolerancija ir karaliaus nuolaidumu. Tad, norėdamas pašalinti visus nežabotus priešingumus, jis nutaręs paraginti Lietuvos luomus, kurie ištikimybės švedų karaliui dar nepareiškę arba pareikštą kuriuo nors būdu pakeitę, kad savo ir saviškių saugumo labui Radvilos paskirtu metu atvyktų į stovyklą, kad iš ten be jo leidimo nepasišalintų ir tolesniu savo užsispyrimu paskutinių karaliaus priemonių neprovokuotų. Jis garantuojąs, kad sąlygos būsią įvykdytos, garantuojąs taip pat asmens ir turto neliečiamybę, tačiau tie, kurie kviečiami nepasirodysią arba atvykę iš stovyklos vėl išvyksią, būsią laikomi tėvynės priešais, kelias prie kitiems duodamųjų teisių bei neliečiamybės jiems būsiąs uždarytas [124].

Taigi De la Gardis šiuo universalu ragino nurimti visus maištaujančius bei murmančius, kvietė visą bajoriją atvykti į Radvilos stovyklą pareikšti ištikimybės, tačiau bajorija turėjo būti su-

[123] Ten pat, Ser. A. I.
[124] Ten pat. Rašto konceptas nedatuotas, tačiau jo paraštėje kažkieno užrašyta „rugpjūčio 28 d.", t. y. rugsėjo 7 d.

kviesta ne vien tuo reikalu. Kad ji tokia nuolanki bus, nė jis pats netikėjo. Ją sušaukus, reikėjo toliau derėtis dėl pasidavimo sąlygų bei dėl švedų kariuomenės aprūpinimo. Kaip jau minėta, buvo nutarta, kad į Kėdainius tuo reikalu vyks Šiutė. Rugsėjo 11 d. grįžęs iš Mintaujos, Šiutė kartu su De la Gardžiu bus atvykęs į Pasvalį ir tuojau vyko toliau, į Kėdainius, kur tuo metu buvo Levenhauptas. Jam atvykus, bajorija jau buvo susirinkusi, tad ją šaukiančius universalus Radvila bus paskelbęs maždaug tuo pačiu metu, kada buvo paskelbti ir De la Gardžio minėtieji universalai (IX.7) [125]. Kada bajorija susirinko, sunku tiksliai pasakyti. Ji bus susirinkusi apie rugsėjo vidurį, Kėdainiuose tebesant Levenhauptui ir atskubėjus Šiutei. 18 d. De la Gardis iš Pasvalio rašo Radvilai, sveikindamas jį su pasisekimais. Esą jis jau pasiekęs to, kad daugumas bajorijos netrukus (*proximis diebus*) prisieksianti švedų karaliui ištikimybę ir paklusnumą. Dėl svarbių priežasčių jis norįs tose iškilmėse dalyvauti, tad, prašydamas iškilmes atidėti iki jo atvykimo turbūt labai neapsunkinsiąs. Kitu tos pačios dienos laišku Mieżinskiui, pareiškęs keletą komplimentų Radvilai (jo išmintis prie to privedusi, ir po Dievo jis esąs daugiausia nusipelnęs), De la Gardis prašė prikalbėti Radvilą, kad jo palauktų. Esą jis ne tik norįs pažinti susirinkusią bajoriją, bet taip pat norįs dalyvauti tame džiaugsmingame akte ir viešai pareikšti Radvilai padėką [126].

Apie šio meto įvykius Kėdainiuose žinių neturime, tačiau De la Gardžio prašymo tikroji prasmė nesunkiai suvokiama. Radvila, be abejo, ir dabar stovėjo už sąlyginį pasidavimą, kaip ir rugpjūčio 17 d., be to, jis stengėsi likti Lietuvoje pirmąja asmenybe, norėjo, kad De la Gardis bei Šiutė čia tik per jį teveiktų. Tuo tarpu šiems rūpėjo pakeisti kai kuriuos rugpjūčio 17 d. akto nuostatus, ypač tąjį, kuris skelbė, kad Lietuvos jėgos negali

[125] Žemaičiuose bajorų mobilizacija karaliaus universalu buvo paskelbta dar gegužės 20 d. (*Ž. pil.* 131, 178, 179 fol.). Rugpjūčio 5 d. Žemaičių seimelis, vadovaujamas savo kašteliono, nors ir nesulaukęs trečiosios karaliaus krivūlės, bet „turėdamas karštus J. M. Vilniaus vaivados bei hetmono universalus" bei matydamas priešą prie pat sostinės, nutarė tuojau ruoštis į karą. Kadangi jų vėliavininkas Jonas Sebastijonas Kenstartas, dėl ligos ar priešo atskirtas, neatvykęs, tai tam žygiui vėliavininku skiriamas Didžiųjų Dirvėnų tėvūnas Jonas Gruževskis. Rugpjūčio 24 d. jis turįs nuvykti prie Josvainių ir stovyklą parinkęs tuščiame lauke, laukti visos bajorijos. Ten susirinkusią bajoriją kaštelionas Eustachijus Radzivonovičius Kerdiejus patikrinsiąs. Išsirinkę pulkininkus bei rotmistrus, tuojau vyksią į hetmono Radvilos nurodytą vietą, savo seniūno komandon, jei jis neatvyksiąs į patikrinimą. Tuo pat metu ir dvasininkai turį išsiųsti savo būrius, taip pat nuomininkai bei įkaitų laikytojai. Iš generolų bei šaukūnų (vaznių) prie teismų būsianti palikta tik dalis. Vilniaus miesto pavyzdžiu taip pat turi išsiųsti karius žydai ir škotai. Ar liks namie voiskis, bus nuspręsta Josvainiuose. Šiaip turi vykti visi. Galįs pasilikti namie tik Žemaičių pakamaris ir Sauduvos seniūnas A. Radziminskis, kuris pastatęs 10 husarų (*Ž. pil.* 131, 256, 257 fol., 861 nr., originalas). Ar 24 d. Žemaičių bajorija buvo susirinkusi prie Josvainių, nežinome. Greičiausiai Radvilos universalais ji buvo sulaikyta ir susirinko jau Kėdainiuose.

[126] Abiejų laiškų konceptai yra *De la Gard. Saml.*, Ser. A. I.

būti panaudotos prieš Joną Kazimierą bei Lenkiją, be to, jiems rūpėjo čia pasidaryti visiškais šeimininkais, užmegzti tiesioginius ryšius su bajorija, o Radvilą palikti net be kariuomenės. Matyti, ne vien dėl šito laiško, bet taip pat Kėdainiuose sėdinčio Šiutės pastangomis Radvilos sumanytosios iškilmės bei naujo akto pasirašymas buvo atidėtas ir prasidėjo derybos. Jas vedė Šiutė, o De la Gardis atvyko vos spalio 10 d. Šiutei čia gelbėjo nuolat ten ir atgal važinėjąs Horstas, o rugsėjo 29 d. atvyko livoniškis valstybės patarėjas Haroldas Igelstremas[127]. Be jų, čia maišėsi nemažai švedų karininkų, o spalio 7 d. Šiutei pagalbon buvo prisiųsti du specialūs agentai, būtent tarėjas Livonijoje Paulius Helmensenas ir karaliaus sekretorius Mikalojus Kanterhielmas[128]. Derybos nėjo sklandžiai[129]. Rugsėjo 18 d. Šiutė iš Kėdainių rašo De la Gardžiui, kad numatytieji pasitarimai su bajorija tą dieną dar negalėjo įvykti, nes žymesnieji ponai dar neatvykę. Be to, jis anksčiau norįs susitarti su Radvila dėl derybų tvarkos, bet tą dieną to padaryti buvę negalima, nes po vakarykštės puotos Radvila sergąs pagiriom. Tekę viską atidėti rytojaus dienai. Apskritai jis dėl derybų turįs optimistiškų vilčių ir patariąs De la Gardžiui su kariuomene kuo greičiausia traukti prie Nemuno. Maskvos kariuomenė dabar tvirtinasi Kaune, ir esą būtų gera, jei De la Gardis parašytų carui ir perspėtų neliesti švedams pasidavusių sričių. Į Kėdainius sekti derybų eigos esąs atvykęs ir Brandenburgo kurfiursto atstovas. Lietuvos bajorija taip pat būgštaujanti, kad kurfiurstui netektų Kuršas. Jie esą bemeilytų Kuršą matyti švedų valdomą[130]. Kitame laiške[131] Šiutė pirmiausia pasakoja apie savo pasitarimus su Radvila. Jis reikalaująs, kad De la Gardis su visa kariuomene vyktų prie Nemuno į Veliuoną. Vykti reikią per Raseinius *(Rossan)*, nes tai esąs artimiausias kelias. Delsti esą nebegalima, nes lietuviai pradedą nebepasitikėti švedų pajėgomis. Kalbą, kad iki šiol jie nieko nedarę dėl to, kad turį per mažai pajėgų ir nuo Maskvos neapsiginsią. Pradėję nerimauti ir kai kurios Radvilos naujai suverbuotos dalys. Kelios totorių dalys, Levenhauptui iš-

[127] Jam ir Horstui tą pat dieną duotųjų įgaliojimų konceptai — ten pat, Nr. 166.

[128] Ten pat.

[129] *Pufendorfas* (96 psl.) jas aprašo remdamasis retais De la Gardžio pranešimais karaliui, iš kurių jos atrodo buvę gana paprastos. *Konopčinskis* ir *Lepšas (At. Wil.,* 200 psl.) remiasi tuo pačiu Pufendorfo aprašymu ir, viską suversdami Radvilai, sako, kad De la Gardis jį rėmęs prisiųsdamas vis daugiau ir daugiau kariuomenės. Iš tikrųjų Radvilai dabar teko daug kovoti ir su nepalankia bajorija, ir su švedais. Neteisingai jie taip pat sako, kad De la Gardis įžengti į Lietuvą prašęs karaliaus leidimo. Priešingai, jam tai buvo seniai įsakyta ir teko aiškintis, kodėl taip ilgai nevykdoma.

[130] Visi Šiutės laiškai De la Gardžiui yra *De la Gard. Saml.,* Ser. C. 1. Trijų jų fotokopijos, p. Sandbergo padovanotos, yra V. D. Univ. Bibl. Rankr. skyr.

[131] Jis nedatuotas, bet rašytas greičiausiai 19 ar 20 d., nes jame atsakoma į De la Gardžo 17 d., o jo prieraše — į 18 d. laišką. Fotokopija ten pat.

vykus, net pasišalinusios. Atvykęs prie Nemuno, De la Gardis ne tik pašalintų Maskvos pavojų, bet taip pat šiuos kraštus atskirtų nuo Lenkijos. Iš čia jau niekas nebegalėtų pasitraukti, tad ir derybos sėkmingiau galėtų eiti. Be to, Radvila prašąs dalies švedų kariuomenės. Tada jis galėsiąs lengviau palaikyti drausmę. Tačiau, Šiutės nuomone, Radvilai ne tik nereikią pavesti naujų dalių, bet ir iš viso jam kariuomenės nepalikti. Ir bajorijos atstovai taip pat bemeiliją kariuomenę matyti De la Gardžio vadovaujamą, bet ne Radvilos. Be to, Radvila skundžiąsis pulkininku Šulcu, kuris savo užimtose srityse renkąs mokesčius ir kontribucijas net iš jo dvarų. Šiutė pažadėjęs jam atlyginti, nes visas pasisekimas priklausąs nuo jo, tad reikią jį laikyti geros nuotaikos. Radvila taip pat prašąs, kad De la Gardis Maskvos kariuomenės vadams apie Lietuvos pasidavimą praneštų smulkiai išvardydamas pasidavusias vietoves, tačiau, Šiutės nuomone, reikią būti atsargiems ir tiek dėl sričių, tiek dėl titulų derėtis geruoju. Prieš 14 dienų Maskvos kariuomenė iš Kauno buvo pasitraukusi. Tada švedai pastatę ten savo įgulą, tačiau maskvėnai ją išviję, o vieną leitenantą ir 20 karių paėmę nelaisvėn. Reikią kreiptis į juos ir reikalauti Kauną užleisti švedams.

To paties laiško prieraše (P. S.) Šiutė rašo, kad Radvila De la Gardžio prašomas kariuomenės dalis sutikęs perleisti. Jis net sutikęs pridėti dar 4 kitas dalis, kurios jam dabar nesą reikalingos. Dėl Karolio X Gustavo pripažinimo didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu sąlygų dar nesą nieko sutarta. Su Radvila kalbėjęsis dėl keistinųjų rugpjūčio 17 d. akto §§, ypač dėl to §, kurie Lietuvai leidžiąs nedalyvauti kare su Lenkija. Šiutė pasiūlęs sudaryti naują aktą, kuriame tokių rezervų nebebūtų įrašyta. Radvila tam pritaręs, tačiau pastebėjęs, kad tokio akto parašus reikėtų rinkti be jokių iškilmių. Šiutei paklausus, ar toks naujas dokumentas negalėtų būti patvirtintas luomų priesaika, Radvila, atsakęs, kad ir Lenkijoje, ir Lietuvoje piliečių priesaika valdovui esanti neįprastas dalykas. Toliau Šiutė samprotauja, kad, Radvilai suteikus prašomą leninio kunigaikščio padėtį (Kuršo kunigaikščio pavyzdžiu), iš jo būtų galima atimti generalisimo titulą. Po to esą Lietuvos visuomenė suskiltų ir, naudojantis „divide et impera“ principu, būtų galima paimti savo valdžion visus. Radvilos privačius pageidavimus jis tuojau persiųsiąs De la Gardžiui [132]. Esą būtų geriausia, jei De la Gardis nors ir su 4000 karių žygiuotų prie Nemuno. Pasak Radvilos, kraštui užimti daug jėgų nereikėsią. Boguslavas Radvila esąs savo pilyse su 3000 karių ir prisijungsiąs prie De la Gardžio. Turint galvoje švedų pasisekimus Lenkijoje, esą būtų visai natūralu Maskvos kariuomenę priversti pasitraukti iš Lietuvos ir carui palikti tik Smolenską.

[132] Matyt, tai turėjo būti nauja mums jau žinomų reikalavimų redakcija.

Nupasakodamas tenykštes veikimo sąlygas, jis prisimena du ten esančius senatorius, būtent Cėsių vaivadą M. Korfą, kuris esąs patikimas, nes to paties tikėjimo [133], ir Gansiauską, kuris esąs jėzuitas ir visai nepatikimas. Radvila Lietuvai valdyti siūląs sudaryti atskirą senatorių kolegiją, kuriai būtų pavesta visa karinė ir civilinė valdžia. Jie esą turėtų veikti pagal švedų karaliaus nurodymus, o kartu saugoti ir vietines teises bei įstatymus. Šiutės nuomone, prie šitokios senatorių kolegijos esąs būtinas gubernatorius švedas, kuris senatorius kontroliuotų. Paskutinės naujienos esą tokios, kad Radvilos pasiuntinys (Orda) iš caro grįžęs su manifestu, reikalaujančiu, kad visi, kurie dar nepasidavę švedų karaliui, jam pasiduotų. Be to, nuo to meto, kai jie pranešę apie Lietuvos pasidavimą švedų karaliui, caras pradėjęs rašytis ir didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu. Kitą savaitę iš Vilniaus caras išvyksiąs į Maskvą. Vilnių ir Kauną jis sustiprinęs. Maskvėnai jau kelis kartus į Radvilą ir švedus kreipęsi su grasinimais.

Kaip matome, Šiutei rūpi vienintelis dalykas, būtent paimti Lietuvą švedų valdžion, padarant minimum nuolaidų. Radvila jam visai ne bendradarbis. Jo, kaip svarbiausio bei įtakingiausio asmens, apeiti negalima, tačiau, progai pasitaikius, jis mielai būtų nuginkluotas. Apie Radvilos projektuojamąją Švedijos ir Lietuvos uniją Šiutė daug galvos nesuka. Jam, kaip ir De la Gardžiui, svarbu įvykdyti karaliaus pavestą misiją, būtent prijungti jo valdžion šiuos kraštus, o kas bus toliau — nesvarbu. Politinio polėkio čia niekur nematyti. Tai šios dienos politikai, kuriems rūpi pajungti Lietuvą savo karaliui palankiausiomis sąlygomis, nepavartojus savo rankose turimųjų pajėgų, kurių menkumą jie patys jaučia. Viskas remiama tik tos dienos situacija, bet neužsimenama apie jokias platesnes politines kombinacijas. Vienintelis jų ramstis — sunki Lietuvos būklė ir į padanges keliama jų karaliaus galybė. Jausdami savo turimųjų pajėgų menkumą, jie labiausiai susirūpinę dėl santykių su Maskva. Kaip minėta, į pranešimą apie Lietuvos pasidavimą De la Gardis prieš pat Šiutės išvykimą į Kėdainius gavo labai neaiškų atsakymą. Lichariovui iš Kėdainių grįžus su nepalankiu Radvilos atsakymu ir su neaiškiais Gansiausko planais, caras rugsėjo 13 d. pasiskelbė didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu [134]. Nuo to meto tarp švedų ir caro generolų ir prasidėjo nesusipratimai dėl titulų, ir tai Šiutė prisimena jau minėtajame laiške.

[133] Dėl Korfo tikėjimo Šiutė klydo. *Kochowski II,* 64 psl. stebisi, kad prie Radvilos prisidėję katalikai, būtent vysk. Parčevskis ir Korfas.

[134] *Polnoje sobr. zakonov I,* 164 nr., 356 psl.: Dievui padedant, jis atėmęs iš lenkų karaliaus savo protėvių rusų kunigaikščių Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos sostinę Vilnių ir daugelį kitų miestų, o jo įsakytas Chmelnickis užėmęs Padolės ir Voluinės miestus. Taigi jis atgavęs savo protėvių, rusų kunigaikščių, žemes ir pasidaręs didžiuoju Lietuvos bei Baltgudžių, Voluinės ir Padolės kunigaikščiu.

Kitame, rugsėjo 27 d., laiške Šiutė rašo De la Gardžiui, kad Radvila pareiškęs norą žygiuoti Užnemunėn, ten sunaikinti maištą pakėlusias kariuomenės dalis, o susitarti dėl pasidavimo sąlygų nuvykti pas patį Karolį X Gustavą. Matyti, jam jau buvo įkyrėjęs Šiutės ir De la Gardžio atsikalbinėjimai, pridengti stoka įgaliojimų. Galimas dalykas, kad taip jam patarė ir Boguslavas Radvila, kuris vėliau pats taip padarė. Šiutei šitokia išeitis atrodanti visiškai priimtina. Šitaip esą būtų galima nusikratyti Radvilos įtaka Lietuvoje ir pasinaudoti jo kariuomene Lenkijoje. Lietuvoje esą būtų galima palikti vos vieną kitą eskadroną, kuris galėtų saugoti sieną kartu su sušaukta bajorija. Derybose dėl Lietuvos pasidavimo sąlygų jau tiek pasiekęs, kad bajorija savo reikalavimo neversti jos kovoti prieš Lenkiją atsisakiusi. Religijos laisvės klausimus sutarę palikti galutinai spręsti karaliui. Toliau derėjęsi dėl Lietuvos luomų teisės dalyvauti elekcijoje dabartinės švedų dinastijos išmirimo atveju ir dėl laidavimo teisių į Lenkijoje esančius Lietuvos bajorų dvarus [135].

Spalio 2 d. Šiutė rašo, kad tą pačią dieną su Radvila buvęs nuvykęs į Raudondvarį. Radvila esąs labai neramus dėl susilpnėjusių jo pozicijų. Jį ir jo artimuosius labai nervinąs Šiutės į sutarties tekstą įrašytas §, pagal kurį Lietuvoje aukščiausia valdžia turėsianti priklausyti karaliaus skirtajam asmeniui. Šiutė prašęs, kad Radvila savo pageidavimus pareikštų raštu. Tas sutikęs. Žemaičių vyskupo ir kitų žemaičių santykiai su Radvila esą labai blogi. Šiutei jie pareiškę, kad esą jau seniai būtų sutikę priimti sąlygas, bet Radvila vis sulaikąs. Jie esą pasiruošę su Šiute atskirai derėtis, nors Radvila tai uždraudęs (Šiutės nuomone, tai būtų labai gera išeitis). Žemaičiai labai skundžiąsi Radvila, tarp kitko jam prikaišioją, kad, pasiųsdamas prieš Maskvos kariuomenę Poklonskį, davęs progą sudeginti Zapyškį. Ten rugsėjo 1 d. žmonės buvę užpulti bažnyčioje ir visi išžudyti. Be to, prikaišioją, kad jis reikalaująs kariuomenei algų, bet jokių sąrašų nepateikęs. Priimamos sąlygos atrodą labai geros ir geresnių kažin ar galima pasiekti. Radvila vis prašąs, kad De la Gardis kuo greičiau žygiuotų Užnemunėn. Pirmiausia jis bijąs, kad ten nesusikurtų nauja priešinga armija, be to, šiame mažame krašte tokia didelė kariuomenė ilgai būti negalinti. Jos stovyklavimas ir imamas maistas per daug blogai atsiliepiąs bajorijos nuotaikai. Šiutė ir Igelstremas užtikrinę, kad ir De la Gardis taip pat esąs nusistatęs tuojau toliau žygiuoti [136].

Įtempimas tarp Radvilos ir švedų vis augo, nes Šiutė panoro iš jo atimti hetmonystę ir visą kariuomenę. Spalio 4 d. laiške De la Gardžiui jis rašo, kad Radvila su tuo jokiu būdu nesutinkąs. Esą jis pareiškęs, kad hetmono urėdo neužleisiąs ir karalius kam

[135] Tai paskutinis laiškas, kurio fotokopija yra V. D. Univ. Bibl. Rankr. skyr.

[136] *De la Gard. Saml.*, Ser. C. I.

kitam jį galėsiąs pavesti tik po jo mirties. Dėl to, Šiutės nuomone, esą būtų geriausia patraukti švedų pusėn bajoriją, kuri pasirodžiusi palankesnė negu Radvila. Ypač palankūs esą žemaičiai. Jie labiausiai nesutarią su Radvila. Jie čia esą galingiausi ir pasisakę, kad geriau mirsią, bet Radvilos valdžios nepriimsią. Tad ar ne verčiau būtų pradėti tiesiogines derybas su bajorija, Radvilą apeinant. Jo nuomone, Radvilai esą galima palikti 2000 jo turimų karių, tačiau visa švedų kariuomenė, taip pat tos dalys, kurios būsią suverbuotos už bajorijos suteiksimus pinigus, turį likti De la Gardžio komanduojamos. Radvilai, kol jis nepasitaisysiąs, daugiau kariuomenės duoti esą negalima [137]. Po trijų dienų (X.7) Šiutė rašo siunčiąs De la Gardžiui Radvilos pasiūlytąjį akto projektą. Tačiau kiti tokiam aktui esą priešingi. Jie bemeiliją priimti Šiutės siūlomąjį projektą. Labiausiai priešinąsi žemaičiai. Vyskupo atstovas kanauninkas net išsitaręs, kad jie geriau žūsią negu pasiduosią Radvilos valdžiai (matyt, buvo kalbama apie Radvilos reikalavimą karaliaus vietininko ar pan. vietos). Nesutarimas net taip toli siekiąs, pastebi Šiutė, o Radvila vis dėlto norįs viską valdyti. Šitokiomis aplinkybėmis esą gal būtų geriausia su bajorija padaryti sutartį be Radvilos, kuris su švedais jau vis tiek esąs susirišęs atskira sutartimi. Panašiai su bajorija dabar norima savaip susitarti. Jis prašąs tai apsvarstyti ir pranešti savo nuomonę dėl Radvilos projekto. Tikįs tai išgirsiąs jau iš paties De la Gardžio lūpų [138]. Ir iš tikro, kaip buvo numatyta, derybų pabaigti pagaliau atvyko į Kėdainius ir pats De la Gardis.

Šiutei derantis Kėdainiuose, De la Gardis su Levenhauptu stovėjo Pasvalyje. Šiuo metu De la Gardis gavo karaliaus įsakymą geriausias savo kariuomenės dalis pasiųsti į Lenkiją. Tačiau šito įsakymo vykdyti jis nesiryžo. Savo rugsėjo 28 d. pranešime karaliui jis rašo, kad veteranus išsiuntus, čionykštė armija nebeturėsianti jokio pasitikėjimo. Naujieji pulkai tebesą nebaigti formuoti, esą sudaryti iš pripuolamai surankiotų žmonių, neapmokyti, nepatyrę, tad iš jų daug ko laukti esą negalima. Radvilos armija taip pat esą negalima pasitikėti, nes ji svetima. Tebesanti neaiški Maskvos pozicija, nors Reningo atvežtos žinios esą ir raminančios. Pagaliau esą pavojaus ir iš nepasidavusių lietuvių pusės. Dėl to jis veteranų ir nesiųsiąs. Tik čia viską sutvarkęs, persikelsiąs per Nemuną (pasistatysiąs tiltą) ir vyksiąs į Prūsiją pas karalių [139]. Karaliui rašo išvyksiąs iš Pasvalio poryt (t. y. IX.30), bet tos pačios dienos laiške G. Hornui rašo, kad lauksiąs čia dar keletą dienų, kol atvyksią mobilizuotieji Ingrijos raiteliai ir iš kitur sutraukiamos dalys. Jų sulaukęs, dalį savo kariuomenės sujungsiąs su Radvilos kariuomene ir suda-

137 Ten pat.
138 Ten pat.
139 *Livonica* 77.

rysiąs 8000 karių korpusą, vadovaujamą grafo Turno[140]. Pas karalių vyksiąs pro Jurbarką, nes Kaunas ir Vilnius jau esą užimti Maskvos. Caras savo laiškuose tikinąs bičiulyste, tačiau jo kariuomenės veiksmai rodą ką kitą. Jos tuntai pereina per Šventąją ir naikiną švedams pasidavusias sritis. Jiems sulaikyti jis paskyręs pulk. Mengdeną su kai kuriomis kavalerijos dalimis. Tuo tarpu Levenhauptas savo pulkininką leitenantą Galę pasiuntęs į Jurbarką — ar nesučiupsiąs ten kurių atpuolančių Lietuvos kariuomenės dalių[141].

Iš savo naujai suverbuotųjų pulkų ir iš Radvilos perleistųjų dalių, kurias mini savo laiške Šiutė, organizuodamas atskirą Turno armiją, De la Gardis visą laiką buvo susirūpinęs Maskvos kariuomenės elgesiu ir dėjo visas pastangas, kad išvengtų konflikto. Švedams labai rūpėjo Kaunas, tačiau pulti Maskvos įgulos jie nedrįso. Kaip jau minėta, Maskvos kariuomenė Kauną užėmė rugpjūčio 18 d. Iš čia atskiri jų kariuomenės daliniai ir toliau nuvykdavo. Dar rugpjūčio 26 d. J. Radvila rašė Boguslavui Radvilai, kad „anądien" Raudondvaryje išskynęs jų visą šimtinę[142]. Netrukus po to jie iš Kauno pasitraukė, ir rugsėjo 2 d. Liubeneckis rašė De la Gardžiui, kad dabar Kauną užimti esanti geriausia proga[143]. Tačiau rugsėjo 9 d., važiuodamas su Lichariovu pro Kauną, Medekša švedų Vilijampolėje rado vos 16 žmonių, o patį Kauną rado išplėštą maskvėnų, kurių stovykla buvusi lauke prie Karmelitų bažnyčios. Švedų kariams jie nieko nedarą[144]. Tačiau, kaip matėme iš vieno Šiutės laiško, čia būta ir susirėmimų. Rusams iš miesto pasitraukus, švedai jį užėmę, tačiau netrukus buvę išvyti, o vienas leitenantas su 20 karių pateko nelaisvėn. Spalio 4 d. Šiutė rašė De la Gardžiui, kad kartu su Radvila ir Korfu buvę nuvykę į Raudondvarį, o iš ten į Kauną, kur kalbėjęsi su maskvėnų įgulos vadu (Radvila čia buvęs *incognito*). Įgulos vadas skundęsis, kad dvi Lietuvos kariuomenės vėliavos perėjusios per upę, sudeginusios maskvėnų stovyklą ir išžudžiusios 15 karių. Jis ypatingai skundęsis Poklonskiu, anksčiau pasižymėjusiu partizaniškais žygiais Guduose. Maskvėnai Kauno pilį norį paversti stipria tvirtove ir jau kasą apkasus. Šiutė prašęs Radvilą lietuvius nuo maskvėnų užpuldinėjimų sulaikyti, De la Gardžiui patariąs neatitraukti jokių švedų sargybų, nes esą Lietuvoje, kuri tikisi švedų apsaugos, tai sukeltų didelį nerimą[145]. Matyt, ir De la Gardis Radvilai prikišo neatsargumą santykiuose su Maskva, nes spalio 6 d., siųsdamas pas jį pulkininką V. Korfą, Radvila tarp kitko aiškinosi, kad ne Poklonskis

140 *De la Gard. Saml.*, Ser. A. I.
141 *Skokloster Saml.*, 172 fol.
142 *Kotłubaj, Życie...*, 388 psl.
143 *Krigshist. Handl.*, XI.13.
144 *Medeksza,* 17—18 psl. Apie Kauno parapijos archyvą, sunaikintą per bažnyčių plėšimus, žr. klebono pareiškimą, *Z. pil. 16,* 67a nr. 653, 654 fol.
145 *De la Gard. Saml.*, Ser. C. I.

užkabinęs maskvėnus, bet jis buvęs užkabintas. Kartu jis kvietė De la Gardį pagaliau įvykdyti savo tiek kartų duotą pažadą atvykti į Kėdainius. Siūląs apsistoti jo rūmuose. Bet kol kas prašąs išspręsti per Korfą pareiškiamus klausimus. Iš De la Gardžio atsakymo koncepto matyti, kad dabar Radvila pirmiausia aiškinosi dėl Poklonskio susidūrimų su Maskvos kariuomene. Esą ne Poklonskis, bet jį maskvėnai užkabinę. De la Gardis atsakė, kad tuo tikįs. Toliau Radvila pareiškė, kad jo duodamieji apsaugos raštai krašto siaubimo nesulaiką, tad prašąs, kad apsaugos raštus duotų De la Gardis. Tačiau šis atsakė, kad visą kraštą apsaugoti būsią neįmanoma; apsaugos raštai nesą reikalingi, nes galioją paskelbtieji universalai. Į Radvilos prašymą įsakyti švedų kariuomenei klausyti jo apsaugos raštų De la Gardis atsakė pritariamai, tačiau dėl to bei dėl švedų kariuomenės aprūpinimo dar reikėsią susitarti. Pagaliau Radvila prašo paveikti Šiutę bei jo padėjėjus greičiau baigti derybas, nes, reikalui užsitęsus, vis esą negalima pasitarnauti karaliui, be to, šitaip esą duodama proga susiburti atpuolusioms bei susikonfederavusioms dalims. De la Gardis į tai atsakė, kad švedams noro pagreitinti derybas niekad netrūkę. Jas reikią baigti momento diktuojamomis sąlygomis, o ateity dar būsią progų viską pataisyti taip, kad išeitų karaliaus kraštams didesnė nauda. Radvilos nuoširdumu jie niekad neabejoję ir visada jam rodę pasitikėjimą bei palankumą[146].

Tuo pat metu, kada buvo formuojama Turno armija ir Kėdainiuose deramasi su bajorija, De la Gardis išsiuntinėjo po kraštą savo komisarus bei kariuomenės būrelius. Todėl rugsėjo 16 d. kažkoks P. Elerhartas buvo Anykščiuose[147], spalio 8 d. De la Gardis rašė savo komisarui Ukmergės paviete[148]. Šulcas su Ūlenbroku taip pat tebebuvo savo vietose. Rugsėjo 26 d. švedų kariuomenės komisaru su teisėmis veikti visoje Lietuvoje buvo paskirtas pulkininkas Justas Tyrnas[148a].

Taip apmetęs krašto administracijos tinklą, karaliaus raginamas kuo greičiau sutvarkyti Lietuvos reikalus, De la Gardis pagaliau išsiruošė į Kėdainius, kur, kaip minėta, jį kvietė ir Radvila, ir Šiutė. Spalio 6 d. iš Pasvalio jis jau buvo persikėlęs į Mantviliškį, o 10 d. atvyko į Kėdainius. Truputį prieš jį žygiavo ir Levenhauptas su kariuomene. Spalio 9 d. jis buvo Kėdainiuose, o 10 d. — Ariogaloje. Kariuomenė dabar traukė prie Nemuno, kurį peržengusi, turėjo vykti pas karalių. Tačiau kelias buvo parinktas jau kitas, būtent nebe per Jurbarką, bet per Veliuoną. Tai

[146] Ten pat., Ser. A. I. Konceptas pasirašytas: „ad mandatum ill. D. Comitis et Gen. J. Henisius". Įgaliojimas Korfui kalbėti Radvilos vardu — ten pat, Ser. C. I.

[147] Jo laiškas Levenhauptui yra *Krigsh. Handl.*, XI.1.

[148] *De la Gard. Saml.*, Ser. A. I, Nr. 189. Jam įsako leisti pulk. Korfo kariuomenei imti muitą iš Penionių, Kupiškio ir Utenos seniūnijų. Atseit, jis paviete jau šeimininkauja.

[148a] *De la Gard. Saml.*, Ser. A. I.

buvo pačių švedų sprendimas. Radvilai toks nusistatymas buvo praneštas vos spalio 9 d. De la Gardžio iš Mantviliškio pasiųsto jūrų pulkininko (*chiliarcha*) Jurgio Svengelno, kuris pats parinkęs tą vietą. Rekomenduodamas jį Radvilai, De la Gardis kartu prašė pasitarti su juo dėl vietos bei dėl pontoninio tilto statybos. Kadangi Levenhauptas nebevyksiąs į Jurbarką, bet per Kėdainius į Veliuoną, tad prašąs jo kavalerijai maistą bei pašarą paskirti Žemaitijos dvaruose už kokių 2—3 mylių nuo Kėdainių. Be to, prašąs savo universalais paskirti maistą ir pėstininkams, kurie statysią tiltą [149].

De la Gardžio prašymas nurodyti maisto bei pašaro šaltinius greičiausiai buvo paprastas mandagumas. Radvilos universalas švedams būtų buvęs patogus, tačiau tai nebuvo prašymas jo leidimo arba jo teisių pripažinimas. Švedų kariuomenė jau seniai buvo pratusi Lietuvoje pati apsirūpinti ne tik maistu bei pašaru, bet ir viskuo, kas jai buvo reikalinga [150]. Ir Radvila prašomų raštų greičiausiai nė nedavė [151]. Šitos apylinkės, be to, bus buvę jau gerokai nualintos Lietuvos kariuomenės. Levenhauptas spalio 10 d. iš Ariogalos rašė De la Gardžiui, kad Veliuonoje keltis esą patogiau ir dėl to, jog čia esą daugiau negu Jurbarke maisto, tačiau, gavęs 12 d. De la Gardžio įsakymą tuojau vykti į Veliuoną, jis kitą dieną rašo, kad įsakymo tuojau negalįs vykdyti, nes pėstijai labai trūksta maisto, o kavalerijai — kaustymo reikmenų. Esą dar ir kažkokių kitų kliūčių, kurių rašyti negalįs ir prašąs De la Gardį atvykti į Ariogalą pasitarti. Spalio 15 d. jis vėl skundžiasi, kad tarp Ariogalos ir Veliuonos maisto niekur negalima rasti ir esąs labai susirūpinęs, kaip reikėsią kariuomenę išlaikyti [152].

Tuo tarpu, kai Levenhauptas rūpinosi kariuomenės išlaikymu, rinko maistą [153], Veliuonoje statė tiltą bei kasė apkasus, kai rūpinosi įrengti sutvirtinimus Šventojoje [154] (mat De la Gardis ir

[149] Ten pat, Nr. 190. Būdinga, kad čia maistą turi skirti Radvila. Tuo tarpu kai kur kitur De la Gardžio komisarai net neleido rinkti maisto jo paties kariuomenei. Žr. 148 išnašą.

[150] Vos atvykęs į Radviliškį, rugpjūčio 21 d. Levenhauptas rašė De la Gardžiui rekvizavęs 200 arklių savo kavalerijai (ten pat). Maisto rinkimui leidimo juo labiau nesiklausė. Radvila negalėjo apginti net savo dvarų.

[151] Autoriaus peržiūrėtose Žemaičių pilies teismų knygose jokių Radvilos universalų, skiriančių maistą švedų kariuomenei, nėra. Yra tik tokių raštų jo paties kariuomenei. Pvz., VIII.31 savo karužo Jono Pšistanovskio vadovaujamajai husarų vėliavai jis paskyrė maistą iš Naugarduko viceteisėjo Kersnausko Kaivonių ir Erglaičių kaimų, atskirtų nuo Josvainių seniūnijos (*Ž. pil.* 131, 109 nr. 262 fol. Ten pat, be to, ir *Ž. pil.* 16, yra daug panašių ankstesnių universalų).

[152] X.10, 13 ir 15 laiškai, *D la Gard. Saml.*, Ser. C. I.

[153] X.13 Levenhauptas rekomenduoja De la Gardžiui kažkokį Petrą Krakau, kuris, dalindamas kvitus, surinkęs daug maisto ir galįs tikti tokiu pačiu komisaru kaip De la Gardžio išsiuntinėtieji į kitas sritis (ten pat.).

[154] X.10 Levenhauptas rašo De la Gardžiui, kad į Palangą fortifikacijos darbų prižiūrėti pasiuntęs pulkininką Tolį (ten pat.).

jis bijojo Brandenburgo kurfiursto puolimo pajūriu į Kuršą), De la Gardis su Šiute derėjosi Kėdainiuose.

Kaip derybos vyko, tikslių žinių neturime. De la Gardžio ir Šiutės bendrame oficialiame pranešime Karoliui X Gustavui, datuotame spalio 31 d., plačiau kalbama tik apie pasirašytuosius aktus, o apie derybas — labai trumpai. Esą De la Gardis spalio 10 d. Kėdainiuose buvęs sutiktas labai iškilmingai. Derybos nebuvę lengvos, dėl akto turinio buvę parodytas didelis pasipriešinimas, tačiau po keleto pasitarimų viskas gerai baigęsi ir spalio 20 d. aktas buvęs pasirašytas. Iškilmingas dokumentų pasikeitimas įvykęs Radvilos rūmuose, kur buvę susirinkę visi žymesnieji bajorai. Pirmasis kalbą pasakęs Radvila, jam atsakęs Šiutė. Iškilmės buvę baigtos salvėmis ir iškilmingomis giesmėmis bei pamokslais bažnyčioje (žinoma, kalvinų), į kurią juos palydėję daugumas bajorijos. Pufendorfas, kuris paprastai remiasi De la Gardžio pranešimais karaliui, čia iš kitų šaltinių prideda, kad luomų vardu kalbą pasakęs vaivada Korfas. Ir blogu ženklu buvę palaikyta, kad, jam kalbant, įlūžusios salės grindys ir visi susirinkusieji nupuolę 3 uolektis žemyn. Tokios daugybės žmonių neišlaikę senos sijos. Tačiau sužeistųjų buvę nedaug, ir tie patys tik lengvai sužeisti [155].

Derybų išeitį pagreitinti De la Gardžiui buvo ne taip lengva. Pirmiausia jam teko susidurti su daugybe skundų dėl švedų kariuomenės elgesio. Esant toli, per laiškus buvo galima duoti visokių išsisukinėjamų atsakymų, bet dabar jau reikėjo atsargiau elgtis. Teko savo pažadus vykdyti. De la Gardžio archyve yra keleto tokių bylų pėdsakų. Antai, jam vos atvykus, rugsėjo 12 d., buvo įteikti sąrašai daiktų, kuriuos švedų kariai, nežiūrėdami apsaugos raštų, Joniškyje, atėmę iš bajoro Rotkevičiaus ir Razinkevičiaus [156]. Spalio 20 d., t. y. akto pasirašymo dieną, įteikė net du skundus jau minėtasis Žemaičių pakamaris A. Radziminskis. Viename jis skundžia pulkininką Šulcą, kuris užpuolęs jo dvarą, įžeidęs jo žmoną bei jį patį ir apskritai labai spaudžiąs; kitame skundžia Reją, kuris užpuolęs Laukžemę ir padaręs 13 000 auksinų nuostolių [157]. Panašių skundų greičiausiai nemažai buvo, ir De la Gardis, be abejo, stengėsi visus nuraminti. Tačiau jo kanceliarijos archyve randame tik vieną tokio pobūdžio raštą grafui Turnui. Esą dėl jo kariuomenės elgesio skundžiamasi, o labiausiai skundęsi Jonas Kolickis ir Kristupas Domskis, kurių Pakruojo ir Pamūšio dvaruose plėšikavę ne tik kareiviai, bet net paties Turno tarnai *(Hofleute)*. Ten viskas esą sunaikinta, ir pridaryta daug nuostolių. Esą grafui negalį būti nežinomas karaliaus noras, kad su gyventojais būtų gražiai elgiamasi, ir kad būtų pasiekta pasitikėjimo bei palankumo. Tad bičiuliškai pra-

[155] Pranešimas karaliui.— *Livonica* 77, išsp. *At. Wil. X.,* 222—224 psl.; *Pufendorf,* 96 psl.

[156] *De la Gard. Saml.,* Ser. A. I, Nr. 203. Apsaugos raštai buvę duoti švedų kariuomenės vado *(Feldherr),* greičiausiai Levenhaupto.

[157] Ten pat, Ser. C. I.

šąs pasirūpinti tuos žmones nuraminti ir vėl patraukti švedų pusėn. Be to, esą nuostabu, kad jis taip palengva žygiuojąs. Atsimindamas karaliaus interesus bei savo paties avantažus, jis kuo greičiausiai turįs atvykti prie vyriausios armijos. De la Gardis neabejojąs, kad jis, norėdamas išvengti tolesnių pasekmių, viską įvykdysiąs [158].

Nuraminti nuskriaustuosius, žinoma, buvo svarbu, tačiau ne mažiau svarbu buvo pasirodyti dosniam, pakelti nuotaiką ištikimųjų bei paveikti svyruojančius. De la Gardis anksčiau karaliaus vardu buvo apdovanojęs tik Radvilą (apie tai vėliau kalbėsime), o dabar jis apdovanojo nemažai bajorų, matyt, kuo nors nusipelniusių. Pirmiausia buvo apdovanotas svarbiausias J. Radvilos padėjėjas, jau daug kartų minėtasis Ukmergės maršalka Jonas Miežinskis. Tai buvo senas Radvilų tarnas, kurio patarnavimais naudojasi dar Jonušo tėvas Kristupas. Tarp kitko jis 1644 m. kartu su Lietuvos sargybiniu Mirskiu važiavo pas Moldavijos gospadarių Bazilių Mogilą Lupulą derėtis dėl jo dukros Marijos ir Jonušo Radvilos vedybų [159]. Kaip jau matėme, ir dabar jis buvo bene pirmasis Jonušo Radvilos patarėjas. Rugpjūčio 18 d. siųsdamas De la Gardžiui patikimųjų sąrašą, Radvila jo nuopelnus ypatingai akcentavo. Dėl to, kaip matėme, ir De la Gardis, norėdamas kokiu svarbesniu reikalu išgauti Radvilos sutikimą, paprastai rašydavo ir Miežinskiui. Kai 1665 m. jis mirė, Boguslavas Radvila rašė Jonušo dukrai Onai, kad dėl jo mirties esąs labai sujaudintas, nes geresnio reikalų vedėjo, kuris taip puikiai būtų orientavęsis Radvilų reikaluose, jau nebesą [160]. Boguslavo Radvilos jaunystės metais, kada jį dar tebeglobojo dėdė Kristupas, Miežinskis buvo visų Boguslavo dvarų administratorius, o Jonušui mirus, vėl pasidarė uolus jo agentas [161]. Dar ilgai jis taip pat palaikė artimus ryšius su švedais [162]. De la Gar-

[158] Ten pat, Ser. A. I, Nr. 206.

[159] *Kotłubaj*, Życie..., 78 psl.

[160] Ten pat, 451 psl.

[161] *Kalicki*, Bogusław Radziwiłł..., 135, 136 psl.

[162] *Pufendorfas* (511 psl.) rašo, kad jis su Nemiričium suteikęs švedams žinių apie 1655 m. Leščinskiui ir Naruševičiui duotąją slaptą instrukciją, kurioje buvę leidžiama palikti Švedijai visą Livoniją. De la Gardžio kanceliarijos 1658—1660 m. popieriuose yra pastabų, rodančių ir kitokius jo ryšius. Viename lape jo pastabų, ką turįs padaryti prieš išvykdamas (iš Rygos?), sakoma: 1) Reikią paraginti Rygos miestietį Mikalojų Horstą, kad pagal savo įsipareigojimo raštą išmokėtų Miežinskiui 300 auks., kuriuos tas jam buvo davęs, kad pasamdytų Lietuvos pulkininko Komorovskio dalinį, esantį De la Gardžio komandoje, totorių ir turkų samdinių. 2) Miežinskis dabar prašąs išmokėti 4000 auks., jam kadaise Karolio X Gustavo asignuotų. Tą raštą iš Marienburgo atvežęs Rygos konsulas Fligelius, tačiau De la Gardis tada nurodymo pinigus išmokėti nedavęs. 3) Pasklidus neteisingiems gandams apie Miežinskio elgesį Tikocine, švedų komisaras Justus Tyrnas sunaikinęs Miežinskio dvarus bei tenutus Ukmergės paviete. Buvęs suėmęs jį patį ir išvežęs Breslaujon. Kely atėmęs iš jo arklius. Dabar jis prašąs Tyrną nubausti, o jam atlyginti, nes taip buvę įsakyta ir minėtajame karaliaus rašte. 4) Be to, jis prašąs raštu arba per pasiuntinį užtarti Maskvoje kartu su Gansiausku nelaisvėn paimtą Radvilos husarų vėliavos rotmistrą A. Miežinskį.

dis jam kažką pažadėjo jau rugsėjo 29 d.[162a], o atvykęs į Kėdainius, apdovanojo jį bene patį pirmąjį. Spalio 13 d. raštu De la Gardis skelbia, kad įvykusį Lietuvos luomų priėmimą švedų karaliaus globon reikią kuo nors pažymėti, tad jis manęs, jog reikia pirmiausia apdovanoti tuos, kurie ne tik patys prie to prisidėję, bet ir kitus paraginę. Tarp jų pirmasis buvęs Ukmergės maršalka ir Vasilkavos seniūnas Mežinskis. Vertindamas jo darbą, karaliaus vardu dovanojęs jam Prienų seniūniją su prie jos esančia vadinamąja Vilkaviškio girininkija. Viskuo, kas tai seniūnijai ir girininkijai priklauso, Mežinskis bei jo vyriškieji ainiai galėsią laisvai naudotis bei viską eksploatuoti. Jis tikįs, kad karalius šią donaciją patvirtinsiąs[163].

Tą pačią dieną De la Gardis apdovanojo ir Liubeneckį. Jam duotajame rašte karaliaus vardu pažadėjo Żyveco dvarą Osvencimo srityje (Krokuvos vaivad.). Jei jo dėl kurių nors priežasčių negausiąs, tai būsią duotas kitas tolygus dvaras[164]. Daugiau specialių raštų De la Gardžio archyve, rodos, nėra užsilikę, tačiau ten yra net 3 apdovanotųjų sąrašai, sudaryti lapkričio ir gruodžio mėn., kuriuose apdovanotųjų skaičius yra gana didelis. Prie kai kurių pavardžių ten yra prirašytos apdovanojimo datos, iš kurių matyti, kad Mežinskiui bei Liubeneckiui, taip pat daugeliui kitų asmenų dovanos buvo paskirtos spalio 12 d. Matyti, tą dieną buvo koks pasitarimas, o kitą (gal ir dar vėliau) buvo surašyti dovanojimų raštai. Daugelis jų surašyta jam aktą pasirašius ir nebe Kėdainiuose, bet Veliuonoje, kur De la Gardis atvyko spalio 22 d. Tačiau neabejotina, kad pažadėta buvo dar Kėdainiuose ir prieš akto pasirašymą. Juo labiau kad daugumai raštai duoti kaip tik De la Gardžio atvykimo į Veliuoną dieną[165]. Tuose sąrašuose sakoma, kad De la Gardis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės stovyklininkui Samueliui Komorovskiui davęs Ostryną (Gardino paviete), duodančią 4000 auks. metinių pajamų, bet dabar maskvėnų sunaikintą, ir Koženiovą Brastos vaivadijoje, duodantį 3000 auks. pajamų. Sargybininkui Jurgiui Mirskiui davęs Slavantiškius ir Moliūnus Upytės paviete, kurie duodą 4000 auks. pajamų. Ašmenos seniūnui A. Sakavičiui davęs Seinų girininkiją (ją valdęs Liubavičius švedams nepasidavęs), kuri duodanti apie 3000 auks. pajamų, ir Skirsnemunę, duodančią apie 2000 auks. pajamų, tačiau dabar sunaikintą[165a].

[162a] Tą dieną De la Gardis jam rašė, kad tuo, ką pavedęs Horstui, būsiąs patenkintas.— *De la Gard. Saml.,* Ser. A. I., 165 nr.

[163] *De la Gard. Saml.,* Ser. A. I, 310 nr.

[164] Jo ir Mežinskio privilegijos konceptai tame pačiame lape. Spalio 25 d. tam pačiam Mežinskiui De la Gardis davė apsaugos raštą iš Ukmergės paviete laisvai išvežti į saugesnę vietą savo turtą.— Ten pat, 242 nr.

[165] Du sąrašai, vienas surašytas lapkričio, o kitas gruodžio mėn., yra *De la Gard. Saml.,* Ser. A. I., o trečias — *Krigsh. Handl.,* X.6. Pirmajame jų yra 13 pavardžių, antrajame 19, o trečiajame 15. Daugumas minimų asmenų yra tie patys.

[165a] X.13 tam pačiam Sakovičiui De la Gardis davė apsaugos raštą jo iš Maskvos užimtųjų sričių į Jurbarko apylinkes atsigabentajam turtui bei galvijams.— *De la Gard. Saml.,* ser. A. I, Nr. 208.

Pulk. leit. Jonui Otenhauzui davęs Dūdų ir Potvos dvarus Ašmenos paviete, kurie duodą apie 4000 auks. pajamų, tačiau dabar esą sunaikinti Maskvos. Boguslavo Radvilos dragūnų pulkininkui leitenantui Eberhardui Putkameriui davęs Mostų dvarą (palei Gardiną), duodantį apie 200 auks. pajamų, tačiau dabar Maskvos sunaikintą. Husarų vicerotmistrui Aleksandrui Miežinskiui davęs Nemunaičio miškų Kirsnos girininkiją, duodančią apie 3000 auks. pajamų, tačiau dabar sunaikintą Maskvos. Ji buvusi valdoma S. Memorony (!?), kuris nepasidavęs. Rotmistrui Visockiui davęs Gerasimovičius Gardino paviete, duodančius apie 2000 auks. pajamų, tačiau dabar Maskvos sunaikintus. Mūsų dažnai minėtajam K. Daugėlai-Strižkai davęs Joniškio tėvūniją, duodančią apie 1200 auks. pajamų. Pulkininkui Vilhelmui Korfui paskyręs Vilniaus tenutą, duodavusį 10 000 auks. pajamų, bet dabar sunaikintą. Pulkininkui Ernestrui Korfui davęs Baisogalą, kurią valdė kancleris Albrechtas Radvila [166]. Husarų karužui Jonui Pšistanovskiui davęs Zenkūnus ir Konėnus Žemaičiuose (pastarieji duodą 200 auks. pajamų). Nuo Maskvos pabėgusiam pilies teisėjui (kokio pavieto?), husarų draugui Kristupui Pakošui davęs Lazūnų kaimą Upytės paviete, duodantį apie 500 auks. pajamų [167]. Taip pat husarų draugui Kristupui Vincentui Nekliudui davęs Kaulinių kaimą, priklausiusį Šeduvos tenutui, duodantį apie 400 auks. pajamų [168]. Radvilai prašant, arklidžių prižiūrėtojui Kazimierui Vileikai davęs Arkaločius [168a]. Sąrašuose, be to, yra pora neišskaitomų pavardžių arba neišskaitomų vietovių. Antai kažkokiam pulkininkui atidavęs Dusetas, o kažkokiam R. Funkui kažkokį dvarą ar kaimą (Valaitiškes?).

Tuo pat metu buvo apdovanoti ir De la Gardžio agentai: P. Helmis, Mikalojus Horstas, Šiutės pagalbininkas Kanterhielmas ir dar kažkoks agentas. Šiems dvarai duoti Livonijoje.

Kaip matome, De la Gardis dabar tarė galįs disponuoti ne tik tais dvarais, kurie buvo švedams pasiduodančiose srityse, bet ir tais, kuriuos dar reikėjo užimti arba net išvaduoti iš Maskvos okupacijos. Taip pat įsidėmėtina, kad dalies, o gal ir daugumos

[166] 1654.I.8 ir 1655.VI.18 Jonušo Radvilos universalai, įsaką kariuomenei saugoti jo dėdės kanclerio Baisogalos tenutą.— *Ž. pil., 16,* 91 fol., Nr 176 ir *Ž. pil. 131,* 228, 229 fol.

[167] Apdovanojimo rašto koncepte, datuotame X.30 Veliuonoje, kaimas vadinamas Lazauskų kaimu. Jį duodąs iki karaliaus nurodymo (*De la Gard. Saml.,* Ser. A. I, Nr 311). Ar tik ne jis 1656 m. pradžioje prašė Sakovičiaus palikto Skirsnemunės tenuto? (Žr. 115 išnašą.)

[168] *De la Gard. Saml.,* Ser. C. XIII yra nedatuotas jo laiškas De la Gardžiui, kuriame dėkojama už tą dovaną (raštą jam atvežęs Miežinskis). Dabar Šiutė jį iš kaimo išvaręs, tad, neturėdamas prieglaudos, prašąs jam tą kaimą palikti.

[168a] Vileikos, kaip tebesančio švedų pusėje, visi dvarai 1658.VI.18 karaliaus sprendimu buvo paskelbti kadukiniais, t. y. konfiskuoti ir dovanoti hetmono Sapiegos husarų vėliavos draugui Kristupui Rabaševskiui. VII.21 iš stovyklos prie Pragos hetmono jis buvo atleistas nuvykti į Žemaičius tų dvarų perimti.— *Ž. pil. 162,* 102, 103 nr., 719—720 fol.

dovanojamųjų, tikriau pažadamųjų, dvarų valdytojai tebebuvo gyvi ir iš jų, kaip nepasidavusiųjų, turėjo būti atimti. Tačiau ne visi apdovanotieji išliko švedams ištikimi. Kaip jau minėta, Sakovičius dar prieš apdovanojimą buvo pradėjęs veikti kartu su Gansiausku ir netrukus viešai atpuolė. Komorovskis, iki tol buvęs ištikimas Radvilos tarnas, smarkiai puolęs Gansiauską dar 1654 m. Minsko komisijoje, taip pat neleidęs jam iš Kėdainių išvykti, vėliau buvo net Gansiausko divizijos, kovojančios su švedais, vadas. Senas Radvilų tarnas Mirskis liko ištikimas Radviloms ir kitais metais savo turimą sargybinio urėdą turėjo užleisti Mozyriaus seniūnui pulkininkui Chaleckiui [169]. Jonušo Radvilos tarnas, Biržų seniūnas, Upytės pataurininkis K. Daugėla-Strižka visą laiką liko ištikimas; vėliau tarnavo Boguslavui Radvilai. Radvilos pas De la Gardį kelis kartus siųstasis pulkininkas Vilhelmas Korfas labiausiai pagarsėjo 1654 m. kaip J. Radvilos skirtasis Smolensko įgulos vadas [170]. Ernestas Korfas taip pat buvo Radvilos pulkininkas, jam mirus, grįžo tarnauti Jonui Kazimierui [171]. Daug kartų minėtasis Liubeneckis buvo Boguslavo Radvilos dvariškis, pas Jonušą Radvilą likęs tik derybų su De la Gardžiu reikalu. Kaip lenkas, ir dvarą jis išsiprašė Lenkijoje. De la Gardis rugpjūčio 13 d. pranešime karaliui jį vadina Radzijovskio gimine ir arijonu [172]. Jo giminės Lenkijoje taip pat buvo karšti Karolio X Gustavo šalininkai ir per jį rūpinosi sustiprinti protestantų padėtį [173]. Vėliau jis grįžo pas Boguslavą Radvilą ir 1656 m. po garsiojo mūšio ties Varšuva jo pasiųstas pas kanclerį Leščinskį kelionėje buvo užmuštas netoli Kovotavos [174].

Kiti apdovanotieji taip pat yra Radvilų žmonės, jų karininkai (Otenhauzas, Putkameris, Pšistanovskis) arba kariai (Pakošas, Nekliudas, Vileika). Taigi matome, kad De la Gardis vis dėlto pirmiausia skaitėsi su Radvila, nors Šiutės ir buvo siūlyta jį apeiti. Tačiau paties akto vis dėlto negalima laikyti vien Radvilos kūriniu. Jam daug kur teko nusileisti. Ir į šias dovanas todėl tenka žiūrėti ne kaip į atlyginimą už švedams malonų aktą, bet taip pat kaip į pastangas patraukti juos savo pusėn, kad galima būtų išgauti nuolaidų.

169 *Baliński.* Pamiętniki..., 149 psl.

170 Žr. F. Obuchovičiaus atsiminimus, ten pat; *A. V. K. XXXIV,* 26—28 psl.; *Archeogr. sb. XIV,* 50; plg. *R. Mienicki.*

171 Jo autobiografija yra 1680.IV.2 rašytame testamente (*A. V. K. XII,* 612—616 psl.). 1658.VI.13 Žemaičių seimelis tarp kitko skundžiasi jo karių savavaliavimu. Jis esąs įtartinas, nes buvęs švedų pusėje. Žmonės kalbą, kad jo kariai keršiją už žuvusius švedus (*Ž. pil. 18,* 205 psl.).

172 *Livonica* 77.

173 Žr. Historia reformationis Polonicae, in qua tum reformatorum tum antitrinitariorum origo et progressus in Polonia et finistimis provinciis nazzatur, authore *Stanislao Lubeniecio,* equite polono, Freistadie, apud Johanem Aconium MDCLXXXV. Skt. įvadą. Be to, žr. *Acta pacis Olivensis.*

174 Radvilos autobiografija. (*Raczyński,* 31 psl.). Jo sūnūs, Mykolas ir Morkus, 1682 m. bylinėjosi dėl tėvui B. Radvilos užrašytų 30 000 (*A. J. Z. R. II,* 437, 451 psl.).

Kaip jau prisiminta, daugelis čia suminėtų faktiškai buvo apdovanoti aktą jau pasirašius, De la Gardžiui esant Veliuonoje. Už kokius nuopelnus kiekvienas jų buvo apdovanotas, mes tiksliai nežinome, tačiau netenka abejoti, kad stambesniųjų dovanų pažadai buvo padaryti dar prieš akto pasirašymą, o smulkiosios dovanos žymesniųjų veikėjų galėjo būti ir vėliau išprašytos savo pagalbininkams. Pvz., toks Nekliudas pats prisipažįsta raštą gavęs per Miežinskį.

Be skundų sprendimo ir Radvilos artimųjų apdovanojimo dvarais (ką gavo pats Radvila, pamatysim toliau), atvykęs į Kėdainius, De la Gardis ėmė dalinti bajorijai ir kitokias malones, iš jų bene pati būdingiausia buvo skirstymas pavietų dignitorijų. Jau tuose pačiuose dovanojimų sąrašuose randama pažymėta, kad Andriui Kurbskiui De la Gardis atidavęs Upytės maršalkystę. Spalio 30 d. universalu Ukmergės pavietui jis praneša, kad jų taurininką Andrių Kurbskį Jaroslavskį vietoj mirusio Jeronimo Puzinos paskyręs Upytės maršalka, o Ukmergės taurininku skiriąs Upytės pilies raštininką Joną Kurbskį Jaroslavskį. Abu skiriąs karaliaus vardu „ad clementissimam eiusdem ratihabitionem“ [175]. Kitiems suteikiama šiaip įvairių malonių. Antai spalio 14 d. De la Gardis duoda raštą Samueliui Juškevičiui, kuris dėl tam tikrų priežasčių esąs paimtas ypatingon globon, kad iš jo Beržėnų arba Viekšnių tenutų švedų kariuomenė neimtų jokių produktų ir nereikalautų nei pastočių, nei pinigų, nes iš ten ir taip jau daug esą paimta [176]. Spalio 22 d. De la Gardis įsako savo komisarams nieko neimti iš švedams nuoširdžiai tarnavusio Jurgio Blinstrubo dvarų, esančių Žemaičiuose [177]. Spalio 30 d. raštu nuo visokių naštų ir kontribucijų tais metais atleidžiami Mato Ozemblovskio dvarai [178]. Turbūt ne veltui spalio 19 d. De la Gardis paskelbė žydus globojantį universalą. Švedų kareiviai negalį jų varžyti bei apsunkinti nei namuose, nei prekybinėse kelionėse, priešingai, jie turį būti ginami ir globojami [179].

Galimas dalykas, kad palankumo buvo parodyta ar apdovanojimų duota daug didesniam skaičiui asmenų, tik ne visi dokumentai mūsų yra žinomi. Visus juos čia surankioti neįmanoma, be to nėra nė reikalo. Atskirai dar paminėtini katalikų dvasininkijos atstovai, pasirašę aktą, būtent Žemaičių vuskupas Parčevskis ir Vilniaus prelatas, kapitulos kustodas Bialozoras, pasirašęs vyskupo Tiškevičiaus ir visos diecezijos vardu.

Lapkričio 22 d. vyskupas Tiškevičius iš Karaliaučiaus rašė nuncijui ir dėl Lietuvos pasidavimo kaltino Radvilą. Vilnius puolęs kaip jo išdavimo auka. Be to, jis prikalbinęs visus, visaip melavęs ir pasiekęs net to, kad jo paruoštą pasidavimo aktą pasi-

[175] *De la Gard. Saml.*, Ser. A. I.
[176] Ten pat, 208 nr.
[177] Ten pat, 240 nr.
[178] Ten pat, 251 nr.
[179] Ten pat, 219 nr.

rašę taip pat vyskupas Parčevskis ir prelatas Bialozoras. Toliau jis kaltina vyskupą Parčevskį, kuris iš švedų karaliaus prašąs sau Vilniaus vyskupystės, nors jis tebegyvenąs, o Karolis X Gustavas esąs neteisėtas kolatorius. Tuo tarpu Bialozoras pasiėmęs administruoti vyskupo ir kapitulos dvarus. Jis taip pat prašęs administratoriaus teisių ir *in spiritualibus* (turbūt švedų užimtose srityse), tačiau vyskupas nematęs jokio reikalo ir tokias teises jam suteikti atsisakęs [180]. Kad vyskupas Parčevskis iš tikro bus siekęs Vilniaus vyskupų sosto, galima tikėti, nors De la Gardžio popieriuose autoriui apie tai jokių žinių neteko rasti. Vyskupui Tiškevičiui 1656 m. sausio 19 d. Karaliaučiuje mirus [181], Karolis X Gustavas jo įpėdinio nė nebandė skirti (neskyrė nė caras). Jo įpėdiniu Jonas Kazimieras balandžio 21 d. nominavo referendorių, Trakų archidiakoną ir kleboną Joną Zavišą, kuris vienintelis iš aukštesniųjų Lietuvos dignitorių jo nepaliko net emigracijos metu Silezijoje [182]. Rugsėjo pabaigoje Kėdainiuose prasidėjus deryboms su Šiute, kaip matyti iš jo laiškų De la Gardžiui, vyskupo Parčevskio ten nebuvo. Jis buvo atstovaujamas vieno kanauninko. Tačiau, atvykstant į Kėdainius De la Gardžiui, ir jis atvyko. Tai matyti ne tik iš jo parašo spalio 20 d. akte, bet ir iš kitų dokumentų. Ten pat spalio 18 d. De la Gardžio duotasis apsaugos raštas vyskupo dvarams — Varniams, Alsėdžiams, Luokei, Papilei, Mosėdžiui, Viduklei ir Kaltinėnams,— žinoma, galėjo būti gautas ir vyskupo atstovo [183]. Tačiau vyskupo Parčevskio dalyvavimą Kėdainių derybose liudija 1655 m. gale ar 1656 m. pradžioje jo pas De la Gardį pasiųstas atstovas kanauninkas Kochas. Prašydamas atleisti nuo mokesčių 30 vyskupo valakų, jis priminė jo veiklą bei nuopelnus ir išlaidas Kėdainių suvažiavimo metu. Be to, esą tada vyskupui buvęs duotas atitinkamas De la Gardžio raštas [184]. Kėdainiuose vyskupas Parčevskis ilgai neužtruko. Spalio 23 d. jis jau rašo De la Gardžiui iš Tytuvėnų *(in itinere)* ir, paremdamas Šiluvos klebono skundą, mini vieną švedų kapitoną, „cognomine Roberth“, kuris, be kitų duoklių, iš jo atėmęs 8 arklius. Ir vyskupas prašo įsakyti juos grąžinti [185]. Kaip pamatysim vėliau vyskupui Parčevskiui su švedais teko turėti dar daug reikalų, ypač ginant bažnyčios ir dvasininkų reikalus. Visada jis sakosi esąs palankus, mini savo nuopelnus, tačiau ypatingo jo palankumo nematyti. Atrodo, kad visas jo nuopelnas bus buvęs leidimas panaudoti savo vardą. Jau daug aktyvesnis pasirodė Bialozoras.

180 *Theiner,* V. Mon. P., III. 497 psl.
181 Žr. bene Miulerio pranešimą G. Hornui iš Karaliaučiaus, datuotą 1656. I.18/28.— *Skokloster Saml.,* 175 fol.
182 *Temberski,* 334 psl.
183 *De la Gard. Saml.,* Ser. A. I., 240 nr.
184 *Krigsh. Handl.,* XI.13.
185 *De la Gard. Saml.,* Ser. C. XIII.

Bialozoras, kaip iždo raštininkas, iš Vilniaus pasitraukė kartu su visais, kurie pasekė hetmonais. Kaip atsimename, vyskupas Tiškevičius, rugpjūčio mėn. atsisakydamas pasirašyti De la Gardžio pateiktąsias pasidavimo sąlygas, rašė Radvilai, kad jis gal ir pasirašysiąs vėliau, o tuo tarpu pavedęs tais reikalais susižinoti su Radvila kalbamajam Bialozorui ir kanauninkui Jurgiui Valavičiui [186]. Valavičiaus vėlesniuose įvykiuose niekur neužtinkame, o Bialozoras pasirašė ne tik rugpjūčio 17 d., bet ir spalio 20 d. aktą. Šį pastarąjį jis pasirašė jau nebe vien savo, bet ir vyskupo bei visos diecezijos vardu, matyti, remdamasis minėtuoju vyskupo įgaliojimu, kuriuo tik jis vienas tesinaudojo [187] ir kurį išaiškino net kaip teisę pasirašyti vyskupo vardu. Apie jo veiklą Kėdainiuose derybų metu mes nieko nežinome. 1656 m. vasario 14 d. Šiutė paskelbė universalą, kuriuo viešai pareiškė, kad, atėjus žiniai apie vyskupo Tiškevičiaus mirtį, vyskupijos dvarus, norėdamas juos apsaugoti nuo bet kokių nuostolių, pavedąs valdyti prelatui Bialozorui. Visi valdiniai privalą jo klausyti ir reikšti jam tinkamą pagarbą, jokio kito pono nepripažinti, iš maskvėnų jokių raštų nepriiminėti, nes jie jau esą pasidavę švedų ir lenkų karaliui (t. y. Karoliui X Gustavui) ir dviejų valdovų valdiniais negalį būti [188]. Vasario 26 d. Bialozoras turbūt tais pačiais reikalais rašė Karoliui X Gustavui [189]. Kovo 25 d. jis duoda De la Gardžiui įsipareigojimo raštą, kad De la Gardis karaliaus vardu jam administruoti pavestųjų vyskupijos dvarų pajamas sunaudosiąs pagal jo norą, o pats pasitenkinsiąs tuo, kas jam iš to būsią paskirta ir lauksiąs tolesnio karaliaus sprendimo [190]. Taigi dvarų administratoriaus teisės jį bus labai vilioję. Tai rodo ir jo memorialas, įteiktas De la Gardžiui turbūt netrukus po šio rašto, po kurio administracijos klausimas, matyti, dar nebuvo galutinai išspręstas. Iš užsilikusių De la Gardžio atsakymo pastabų matyti, kad tame memoriale jis pirmiausia kėlė tą patį administracijos klausimą. Esą spalio 20 d. aktu karaliui buvęs pripažintas beneficijų skirstymas, o De la Gardis, vėliau Šiutė vyskupo Tiškevičiaus mirties proga jam pažadėję vyskupo dvarų administraciją, tad dabar prašąs, kad tai būtų įvykdyta. Tačiau De la Gardžio pastabose dėl to parašyta: „Haec jam mutata sunt dispasitione Regia". Taigi tuo tarpu jam administracija buvo atsakyta, nors tame pačiame memoriale jis klausia, kur reikią dėti iš vyskupo dvarų ir kai kurių parapijų surinktus 2179 auks. Matyt, jis faktiškai dvaruose šeimininkavo, o rodydamas

[186] *At. Wil. X*, 187 psl.
[187] Valavičius 1656 m. pradžioje jau dalyvavo kapitulos posėdžiuose, o jis, atrodo, tikslių informacijų apie tai, kas dedasi Kėdainiuose, neturėjo, tad jo ten tuo tarpu nebūta.— *Kurczewski*, Kościół Zamkowy..., III, 163, 164 psl.
[188] Nuorašas *Krigsh. Handl.*, XI. 13.
[189] Tą dieną jis pasiuntė De la Gardžiui karaliui siunčiamo rašto nuorašą.— *De la Gard. Saml.*, Ser. A. C. XIII.
[190] Originalas *Krigsh. Handl.*, XI. 13.

stropumą, rinko mokesčius net iš klebonų. Tame pačiame memoriale jis mini De la Gardžio jam paveldimai dovanotus Lėno ir Taujėnų dvarus, atimamus iš M. Masalskio ir jo žmonos E. Naruševičiūtės, perėjusių Maskvos pusėn[191]. Kada jam tie dvarai buvo dovanoti, sunku pasakyti, tačiau galimas dalykas, kad dar Kėdainiuose. Apskritai dėl Bialozoro tenka pasakyti, kad tai buvo veikėjas, kurio savanaudiški siekimai visoje šioje istorijoje ryškiausiai prasikiša. Kaip mums dar teks pamatyti, jis liko ištikimas švedų reikalams iki pat Lietuvos sukilimo. Vilniaus kapitula savo 1656 m. vasario 3 d. posėdyje nutarė jį perspėti dėl pasidavimo švedams (esą gal išreikalauto) ir dėl nemandagaus atrašymo vyskupui Tiškevičiui, kuris jam, matyt, buvo daręs priekaištų[192]. Tačiau nuo švedų jis atsimetė tik tada, kada jiems pradėjo aiškiai nebesisekti. Kapitulos posėdžiuose jį užtinkame tik nuo 1657 m. pradžios[193]. Tačiau jam visa tai dideliu nusikaltimu nebuvo palaikyta. Apsukrus žmogus, mokėjo prisitaikyti prie sąlygų. 1658 m. jis jau Smolensko vyskupas ir kartu su keletu lenkų vyskupų protestuoja prieš caro kvietimą į Respublikos sostus[194], o 1661 m. jis pasiekė ir Vilniaus vyskupo sostą.

Tai tiek maždaug galima buvo pasakyti apie spalio 20 d. akto išvakarių veikėjus. Susidūrė ten visas kompleksas dažnai priešingų interesų. Dėl to Šiutei taip ilgai ir nesisekė viską suderinti. Jo projektas jau senokai buvo paruoštas, tačiau derybos vis nesibaigė. Atvykęs De la Gardis reikalo taip greit taip pat neužbaigė. Kaip matėme, jam teko gerokai padirbėti verbuojant ištikimuosius, o be to, teko kai kur ir nusileisti. Todėl akto tekstas galutinai buvo suredaguotas spalio 19 d. Tą dieną De la Gardis įsakė Rygoje ir visoje Livonijoje spalio 31 d. Lietuvos pasidavimo proga suruošti iškilmingas padėkos pamaldas, o patį sutarties tekstą pasiuntė išspausdinti. 100 spausdintų egzempliorių reikėję tuojau pasiųsti į stovyklą[195]. Vadinasi, sutarties tekstas buvo jau paruoštas spalio 19 d. nors pasirašytasis originalas datuotas 20 d. Tą pačią dieną De la Gardis paskelbė universalą, įsakantį suruošti padėkos pamaldas ir Lietuvoje, Karolio X Gustavo įgaliotiniams, tarėjams bei generolams padarius su Lietuvos luomais sutartį, kuria lietuviai, garantavus jiems visas privilegijas, imunitetus, laisves ir religinę laisvę, atsisakę nuo buvusių

[191] *Krigsh. Handl.*, XI.13 yra net 3 memorialo santraukos su kai kuriais De la Gardžio atsakymais. Lėno ir Taujėnų valdytojas Brastos vaivadaitis Masalskis, persimetęs Maskvos pusėn, buvo gavęs dovanų Gardino ekonomiją. 1658 m. seime jis dėl to turėjo nemalonumų, tačiau hetmonui Sapiegai užtarus, priminus, kad jis su savo kariais pasižymėjęs 1657 m. puolant Tikociną, viskas gerai baigėsi (*A. V. K.*, 198—200 psl.).

[192] *Kurczewski*, Kościół Zamkowy..., III, 164.

[193] Ten pat, 165 psl.

[194] *Theiner*, Monum. hist. de Russie, 35—37 psl., 13—15 nr.

[195] *De la Gard. Saml.*, Ser. A. I, 220 nr. Bibliografai tokio spaudinio nežino, tačiau, matyt, taip pat buvo išspausdinta ir rugpjūčio 17 d. sutartis. Iš to spaudinio bus paimtas ir Rudavskio išspausdintasis tekstas.

ryšių su lenkų karaliumi bei Lenkija ir pasidavę amžinon švedų karaliaus bei jo įpėdinių globon bei apsaugon nuo visų priešų. Ta proga karinių karaliaus įgaliotinių esą nutarta Visagalio Dievo garbei suruošti padėkos pamaldas, kartu prašant pašalinimo krikščionių kraują liejančio karo, prašant visuotinės taikos ir ypač saugumo nuo Maskvos. Taip pat būsią dėkojama Dievui dėl neseniai ties Žarnovu pasiekto karaliaus laimėjimo, prašoma tolesnio pasisekimo ir taikos su laimėjimu [196]. Apie pamaldas žinių neturime, tačiau jos toliau kariuomenės stovyklų vargu ar siekė. Katalikų dvasininkija, dėl kurios nepalankumo De la Gardis karaliui skundėsi ir anksčiau, už liuterį valdovą melstis, be abejo, nelabai tenorėjo.

Naujos sutarties turinys buvo šitoks:

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės luomai *(proceres et ordines)* skelbią visiems, kurie šį raštą matysią, bei visiems laikams:

I. Sunkiais laikais, spaudžiant priešui, netekus lenkų karaliaus Jono Kazimiero paramos bei globos, fatališka bei neišvengiama būtinybė juos privertusi pasiduoti švedų karaliaus Karolio X Gustavo [197] bei visų būsimųjų Švedijos karalių, kaip Lietuvos didžiųjų kunigaikščių, protekcijai, ištikimybei bei paklusnumui, kaip anksčiau, šių metų liepos mėnesį buvę pasižadėję partikuliariais dokumentais [198] ir kaip naujai pasižadėję spalio 20 d. pasirašytu iškilmingu raštu, įteiktu Jo Karališkos Malonybės įgaliotiniams De la Gardžiui ir Šiutei. Pagal J. K. M. „maloniausiojo mūsų Viešpaties“ duotus įgaliojimus priėmę juos J. K. M. ir visų švedų karalių ištikimybėn bei paklusnuman, kartu priimdami į amžiną, šventą ir nesuardomą uniją su Švedų karalija, paliekant nepaliestas visas savąsias teises: įgaliotiniai tą pačią dieną duotuoju dokumentu prileidę ir priėmę juos į J. K. M. ir visų būsimųjų Švedijos karalių malonę bei protekciją.

II. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, J. K. M. bei būsimuosius Švedijos karalius priimdama didžiaisiais Lietuvos kunigaikščiais, jau nebegalėsianti naudotis tomis elekcijos teisėmis, kurias turėjo būdama unijoje su Lenkija, negalėsianti nei atskiro valdovo išsirinkti, nei gauti lygių teisių, tačiau ji norinti turėti teises elek-

[196] Ten pat, Nr. 237. Minimosios kautynės ties Žarnovu įvyko rugsėjo 16 d. Tai buvo paskutinės kautynės prieš Krokuvos atidavimą. Iš 10 000 karių, daugiausia mobilizuotų šlėktų, čia žuvo ar nelaisvėn pateko apie 1000. Žr. *Kubala,* W. Szw., 109, 110 psl.

[197] Karolio X Gustavo titulas pilnas, o Jonas Kazimieras vadinamas tik Lenkijos karaliumi. Matyt, norėta išvengti Lietuvos didžiojo kunigaikščio ir jo vartojamo švedų karaliaus titulo.

[198] Čia, be abejo, turima galvoje spausdintosios De la Gardžio sąlygos, datuotos liepos 31 d. (sen. kalend.). Tai jau rodo, kad šis aktas bus buvęs greičiausiai De la Gardžio kanceliarijoje paruoštas.

cijoje dalyvauti kartu su Švedijos luomais. Dėl to jie reikalavę iš įgaliotinių, kad dabartinio karaliaus giminės išmirimo atveju prie elekcijos kuriuo nors būdu būtų prileisti. Kadangi dabar dėl to negalėję susitarti, tad šį klausimą palieką, rezervuodami jį išspręsti atskirose derybose su J. K. M. Švedų karalijos senatoriais bei luomais.

III. Šiaip visuose viešuose ir privačiuose suvažiavimuose abi tautos, senatai ir bajorijos vieni kitiems rodysią lygią meilę ir pagarbą [199]. Betgi Lietuvoje lieką nepaliestos teisės, statutai bei privilegijos,— tiek bendrosios visos LDK, tiek specialiosios Žemaičių kunigaikštijos bei kitų provincijų ar vaivadijų,— taip pat papročiai, dignitorijos, laisvės, imunitetai, urėdai, valdymosi bei teismų santvarka ir visų valdomieji dvarai bei jurisdikcijos. Jeigu kas nors iš LDK įstatymų dabartiniam ar būsimiems Švedijos karaliams atrodysią keistina ir būtinai pakeisti reikėsią, visa tai turėsią būti suderinta su dabartine būkle, o to turėsią būti siekiama J. K. M. ar būsimiesiems Švedijos karaliams abi tautas sušaukus joms patogiu laiku ir patogioje vietoje; nepaisant mažumos pasipriešinimo, tenai turėsią būti nutarta bei pakeista, kas švedų karaliams bei karalijai ir Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei būsią naudinga. Toksai nutarimas turėsiąs būti aukščiausiu įstatymu, tačiau nepaliečiamai ir nepakeičiamai turėsianti būti saugoma sąžinės bei religijos laisvė.

IV. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės luomai sau garantuoją, ką ir iš minėtųjų įgaliotinių dabartinio ir būsimųjų Švedijos karalių vardu raštu išgavę, LDK visų esamų bei praktikuojamųjų tikybų laisvę, taip pat visų bažnytinių bendruomenių, asmenų, dvarų, o pirmiausia Romos Katalikų Bažnyčios vyskupų senatorystes bei jurisdikcijas, taip pat graikų tikybos abiejų apeigų laisves ir jurisdikcijas ir t. t. (Be kiek pakeistos pradžios, čia žodis į žodį pakartojamas rugpjūčio 17 d. akto § 7.)

V. Jeigu Jo K. M., „mūsų maloningasis Viešpats“, Dievui padedant, atgausiąs šio karo metu nuo Lietuvos atplėštus kraštus, tai jie primena *(pollicemur)*, kad tose srityse esą dvarai iš J. K. M. malonės turėsią būti sugrąžinti jų savininkams, jeigu jie (tekste iš tikro parašyta švelniau, būtent, kurie — *qui*) savo parašais užtikrinsią J. K. M. ir Švedijos karalijai ištikimybę bei liksią ištikimi ir paklusnūs.

VI. Visa jų kariuomenė, tiek sudarytoji iš vietos žmonių, tiek iš svetimšalių, priklausysianti dabartiniam bei būsimiems Švedijos karaliams. Reikalui esant, ji galėsianti būti sujungta su

[199] Šitaip pakeistas rugpjūčio 17 d. akte buvęs lygybės dėsnis. Matyti, bijota, kad tuo pagrindu nebūtų pareikalauta lygių teisių dalyvauti Švedijos valstybės gyvenime.

kita jo kariuomene. Tačiau mobilizuotoji bajorija galėsianti būti pašaukta tik prieš kaimyninius priešus, bet negalėsianti būti šaukiama į užjūrius. Prieš tolimesnius priešus Švedija ir jos karaliai būsią paremiami tam tikru kariuomenės skaičiumi, dėl kurio, kaip ir dėl mokesčių dydžio, reikėsią susitarti su Lietuvos luomais. Dabartiniam bei būsimiesiems Švedijos karaliams paliekama teisė spręsti taikos ir karo reikalus, rinkti kariuomenę, taip pat visur, kur tik jiems atrodysią reikalinga, įrengti sutvirtinimus, pilis bei tvirtoves ir pastatyti jose savo kariuomenę. Todėl pašalinamiems tų vietų valdytojams turėsią būti atlyginta, kai jų nuostolius įvertins specialūs komisarai.

VII. Visos karališkosios patronato teisės bažnytiniuose dvaruose (paliekant visišką tikybos laisvę), taip pat koliacijos teisės bei skirstymas beneficijų,— tiek pagal teisę karaliui priklausąs skyrimas dvasinių beneficijų tos pačios tikybos dvasininkams, tiek dalinimas pasaulinių dignitorijų, urėdų, senatorysčių, seniūnijų, tenutų bei dvarų su jurisdikcijomis,— visa, kas pagal senus įstatymus bei papročius priklausą karaliaus dispozicijai, ir toliau priklausysią visiems Švedijos karaliams. Dabartiniam bei būsimiesiems Švedijos karaliams būsią galima pagal savo norą reziduoti už Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ribų, taip pat čia laikyti savo vietininką, kuris, naudodamasis tinkama pagarba bei paklusnumu, turėsiąs valdyti pagal įstatymus bei *pacta conventa* nuostatus.

VII. LDK luomams turėsią būti leista pasilaikyti visus Lenkijoje turimus ar dar įgysimus dvarus ir jais naudotis, turėti visas iš to išplaukiančias teises, tačiau nė kiek neįžeisti pasidavimo švedų karaliui bei šventosios unijos su Švedija.

IX. Jeigu tarp anų dviejų karalijų kiltų karinis arba kitokis konfliktas, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė turėsianti J. K. M. švedų karalius bei karaliją palaikyti bei remti prieš Lenkijos karalius bei karaliją, o Lenkijos puolimo atvejų švedų karaliai bei karalija visada turėsią remti Lietuvą.

X. Vienos tautos žmonėms kitos tautos indigenato pripažinimas priklausysiąs švedų karaliams. Livoniečiai pagal senąsias indigenato teises Lietuvoje naudosiąsi tomis pačiomis teisėmis bei laisvėmis, kaip kad lig šiol naudojęsi.

XI. Visų šitų nuostatų negalėsią sukliudyti ar juose ką nors pakeisti nei joks popiežiaus, vyskupų, bažnyčios arba kieno nors kito protestas, nei seimo, nei kokio nors suvažiavimo, nei bet koks kitoks sprendimas, išskyrus tik paties J. K. M. švedų karaliaus sprendimą. Jeigu LDK luomams atrodysią kas nors iš šių sąlygų keistina, jie galėsią J. K. M. prašyti pakeisti. Tačiau jei-

gu J. K. M. to pakeisti nenorėsiąs, viskas ir toliau turės visišką galią[200].

Kaip šio akto pradžioje minima, tą pačią dieną bajorija pasirašė dar kitą aktą, kuriame nėra čia suminėtų sąlygų, bet tik skelbiama, kad jie Maskvos ir gresiančio švedų karo akivaizdoje atsisaką paklusnumo Jonui Kazimierui ir pasiduodą švedų karaliui Karoliui X Gustavui, kurio įpėdinius taip pat pripažinsią savo didžiaisiais kunigaikščiais, juos bei jų reikalus visada visomis savo jėgomis remsią, be jų žinios nedarysią jokių sutarčių su užsieniu; atsisakydami nuo visų senųjų ryšių, jie tikį, kad ir antroji pusė susitarimo sąlygas vykdysianti, o šito susitarimo negalėsiąs sutrukdyti joks popiežiaus, vyskupų ar kieno nors kito protestas bei seimo ar kokio suvažiavimo nutarimas[201]. Be abejo, tai buvo dar Šiutės paruoštas pasidavimo projektas[202], o anksčiau atpasakotasis aktas bus buvęs kompromiso vaisius.

Abu šitie aktai, matyt, buvo pasirašomi kartu, nes parašai yra tie patys ir ta pačia eile. Tekstui pasibaigus, tame pačiame puslapyje pirmasis pasirašo J. Radvila, greta jo vyskupas P. Parčevskis, o žemiau Bialozoras (*Nomine Illmi et Reudsmi Dni Georgij Tyszkiewicz, Episcopi Vilnensis totiusque venerabilis Capituli Cleri et diocesis Vilnensis vti plenipontiarius subscribo* (čia vėliau tarp eilučių prirašyta: *etiam nomine meo / Georgijus Biallozor, custos praelatus cathedralis vilnensis, M. D. L. Thesauri notarius m. p.)*. Čia pat vyskupo Parčevskio ir Bialozoro antspaudai, o puslapio pačioje apačioje, matyt, palikę tarpą žymesniems asmenims, pasirašo Cėsių vaivada M. Korfas ir Žemaičių kaštelionas E. Kerdiejus. Kitame puslapyje pasirašo Tartu kaštelionas V. Holcšueris, LDK raštininkas J. M. Stankevičius, sargybinis bei pulkininkas J. Mirskis, Breslaujos kasininkas A. Čapinskis

200 Akto originalas — *Krigsh. Handl.*, XI.13, trys jo nuorašai — *Krigsh. Handl.*, XI.11. *Konopčinskis* ir *Lepšas* jį išspausdino *At. Wil. X*, 201—204 (parašai 204—220 psl.). Jie sakosi spausdinę iš originalo, esančio Stokholmo archyve, tačiau nei signatūros nenurodo, nei dokumento neaprašo. Jų pateikiamieji parašai su originalo parašais visiškai sutinka, tačiau pačiame tekste yra šiokių tokių smulkių pakeitimų: vietomis sukeistų posakių, kitokių gramatikos formų ir kitokių žodžių. Kadangi originalo tekstas labai gražiai ir aiškiai rašytas, tad jų teksto nesutikimas su mūsų turimuoju originalu skirtingu skaitymu negali būti paaiškintas. Tenka spėti, kad jų turėta kažkoks kitas egzempliorius arba tekstas bus nurašytas iš kokio nors iškraipyto nuorašo. Greičiausiai Lepšas iš pradžių bus radęs nuorašą, jį nurašęs arba nufotografavęs, o iš vėliau atrasto originalo bus paėmęs tik parašus. Kad būtų buvęs antras tolygus egzempliorius, sunku tikėti.

201 Originalas ir 3 nuorašai ten pat. Laisvas vertimas į vokiečių kalbą iš Lundo univ. bibliotekos rankraščio išspausdintas *De la Gardieska Archivet elles Handliger ür grefl. De la Gardieska Bibliotheket pa Löberöd, XII.* Lund, 1839, 154—157 psl., skyr. *Militaria.* Jį smulkiai atpasakoja *Pufendorfas* (96—97 psl.) ir anojo akto visai nemini.

202 Konopčinskio ir Lepšo minimasis IX.27 atsišaukimas į senatorius bus ne kas kita kaip šio akto projektas, Šiutės pasiųstas De la Gardžiui. Kur tas tariamasis atsišaukimas yra, jie nesako. Šio darbo autorius tokio akto projektą, datuotą IX.29, yra radęs *Krigsh. Handl.*, XI.13.

„kaip visų savo pavieto bajorų atstovas“, Lydos maršalka T. Duninas Rajeckis, Ukmergės maršalka J. Miežinskis, Ukmergės vėliavininkas E. Komorovskis, Žemaičių pakamaris ir Šauduvos tėvūnas A. Radziminskis, Žemaičių stalininkas J. Šostovickis, Minsko taurininkas bei Eišiškių seniūnas J. Koleckis, Vilniaus teisėjas ir Inturkės seniūnas P. Danilevičius. Šie pasirašydami taip pat palieka protarpius kitiems pasirašyti, o kituose puslapiuose visi pasirašo be jokių protarpių ir taip pat be jokios sistemos. Parašų iš viso yra 24 psl. Daugiausia tai vidutiniosios ar smulkiosios bajorijos atstovai, kurių dalis net nemoka rašyti,— už juos pasirašo kiti [203].

Tame pačiame bajorijos akte minimasis jų gautas De la Gardžio ir Šiutės aktas buvo ne kas kita kaip tolygus dokumentas, kuriame pakartojamas žodis į žodį sąlygų aktas, tik ten, kur bajorijos akte rašoma „mes“, čia rašoma „jie“ ir priešingai [204].

Tai ir buvo visi tos dienos aktai. Kaip matėme, šis bajorijos aktas nuo rugpjūčio 17 d. akto gerokai skiriasi. Anuo aktu pasidavimas švedų karaliui bei unija su Švedija iš esmės buvo palikta tik galimybių srityje, nuo Lenkijos ir Jono Kazimiero galutinai dar nebuvo atsisakoma, tuo tarpu dabar nuo jų atsisakoma be jokių rezervų, Karolis X Gustavas skelbiamas didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu ir pasižadama jam padėti net kariauti su Lenkija. Be to, rugpjūčio 17 d. pasirašiusieji kalbėjo tik savo vardu, tuo tarpu dabar jie kalba jau viso krašto, visos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vardu. Parašų po šiuo aktu yra daugiau, tačiau atsakingų valstybės žmonių skaičius nepadidėjo. Tiesa, šį aktą pasirašė ir Žemaičių vyskupas Parčevskis, tačiau jo jau nebepasirašė areštuotas Gansiauskas, nebepasirašė ir artilerijos generolas Judickis, kuris, pasak kai kurių šaltinių, buvęs suimtas kartu su Gansiausku [204a]. Apie Gansiausko bet kokią žymesnę rolę šiose derybose jau negalima kalbėti. Jis neabejotinai buvo Radvilos areštuotas [205]. De la Gardis anksčiau buvo norėjęs veikti per juos abu ir dar rugsėjo 4 d. Gansiauskui rašė veik žodis žodin tokį patį laišką kaip ir Radvila, kviesdamas jį persikelti su stovykla arčiau prie švedų kariuomenės [206]. Be to, De la Gardis siūlė jam kartu su Radvila rasti priemonių suvaldyti murmančiuosius. Tačiau netrukus paaiškėjus jo rolei kariuomenės maište, apie jį vis blogiau atsiliepiama. Ar Šiutė ir De la Gardis, atvykę į Kėdainius, kreipėsi į Gansiauską, žinių neturime, tačiau dėl

[203] Parašai *At. Wil. X,* 204—220 psl.

[204] Trys šio akto nuorašai yra *Krigshist. Handl.,* XI.11 Vienas jų pažymėtas raide A. Be abejo, tai tas pats egzempliorius, kurį De la Gardis ir Šiutė pasiuntė kaip vieną iš priedų prie pranešimo karaliui spalio 31 d. Kiek kitaip suredaguotas ir trumpesnis šio akto projektas (?) yra ten pat, XI.13.

[204a] *Vexillum Radvanum,* Vilna, Typis Acad. S. Jesu, 1671; *Rudawski,* 180 psl.

[205] Žr. B. Radvilos X.16 laišką Gansiauskienei ir XI.9 laišką Gansiauskui (*Kalicki,* Bogusław Radziwiłł. . ., 39, 40 nr.).

[206] *De la Gard. Saml.,* Ser. A. I.

to abejoti negalima. Gansiausko pozicija bei jo parašas jiems negalėjo būti nesvarbūs. Dėl kažkurių priežasčių jis vis dėlto nepasirašė ir iš arešto nebuvo paleistas. Tik dabar jo saugojimą pasižadėjo perimti De la Gardis, kuriam spalio 21 d. jis įteikė formalų pasižadėjimą iš jo stovyklos nebėgti ir jokių intrigų nesiimti. Esą jis supratęs, kad prarastosios laisvės sugrąžinimo galįs tikėtis tik iš Karolio X Gustavo, tad De la Gardžiui maloniai leidus pasilikti su visais savo palydovais jo stovykloje, jis ramiai lauksiąs karaliaus sprendimo [207].

Apskritai spalio 20 d. aktą De la Gardis ir Šiutė padarė pirmiausia remdamiesi Radvila bei jo artimaisiais. Kaip matyti iš minėtųjų Šiutės laiškų, bajorija iš esmės pasidavimui nebuvo priešinga, bet nepageidavo Radvilos įsigalėjimo. Ji nebuvo priešinga pasidavimui, nes kitos išeities iš tikro nebuvo. Lietuvos valstybės didžioji dalis buvo užimta caro kariuomenės, švedų kariuomenė grasino elgtis kaip priešų krašte, jei nesutiktų pasiduoti. Kai kurie tai jau buvo patyrę. Pasipriešinimas juk būtų reiškęs savižudybę. Laimėjimui vilčių nesimatė, juo labiau kad buvo žinoma jau ne tik apie Didžiosios Lenkijos kapituliaciją ties Ujsce bei apie Seradzo ir Kališo vaivadijų pasidavimą, bet taip pat ir apie užėmimą Varšuvos bei švedams laimingas Žarnovo kautynes pakeliui į Krokuvą. Visa tai negalėjo neveikti. Visame pasaulyje pagarsėjusio švedų ginklo parama juk viliojo labiau negu dažnai palaidos plėšikaujančios caro minios [208]. Taigi aktas buvo priimtas beveik visų, kurie švedų kariuomenės užimamose srityse buvo likę. Pasidavė jie ne vedami kokių plačių politinių užsimojimų, bet neturėdami kitos išeities. Kai kurie, be to, siekė ir sau naudos. Visoje šioje byloje J. Radvila buvo svarbiausias asmuo, tačiau tai visai nebuvo jo sąmokslas prieš visą bajoriją. Priešingai, jam daug kur teko gintis, ir to, ko sau norėjo, jis nepasiekė. Jo pageidavimai buvo atidėti, atidėti *ad Calendas Graecas*. Jam taip pat teko pasitenkinti palyginus trupiniais, keletu dvarų.

Kaip atsimename, liepos mėn. pabaigoje per Liubeneckį abu Radvilos reikalavo sau skirti kompaktines lenines kunigaikštijas, o po rugpjūčio 17 d. akto jau vienas Jonušas prašė vasalinio kunigaikščio teisių paveldimuosiuose dvaruose, prie kurių prašė pridėti keletą valstybinių dvarų. Jam taip pat labai rūpėjo išsaugoti nenualintus savo dvarus, buvusius švedų kariuomenės

[207] Originalas yra *Krigsh. Handl.*, XI.13. Išspausdintas — *Rudawski,* 211 psl.

[208] Tą patį pažymi ir amžininkai. *Temberski,* 308, 309 psl., rašo, kad Lietuva prisidėjusi prie didlenkių pasidavimo akto. *Kochovskis* apie didlenkių pavyzdį nekalba, tačiau sunkios Lietuvos būklės ir iš Švedijos laukiamos paramos paminėti nepamiršta. Be to, jis pripažįsta Lietuvos bajorijai nuopelną, kad ji nepamiršusi garantuoti katalikų tikybos laisvės (*Climacter II,* 34, 64, 93 psl.). Kad bajorija ne taip entuziastiškai puolė į švedų glėbį, matyti ir iš *Počobuto* atsiminimų. Esą pasidavėme, bet „daj Boże ne długo pod tą protekciją zostawać" (20 psl.).

užimtosiose srityse. Tačiau jo prašymai davė menkų vaisių. Rugpjūčio 19 d. De la Gardis jam pranešė, kad dėl iš jo dvarų imamųjų naštų reikią susitarti su kariuomenės vadu Levenhauptu [209]. Tačiau kariuomenei maisto iš kur nors reikėjo gauti. Dėl to Levenhauptas tik tiek tegalėjo padaryti, kad iš Radvilos Radviliškio su vyriausia stovykla persikėlė į Pasvalį. Tačiau gretimieji Radvilos dvarai vis tiek nuo naštų neliko laisvi, ir į jo skundus De la Gardis pagaliau pareiškė, kad kitos išeities nesą. Norėdamas atlyginti už nuostolius, parodyti palankumo ir, suteikiant tolimesnių vilčių, paakinti uoliau veikti bajorijoje, De la Gardis rugsėjo 25 d. pasiunčia Radvilai diplomą, kuriuo skelbia pavedąs jam valdyti Šiaulių ekonomiją ir Šeduvos tenutą su jiems priklausančiais Klovainių, Panevėžio, Žagarės, Joniškio ir Užmūšio dvarais. Kadangi tie dvarai esą labai nukentėję, tad atleidžiąs juos nuo visų kontribucijų, stacijų ir kitokių naštų. Kariuomenei įsakąs jų nevarginti pastoviais, o jei ten šiuo metu esą, tuojaus išvykti [210]. Jau po spalio 20 d. akto pasirašymo De la Gardis duoda Radvilai naują raštą, kuriame pakartoja, kad Šiaulių ekonomijos ir Šeduvos tenuto dvarus atidavęs į realią posesiją kaip atlyginimą už priešų sunaikintus jo dvarus ir kaip ypatingos karaliaus malonės ženklą. Duodąs juos iki karaliaus patvirtinimo, kuris savo diplome apibrėžiąs ir jų ribas [211]. Tai buvo nemaža dovana. 1651 m. karaliaus iždas iš Šiaulių ekonomijos, atskaičius visas eksploatacijos išlaidas, buvo gavęs 56 000 auks. [212], o 1653 m. antrą pusmetį — 30 000 auks. [213] Pačiam šeimininkaujant, žinoma, pelnas galėjo būti daug didesnis. Tačiau Radvilai iš tų dovanų vargu ar teko daug pasipelnyti, juo labiau kad švedų kariuomenė ir dabar jų neaplenkdavo. Jam pasiskundus, jau spalio 6 d. De la Gardis rašė majorui Korfui, kad Šiauliai esą atiduoti Radvilai ir atleisti nuo visokių naštų, o jis tuo tarpu ten tebestovįs ir su savo kareiviais spaudžiąs gyventojus. Perspėjęs antrą kartą, kad kuo greičiausiai iš ten išsikeltų ir pagal įsakymą tuojau vyktų tiesiog į vyriausiąją stovyklą. Jam buvę įsakyta neužsukti nei į Šiaulius, nei į Skuodą, tačiau įsakymo nevykdęs. Jei ir dabar nevykdysiąs, būsiąs nubaustas [214]. Korfas su savo dalimi iš Šiaulių pasitraukė. Tačiau netrukus ten atvyko kita dalis. Spalio 31 d. De la Gardis panašiai rašė pulkininkui Skotui. Esą sužinojęs, kad jis iš Šiaulių ekonomijos

[209] *De la Gard. Saml.*, Ser. A. I.

[210] Ten pat.

[211] Ten pat, Nr. 309. Rašto konceptas be jokios datos. Jis turėjo būti parašytas apie spalio 31 d., nes ten esančių konceptų 311 nr. yra rašytas tą dieną.

[212] Stokholmo karališkosios bibl. rankraščių skyr. Polonica, D 1479: 3 (karaliaus dvaro iždo pajamų ir išlaidų apyskaita).

[213] Ten pat, D 1479: 1.

[214] *De la Gard. Saml.*, Ser. A. I, 186 nr. Kitą dieną De la Gardis rašė Radvilai, kad naujuoju įsakymu Šiauliuose esančiai daliai būsiąs patenkintas (ten pat, 182 nr.).

valstiečių išrinkęs kiek pinigų ir dar antra tiek reikalaująs. Kadangi ekonomija esanti dovanota Radvilai, tai daugiau rinkti jis neprivaląs, tačiau ką jau išrinkęs, galįs sunaudoti savo eskadrono reikalams[215]. Kol pražygiavo visa švedų kariuomenė, panašių atsitikimų, matyti, buvo ir daugiau. Kariuomenė juk turėjo iš ko nors gyventi, o visokių apsaugos raštų nepaisė ir negalėjo paisyti.

Nemalonus ir taip pat nuostolingas Radvilai dalykas buvo perleidimas švedų kariuomenei Biržų pilies. Rugpjūčio 26 d. jis rašė pusbroliui Boguslavui, kad Biržų pilį perleidęs, sau pasilaikydamas visą valdžią, teismus bei ūkio reikalus. Ką įvežti ar išvežti galįs laisvai[216]. Be abejo, čia jis turėjo galvoje rugpjūčio 17 d. akto § 4, pagal kurį bus parašęs ir pilies perdavimo įsakymą. Tačiau, kaip atsimename, švedai Biržus užėmė seniūnui dar neturint jokio įsakymo ir pasidarė faktiški šeimininkai anksčiau, negu dėl valdymo sąlygų buvo susitarta. Ir tos pat dienos laiške tam pačiam Boguslavui Radvilai Miežinskis pastebi, kad svečiais Biržai nesidžiaugią, nes jie reikalaują didelių duoklių, reikalaują dragūnams arklių[217]. Netrukus daugumas kariuomenės iš Biržų buvo išvesta, tačiau jie visą laiką liko svarbiausias švedų centras, kuriame buvo kaupiamos atsargos. Čia buvo palikta 700 karių įgula, kuri, be abejo, jautėsi visiška šeimininkė[218]. Tuometinę Biržų būklę gerai charakterizuoja greičiausiai spalio mėn. vieno Radvilos tarno (Kr. Daugėlos-Strižkos?) De la Gardžiui įteiktas memorandumas. Esą jis nenorįs varginti ilgomis kalbomis, be to, nemokąs vokiškai, tad savo pageidavimus surašęs šiuose punktuose:

1) Neseniai duotajame rašte De la Gardis jam leidęs skųstis dėl visų Biržų kunigaikštijos gyventojų bei pirklių, o labiausiai dėl valstiečių, kurie esą išvarginti kariuomenės, stovyklavusios Radviliškyje, bei jai keliantis į Pasvalį. De la Gardis žadėjęs atleisti nuo naštų, tad dabar drįstąs prašyti, kad visa Biržų kunigaikštija su miestu bei su visais jai priklausomais dvarais, nusitęsiančiais nuo Radviliškio iki Salamiesčio ir Papilio, galėtų naudotis visiška neliečiamybe ir būtų laisva nuo visokių naštų bei mokesčių, kurių gyventojai jau iš tikro nebegalį pakelti, nes esą beveik sunaikinti. Tai reikią padaryti dėlei karaliaus malonės Radvilai ir dėl to, kad jis (prašytojas) suvežęs ir palikęs pilyje visų metų derlių.

2) Prašąs, kad pilies komendantas duotų jam pasirašytą inventorių, kurį jis paruošęs perduodamas pilį. Jis surašęs arsenalą ir maisto atsargas. Be to, jei būsiąs reikalas, Radvilai turį būti leista išvežti parako arba ginklų.

[215] Ten pat.
[216] *Kotlubaj*, Życie..., 388 psl.
[217] Ten pat, 401 psl.
[218] Apie magazinų kūrimą ir įgulą rašo Levenhauptas De la Gardžiui IX.1.— *De la Gard. Saml.*, Ser. C. I.

3) Prašąs De la Gardį specialiu raštu garantuoti jam, kaip Radvilos vietininkui, iki šiol jo visoje kunigaikštijoje turėtąją valdžią bei jurisdikciją.

4) Ūkio darbai, kurie pilyje buvę taip rūpestingai pradėti, dabar, pilį valdant švedams, esą visai apleisti. Iki šiol piliai priklausančiose žemėse tebesanti nebaigta pjūtis ir žiemkenčiai nepasėti. Dėl to prašąs nurodymo, kad laukams apdirbti būtų suteikta pagalba iš karališkųjų dvarų, esančių 1 ar 2 mylių apylinkėje.

5) Taip pat prašąs nustatyti kariuomenei privalomų duoti pinigų arba maisto produktų kiekį, kad komendantas, seniūnas ir kiti pareigūnai žinotų, kiek reikia duoti per mėnesį arba metų ketvirtį ir kad nebūtų daugiau reikalaujama. Be to, prašąs, kad iš kaimyninių karališkųjų dvarų būtų paskirta maisto pėstininkams ir pinigų oficialistams. Visa tai turį būti imama iš Kupiškio, Vabalninko, Gulbinų ir Šimonių, kurie ir anksčiau pakaitomis kas mėnesį duodavę įgulai maisto ir pinigų oficialistams.

6) Iš tų pačių dvarų kas mėnesį turį atvykti po keletą dešimčių darbininkų bei valstiečių su vežimais ir kirviais pagelbėti prie pilies darbų. Be to, tų dvarų darbininkai turį privežti malkų. Tai galį būti padaryta dabar arba žiemą.

7) Į Biržų kunigaikštiją subėgę Maskvos tremtiniai, bajorai, o ypač kunigai ir Dievo žodžio tarnai, turį būti laisvi nuo visokių mokesčių bei naštų. To reikalaująs pats jų vargas ir nelaimės. Esą būtų visiškai teisinga, kad savo varge jie galėtų rasti ramybę švedų karaliaus globoje. Pagaliau prašąs visa tai patvirtinti savo raštu [219].

Greičiausiai šio visais atžvilgiais įdomaus memorialo vaisius buvo De la Gardžio lapkričio 1 d. įsakymas Biržų komendantui pulkininkui Jonui Urkvardui (eventualiai ir jo įpėdiniams), kuriame primenami trys Radvilai garantuoti dalykai, būtent: 1) jei norės, jis galįs Biržuose reziduoti, 2) kunigaikštijoje jam esanti palikta jurisdikcija, kurią galįs vykdyti pats arba per savo įgaliotinius ir 3) jam esą leista laisvai į Biržus įvežti arba iš jų išvežti kilnojamąjį turtą [220]. Taigi dabar net savo dvaruose Radvila nebebuvo tikras šeimininkas, nors, kaip minėta, De la Gardis kartais į jį kreipdavosi, prašydamas nurodyti dvarus, iš kurių kariuomenė galėtų imti maistą bei pašarą. Be abejo, tai buvo daroma kitais sumetimais.

Derantis su Siute, o vėliau ir su De la Gardžiu, Kėdainiuose J. Radvila, žinoma, tebebuvo nepamiršęs ir savo pageidaujamosios leninės kunigaikštystės. Tačiau ir čia jam teko nusileisti. Karolio X Gustavo įgaliotiniai ir dabar gynėsi neturį tam įgaliojimų ir paguodė jį tik spalio 21 d. raštu, kuriame pareiškė vilčių, kad karalius tą klausimą išspręsiąs palankiai. Tenai jie pirmiau-

[219] Du ne visai tolygūs šio memorialo nuorašai yra *Krigsh. Handl.*, XI.13.
[220] *De la Gard. Saml.*, Ser. A. I, Nr. 253.

sia pareiškia, kad Radvila buvęs ne tik pirmasis iš pasidavusiųjų bei pasidavimo iniciatorius, bet taip pat dėl pavyzdžio pasirašęs ir bendrąjį pasidavimo aktą, nors jau buvęs pasidavęs atskiru aktu. Tuo jis įpareigojęs karalių būti palankų. Anksčiau per Liubeneckį, o dabar pats prašęs padaryti jį leniniu kunigaikščiu Kuršo ir Brandenburgo pavyzdžiu ir padidinti jo paveldimųjų dvarų skaičių, kaip tiksliau esą išdėstyta jo duotajame rašte, tačiau jie, neturėdami įgaliojimų, šito negalėję suteikti (*concedere*) ir palikę tai spręsti karaliui. Jie neabejoją, kad jis pasielgsiąs taip, kaip reikalaująs viešasis labas bei karaliaus ypatingas palankumas Radvilų šeimai. Lygiai toks pat raštas buvo duotas ir Boguslavui Radvilai, nors jo paties čia ir nebuvo. Abu dokumentai yra žodis į žodį tokie patys, tik kiek skiriasi jų atestacija, būtent ten, kur apie Jonušą sakoma, kad jis pirmasis pasirašęs. Dėl Boguslavo sakoma, kad jis ir kitose Lietuvos srityse raginęs priimti švedų karaliaus protekciją [221].

Bajorijai pasirašius pasidavimo aktą, sutvarkęs skubotus reikalus, De la Gardis tuojau iš Kėdainių išvyko ir spalio 22 d. buvo jau Veliuonoje. Jis mat skubėjo ruoštis žygiui pas karalių. Tuo tarpu Šiutė, kuris turėjo likti Lietuvoje karaliaus vietininku, Kėdainiuose toliau derėjosi su bajorija dėl švedų kariuomenės aprūpinimo bei dėl krašto administravimo. Tuo reikalu spalio 23 d. buvo paskirta speciali komisija, sudaryta iš pavietų atstovų (po 3 iš kiekvieno pavieto), kuriai, akto žodžiais tariant, buvo pavesta kiekvienu Šiutės pareikalavimu susirinkti ir, nors vienas ar bent du iš jų nedalyvautų, svarstyti bei nutarti viską, kas tėvynės labui būsią reikalinga, atsižvelgiant į krašto įstatymus bei *pacta conventa* nuostatus. Bajorija, kiek galėsianti, pasistengsianti tuos nutarimus įvykdyti. Be to, pačioje akto pradžioje pastebima, kad komisarai skiriami Šiutei reikalaujant. Komisarais buvo paskirti: 1) prelatas Bialozoras, kaip dvasininkijos atstovas; iš Ukmergės pavieto — 2) vėliavininkas Elijas Komorovskis, 3) pastalininkis Kazimieras Siesickis ir 4) žemės teisėjas Hektoras Ozemblovskis; iš Breslaujos pavieto — 5) viceteisėjas Vladislovas Puciata, 6) stalininkas Petras Rudamina ir 7) Gulbinų tenutarijus Jurgis Podbereskis; iš Kauno pavieto — 8) pilies raštininkas Jonas Visgirdas, 9) Paulius Prozoras ir 10) Mykolas Vozlovskis; iš Upytės pavieto — 11) žemės teisėjas Paulius Marcinkevičius, 12) kasininkas Kazimieras Volminskis ir 13) Vladislovas Sicinskis; pagaliau iš Žemaičių kunigaikštystės — 14) LDK raštininkas Jonas Mikalojus Stankevičius, 15) Dirvėnų tėvūnas Albertas Važinskis ir 16) Orlo seniūnas Vilhelmas Korfas. Šitą aktą taip pat pasirašė keletas šimtų bajorų, tačiau jo

[221] Abiejų raštų originalai yra *Krigsh. Handl.*, XI.11. Boguslavą Radvilą liečiąs dokumentas išspausdintas *At. Wil. X*, 221 psl. Tik leidėjai kažkodėl ten rašo, kad jis buvęs duotas 22 d., nors ir jų išspausdintajam tekste parašyta „die 11 Octobris“ (sen. kalendor.).

nepasirašė nė vienas senatorius. Bajorija pasirašė tvarkingai pagal pavietus[222].

Šita komisija, žinoma, nebuvo reali krašto atstovybė. Jau vien tai, jog ji galėjo susirinkti tik Šiutės sukviesta, rodo, kad ji turėjo veikti ne krašto naudai, bet patarnauti švedų interesams. Šiutės įsakymai per ją turėjo įgauti laisvo apsisprendimo pobūdį. De la Gardis ir Šiutė savo spalio 31 d. pranešime karaliui rašo, kad ji esanti sudaryta tam, kad apsvarstytų bei nutartų, kas būsią reikalinga jo tarnybai bei šios naujai įgytos jo valstybės išlaikymui[223]. Iš tikro, kaip pamatysim toliau, ji buvo sušaukta vos vieną kartą mokesčių priimti, o kitą kartą buvo šaukiama pasmerkti kylančio sukilimo prieš švedus. Šiaip švedai buvo visiški krašto šeimininkai, nes jų rankose buvo jėga. Pavietuose šeimininkavo komisarai, gavę ne tik komendantų bei seniūnų, bet ir visą kitokią valdžią, paskirti net bajorijos kariniais vadais[224], o bajorijos masės, įpratusios visada skaitytis su galingaisiais ir žinodamos, kad tenykščiuose santykiuose laimingiausias tas, kuris ką nors gauna, nors ir neturėdamas jokių teisių, nors ir iš neturinčio teisės tai duoti gautų, apipylė De la Gardį prašymais ne tik ką nors dovanoti, bet taip pat net prašydami išspręsti jų tarpusavio ginčus, padėti įvykdyti arba neleisti vykdyti tėvo testamento ir pan.[225] Daugybė tų, kurie dar buvo nespėję pasirašyti pasidavimo aktų arba abejojo, ar jų parašai buvo pastebėti, skubėjo siųsti tokius pareiškimus bei savo ištikimybės pakartojimus[226].

[222] Originalas, iš viso 16 psl., iš kurių 1 1/4 psl. teksto, o kiti — parašų, yra *Krigsh. Handl.*, XI. 13.

[223] *At. Wil. X,* 223 psl.

[224] Breslaujos pavieto komisaro Jono Ūlenbroko skyrimo raštas XI.2, kuriame aptariamos jo teisės,— *De la Gard. Saml.,* Ser. A. I, 265 nr.

[225] Daugiausia iš De la Gardžio prašė dvarų apsaugos raštų, kurie buvo pradėti dalinti Horsto ir paties De la Gardžio dar rugpjūčio pradžioje. Visi jie buvo duodami pagal vieną formulę, kurioje sakoma, kad, karaliaus siunčiamas su kariuomene į Lietuvą, prašančiojo NN dvarus, jį patį, jo šeimą ir jo valdinius imąs savo globon ir kariuomenei įsakąs juos saugoti. Daugelis tokių konceptų,— ant kai kurių jų yra pažymėtos pavardės, kam jie duoti,— yra *De la Gard. Saml.,* Ser. A. I. Nemažai tokių apsaugos raštų arba dvarų prašančių bajorų laiškų yra ten pat, Ser. C. XIII ir *Krigsh. Handl,* XI.12 aplanke „Handlingar forfattade pa polska under Karl X Gustavs Krig.“ Yra taip pat ir kituose tomuose.

[226] Ištikimybės pareiškimų yra ten pat ir *Krigsh. Handl.,* XI.13. Dalis jų pasirašyti, kai De la Gardis tebebuvo Rygoje arba keliavo į Lietuvą. Dažniausiai jie rašyti visokių pabėgėlių nuo Maskvos ir pakuršės gyventojų. Kiti tokius raštus yra vėliau prisiuntę. Pasidavimą bei ištikimybės pareiškimo formulės, duotosios De la Gardžiui gyvenamojoje vietoje, paprastai yra vienodo turinio, kartais net kelių pasirašytos. Pareiškimai laiškais dažniausiai yra pilni komplimentų De la Gardžiui ir nuolankių savo palankumo jam užtikrinimų. *Konopčinskis* ir *Lepšas* At. Wil. X, 184 psl. rašo Stokholmo valstybės archyve radę 7 lapus De la Gardžio paskelbtųjų pasidavimo sąlygų, kuriose buvę apie 400 parašų. Šio darbo autoriui ten pat teko matyti 6 tokius lapus, pasirašytus Breslaujos bajorijos, dvasininkų ir miestiečių. Ten parašų yra vos apie pusę jų minimojo skaičiaus.

Švedų globoje gyventojai, matyti, jautėsi labai nesaugiai. Daugelis žymesniųjų bajorų ir pats J. Radvila savo turtus gabeno į Prūsus. Tai, žinoma, blogai veikė ir mases, susirūpinusias savo likimu. Vykstant deryboms su švedais J. Radvilos žmona buvo Tauragėje, o turtų dalis jau išgabenta į Tilžę[227]. Spalio 19 d. J. Radvila gavo iš De la Gardžio apsaugos raštą žmonai iš Tauragės nuvykti į Šiaulius[228], iš kur ji vėliau persikėlė į Kėdainius. Tą pačią dieną De la Gardis davė kitą apsaugos raštą J. Radvilos tarnams, kad sugrąžintų iš Kuršo jo galvijų bei avių bandas, išvarytas iš Vyžuonų ir Vyžuonėlių dvarų[229]. Galvijai buvo grąžinti, nes Kurše neįmanoma buvo juos išlaikyti per žiemą, tačiau krašte vis tiek neatrodė saugu ir beveik tuo pačiu metu (X.22) Radvila gavo De la Gardžio apsaugos raštą savo tarnui Jurgiui Steponui Karlingui fon Nezeticui Radvilos daiktus laisvai vežti sausžemiu bei plukdyti Nemunu[230]. Kadangi Radvila pagal susitarimą su De la Gardžiu iš Kėdainių turėjo išvykti ir su visa kariuomene taip pat vykti į Lenkiją ar jos Prūsus, tad nesaugu buvo Kėdainiuose likti ir jo žmonai. Tačiau jos ruoša labai sujaudino vietos gyventojus, kurie, manydami, kad pavojus jau čia pat, pradėjo iš Kėdainių bėgti. Tad lapkričio 12 d. Radvila įsakė savo vietos seniūnui Kochanskiui nieko iš savo gyvenamųjų vietų neišleisti, norinčius pabėgti net suimti, jų turtą paimti dvarui, be to, paskelbti, kad jis tokių neklaužadų negailėsiąs, įsakysiąs kariams juos gaudyti ir atimti visą turtą. Ponios išvykimas negalįs būti bet kokio nerimo priežastis. Argi ji būtinai privalanti čia gyventi ir negalinti išvažiuoti?[231].

4. De la Gardžio žygis į Lenkiją ir jo santykiai su Boguslavu Radvila ir Povilu Sapiega

Kaip jau buvo minėta, dar prieš spalio 20 d. akto pasirašymą De la Gardis buvo gavęs įsakymą svarbiausiąją, iš veteranų sudarytąją, savo kariuomenės dalį nuvesti pas karalių į Lenkiją. Tačiau jis buvo nusprendęs ten išvykti tik baigęs tvarkyti Lietuvos reikalus, įsitikinęs Maskvos kariuomenės draugingumu. Apie įvykius Lenkijoje jis, kaip matyti, daug nežinojo, ir svarbiausias jo žinių šaltinis buvo Boguslavo Radvilos pranešimai iš Pa-

[227] Žr. jo laišką Boguslavui Radvilai VIII.26.— *Kotłubaj*, Życie. . ., 387 psl.
[228] *De la Gard Saml.*, Ser. A. I, 233 nr.
[229] Ten pat.
[230] Ten pat, 239 nr.
[231] Paties J. Radvilos ranka rašytas nervingas ir plūdimų pilnas laiškas išspausdintas *Archeogr. sbornik VIII*, 372 psl.

lenkės, gaunami per Jonušą Radvilą. Pavyzdžiui, spalio 23 d. Šiutė iš Kėdainių jam pranešė, kad, pasak Boguslavo Radvilos pranešimo, Krokuvos miestas esąs užimtas, bet pilis tebesilaikanti, kad paramos paprašytas imperatorius Jonui Kazimierui atsakęs karo su švedais nenorįs ir, jei švedai priminsią jo šleifą, jis bemeilysiąs jį nukirpti; kad kazokai lenkus sumušę ir jau apgulę Lvovą, kad Radzejovskis esąs Lomžoje ir derąsis su pavietais, o pats Boguslavas Radvila savo veiklai paremti prašąs bent 1000—1500 raitelių; Konecpolskis su savo armija palei Krokuvą derąsis su karalium dėl pasidavimo, o primas X.28 (XI.7) šaukiąs Varšuvoje seimą Karoliui X Gustavui karūnuoti arba jam prisiekti. Brandenburgo kurfiurstas ir Septynpilio kunigaikštis Rakocis norį likti neutralūs, o totoriai padėsią lenkams tik prieš kazokus ir Maskvą, bet su švedais nekariausią [232]. Krokuvos pilis iš tikro pasidavė vos spalio 17 d., o Konecpolskio vadovaujamoji kariuomenė — vieną dieną anksčiau. Ištikimybę ji prisiekė 26 d. [233] Taigi ir per kelintas rankas gautos žinios buvo palyginti gana tikslios. B. Radvilos daug žinota. Pačiam De la Gardžiui buvo maloniausia žinia, kad Lomžoje kartu su kariuomene stovi Radzejovskis, vadinasi, kelias jam buvo laisvas.

Neramu buvo tik dėl Maskvos kariuomenės, kuri vis tebebuvo neįmenama mįslė, tikras sfinksas. Spalio 31 d. pranešime karaliui De la Gardis ir Šiutė rašo, jog caro kariuomenės vadai jiems davę suprasti, kad jiems esą įsakyta su švedų kariuomene elgtis draugiškai. Jie abu visada reiškę draugingumą caro vadams. Tačiau pastaruoju metu palei Kauną stovinčios kariuomenės vadas Urusovas išdrįsęs reikalauti, kad jie vartotų naująjį caro titulą. Be to, Urusovas davęs suprasti, kad ir visa Užnemunė, iki pat Prūsų, turinti būti laikoma caro kraštu. Su atitinkamu atsakymu pas jį pasiuntę savąjį rusų kalbos vertėją Reningą, kuris betgi dar negrįžęs. Jie turį vilčių, kad Urusovas apsigalvosiąs ir savo pretenzijas susiaurinsiąs [234]. De la Gardis taip ir išvyko Urusovo atsakymo nesulaukęs. Pas Šiutę į Panemunę (Zapyškį?) Reningas grįžo lapkričio 4 d. ir tuojau išvyko vytis De la Gardžio. Jo atvežtas atsakymas, matyti, nebuvo aiškus, ir Šiutė savo laiške De la Gardžiui tik pastebi, kad maskvėnai sienos greičiausiai neperžengsią. Bet maloniausia buvo kita žinia, būtent, kad Urusovas netrukus su visa savo kariuomene trauksiąs Brastos link [235]. Šiose srityse pavojus turėjo sumažėti. Tačiau situacija vis tiek nebuvo aiški, ir De la Gardis, bijodamas Maskvos kariuomenės puolimų, vyko pačia paprūse, miškų priedangoje visai nepastebimas.

[232] *De la Gard. Saml.*, Ser. C. I. Kitu keliu atėjusią žinią apie Krokuvos paėmimą Šiutė pranešė Radvilai vos lapkričio 4 d. (ten pat).

[233] *Kubala,* W. Szw., 125—132 psl.

[234] *Livonica* 77; *At. Wil. X.*, 224 psl. Čia tik neteisingai perskaityti žodžiai „Tolcken Renningh" ir išspausdinta „Polacken Denningh".

[235] *De la Gard. Saml.*, Ser. C. I.

De la Gardžiui išvykus į Veliuoną, kur kariuomenė kėlėsi per Nemuną, Šiutė dar porą dienų užtruko Kėdainiuose. Spalio 23 d. jis, o kartu su juo ir J. Radvila, taip pat išvyko pas De la Gardį. Spalio 24 d. jie buvo Vilkijoje, iš kur Šiutė parašė De la Gardžiui net du laiškus. Pirmiausia jis pranešė, kad kitą dieną Veliuonos negalėsiąs pasiekti, nes sužinoję, kad keltuvas per Dubysą galįs paimti vos 4 arklius, tad nespėsią persikelti. Šiutė esą norėtų skubiai vykti pas De la Gardį, tačiau J. Radvila jį sulaikąs. Nusprendęs, kad iš tikro būsią tiksliau jam pasilikti su Radvila, o apie tai, kas įvyko Kėdainiuose De la Gardžiui išvykus, pranešiąs Helmesas, kuriam taip pat tekę viską pergyventi. Rytoj pasiųsiąs savo ir J. Radvilos kvartirmeisterį su palydovų sąrašais, o poryt rytą galėsią būti Veliuonoje. Prašąs De la Gardį, kad prieš juos pasiųstų į Seredžių savo žmogų su pranešimu, kada norįs jų sulaukti [236]. De la Gardis, matyt, paprašė paskubėti ir svečių sulaukė jau 25 d. Čia įvyko kažkokie baigiamieji pasitarimai su Radvila, kuris, kaip rašo savo laiškuose Šiutė, tebebuvo dėl kažko nepatenkintas ir jam patiekiamųjų raštų nenorėjęs priimti. Tarp kitko Šiutė mini, kad jis pretenduojąs turėti savo dispozicijoje Lietuvoje renkamus mokesčius. Tačiau tai esą nepriimtina, nes tada švedų karaliaus reikalams nieko netektų. Ar dabar buvo prieita prie kokio nors susitarimo, sunku pasakyti, tačiau, kaip pamatysim toliau, mokesčius švedai rinko savo reikalams. Čia taip pat buvo galutinai išspręstas Gansiausko klausimas. Kaip minėta, apie jo būklę bei padėtį J. Radvilos arešte mes nieko nežinome. Visiems ir visada savo gerus norus bei bičiulystę tikinąs Boguslavas Radvila lapkričio 9 d. rašė Gansiauskui, kad labai apgailestaująs jo būklę, kuri, kaip sužinojęs iš Kėdainiuose buvusio pulkininko Putkamerio, iš tikro buvusi sunkesnė, negu sklidę gandai. Jis tarpininkavęs, bet, deja, be vaisių [237]. Tačiau juo tikėti vargu ar galima. Greičiausiai tai buvo paprastas diplomatinis pataikavimas [238]. Gansiauskas bus buvęs paprastai sulaikytas ir negalėjo išvykti, bet ne kalinamas. Nors De la Gardis buvo žadėjęs jį paimti į savo stovyklą, tačiau jis vis dėlto liko Kėdainiuose. Šiutė spalio 23 d. rašo De la Gardžiui, kad dėl kažkokių dalykų taręsis su bajorija ir su Gansiausku. Rytojaus dieną iš Vilkijos jis rašo, kad kartu vykstąs ir Gansiauskas, tačiau ne savo valia ir J. Radvila esą norįs jį pasilikti savo žinioje. Šiutės nuomone, tą J. Radvilos norą reikią patenkinti.

[236] Ten pat.

[237] *Kalicki,* Bogusław Radziwiłł..., priedas Nr. 40.

[238] Boguslavas Radvila dar spalio 16 d., taip pat labai pataikaudamas, rašė ir Gansiausko žmonai. Esą neapgalvotas Jonušo Radvilos poelgis jį jaudinąs ir gėdą jam darąs. Nors jis nieko nežinąs, tačiau ir jį dėl to kaltiną. Jis rašąs Jonušui Radvilai laišką, „aby pomniąc na prawo i na to, czym mu się Bóg w ojczyźnie dał urodzić, z brzegów nie wylewał i tak wysokiego w ojczyźnie dłuższym nie karmił dysgustem". Esą jei jis galėtų nuvykti į Žemaitiją, tai Gansiauskas būtų laisvas arba ir jis kartu su juo liktų.— Ten pat, 39 nr.

Tačiau De la Gardis, matyti, buvo kitos nuomonės ir Gansiauską pasiliko pas save. Lapkričio 3 d. De la Gardis davė apsaugos raštą jo tarnams turtą nugabenti į Prūsus[239], kur buvo jo žmona, o jis pats kartu turėjo vykti pas Karolį X Gustavą.

Čia, Veliuonoje, pas De la Gardį bus buvę atvykę ir daugiau bajorų su visokiais reikalais, nes, kaip minėta, kaip tik čia buvo parašyta daugumas apdovanojimo raštų[240]. J. Radvila čia neilgai teužtruko. Išsiaiškinęs kai kuriuos klausimus, jis tuojau grįžo į Kėdainius, kur turėjo pasiruošti su kariuomene traukti paskui De la Gardį. Šis spalio 29 d. rašo karaliui, kad tą dieną jau persikėlęs su kariuomene per Nemuną ir tuojau žygiuosiąs toliau, o J. Radvila išžygiuosiąs po keleto dienų[241]. Tačiau iš tikro ne tik Radvila dar ilgiau užtruko, bet ir pats De la Gardis žygį pradėjo vos lapkričio 3 d. Savo planus De la Gardis bendrai su Šiute rašytame, jau daug kartų minėtame spalio 31 d. pranešime karaliui šitaip nusako. Jis su kariuomene žygiuosiąs per Virbalį ir Tikociną į Lomžą, kur lauksiąs tolesnio tikslaus karaliaus įsakymo. Pakeliui susijungsiąs su B. Radvila, kuris turįs apie 2000 karių, stengsiąsis patraukti savo pusėn atpuolusiąją Lietuvos kariuomenę bei Vitebsko vaivadą P. Sapiegą. Jei patraukti nepasiseksią, pasistengsiąs juos išblaškyti. Lietuvoje ir Livonijoje aukščiausiąją valdžią perimąs Šiutė, o jo padėjėju būsiąs Turnas, kuris su savo kariuomene stovėsiąs tarp Kuršo ir Prūsų, kad per Veliuoną visada būtų atviras kelias ryšiams palaikyti. Be to, jis turėsiąs stebėti savo kaimynus, būtent maskvėnus ir Brandenburgo kurfiurstą, o pavasarį pasirūpinsiąs suverbuoti daugiau kariuomenės bei gauti bajorijos paramos.

Lapkričio 3 d. De la Gardis iš Veliuonos persikėlė į Gelgaudiškį. Iš čia jis rašo J. Radvilai, prašydamas sustiprinti savo dalimis Veliuonos tilto apsaugą, nes paliktasis pulkininkas Svengelnas turįs mažai karių. Gelgaudiškyje ir pakeliui kariuomenė mažai ką randanti. Jam teksią pereiti vos 1 mylią miško, tačiau būsią sunku verstis, nes viskas esą sunaikinta (matyt, tai nuo Radvilos atpuolusios kariuomenės palikimas). Dėl to Radvilai ir patariąs nesukti taip toli į dešinę, žygiuoti kairiau, nes kitaip galįs nieko nerasti ir jo kariuomenė galinti patirti dar didesnių vargų[242]. Matyt, švedų kariuomenė jau viską buvo iššlavusi. Žygiavo ji labai palengva. Lapkričio 8 d. buvo Kudirkos Naumiestyje, 11 d.— Virbalyje, 13 d. — Vyžainyse, 15 d. — Perašlyje, 17 d. — Bakalariavoje, 20—29 d. — Augustave bei jo apylinkėse, kur sustojo apsirūpinti maistu, o pats De la Gardis rūpinosi patraukti

239 *De la Gard. Saml.*, Ser. A. I, 274 nr.

240 Cia tarp kitko švedų tarnybon buvo priimti totoriai, pabėgę iš Maskvos užimtų sričių, o jų šeimoms gyvenamąja vieta paskirtas Pasvalys (XI. 1 aktas, ten pat, Nr. 258).

241 *Livonica* 77.

242 *De la Gard Saml.*, Ser. A. I. XI. 3 ir 4 d. laiškas iš Gelgaudiškio — 273 nr.

savo pusėn gretimųjų sričių bajoriją bei čia esančias kariuomenės dalis. Gruodžio pradžioje jis įžengė į Palenkę, gruodžio 4 d. stovyklavo Belsko žemėje prie Makovos kaimo, 8—10 d. buvo Cechanovičiuose [243].

Kaip matėme, spalio 20 d. sutartis buvo padaryta visos Lietuvos vardu. Kėdainiuose susirinkusi bajorija kalbėjo visos valstybės vardu. Vadinasi, ten nedalyvavusių sričių bajoriją reikėjo tik pakviesti prisidėti, kaip kad būdavo kviečiama prisidėti prie nors ir mažos dalies bajorijos sukurtos konfederacijos. Tačiau švedai Kėdainiuose išgauto dalies bajorijos pareiškimo nelaikė visos valstybės balsu, kaip pvz., XVIII amž. gale ėmė daryti Rusija. Karolis X Gustavas karą pradėjo su neaiškiais politiniais planais, tad jam bei jo generolams pirmiausia rūpėjo sutriuškinti Joną Kazimierą bei jo šalininkus ir užimti kraštą. Bet ką reikės toliau daryti, jie patys nežinojo. Pasitikėdami karine pajėga, jie galvojo viską sutriuškinsią ir prie iškylančių politinių projektų dažniausiai dėjosi tik tam, kad lengviau būtų užimti kraštą. Tiesa, Karolio X Gustavo ir jo politikų galvose vaidenosi daug įvairių projektų, tačiau nuosekliai iš jų nebuvo vykdomas nė vienas. Nebuvo įsikibta nė į unijos su Lietuva projektą. Tuo tarpu kai Lietuvos bajorijos dalis krašto vardu Karolį X Gustavą pripažino savo didžiuoju kunigaikščiu ir taip jį titulavo visuose savo raštuose, jis pats to titulo niekad nevartojo ir, susirašinėdamas su Jonu Kazimieru, visada pridėdavo jam ir didžiojo Lietuvos kunigaikščio titulą [244]. Jo agentai, De la Gardis ir Siutė, apibūdindami spalio 20 d. sutartį, kalba lyg ir apie tolimesnę ateitį, sako, kad jiems pasisekę karaliui išgauti visas teises, kurių bajorija dar nebuvo iš didžiųjų Lietuvos kunigaikščių atėmusi, be to, kad jo rankos esą paliktos laisvos, aktas esąs taip suredaguotas, kad jo valdžios nevaržysiąs ir ką jis norėsiąs, galėsiąs dar pakeisti. Jie buvę labai rūpestingi, tačiau visų karaliaus norų negalėję atspėti, nes neturėję instrukcijų. Dabar karaliaus valdžioje esanti Žemaitija bei Ukmergės, Upytės, Breslaujos ir dalis Kauno pavieto, be to, jis gavęs teisę pretenduoti ir į visą Lietuvą [245]. Iš tikro jiems svarbios buvo ne tos pretenzijos, bet užėmimas šitų sričių, nes dabar jau buvo galima įvykdyti karaliaus įsakymą ateiti jam pagalbon į Lenkiją. Ir, kreipdamasis į dar nepasidavusias Lietuvos sritis, De la Gardis spalio 20 d. aktą tarytum pamiršo. Jis niekur neprisimenamas ir sritys šaukiamos pasiduoti švedų karaliaus globai, nors, rodos, buvo galima laukti, kad bus šaukiama pareikšti paklusnumą bei ištikimybę krašto jau pripažintajam valdovui. De la Gardžio tonas dabar yra lygiai toks pats kaip ir liepos bei rugpjūčio mėnesiais. Be to, jis dabar net neskiria Lietuvos nuo Len-

[243] De la Gardžio itinerariumas sudarytas iš įvairių jo laiškų, kuriuos teks toliau minėti.

[244] Žr. *Riks-registratur,* 1843—1844, 2002 fol. sqq.

[245] X.30 pranešimas yra *Livonica 77, At. Wil. X,* 222 psl.

kijos sričių. Savo universalu, rašytu dar lapkričio 8 d. Naumiestyje, jis kreipiasi į Trakų, Brastos ir Palenkės vaivadijas. Jo universalas beveik žodis žodin toks pat kaip atsišaukimas į Lietuvos gyventojus pasiduoti švedų karaliaus globai ir prašyti apsaugos raštų arba kaip įvadas, parašytas prie rugpjūčio 10 d. paskelbtųjų spausdintųjų sąlygų (atsakymas į Radvilų ir vyskupo Tiškevičiaus paramos prašymą). Čia taip pat sakoma, kad jam geriau tiktų ateiti į kraštą su ginklu rankoje, tačiau dėlei ypatingos karaliaus malonės jis siūląs apsaugą bei globą visiems, kurie per 14 dienų pasiduosią ir išprašysią savo ir savo dvarų apsaugos raštus. Tokiems jis taip pat laiduojąs tikybos bei kitas laisves, bet nenuolankiuosius traktuosiąs kaip priešus [246]. Lapkričio 13 d. iš Vyžainių De la Gardis paskelbė naujus universalus Lydos, Gardino, Slonimo, Volkovysko, Pinsko pavietams ir Brastos vaivadijai, kuriuose apie Kėdainių sutartį taip pat neužsimena. Esą nuraminęs Lietuvos dalį, jis karaliaus įsakymu žygiuojąs toliau, o visai Lietuvai paskelbtuose universaluose karaliaus vardu pasiduodantiems jo globai pažadėjęs malones ir privilegijų bei laisvių neliečiamybę, tad ir dabar kreipiąsis į užsispyrusius, kad mestų ginklus ir, naudodamiesi laisvių bei religijos neliečiamybe, pasiduotų karaliaus protekcijai. Užsispyrusiems būsią atkeršyta [247].

Šiose srityse padėtis buvo dar labiau komplikuota negu Žemaičiuose bei kaimyniniuose pavietuose. Svarbiausia, čia nebuvo vieno švedams palankaus autoriteto bei vienos rankos klausančios pajėgos, be to, iš čia dar tebebuvo atviras kelias į Lenkiją. Taigi veikti buvo sunkiau, ir De la Gardis beveik nieko nepasiekė.

Kaip atsimename, užėmęs Vilnių, caras dalį savo kariuomenės pasiuntė užimti Gardino, kuris ir buvo užimtas rugsėjo 8 d. Iš kitos pusės Maskvos kariuomenė pasiekė Pinską. Tuo tarpu Brastoje su savo dalimis laikėsi vicekancleris Kazimieras Sapiega ir Vitebsko vaivada Povilas Sapiega, savo lėšomis surinkę nemažai kariuomenės. Greta jų Palenkėje veikė su savo kariuomenės dalimis bajorijos regimentorium išrinktas Boguslavas Radvila. Čia pat būrėsi iš kai kurių Maskvos kariuomenės užimtųjų pavietų pasitraukusi mobilizuotoji bajorija. Pagaliau čia atvyko Gansiausko ir atskilusioji Radvilos kariuomenė. Taigi pajėgų buvo daug, jos visos blaškėsi, pačios nežinojo, už ko kibtis, visi vieni kitus įtarinėjo, sekė, ir niekas nenorėjo nieko klausyti. Medekša, kuris su caro pasiuntiniu pas Gansiauską iš stovyklos prie Vilniaus buvo išsiųstas rugsėjo 15 d., anapus Gardino 20—23 d. Kriukuose rado Lydos ir Gardino bajoriją, vadovaujamą pakamario Jokūbo Kuncevičiaus, o susikonfederavusią kariuomenę rado Naujadvaryje. Sužinojęs, kad sulaikyto Gansiausko čia nėra, caro pasiuntinį T. M. Rtiščevą Medekša lydėjo į Brastą pas Vitebsko vaivadą P. Sapiegą, kuris maždaug šituo metu Jono Kazimiero buvo

[246] *De la Gard. Saml.,* Ser. A. I, 296 nr.
[247] Ten pat, 321 nr.

paskirtas Lietuvos kariuomenės regimentorium [248]. Kartu su atstovu bei Medekša vyko ir kariuomenė, kurios vadai vis taikėsi prie Rtiščevo pakalbėti, ką nors išgauti ar kokias kombinacijas siūlydami. Kamenece, Žeromskiui kalbantis su juo, Kmicicas su Lipnickiu pakėlė skandalą ir įsiveržę pasikalbėjimą nutraukė. Mat niekas nenorėjo leisti kam nors prasikišti ir kalbėti visų vardu. Pagaliau Rtiščevas pasiekė Sapiegą. Čia jis pareiškė esąs siųstas pas Gansiauską, bet, jeigu ir jis norįs dirbti taikos labui, tai tepasiūląs taikos sąlygas nuo savęs. Sapiegai atsakius, kad jis be karaliaus to daryti negalįs, buvo sutarta, kad su grįžtančiu Rtiščevu vyks Sapiegos atstovas Ladovickis, kuris turėjo pasiūlyti paliaubas ir susitarti dėl vietos bei laiko komisarams susitikti derėtis dėl taikos. Be to, Sapiega prašė carą sulaikyti Chmelnickį bei savo vadus, esančius Kijeve, leisti pabėgusiai bajorijai grįžti į savo namus ir pasikeisti belaisviais. Tačiau iš šitos pasiuntinybės nieko neišėjo. Bajorai gruodžio 5 d. caro vardu pagaliau pasiūlė visiems pasiduoti ir padarė priekaištų, kam Sapiega bei jo pasiuntinys Joną Kazimierą tebetituluoja Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu, o Sapiegą — Lietuvos kariuomenės vadu, hetmonu [249].

Kai Ladovickis laukė caro audiencijos, lapkričio pradžioje kunigaikštis Urusovas ir J. Boriatinskis žygiavo užimti Brastos. Tokioje sunkioje situacijoje Sapiega, žinoma, negalėjo nepagalvoti ir apie švedų paramą. Šią mintį jam jau anksčiau bus piršęs Boguslavas Radvila, iš pradžių stovyklavęs su savo kariuomene bei Palenkės bajorija palei Balstogę [250]. Boguslavas Radvila buvo gana apsukrus politikas. Visą laiką palaikydamas ryšius ne tik su pusbroliu Jonušu bei De la Gardžiu [251], bet taip pat ir su ne vienu švedų generolu, veikusiu Lenkijoje, jis nenutraukė ryšių ir su žinomais Radvilų priešais [252] Sapiegomis, net su Jono Kazimiero dvaru. Šiutės laiškuose De la Gardžiui, rašytuose iš Kėdainių rugsėjo antroje pusėje ir spalio pradžioje, apie B. Radvilą dažnai užsimenama. Žinios iš jo greičiausiai buvo gaunamos per Jonušą Radvilą. Antai apie rugsėjo 20 d. Šiutė rašo, kad B. Radvila turįs 3000 karių ir esąs pasiruošęs susijungti su De la Gardžiu, kad tik šis ten atvyktų. Spalio 4 d. laiške jis rašo, kad B. Radvila per 2 atsiųstus kazokus pranešęs, jog jis Palenkėje tu-

248 Spalio 7 d. Šiutė iš Kėdainių rašė De la Gardžiui, kad Jonas Kazimieras Sapiegai prisiuntęs lauko buožę, kurią, Boguslavui Radvilai patariant, jis priėmęs. Be abejo, tai bus buvusi iš B. Radvilos gauta žinia, tik kiek iškreipta, nes Šiutė, matyt, nelabai orientavosi (*De la Gard. Saml.*, Ser. C. I). Taigi nuomonė, kad P. Sapiega regimentorium buvęs paskirtas tik Jonušui Radvilai mirus, yra neteisinga.

249 *Medeksza,* 20—27 psl.; *Solovjov II,* 1685—1687 psl.

250 Žr. jo autobiografiją, 27—28 psl. (*Raczyński*).

251 Jau IX.24 De la Gardis siuntė pas jį kažkokį Jurgį Moscickį. (*De la Gard. Saml.*, Ser. A. I.).

252 *Kotłubaj,* Życie..., 39, 68, 93, 99, 100 psl.; *Raczyński,* Hist. pan. J. K., I., 261 psl.

rįs apie 2000 karių, o už keleto mylių nuo jo stovįs vicekancleris Sapiega su 8000 karių. Kitame, spalio 7 d., laiške Šiutė jau rašo, kad Sapiega (šį kartą jau Povilas Sapiega) turįs net 12 000 karių, kad jo stovyklon taip pat pereiną Jonušu Radvila nepatenkintieji bajorai, tačiau ne tik Boguslavas Radvila, bet ir Sapiega švedams esą labai palankūs ir, De la Gardžiui atvykus, abu prie jo prisijungsią [253].

Iš tikro Boguslavas Radvila tuo tarpu buvo Andrejave [254], o paskui persikėlė į Tikociną. Jam, matyti, ne kažin kaip sekėsi, nes pats savo autobiografijoje rašo, kad kažkoks Krotkevičius suagitavęs kariuomenės dalį pakelti maištą [255]. Sužinojęs, kad De la Gardis artėja prie Palenkės, jis stengiasi išplėsti savo veiklą, kviečia visus pasiduoti švedams. Jis nori tokios pačios rolės, kokią Kėdainiuose turėjo Jonušas Radvila, ir dar tikisi laimėsiąs sau geresnes pasididžiavimo sąlygas. Žinias iš Kėdainių jam atvežė ten buvęs De la Gardžio apdovanotas jo pulkininkas leitenantas Putkameris. Lapkričio 5 d. iš Tikocino jis rašo De la Gardžiui džiaugiąsis, kad De la Gardis jau atitraukia į šias sritis, ir patariąs, sekant paties karaliaus Lenkijoje rodomu pavyzdžiu, su vietos bajorija elgtis labai švelniai, dvaruose ilgai nesustoti, jų nenaikinti, kad paklusnumui išgauti netektų vartoti ginklo. Neužmiršta pridėti ir žinių apie karo eigą Lenkijoje. Be to, užsimena apie vieną Palenkės delegaciją, nuvykusią į Varšuvą derėtis dėl pasidavimo [256]. Lapkričio 7 d. jis rašo De la Gardžiui iš Suražo, kur buvo nuvykęs dalyvauti savo paties sušauktame Bransko pavieto seimelyje. Seimelis esąs nutaręs pranešti De la Gardžiui, kad Bransko pavieto delegatai jau derąsi dėl pasidavimo Varšuvoje. Pavietas manąs, kad tai galįs būti pakankamas pagrindas De la Gardžiui su kariuomene per jų pavietą nežygiuoti, juo labiau kad ir artimiausias kelias prie Vyslos De la Gardžiui būsiąs ana puse Narevo. Viso pavieto vardu jis prašąs atkreipti dėmesį į faktą, kad jis nutaręs pasiduoti švedų kariuomenės nė nematęs ir Narevo neperžengti, juo labiau kad jam neišvengiamai teksią pereiti pavieto dalį, esančią anoje Narevo pusėje [257].

B. Radvilos minimoji delegacija iš tikro išvyko pas De la Gardį. Jiems duotajame įgaliojimų rašte, pasirašytame daugybės seimelio dalyvių, iš pradžių parafrazuojamas De la Gardžio universaluose įprastas posakis, kad jie iš tikrųjų bemeiliją priimti švedų karaliaus globą, negu patirti jo ginklo smūgius, tad pas De la Gardį siunčia savo delegatus ir prašą juos išklausyti. Delegatais išrinkę Belsko pakamarį S. Levickį, Palenkės taurininką

[253] *De la Gard. Saml.*, Ser. C. I.
[254] Iš čia jis IX.27 užmezgė korespondenciją, tuščią, bet trukusią net keletą metų, su Karolio X generolu Vrangeliu. Žr. *Skokloster Saml.*, 57 fol.
[255] „Horoszkiewicz pieniądze wziąwszy chorągwie Litewskie pobuntowal".
[256] *De la Gard. Saml.*, Ser. C. I.
[257] Ten pat.

S. Levickį ir (B. Radvilos) pulkininką leitenantą Pšipkovskį[258]. Delegatai De la Gardį rado Augustave, kur atsakymą gavo lapkričio 21 d.[259] Laiške pavietui De la Gardis rašo, kad, sužinojęs apie jų pasidavimą, garantuojąs teisių bei privilegijų neliečiamybę[260], bet apie savo kelią nieko nesako. Iš tikro jis per Bransko pavietą žygiavo.

Tuo pat metu pasidavimo pareiškimų De la Gardis sulaukė ir iš kitų sričių. Antai lapkričio 10 d. iš Sidros pas De la Gardį pasiuntė savo atstovą A. Bratoševskį iš anos pusės Nemuno pabėgę Gardino pavieto bajorai. Rašte, pasirašytame 30 bajorų, sakoma, kad apie savo pasidavimą švedų karaliaus valdiniais jau pranešę anksčiau. Dabar prašą apsaugoti nuo Maskvos puolimų šioje Nemuno pusėje esančius karališkuosius dvarus ir prisiųsti apsaugos raštus[261]. Jų čia minimas anksčiau pareikštas sutikimas pasiduoti greičiausiai buvo išgautas priešaky žygiavusio De la Gardžio pulkininko leitenanto (vicehiliarcho) Henriko Vikeno. Toks pareiškimas bus buvęs duotas ne vien Gardino, bet ir kitų sričių pabėgėlių, kuriuos čia Užnemunėje, švedų kariuomenė rado. Tai rodo lapkričio 15 d. De la Gardžio universalas Lydos, Gardino, Slonimo ir Volkovysko pavietų bajorijai. Jame jis rašo iš Vikeno pranešimo sužinojęs apie jų pasidavimą švedų karaliaus globai bei duotus parašus, kurių dalį jau esąs gavęs, tad juos sveikinąs. Neabejojąs, kad savo pavyzdžiu jie ir kitus patrauksią; siunčiąs jų prašomus raštus, kurie saugosią nuo Maskvos kariuomenės puolimų, ir laukiąs jų delegatų, su kuriais būtų galima susitarti dėl pasidavimo sąlygų. Neabejojąs, kad karaliaus maloniai siūlomąsias sąlygas priimsią. Tokiu atveju jis karaliaus vardu laiduojąs globą ir religijos laisvių neliečiamybę, o užsispyrusiems būsią keršijama[262]. Tačiau tai buvo pavieniai palankūs balsai. Daugumas laikėsi rezervuotai, o kai kurie bemeilijo derėtis ne su De la Gardžiu, bet su Varšuvos gubernatoriumi Oksenšerna. Ten siuntė savo delegacijas Bransko pavietas, ten lapkričio 17 d. pasiuntė delegaciją Tikocine susirinkęs Belsko pavietas[263], ten pagaliau išvyko ir B. Radvila. Jis, matyti, buvo nepatenkintas De la Gardžio reikalavimu pirma pasiduoti, o dėl sąlygų vėliau derėtis. Kadangi tiek Kėdainiuose, tiek čia De la Gardis nuolat dangstėsi įgaliojimų stoka, tad B. Rad-

[258] Ten pat, Ser. C. XIII.

[259] XI.19. S. Levickis raštu De la Gardį prašė pagaliau duoti atsakymą (ten pat). Delegacijai grįžti XI.21 duotas pasas (ten pat, Ser. A. I, 347 nr.

[260] Ten pat, 345 nr.

[261] *Krigsh. Handl.*, XI.13. Pirmieji pasirašo LDK stalininkas K. Potockis, V. Grobickis, V. Šemiota ir t. t.

[262] *De la Gard. Saml.*, Ser. A. I, 327 nr. Čia pat įsidėmėtina, kad atstovai kviečiami derėtis dėl pasidavimo sąlygų. Vadinasi, Kėdainių sutartis jų lyg neliečia.

[263] Delegaciją sudarė T. Ščavinskis, A. Svinaleckis, M. Liubeneckis ir A. Komorovskis. Jų įgaliojimus tarp kitų pasirašė ir B. Radvila (*Krigsh. Handl.*, XI.11).

vila ir bus nutaręs derėtis su pačiu karaliumi. Savo laiškuose nuolat reikšdamas didžiausią troškimą susitikti, B. Radvila susitikimo su De la Gardžiu vis dėlto išvengė. Galimas dalykas, kad ne kas kitas ir Palenkės bajoriją nuo De la Gardžio bus nukreipęs.

Beveik nuolatinis B. Radvilos pasiuntinys pas De la Gardį buvo pulkininkas leitenantas Putkameris. Skųsdamasis dėl Maskvos užimtųjų dvarų likimo, per jį B. Radvila prašė apsaugos raštų vieninteliam jam likusiam Selco dvarui (Brastos vaivad.). Be to, prašė raštų, leidžiančių reikalauti savo kariuomenei stacijų iš Vainuto ir Kvėdarnos tenutų bei iš Žemaitijos dvasininkų dvarų, nes iš ten jo pulkui maistą kadaise buvo paskyręs Jonušas Radvila. De la Gardis atitinkamus raštus Putkameriui įteikė lapkričio 17 d. Bakalariavoj. Dėl kitų esminių reikalų jis nieko nepareiškė. Pasitenkino tik komplimentais [264]. Iš tikro kaip tik dabar tarp jų prasidėjo trintis, kurios nepasisekė pašalinti nei pakartotinėms Putkamerio, nei kito pulkininko leitenanto B. Pšipkovskio misijoms. B. Radvila, kaip minėta, buvo nepatenkintas De la Gardžio atsisakymų viską spręsti galutinai, o tą nepasitenkinimą dar padidino De la Gardžio pareikštas noras Tikocine, svarbiausiame B. Radvilos punkte, kurį, be to, jis tikėjosi gausiąs paveldimai, pastatyti švedų kariuomenės įgulą. De la Gardžio aiškinimasis, kad tai daroma ne dėl nepasitikėjimo juo, bet tam, kad tokį svarbų punktą iš tikro būtų galima apsaugoti nuo Maskvos puolimų (esą nors būreliui švedų esant, maskvėnai jo nepulsią), nieko negelbėjo [265]. Radvilos tikrąją De la Gardžio mintį puikiai suprato, nes daug ką pamatė jau Kėdainiuose.

Šitaip besiderant, atėjo žinios apie artėjančią Urusovo ir Boriatinskio kariuomenę. Pasak B. Radvilos pranešimo Radzejovskiui, per Nemuną ji persikėlė ties Balbieriškiu, kur buvo pasistačiusi du tiltus, ir traukė kairiuoju Nemuno krantu iki Gardino, iš kur patraukė prie Brastos. Esą ten stovinti susikonfederavusi kariuomenė, prieš kiek laiko buvo nutarusi pasiduoti carui, tad esąs pavojus, kad Urusovas užimsiąs Brastą bei gretimas dar neužimtas Lietuvos sritis, taip pat ir Palenkę. Jis prašo Radzejovskį paveikti Karolį X Gustavą, kad De la Gardžio vedamąją kariuomenę jis čia paliktų.

Prie De la Gardžio kariuomenės prijungus jo turimąsias pajėgas, esą Maskvą būtų galima sulaikyti [266]. Pačiam De la Gardžiui Boguslavas Radvila lapkričio 12 ir 14 d. laiškuose bei per pasiuntinius įrodinėjo, kad Maskvos kariuomenę reikią sulaikyti prie Brastos neprileidžiant, nes konfederatai, taip pat ten esą

[264]. B. Radvilos laiškai De la Gardžiui XI.10, 12, 14 yra *De la Gard. Saml.*, Ser. C. I. De la Gardžio laiškas B. Radvilai ir raštai Žemaitijos dvasininkams bei minėtiems seniūnams — ten pat, Ser. A. I, 334 nr.

[265] Žr. De la Gardžio lapkričio 22 d. laišką Boguslavui Radvilai ir lapkričio 27 d. laišką Jonušui Radvilai (ten pat 355, 371 nr.).

[266] Ištrauka iš laiško be datos.— *Krigsh. Handl.*, XI.6.

senatoriai galį pasiduoti carui, nors jis tą jų palankumą visomis jėgomis stengęsis suardyti. De la Gardis dabar turįs išsiuntinėti bajorijai savo apsaugos laiškus, kurių maskvėnai nelaužą, o jis pats su savo pajėgomis atlaikysiąs Narevo liniją [267]. Tačiau De la Gardis tuo reikalu nieko nepadarė. Jis savo pirmuoju uždaviniu laikė nuvesti pas karalių kariuomenę, o visa kita jam buvo antraeilis dalykas. Jis net nepasirūpino laiku išvežti B. Radvilos Kamenece paliktas 54 patrankas. Lapkričio 20 d. iš Augustavo jis rašė B. Radvilai, kad patrankoms pervežti į Tikociną paskyręs leitenantą Joną Erichsoną su 10 žmonių. Kadangi kelias būsiąs nesaugus, tad to būrelio apsaugai prašąs pasiųsti didesnį savo dalinį. Lapkričio 22 d. jis jau rašo, kad tą uždavinį norėjęs pavesti artilerijos leitenantui Rembertui, tačiau būsią geriau tai pavesti pulkininkui leitenantui Henrikui Vikenui, skiriamam Tikocine įgulos komendantu. B. Radvila turįs jį paremti [268]. Taip bedelsiant, Kamenecą užėmė Urusovo kariuomenė. Tačiau patrankų ji kažkodėl, matyt, neišvežė, nes J. Radvila, atsakydamas į De la Gardžio XII.4 laišką, rašo, kad Vikenas pas jį (turbūt į Tikociną) atvykęs su žalvarinėmis patrankomis. Greičiausiai tai bus buvę tos pačios Kamenece buvusios patrankos. Juo labiau kad B. Radvila rašo, jog Urusovas Vikenui nenorėjęs leisti jų išvežti [268a].

Urusovo kariuomenės artėjimas prie Brastos, kaip minėta, kėlė nerimą ne tik Sapiegai, bet ir De la Gardžiui bei B. Radvilai, kuris savo laiškuose De la Gardžiui rašo palaikąs glaudžius ryšius su Sapiega, raginąs jį priimti švedų globą ir nuolat ragina De la Gardį pasiųsti į Brastą savo kariuomenės būrį, pasiųsti apsaugos raštus ir pranešti Urusovui, kad šios sritys jau esą pasidavusios švedų karaliui. Tuo tarpu De la Gardis rašyti Urusovui atsisakinėja, esą jo laiško nepriimsiąs dėl caro titulo. Jis sutiko tik pasiųsti savo karininką su laiškais pas Sapiegą. Kaip lapkričio 24 d. laiške rašo B. Radvila, De la Gardžio pasiuntinys, jo žmonių palydėtas, į Brastą atvykęs lapkričio 21 d. ir buvęs priimtas labai džiaugsmingai. Visi tuojau pareiškę norą pasiduoti švedų karaliaus globai [269]. Tuo pat metu pats Karolis X Gustavas pas P. Sapiegą pasiuntė kalbinti pasiduoti kartu su Lenkijos kariuomene pasidavusį jo giminaitį, Lenkijos lauko raštininką Joną Sapiegą. Kaip P. Sapiega pats rašė gruodžio 5 d. De la Gardžiui, norėdamas išvengti susidūrimo su Maskvos kariuomene (taip pat, žinoma, norėdamas išbandyti švedų karaliaus autoritetą), pas jos vadus jis pirmiausia pasiuntė De la Gardžio atsiųstąjį karininką su laiškais. Jo misijai nedavus jokių vaisių ir avangardui, vadovaujamam Romodanovskio priartėjus prie pat Brastos, priešo sulaikyti išvyko paties švedų karaliaus

[267] *De la Gard. Saml.*, Ser. C. I.
[268] Ten pat, Ser. A. I, 339, 335 nr.
[268a] *Krigsh. Handl.*, XI.13.
[269] Ten pat, Ser. C. I.

atstovo titulu apsišarvavęs J. Sapiega. Tačiau ir jam nepasisekė. Po to buvo nutarta kautis. Kautynės J. Sapiegai pasibaigė laimingai. Pirmiausia buvo sumuštas Romodanovskis, o po jo ir Urusovas su Boriatinskiu (XI.23). Jiems sustojus už Kameneco ties Verchovičių kaimu, čia atvyko su visomis savo pajėgomis ir J. Sapiega. Pasak oficialių Urusovo pranešimų, J. Sapiega jo stovyklą laikęs apsupęs 2 d.; paskui jie išsivadavę ir vijęsi jį 6 varstus, paėmę 4 patrankas ir 28 vėliavas. Tačiau šis lapkričio 27 d. laimėjimas, matyti, buvo menkas, nes visa kariuomenė tuojau pasitraukė į Slonimą, iš kur nuvyko į Vilnių. Sapiega laiške De la Gardžiui aiškina, kad čia jis būtų galėjęs sunaikinti visas Urusovo pajėgas, bet jam trūkę pėstininkų, o prašomas Boguslavas Radvila jų neprisiuntęs. Pagaliau jis praneša, kad po kautynių kariuomenė ir Brastos vaivadija nutarusi pasiųsti savo delegacijas pas Karolį X Gustavą derėtis dėl pasidavimo. Jis tikįsis, kad De la Gardis nusipelniusios kariuomenės ir Brastos vaivadijos teisėtus reikalavimus pas karalių paremsiąs, taip pat ir jį patį užtarsiąs[270].

P. Sapiegos, jo kariuomenės bei Brastos vaivadijos nusistatymą pradėti derybas su Karoliu X Gustavu be abejo paveikė Jonas Sapiega. Šis Vladimiro pakamario Frydricho sūnus, Slonimo seniunas ir Lenkijos lauko raštininkas buvo pasižymėjęs kaip vienas prašmatniausių savo laiko karių, garsėjo didelėmis riteriškomis pretenzijomis ir ambicija. Kaip savo pranešime apie Lenkijos kariuomenės pasidavimą spalio 15 d. Jonui Kazimierui rašė instigatorius Žitkevičius, J. Sapiega ir Lenkijos vėliavininkas Konecpolskis buvę karščiausi pasidavimo šalininkai. Greta jų stovėjo dar jaunuolis būsimasis karalius Jonas Sobeskis. J. Sapiega manąs, kad karingasis švedų karalius tinkamai įvertinsiąs jo riteriškuosius privalumus ir esąs neatkalbamas. Žitkevičius jam priminęs, kad Sapiegoms esą negalima dėtis su švedais vien dėl Radvilų, kurie spaudžią jų šeimą Lietuvoje ir jo paties neapkenčią. Kadangi jie anksčiau pasidavę, tad pas Karolį X Gustavą įgysią daugiau įtakos ir Sapiegas suspausią. Tačiau į tai jis nenorėjęs kreipti jokio dėmesio[271]. Lapkričio 13 d. Karolis X Gustavas jį pasiuntė su misija į Lietuvą. Svarbiausia, žinoma, jis turėjo paveikti savo gimines. Ir iš tikro, toliau Brastos, kur tuo tarpu buvo sergąs vicekancleris Kazimieras ir jo pusbrolis regimentorius Povilas Sapiegos, jis nenuvyko. Kitų metų vasario

[270] Ten pat; *Akty, sobr. v bibl.*, IV, 129 psl.; *Solovjóv II,* 1683 psl.; *Alberto Wiiuk Koiałowicz,* Historiae Lithuanae pars altera. Antverpiae, 1669. Dedikacija P. Sapiegos sūnui, kiemo iždininkui, vėlesniam hetmonui Kazimerui.

[271] *Acta Hist. I,* 1, 136—141 psl. Būdinga, kad De la Gardis, sužinojęs apie J. Sapiegos pasidavimą, lapkričio 11 d. iš Virbalio įsakė savo komisarams baronui Kronšternui ir Ülenbrokui, kad jų valdomuose Sapiegos dvaruose viską reikią skubiai paversti pinigais arba išvežti, nes jis esą greičiausiai reikalausiąs dvarus grąžinti. Dvarai, matyti, buvo paimti paties De la Gardžio sau, nes laiške apie juos sakoma: „Die meinetwegen eingenommen werden".— *De la Gard. Saml.,* Ser. A. I, 417 nr.

mėn. jis taip pat Karolio X Gustavo vardu derėjosi su Zamoiskiu dėl Zamoscės pasidavimo, bet čia jau pasirodė neištikimas ir vos nežuvo nuo supykintų švedų karių. Pagaliau kovo 18 d. nuo švedų jis visai atpuolė[272].

Sapiegų ir Radvilų rivalizacija, apie kurią kalba Žitkevičius, P. Sapiegos sprendimui, be abejo, turėjo didelę reikšmę. Ką jis atsakė Karolio X Gustavo pasiuntiniui, savo giminaičiui, žinių neturime. Tačiau mintis, kad galbūt teks pasiduoti, jam nebuvo svetima. Kad ir kažką galvodamas, B. Radvilai jis rodė bičiulišką veidą, kalbėjosi su juo ir dėl pasidavimo. Apie tai, kaip minėta, B. Radvila pranešinėjo dar į Kėdainius. Lapkričio 24 d. laišką atvežęs jo pasiuntinys pranešė De la Gardžiui, kad jis ir Sapiega esą nusistatę vykti pas Karolį X Gustavą į Varšuvą[273]. Tačiau pagaliau B. Radvila išvyko ten vienas. Iš De la Gardžio jis nieko gero nelaukė, tad, nors ir kiekviename laiške tikino susitikimo laukiąs kaip išganymo, išvyko su juo nepasimatęs.

Prieš išvykdamas, jis siūlė pastoti Maskvai kelią — išstatyti nors ir nedidelius švedų kariuomenės būrelius. Pats jis žadėjo atlaikyti Narevo liniją, tačiau lapkričio 24 d. rašė, kad, De la Gardžiui patarus nesikauti, nuo upės savo kariuomenę atitraukęs. Jis taip pat pataręs susilaikyti nuo kautynių ir Sapiegai, tačiau tas vargu ar pakęsiąs maskvėnų akiplėšiškumą. De la Gardžiui jis vėl siūlo rašyti caro generolams laiškus į Belsko arba Kameneco apylinkes pasiųsti nors 300—400 raitelių su apsukriu karininku ir išsiuntinėti apsaugos raštus. Jis pats tuojau vyksiąs pas karalių į Prūsiją. Esą jau anksčiau jį kvietę atvykti į Varšuvą, bet sutrukdęs caro kariuomenės artėjimas. Išvykdamas Palenkės sieną jis apstatysiąs savo kariuomene ir tikįs, kad De la Gardis pasirūpinsiąs kitų pasiduodančių sričių saugumu. Tačiau De la Gardis čia ilgai užtrukti nenorėjo, juo labiau kad ir Brastos vaivadija, ir Palenkė norėjo kalbėtis ne su juo, bet su karaliumi. Apsaugos raštų jis negailėjo, bet kariuomenės būrių nesiuntė. Esą negalįs mažinti savo jėgų[274]. Taip jis ir išvyko, įgulą palikęs tik Tikocine. Galutinai iš šių sričių jis nutarė išvykti gruodžio 4 d., gavęs naują karaliaus įsakymą. Kadangi tuo pat metu pas Karolį X Gustavą vyko ir Boguslavas Radvila, tad Palenkėje bei gretimose srityse aukščiausiąją valdžią De la Gardis paliko į Tikociną atvykusiam Jonušui Radvilai. Jis pats, dėl mandagumo paprašęs kurfiursto leidimo, nuo Cechanoveco gruodžio 11 d. patraukė Varmijos link ir gruodžio 16 d. atvedė kariuomenę karaliui prie Elbingo[275]. Ilgai netrukus, jūros keliu vėl buvo išsiųstas į Rygą tvarkyti Livonijos ir Lietuvos reikalų. Jo vietininko teisės

[272] *Pufendorf,* 84, 154—158 psl.

[273] XI.30 laiške De la Gardis reiškia vilčių, kad karalius juos maloniai primsiąs.— *De la Gard. Saml.,* Ser. A. I, 376 nr.

[274] Žr. jo IX.27 laišką J. Radvilai ir XI.30 B. Radvilai,— Ten pat, 371, 376 nr.

[275] *Kubala,* W. Szw., 211 psl.; *Pufendorf,* 98 psl. Apie jo kariuomenės elgesį žygiuojant per Prūsiją žr. *Nawakowski I,* 318, 319 psl.

dabar oficialiai buvo išplėstos ir Žemaitijai, tai yra visoms Kėdainių sutartį pasirašiusioms sritims[276]. Tuo tarpu Boguslavas Radvila kėliavo per Mozūrus, tad pas Karolį X Gustavą atvyko vos gruodžio pabaigoje; rado jį prie Holando[276a]. Jam čia labiausiai rūpėjo išgauti Karolio X Gustavo sutikimą dėl liepos gale Liubeneckio De la Gardžiui nuvežtųjų jo pasidavimo sąlygų. Kaip minėta, De la Gardžio su Šiute galutinis žodis dėl abiejų Radvilų sąlygų buvo pareikštas spalio 21 d. raštais, kuriais visa tai buvo palikta spręsti pačiam karaliui. Boguslavas Radvila to rašto nebuvo matęs iki pat lapkričio pabaigos, kada iš priartėjusio Jonušo Radvilos stovyklos atvyko pas jį Liubeneckis. Šia proga jis savo laiškuose vėl pradėjo kelti tą klausimą, tačiau iš De la Gardžio gavo tą patį atsakymą. Pageidavimus galįs išspręsti tik karalius, o jis noriai rekomenduosiąs[277]. Kai B. Radvila atvyko pas karalių, De la Gardis jau buvo išplaukęs į Rygą. Be abejo, jis čia buvo priimtas labai maloniai, Karolis X Gustavas sausio 8 d. jam pavedė derėtis su atpuolusiais J. Radvilos kariais, patraukti juos švedų pusėn. Kitu laišku Karolis X Gustavas parodė jam palankumą ir padrąsino stipriai laikytis Slucko įgulą[278]. Tačiau apie derybas dėl Radvilų padėties ateity žinių neturime. Yra žinomas tik B. Radvilos dabar įteiktas memorialas, jo paties sąlygos. Čia jis rašo, kad Liubeneckio su De la Gardžiu padarytąja sutartimi jam buvę pažadėtos Brastos ir Kobrino ekonomijos. Žinodamas, kad tai yra karališkosios ekonomijos, jis nenorįs įžeisti karaliaus teisių ir nuo tų pretenzijų atsisakąs, tikėdamasis, kad jam būsią kitu būdu atlyginta. Jei karalius panorėsiąs, jam gal būsianti pavesta leno teisėmis valdyti Palenkę su teise naudotis visais tos provincijos karališkaisiais dvarais. Nemažą jų dalį jis ir dabar jau valdąs. Visi jie neduoda daugiau kaip 40—50 tūkst. auksinų metinių pajamų, o dabar jų pajamos perpus esą sumažėjusios. Kad J. K. M. veiksmų neapsunkintų dabartinių tų dvarų valdytojų pavydas, jiems reikėsią duoti dvarų kitose provincijose, o jeigu karalius panorėsiąs tuos dvarus iki gyvos galvos palikti jų valdytojams, tai jam tuo tarpu reikėsią duoti lygios vertės turinčių dvarų kitose provincijose. Kai tik atgausiąs Palenkės dvarus, tuos jis turėsiąs sugrąžinti karaliaus dispozicijon. Nors Bobruisko ir Baro seniūnijos esančios toli prie Ukrainos sienos ir jų likimas dar esąs neaiškus, tačiau, tikėdamasis, kad sąmyšiai netrukus pasibaigs, jis prašąs suteikti feodo teises ir tose žemėse. Baras ir dabar jam jau priklausąs. Be to, jis prašąs, kad karalius iš ypatingos malonės jam pridėtų Strasburgą ir Golubį Prūsijoje. Dėl to jau buvę kalbėtasi, ir karalius parodęs palankumo, tad dabar prašąs tai patvirtinti.

[276] *Pufendorf*, 151 psl.
[276a] Boguslavo Radvilos autobiografija.— *Raczyński*, 28 psl.
[277] XII.10 laiškas iš Cechonoveco.— *De la Gard. Saml.*, Ser. A. I, 407 nr.
[278] *Riks-Registratur*, 2589, 2590, 2614 fol.

Jeigu aplinkybės ar paties karaliaus jausmai jam Prusuose pretenduojamųjų žemių dovanoti neleisią, jei vietoj jų būsią duotos kitos žemės, jis karaliaus valiai nusilenksiąs.

Dėl paveldimųjų dvarų bei dėl kitų jį liečiančiųjų sąlygų jis prašąs laikytis sutarties, padarytos su karaliaus įgaliotiniais Rygoje bei Kėdainiuose. Jo pusbrolis Jonušas Radvila neturėjęs progos pats pamatyti J. K. M., pareikšti savo atsidavimą bei išdėstyti savo reikalus, tad jis prašąs palankumo ir pusbroliui. Jis pripažįstąs, kad tokių malonių dar nesąs užsitarnavęs, kad jos priklausą nuo karaliaus malonės, tačiau, visą savo gyvenimą ir turtus paskyręs karaliui, jis nieko taip netrokštąs, kaip tik darbais įtikinti jį, kad iš visų J. K. M. apdovanotųjų už jį niekas nebūsiąs ištikimesnis bei dėkingesnis [279].

Kaip matyti iš memorialo redakcijos, Karoliui X Gustavui jis buvo įteiktas jau po keleto pasikalbėjimų, gavus tam tikrų pažadų [280], tačiau į jį, rodos, taip ir nebuvo atsakyta, nors Boguslavas Radvila, kaip pamatysim, dar ilgai tarnavo Karoliui X Gustavui ir dėl jo iškėlimo buvo visokių gandų.

Tuo tarpu kai Boguslavas Radvila ir De la Gardis išvyko į Prūsus, į Palenkę atžygiavo Jonušas Radvila. Kaip atsimename, De la Gardžiui išžygiuojant iš Veliuonos, jis buvo grįžęs į Kėdainius, iš kur vis dar kažkokiais reikalais derėjosi su De la Gardžiu per pasiuntinius [281]. Lietuvoje, kaip minėta, visą valdžią buvo nutarta palikti Šiutei ir Turnui, tačiau, pagal vėlesnį karaliaus įsakymą, gautą apie lapkričio 10 d., visų karinių pajėgų viršininku buvo paliktas Levenhauptas. Turnas turėjo likti jam priklausomas [282]. Kokiais keliais žygiavo J. Radvila, žinių neturime [283]. Greičiausiai jis žygiavo tiesesniu keliu, nes lapkričio 12 d. dar tebebuvo Kėdainiuose, o 19 d. buvo jau Vyžainyse, iš kur rašė De la Gardžiui, kad skubiai žygiuoti negalįs dėl blogų kelių. Artimiausiomis dienomis turįs vilčių jį pasiekti [284]. De la Gardis jį ragino paskubėti, nes jo dalyvavimas esąs būtinas derybose su Brastos bei Palenkės vaivadijomis [285], tačiau susitikti jiems,

[279] *At Wil. X,* 196—197 psl.

[280] Konopčinskis ir Lepšas šio memorialo kilmės negalėjo išaiškinti. Jie išspausdino jį kartu su J. Radvilos ir Gansiausko memorialais, Liubeneckio nuvežtais De la Gardžiui kartu su rugpjūčio 17 d. aktu. Kitoje vietoje jie spėja, kad šis memorialas bus atsiradęs apie spalio 6 d., kada B. Radvila parašęs iš Andrejavo pasidavimo laišką ir bus buvęs nuvykęs į Karolio X Gustavo stovyklą (ten pat, 193, 200 psl.). Iš tikro, kaip matėme, jis pas Karolį X Gustavą atvyko vos gruodžio gale, tad neabejotinai tada įteikė šį memorialą.

[281] XI.3 iš Kėdainių pas De la Gardį vyko Miežinskis (*De la Gard. Saml.,* Ser. C. I).

[282] Žr. De la Gardžio XI.11 laiškus G. Hornui ir Kronšternui iš Virbalio.— Ten pat, Ser. A. I, 313, 314 nr.

[283] XI.15. iš Perašlio De la Gardis jam rašė, kad dėl kelio nieko nesužinojęs, tad tepasirenkąs jį pats.— Ten pat, Nr. 329.

[284] Ten pat, Ser. C. I; Kėdainiuose rašytas jo XI.12 laiškas paskelbtas *Archeogr. sb.,* 372 psl.

[285] *De la Gard. Saml.,* A. I, 371 nr.

rodos, jau neteko. Gruodžio 4 d. Radvila buvo Raigrode, iš kur rašė De la Gardžiui, kad jo žygiavimą, be to, dar sutrukdžiusi liga. Sirgęs taip sunkiai, kad negalėjęs nė kojų pajudinti. Jei leisianti sveikata, jis tuojau žygiuosiąs toliau. Dabar jis, be to, pradėjęs rūpintis žiemos stovyklomis, norįs žiemoti Palenkėje, nes Lietuva jau esanti per daug nuvarginta ir visos kariuomenės negalėsianti išmaitinti. Jam taip pat kėlė nerimą Maskva. De la Gardį jis prašo imtis priemonių ją sulaikyti, nes esą ir tokių, kurie jos šaukiąsi. Bijąs, kad čia jį galį atkirsti. Kadangi tuo pat metu atėjo žinia, kad atpuolusioji Lietuvos kariuomenė pasidavusi Karoliui X Gustavui, tai jis pakartotinai ėmė prašyti, kad ji būtų sugrąžinta jam vadovauti. Ji karaliaus reikalui daug pakenkusi, o jį įžeidusi. Savo įžeidimą jis pamiršiąs, tačiau satisfakcija už tai galinti būti tik kariuomenės sugrąžinimas [286]. Tačiau kariuomenės jam nepasisekę susigrąžinti, nors dalis jos iš tikro Karoliui X Gustavui pasidavė [287]. Kita jos dalis liko P. Sapiegos stovykloje, o dar kita klajojo po kraštą [288].

Prieš išvykdamas iš Palenkės, De la Gardis J. Radvilai pranešė, kad aukščiausią valdžią šioje provincijoje jam paliekąs, o iš švedų čia liksiąs pulkininkas Vikenas. Jis pats gavęs karaliaus įsakymą tuojau vykti į Prūsiją. Radvilai žiemojimo vietą karalius palikęs pačiam pasirinkti. Švedų kariuomenė, vadovaujama Levenhaupto ir Turno, pagal karaliaus įsakymą turėsianti būti išskirstyta žiemoti Livonijoje ir Estijoje, o Lietuvoje liksią tik savosios dalys. Jis tikįs, kad Lietuvą paliekąs ramią, nors reikią skaitytis su visokiom galimybėm ir budriai sekti [289].

Tačiau Radvila daug ko padaryti nebegalėjo. Atvykęs į Tikociną, jis buvo jau ligonis ir, kaip pats rašo savo laiškuose, galėjo tik patarimus duoti. Paskutiniai mums žinomi jo laiškai yra datuoti gruodžio 26 d. [290] Po penkių dienų, Naujųjų metų išvakarėse, jis mirė. Tokioje maišatyje jį ištikusi mirtis sukėlė daug visokiausių gandų bei spėjimų. Jo priešai tuojau paskelbė visokių prasimanymų. Pasak vienų, jis miręs nuo girtuokliavimo, kiti kalba apie nuodus, kurių pats išgėręs arba gal buvęs nunuodytas, treti akcentuoja jo susikrimtimą dėl nepavykusių planų — esą miręs nuvargintas hipochondrijos bei karštligės. O Temberskis ta proga ir protestantizmą pasmerkia. Esą jis miręs tokiose baisiose kančiose ir taip baisiai atrodęs, kad, bijodami tokios pačios

[286] XII.4 jo laiškas De la Gardžiui — ten pat, C. I; du kiti kiek vėlesni nedatuoti laiškai — *Krigsh. Handl.*, XI.13.

[287] *Raczyński*, Hist. pan. J. Kaz..., 243 psl.

[288] XI.26 De la Gardis rašė B. Radvilai, kad viena tokia dalis Kolne apgavusi jo pulkininką Turną. Būrys tokios kariuomenės (apie 600 karių), pasisakęs einąs pasiduoti De la Gardžiui, paprašė leisti čia pat sustoti, bet naktį užpuolė ir sudegino švedų stovyklą. Po to jis nuėjo į Prūsiją.— *De la Gard. Saml.*, Ser. A. I.

[289] Ten pat, Ser. A. I, Nr. 384.

[290] Jo laiškai De la Gardžiui yra ten pat, Ser. C. I; tos pat dienos laiškas Karoliui X Gustavui — A. *J. Z. R. III*, 6 t., 41 nr., 107, 108 psl.

mirties, eretikai, kurie tai matę, perėję į katalikų tikėjimą [291]. Iš tikro jis mirė nuo tos pačios ligos, kuria savo laiškuose skundėsi nuo lapkričio vidurio. Būdamas apskritai ne kokios sveikatos (1654 m. sirgo prieš Šepelevičių kautynes, 1655 m. pradžioje sirgo stovykloje prie Bychovo), kelionės bei rūpesčių buvo visai pakirstas ir iš jos jau neatsikėlė.

Kaip neaiškios yra jo mirties aplinkybės, taip pat neaiškus yra ir jo laidojimo bei kapo klausimas. Daugelis autorių, sekdami Kochovskiu [292], rašo, jog jo lavonas žuvęs 1657 m. susprogdintoje Tikocino pilyje, kurioje iki tol buvęs laikomas nepalaidotas. Tačiau tai visiškai klaidinga žinia, kilusi iš to, kad niekas apie jo lavono likimą nieko nebuvo girdėjęs. Ant vieno iš Kėdainių kalvinų bažnyčios rūsy esančių karstų yra net keli užrašai, skelbią jame esant hetmono Jonušo Radvilos palaikus [293]. Tačiau jau seniai yra pareikštas spėjimas, kad greičiausiai tai bus jo dėdės, taip pat Jonušo, Vilniaus kašteliono, bet ne hetmono, palaikai, o užrašai, gal ir pats karstas, bus parūpinti vėliau bažnyčios šeimininkų, kurie nei karstų, nei Radvilų laidojimo istorijos nebežinojo [294]. Taip pat klaidinga Kotlubajaus pateikiama iš kažkur paimta žinia, kad hetmono Jonušo Radvilos lavonas į Kėdainius buvęs pervežtas ir ten palaidotas dar 1656 m. gruodžio 30 d. [295] Pirmučiausia tuo metu niekas negalėjo to padaryti. Velionio žmona tada buvo Kurše, Boguslavas Radvila — Prūsuose, o Kėdainiuose, kaip pamatysim toliau, šeimininkavo Gansiauskas, kuriam ten esant, apie lavono pervežimą niekas negalėjo nė galvoti. Svarbiausią ir vienintelį liudijimą apie lavono likimą mums yra palikęs Boguslavas Radvila. Savo testamente, parašytame 1668 m. gruodžio 27 d., jis rašo: „Velionio kunigaikščio, mūsų mylimo brolio, Jonušo kūną, kuris iki šiol dėlei sumaiščių tėvynėje tebėra Selce, pažymėtoje ir tik vienai poniai Vilniaus vaivadienei žinomoje vietoje, giminės turi pasirūpinti slaptai iš ten paimti ir, senąjį karstą įdėję į tinkamą naują karstą, pervežti į Kėdainius bei palaidoti mano tėvų rūsy“ [296]. Į savąjį Selco dvarą Boguslavas Radvila pusbrolio lavoną bus pervežęs 1656 m. kovo ar balandžio mėn., kada jis, kaip pats savo autobiografijoje rašo, iš Prūsų buvo atskubėjęs gelbėti P. Sapiegos apgulto Tikocino bei apginti lavono, kurį norėję išniekinti. Tada jis taip pat išgabeno iš Tikocino daugumą velionies palikto turto. Tų pačių metų rudenį Tikocine jie buvo antrą kartą ir vėl išvežė daug vi-

[291] *Baliński,* Pamiętniki. . ., 151 psl.; *Kochowski II,* 86 psl.; *Temberski,* 333 psl.; *Rudawski,* 226 psl.; *Kubala,* W. Szw., 93 psl.; *Forsten,* Snošenija, Ž. M. N. P., 1898, 135 t., 255 psl.

[292] *Kochowski II,* 203 psl.

[293] Užrašų tekstus išspausdino *J. Bučinskis* (Brzegi Niewiaży, Wilno, 1873, 68—70 psl.), o iš jo persispausdino, pridėdamas ne visai vykusį lietuvišką vertimą, *P. Sinkūnas* Kėdainių miesto istorijoje, 70—71 psl.

[294] Ten pat.

[295] *Kotłubaj,* Życie. . ., 214 psl.

[296] *Archeogr. sborn. VIII,* 411 psl.

sokių daiktų[297], tačiau, kaip pamatysim toliau, tą kartą Selco jis negalėjo pasiekti. Selcą jis galėjo pasiekti tik tą vieną kartą, kada nuo švedų generolo Duglaso bei jo paties kariuomenės Sapiega iš tų sričių pasitraukė į Lenkiją[298]. Jo testamente minimoji, kapo vietą žinojusi Vilniaus vaivadienė, velionio Jonušo sesuo Kotryna Glebavičienė mirė 1672 m. *[299]. Ar ji arba jos įpėdiniai pasirūpino lavoną pervežti, žinių neturime. Galimas dalykas, kad jis taip ir liko slaptame kape Selce. **

Neteisingai taip pat kartais rašoma, kad Jonušas Radvila miręs P. Sapiegos apsuptoje pilyje, visų apleistas. Tokia nuomonė bus pasklidusi dėl Kochovskio iš kažkur ištrauktos žinutės, kad esą P. Sapiega pasižadėjęs karalienei Marijai Liudvikai Radvilą suimti gyvą ar mirusį[300]. Tokią prielaidą taip pat galėjo paremti ir B. Radvilos autobiografijos posakis, kad jis 1656 m. pradžioje vykęs vaduoti Tikocino bei gelbėti Jonušo lavono, kurį norėję išniekinti. Iš tikro Jonušo Radvilos mirties momentu P. Sapiega jo pulti dar nė negalvojo. Kaip atsimename, gruodžio pradžioje P. Sapiega su visa savo kariuomene ir su Brastos vaivadija derėjosi dėl pasidavimo Karoliui X Gustavui. Jis pats, kaip buvo tartasi, pas Karolį X Gustavą vis dėlto nevyko, nes, matyt, vis svyravo, bet savo pageidavimus pareiškė per J. Sapiegą ir Boguslavą Radvilą[301]. Jo pareiškimas, kad su Radvilomis vienoje partijoje būti negalįs[302], yra visiškai įtikimas, tačiau jeigu taip ir buvo pareikšta Karolio X Gustavo atsiųstajam J. Sapiegai, iš tikro viešai jis kitaip elgėsi. Galutinai pasirodyti švedų priešu jis bus nutaręs tik gavęs žinių apie grįžimą į Lenkiją Jono Kazimiero, kuris savo pirmąjį atsišaukimą buvo paskelbęs dar lapkričio 20 d. iš Opolės[303], gavęs taip pat žinių apie šen bei ten prasidedantį Lenkijos šlėktų sąjūdį ir apie gruodžio 29 d. Tišoveco konfederacijos aktą, pasirašytą ir abiejų Lenkijos hetmonų bei daugelio nuo švedų jau atkritusių ponų[304]. Tikociną jis pradėjo pulti tik vasario mėn. To mėn. 13 d. laiške Narutavičiui iš Belsko jis rašo, kad į Palenkę atėjęs vykdydamas karaliaus įsakymą užimti Tikociną ir sunaikinti čia esančius priešus. Tuo tarpu jam pasisekę patraukti savo pusėn visą Jonušo Radvilos paliktąją kavaleriją. Jam taip pat pasidavę 200 vengrų pėstininkų, buvusių Zabludave. Pasiuntęs savo kariuomenę, o dabar ir pats vykstąs prie

[297] *Raczyński*, 29—30 psl.; išvežtųjų daiktų sąrašas — *Kotłubaj*, Życie..., 420—436 psl.
[298] Žr. toliau.
[299] *Kotłubaj*, Galerja Nieświeżska..., 128 psl.
[300] *Raczyński*, Hist. pan. J. Kaz..., 272 psl.
[301] B. Radvilos autobiografija, Wizerunki, 62 psl. *Račinskio* laidos toje pačioje autobiografijoje, be abejo, klaidingai perskaityta, kad P. Sapiegą jis radęs jau Karolio X Gustavo stovykloje (29 psl.).
[302] *Raczyński*, Hist. pan. J. Kaz..., 261 psl.
[303] Jo tekstas paskelbtas *Michałowski*, 340 nr., 776—780 psl.; *J. K. Plebański*, Jan Kaz. Waza; M. Liudwika G., 306—312 psl.
[304] *Michałowski*, 345 nr., 784—791 psl.

Tikocino, kur esanti pėstija gal smarkiai ginsiantis. Pas jį atvykęs su savo pulku ir Lietuvos lauko raštininkas (A. Polubinskis). Esą žinių, kad karaliaus pajėgos didėjančios, bet jis savo pasiuntinio grįžtant dar nesulaukęs[305].

Tikocino paimti jam vis dėlto nepasisekė. Po Golombio kautynių Karolis X Gustavas Tikocino gelbėti pasiuntė savo generolą Duglasą, o iš Prūsijos (iš Bortenšteino) tuo pat metu pusbrolio lavono gelbėti atsiskubino B. Radvila. Sužinojęs apie Duglaso artėjimą, P. Sapiega su vyriausiomis pajėgomis nuo Tikocino skubiai pasitraukė. Duglasas čia suskubo sunaikinti vos vieną vėliavą, kurios pabėgėliai, pranešę apie jo artėjimą, sutrukdė jam staiga užklupti P. Sapiegą, o Radvila galėjo džiaugtis sunaikinęs kadaise jo kariuomenėje maištą sukėlusio Krotkevičiaus pulką ir 200 kazokų[306]. P. Sapiega po to su visa savo kariuomene nužygiavo į Jaroslavą[307]. Nuo šio momento jis pasidaro vienu aršiausių ir pavojingiausių Karolio X Gustavo priešų ir veikia daugiausia Lenkijoje. Balandžio 11 d. mirus pusbroliui vicekancleriui Kazimierui Sapiegai, jis paveldėjo ne tik daugelį dvarų, bet taip pat daugybę brangenybių, tarp kitko daug masyvių sidabro servizų, kuriuos perkalęs į pinigus, galėjo kariuomenę aprūpinti savo lėšomis[308]. Kadangi beveik visa Lietuva buvo užimta priešų, tai kariuomenei reikalingų pinigų nebuvo kur gauti, ir Sapiegai iš tikrųjų daug teko išleisti. 1658 m. seimas, kuris taip pat patvirtino visus jo, kaip regimentoriaus, veiksmus, pripažino jį išleidus 593 809 auks. Tai sumai susigrąžinti visi jo valdomieji dvarai buvo atleisti nuo visokių naštų. Jei tuo būdu jis savo išlaidų iki kito seimo dar nesusigrąžinsiąs, kas liksią, jam grąžinsiąs iždas[309]. Kitas, 1659 m., seimas valstybės skolos jam pripažino jau 730 420 auks. Tuo tarpu jam buvo paskirta 100 000 auks. iš Lietuvos ir 30 700 auks. iš Lenkijos iždo. Mat tiek išleidęs imdamas Tikociną (1657 m.). Iš savo dvarų, kaip buvę numatyta praeito seimo, jis mažai tegavęs, nes jie buvę sunaikinti[310]. Pagaliau 1661 m. seimas už tą skolą jam pavedė valdyti visus Šiaulių ekonomijos dvarus, Volpos ir Rietavo tenutais laidavo 200 000 auks., o likusią neapibrėžtą sumos dalį leido susigrąžinti iš savo dvarų, pasilaikant valstybei priklausančius mokesčius[311]. Žinoma, tai buvo neblogas atlyginimas, tačiau dėl jo išlaidų abejoti netenka. Galėtų būti kalba tik dėl jų dydžio.

1656 m. vasarą vėl išėjo arenon ir, susirinkęs kariuomenės, pradėjo kovas su jais Gansiauskas. Kaip minėta, De la Gardis

[305] *Kubala,* W. Szw., 470 psl., 112 išnaša. P. Sapiegos šio meto veiklą jis vis dėlto klaidingai aprašo (271—273 psl.).

[306] *Pufendorf,* 154 psl.; Bog. Radvilos autobiografija *(Raczyński),* 29 psl.

[307] *Raczyński,* Hist. pan. J. Kaz..., 283 psl.

[308] *K. Kognowicki,* Życie L. Sapiehy..., Warszawa, 1791, 246—252 psl.; *Raczyński,* Hist. pan. J. Kaz..., 259—260 psl.

[309] *Vol. Leg. IV,* 242, 247, 248 psl., 521, 522, 534 fol.

[310] Ten pat, 315, 316 psl., 675, 676 fol.

[311] Ten pat, 374—376 psl., 798—802 fol.

Veliuonoje Gansiauską priėmė iš Radvilos savo žinion. Stovykloje jis, matyti, elgėsi gana ramiai, bet buvo ir sunkumų. Antai lapkričio 26 d. De la Gardis rašė B. Radvilai, kad nežinąs, ką reikią galvoti apie vieną leitenantą, kuris atvykęs pas jį su Karolio X Gustavo įsakymu Gansiauską kartu su tuo leitenantu nusiųsti jo stovyklon[312]. Kadangi tuo pat metu Kolne buvo pasirodęs nežinomos kariuomenės tuntas ir klastingai sunaikinęs švedų stovyklą, De la Gardis, matyti, nutarė, kad ir šis pasiuntinys slepia klastą, ir Gansiausko neišleido. Netrukus iškilo nauja kombinacija, pasiūlyta paties Gansiausko, būtent pasiųsti jį kaip pasiuntinį pas Sapiegą. Gruodžio 4 d. De la Gardis rašo J. Radvilai, kad norįs jį pasiųsti, paėmęs ištikimybės švedų karaliui pažadą ir pristatęs prie jo pulk. B. Gertheną[313]. J. Radvila tam griežtai priešinosi. Esą Kėdainiuose jis daug kur priešinęsis. Jo pageidavimai, darant sutartį, buvę atmesti, tad jis negalįs būti ištikimas. Tokių garantijų, kurių jis nesulaužytų, esą negalima gauti, nes jam nebūsianti per didelė auka ir švenčiausios priesaikos sulaužymas. Ir svarbiausia, kad šiais neramiais blaškymosi laikais, kada visuomenė esanti visokiais būdais kviečiama Maskvos pusėn, esąs pavojus, kad ir jis galįs pasiduoti, patraukdamas su savim daugelį kitų bajorų. O taip atsitikti galį juo labiau, kad Gansiauskas caro buvęs kviestas pereiti jo pusėn dar tada, kada buvę manoma, kad jis iš Žemaičių galėsiąs išvykti su visa neištikima kariuomene. Maskvėnų nuomone, caras galėsiąs pasiekti naujo titulo pripažinimo tada, kada tam pritarsią Lietuvos kariuomenės vadai, tad jie labiausiai ir rūpinąsi patraukti hetmonus[314]. Gal klausydamas Radvilos, o gal kuriais kitais sumetimais De la Gardis Gansiausko iš savo stovyklos nepaleido ir išsivežė jį į Prūsus. Sausio mėn. čia jis išgavo Karolio X Gustavo leidimą laisvai gyventi Karaliaučiuje. Prieš paleidžiamas, pasirašė specialų raštą, kuriuo pasižadėjo visada gyventi ten, kur jam bus nurodyta, būti ištikimas ir į karą nesimaišyti. Priešingai, jis visur pagelbėsiąs švedų karaliui[315].

Čia jis buvo kaip ir kurfiursto žinioje. Netrukus jis pasirodė neištikimas, pradėjo susirašinėti su caro bajorais, taip pat ruošė dirvą atsimesti kurfiurstui. Švedams besiruošiant jį vėl paimti savo žinion, pasinaudodamas Jono Kazimiero pasiuntiniui duotuoju pasu, jis iš Karaliaučiaus išvyko ir birželio pačioje pradžioje staiga atsirado Jono Kazimiero stovykloje prie apgultos Varšuvos[316]. Čia jis, žinoma, buvo sutiktas išskėstomis rankomis[317].

312 *De la Gard. Saml.*, Ser. A. I.
313 Ten pat, Nr. 384.
314 Nedatuotas ir be parašo J. Radvilos laiškas (nuorašas?).— *Krigsh. Handl.*, XI.13.
315 Raštas datuotas *Schippenbeil (?) Januari A. 1656.— Krigsh. Handl.*, XI.11.
316 *Kubala*, W. Szw., 341—367 psl.; *Wegner*, 103 psl.
317 Dar vasario 6 d. karalius savo universale jį prisimena kaip nusipelniusį, atitraukusį nuo išdaviko J. Radvilos dalį Lietuvos kariuomenės (*A. V. K. XXXIV*, 99 psl.).

Jis bus perėmęs Sapiegos čia atvestos kariuomenės dalį — kadaise turėtus pulkus. P. Sapiegai tai be abejo nelabai patiko, ir vėliau taip ryškiai pasireiškę jų nesusipratimai greičiausiai prasidėjo dar čia, prie Varšuvos. Gansiauskas iki 1656 m. rudens taip pat liko veikti Lenkijoje bei Prūsuose. Taigi pavasarį šiaurės Lietuvoje prasidėjęs sukilimas prieš švedus vyko ir be valstybės kariuomenės, ir be oficialiųjų jos vadų.

III. ŠVEDŲ VALDŽIOS LIETUVOJE GALAS

1. Švedų valdymas Lietuvoje

Kaip minėta, De la Gardžiui išvykus į Lenkiją, Žemaitijos ir gretimųjų pavietų valdytojais liko Šiutė su Turnu, o netrukus prie jų grįžo Levenhauptas. Jiems čia nebuvo lengva. Išvargintas bei nualintas kraštas troško atsikvėpti, bet iš jo dar reikėjo išspausti lėšų bei maisto 8000 karių kariuomenei [1]. Šiutė dar spalio 24 d. rašė De la Gardžiui, kad Kėdainiuose bajorija sutikusi duoti tik stacijų, bet ir jų paskyrusi taip mažai, kad užteksią vos porai mėnesių [2]. Visa kita reikėjo išspausti, nes iš Švedijos nieko nebuvo gaunama. O spaudžiant neišvengiamai turėjo kilti nepasitenkinimas bei konfliktas su vietos gyventojais. Galvodamas apie pajamų šaltinius, Šiutė jau dabar prisimena, kad jiems ypatingai reikią saugoti karališkuosius ekonomijų ir kadukinius (atseit konfiskuojamuosius) dvarus, nes iš jų galima būsią laisviau viską imti. Dėl to lapkričio 4 d. laiške jis švelniai primena, kad visiems dvarų prašantiems nereikią jų duoti. Reikią palaukti karaliaus sprendimo, o be to, žiūrėti, kad apdovanojamieji būtų iš tikro nusipelnę. Kitas Šiutės numatytas lengviausiai pasiekiamas pajamų šaltinis buvo vidaus muitai arba akcizo mokestis, kurį jis įsakęs imti iš visų, nors, kaip minėta, pagal seimo konstituciją bajorija bei jos valdiniai nuo jų turėjo būti laisvi [2a].

Jis pats tuojau vyksiąs į Žemaitijos centrą, į Telšius, kur pasistengsiąs nuraminti sujaudintus gyventojus, parūpinsiąs kariuomenei stovyklavimo vietų, pasirūpinsiąs verbavimais ir suorganizuosiąs savanorių korpusą. Po to vyksiąs į Rygą pasirūpinti tenykštės įgulos reikalais [3].

Nepasitenkinimas ir ekscesai ėmė reikštis De la Gardžiui dar nespėjus peržengti Nemuno. Jau lapkričio 4 d. Šiutė pranešė jam apie švedų vieno kurjerio nužudymą. Tai padarę du bajorai, kuriuos ištikimasis Blinstrubas [3a] suėmęs. Kartu Šiutė priminė bajorijos skundus prieš pulkininką Telerį, kurį pakvietęs atvykti pasiaiškinti [4]. Išvykdamas iš Kėdainių, Radvila taip pat nebuvo

[1] *Carlson*, 122 psl.
[2] *De la Gard. Saml.*, Ser. C. I.
[2a] 1656.I.3 De la Gardis Lietuvos muitų bei akcizo inspektoriams Reinholdui Palmstremui ir Cukerbekeriui įsakė išmokėti Jokūbui Hakui 1000 talerių.— Ten pat, Ser. A. I.
[3] Ten pat, Ser. C. I.
[3a] Blinstrubas liko švedams ištikimas ir prasidėjus sukilimui. Žr. *Pufendorf*, 205, 346 psl.
[4] *De da Gard. Saml.*, Ser. C. I.

tikras dėl ramumo [5]. Į jo pareikštus nuogąstavimus De la Gardis gruodžio 4 d. rašė [6], kad tokiais neramiais laikais esą galima visko laukti, tačiau, atsargiai elgiantis, neerzinant, esą galima aštresnių pasireiškimų išvengti. Apskritai jis manęs, kad išvykdamas Lietuvą paliekąs ramią. Tačiau po kelių dienų J. Radvila jam vėl skundžiasi švedų kariuomenės elgesiu Žemaičiuose. Esą jis gaunąs daugybę skundų dėl reikalaujamų nepakeliamų naštų bei dėl visokių neteisėtumų tiek bajorijos, tiek karališkuose dvaruose. Naštos kasdien sunkėjančios, krašte kyląs nepasitenkinimas ir net sklindą gandų apie sukilimą. Jis jaučiąs pareigą patarti užkirsti tam kelią, gyventojams garantuoti saugumą bei laisves. Liūdnas pažemintųjų likimas turįs būti palengvintas nors saugant nuosavybę, nes neturtingieji ir tie, kurių turtas buvęs sunaikintas, didesnių naštų jokiu būdu negalį pakelti. De la Gardis turįs gauti karaliaus universalus, griežtai uždraudžiančius plėšimus bei visokius ekscesus. Jis ypač prašąs apsaugoti jam nuostolių atlyginimui paskirtuosius Šiaulių ekonomijos, Šeduvos tenuto, taip pat kitus dvarus, kuriuos nuolatiniai kariuomenės perėjimai bei sustojimai taip sunaikinę, kad iš jų nieko negaunąs. Laukiąs, kad ateity jo dvarai būsią atleisti nuo mokesčių [7].

Labiausiai visuomenę ragino ir erzino švedų renkamieji mokesčiai. Aktuose nefiksuotu Kėdainių susitarimu turėjo būti pirmiausia sumokėti dar neišrinktieji senieji mokesčiai [7a]. Kadangi jų negalėjo užtekti, tad lapkričio pabaigoje ar gruodžio pradžioje Šiutė sušaukė į Žagarę Kėdainiuose spalio 23 d. išrinktąją komisiją naujų mokesčių prisiimti. Kartu buvo tariamasi ir dėl visų kitų reikalų, susijusių su švedų kariuomenės išlaikymu, būtent dėl stovyklų, stacijų, kariuomenės verbavimų bei rinktinių karių. Nutarimas mums nėra žinomas. Viename savo laiške iš Žagarės Levenhauptas rašo, kad pavietų atstovai sutikę prisiimti tokius mokesčius, kurie duosią 110 tūkstančių talerių. Atrodą, kad to pakaksią. Uždėję mokesčius ir žydams. Senieji mokesčiai plaukią labai palengva ir, jei nebūsią gauta pinigų iš Piltenės [8], nežinąs,

[5] Pasirodo, kad būta suimtų bajorų. Jis klausė De la Gardį, ką su jais daryti. Šis lapkričio 15 d. laiške atsakė, kad jų likimą suprasiąs iš pridedamos pulkininko Pleitnerio laiško ištraukos.— Ten pat, Ser. A. I, Nr. 329.

[6] Ten pat, Nr. 384.

[7] *Krigsh. Handl., XI.13.* Čia pat jis rašo paprašęs pulkininko Vikeno į savo Kauno paviete esančius tenutus pasiųsti 10 apsaugos karių, o į Palenkėje esančius dvarus — 50.

[7a] Pasirodo, kad ir žemaičiai dar nebuvo baigę mokėti nė 1654 m. mokesčių. Spalio 17 d. De la Gardis iš Kėdainių karal. sekretorių Gustavą Miulerį pasiuntė pas mokesčių rinkėją Joną Jeronimą Talatą paimti užsilikusių 1654 m. mokesčių. Kad jis mieliau tuos pinigus atiduotų, Miuleris vežėsi jau paruoštą pakvitavimą su tuščia vieta sumai įrašyti ir specialų pažadą, kad daugiau iš jo nereikalausią.— *De la Gard. Saml.,* Ser. A. I, Nr. 254.

[8] Jau spalio 31 d. De la Gardis rašė, kad Piltenės bajorija savo noru sutikusi dovanoti 10 000 auks. Jis mielai tą dovaną priimąs ir siunčiąs H. Kronšterną 7000 auks. atvežti jam, o 1000 talerių jau esą kitkam asignuoti. Kronšternas pinigus turįs palaikyti pas save iki atskiro nurodymo.— *De la Gard. Saml.,* Ser. A. I.

iš ko reikėsią išlaikyti kariuomenę bei įgulas. Naujai surenkamos dalys esą labai prastai arba ir visai neaprūpintos. Trūksta ir žmonių. Vietos bajorai, būdami Radvilos kariais, elgęsi labai blogai, tad abejojąs, ar verta juos imti karaliaus kariuomenėn. Apskritai būklė esanti sunki. Korespondencija esanti trukdoma, tad teksią pradėti vartoti šifrą. Norint kraštą išlaikyti paklusnų, jo nuomone, reikėsią įrengti kariuomenei sutvirtinimų [9]. Žagarėje Šiutei su Levenhauptu taip pat teko išklausyti daugybę skundų dėl kariuomenės savavaliavimų bei dėl jos sustojimų bajorijos ir dvasininkų dvaruose ir net jų rūmuose. Buvo pažadėta visa tai griežtai uždrausti, saugoti bajoriškąsias bei dvasininkų laisves griežtai laikytis Kėdainių sutarties nuostatų [10]. Mokesčiai dabar buvo uždėti nuo valakų, pasak Pufendorfo, po 5 talerius, t. y. 15 auks. nuo valako [11].

Atstovai su mokesčiais, žinoma, negalėjo nesutikti, bet švedai iš poros mėnesių praktikos jau buvo patyrę, kad taip greit jie nesuplauks. Dėl to, vos grįžęs į Rygą, De la Gardis tuojau nutarė griebtis griežtų priemonių. Gruodžio 17 d. jis išsiuntinėjo daugeliui karininkų įsakymus, kuriuose sako, kad mokesčių sumokėjimo terminas Lietuvoje jau praėjęs [12], tačiau daugelis jų dar nesumokėję, tad reikią griebtis griežtesnių priemonių. Dėl to jis ir adresatui pavedąs su kariuomene kuo greičiausiai nuvykti į artimiausią pavietą ir, jei šiaip būsią negalima, mokesčius išreikalauti jėga. Jei pasirodysią, kad kas nors šiek tiek kariuomenės reikalams jau davęs, reikią atskaityti [13]. Kitą dieną De la Gardis išsiuntinėjo laiškus minėtosios komisijos nariams. Kiekvienam atskirai jis rašo, kad, kadangi jie siūlymui Lietuvoje žiemojančios kariuomenės reikalams rinkti mokesčius Žagarėje pritarę, tad esą būtų tikslu, jei tai paskelbtų savo paviete ir paragintų bajoriją nustatytu laiku mokesčius sumokėti. Jei, mokesčių nesumokėjus, būsią griebtasi griežtesnių priemonių, nereikią stebėtis [14].

Nors ir buvo sukurtas savas mokesčių rinkėjų aparatas, vadovaujamas specialaus inspektoriaus Adolfo Frydricho fon Rozentalio, mokesčiai sparčiai neplaukė ir buvo svarbiausia visokių nesusipratimų priežastis. Gruodžio 24 d. De la Gardis rašė Šiutei, kad dėl mokesčių esąs labai nepatenkintas. Rozentalis pranešęs, kad iki šiol nesurinkęs daugiau kaip 3000 auks. Dėl to De la Gardis vėl parašęs visiems rinkėjams (pavietų rinktiesiems bajorams) ir išsiuntinėjęs savo žmones, kurie turį paskubinti. Šiutę jis prašąs iš surinktųjų sumų nei kariuomenės verbavimui, nei

[9] Ten pat, Ser. C. I.

[10] Žr. vyskupo Parčevskio įgaliotinio kanauninko Kocho memorialą (*Krigsh. Handl.*, XI.13) ir Šiutės atsakymą į žemaičių skundą (*Ž.* pil. 162, 521, 522 fol.).

[11] *Pufendorf*, 197 psl. Dėl talerio ir auksino santykio žr. 8 išnašą.

[12] Kaip minėta, antroji 1655 m. seimo priimtų mokesčių rata turėjo būti sumokėta iki lapkričio 1 d.

[13] *De la Gard. Saml.*, Ser. A. I, 414 nr.

[14] Ten pat, 415 nr.

kuriems nors kitiems reikalams neduoti jokių asignacijų tol, kol nebūsią sumokėta 32 000 talerių Rygos įgulai. Tos sumos asignacijos jau esą duotos, ir karininkai jau išvykę jų atvežti. Pinigai čia esą labai reikalingi, nes įgula skurstanti, nors ir buvusi sumažinta. Iš Kuršo kunigaikščio taip pat būsią galima gauti vos 700 talerių. Jų atvežti jau išvykęs vienas karininkas [15]. Kaip sunku buvo su pinigais ir kaip De la Gardis saugojo, kad visi jie tektų švedams, kad nebūtų sunaudoti pavietų reikalams, gražiai rodo jo lapkričio 23 d. laiškas Ukmergės mokesčių rinkėjui. Pirmiausia jis rašo gavęs žinių, kad mokesčiai esą renkami ne įprastoje vietoje, bet Kupiškyje be to, sužinojęs, kad dalį gautųjų pinigų be jo asignacijos išmokėjęs „vestris Lithuanicis officialibus" *. Tai esąs neteisėtas ir neleistinas karaliaus pajamų eikvojimas, tad įsakąs be jo asignacijos niekam neduoti nė obolo ir tuojau pristatyti pajamų bei išlaidų apyskaitą. Jei kiek išleisiąs, turėsiąs pats padengti [16].

Ypatingą nepasitenkinimą mokesčių rinkėjams ir bajorijai sukėlė minėtieji specialūs agentai prie rinkėjų. Šiuo atžvilgiu yra būdingas tos pačios dienos De la Gardžio laiškas Upytės mokesčių rinkėjui. Esą mokesčių inspektorius Rozentalis, vykdydamas instrukciją, pagelbėti mokesčius išrinkti pasiuntęs pas jį Erhardą fon Gerdeną, kurio jis betgi ne tik neprileidęs prie to darbo, bet net su panieka į jį žiūrėjęs. Tai kvepią jo teisių maltretavimu ir negalį būti toleruojama. Tad „sub poena in contumaces sancita" ** įsakąs tuojau mesti išsisukinėjimus ir Gerdeną prie mokesčių rinkimo prileisti, nes jis esąs pasiųstas ne dėl nepasitikėjimo, bet tam, kad mokesčiai lengviau būtų išrinkti ir skirtam tikslui sunaudoti [17].

Ypatingųjų nesusipratimų buvo dėl 1655 m. seimo nustatytųjų gėrimų mokesčių, kurių rinkimas nusistovėjusia tvarka buvo atiduotas atskiriems bajorams, iš anksto sumokėjusiems iždui su iždininku sutartąją sumą. Antai Upytės paviete tų mokesčių rinkimo teisę už 12 000 auks. buvo nusipirkęs ir 8600 auks. jau sumokėjęs tuometinis pavieto maršalka Puzina. Švedams užimant pavietą, jis, kaip minėta, buvo jau miręs. Nepaisydami pinigų įmokėjimą įrodančiojo kvito, švedų agentai iš našlės Esteros Skarbovičiūtės-Puzinienės reikalavo tokią sumą jiems sumokėti [18]. Jai pinigų nemokant, agentai ėmė patys mokesčius rinkti. Rinko net iš tų, kurie jau buvo sumokėję Puzinai arba jo žmonai. Dėl to Šiutei skundėsi ir Upytės Grabnyčių *** seimelis. Jo atstovams vasario 18 d. Šiutė atsakė neaiškiai. Esą, jei pasirodysią, kad karaliaus iždui nebus nuostolių, mokesčius galėsianti išsirinkti Puzinienė, bet jei pasirodysią nuostolinga, tai gėrimų mokes-

[15] Ten pat, 425 nr.
[16] Ten pat, 423 nr.
[17] Ten pat.
[18] Jos XI.15 skundas De la Gardžiui, rašytas Linkuvoje.— Ten pat, Ser. C. XIII.

čiai būsią išrinkti bendrąja tvarka, o jai būsią sugrąžinti nuostoliai [19]. Ar tokie apskaičiavimai buvo daromi, sunku pasakyti. Tačiau kovo 5 d. Puzinienė rašė De la Gardžiui, kad jo agentas Cukerbekeris mokesčius renkąs, tad ji prašanti sugrąžinti jai sumokėtuosius 8600 auks. [20] Taigi matyti, šis reikalas ir liko nebaigtas iki pat sukilimo.

Panašus dalykas buvo ir Žemaičiuose, kur gėrimų mokesčio rinkimo teisę buvo įgijęs vietos taurininkas Gabrys Sipavičius [21]. Jo reikalu Grabnyčių seimelis kreipėsi į De la Gardį ir Levenhauptą. Specialiame seimelio maršalkos J. M. Stankevičiaus pasirašytame II.2 laiške rašoma, kad, kaip buvę nutarta Kėdainiuose, praeito seimo nutarimus jie vykdą, rinkliavas moką, jų dalis jau esanti įmokėta į iždą, bet gėrimų mokesčio rinkimas teisėtai priklausąs Sipavičiui. Deja, jam trukdąs švedų agentas Reinholdas Vitmacheris. Nors Sipavičiaus teisės buvę pripažintos ir Žagarės suvažiavimo, tačiau Vitmacheris vis tiek norįs rinkti. O šio ginčo vaisius esąs toks, kad mokėtojai, nebežinodami, kuriam iš jų mokėti, visai nemoką. Dėl to jie prašą saugoti įstatymus ir kolegų Žagarėje duotąjį pažadą patvirtinti savo autoritetu [22]. Panašiai buvo rašoma ir pas Levenhauptą pasiųstosios delegacijos instrukcijoje. Sipavičiui, kuris buvo tos delegacijos pirmininkas, įrodžius, kad visus mokesčius bei kitokias naštas jau atidavęs, buvo duotas dvarų apsaugos raštas [23], tačiau gėrimų mokesčių rinkimo klausimas greičiausiai taip ir liko neišspręstas. Mat švedų karaliaus atstovams šiuo momentu pirmiausia rūpėjo ne teisėtumas bei atskirų bajorų pretenzijos, bet buvo svarbu gauti pinigų. Ir kuo greičiau, kuo daugiau. Kitoniškomis tradicijomis gyvenusiai bajorijai, kuri buvo pratusi matyti respektuojamas ne tik teises, bet net visokius formalius kablelius, visa tai, be abejo, kėlė didelį nepasitenkinimą bei pasipiktinimą. Juo labiau kad buvo daugelis dar ir kitų nepasitenkinimo priežasčių.

Be prievarta reikalaujamų mokesčių, buvo įvairių kariuomenės savavaliavimų bei sustojimų bajorų dvaruose. Bajorijos akyse jau pats kariuomenės sustojimo faktas buvo jos privilegijų laužymas, o ką jau kalbėti apie tokią kariuomenę, kuri su šeimininkais visai nesiskaitė. Būdingų smulkmenų yra pilna Žemaičių seimelio pas Levenhauptą siųstiesiems atstovams (Sipavičiui ir Kvėdarnos seniūnui Mykolui Voinai) vasario 2 d. duotoji instrukcija — daug skundų: 1) Žagarėje Šiutė su Levenhauptu davę

[19] *Krigsh. Handl.*, XI.13.
[20] *De la Gard. Saml.*, Ser. C. XIII.
[21] 1655.VI.23 iždininkas Gansiauskas skelbė savo universalu, kad gėrimų mokesčių rinkimas Žemaičiuose už sutarty numatytą sumą esąs pavestas Sipavičiui nuo 1655 m. šv. Jono iki 1657 m. šv. Jono.— *Ž. pil. 131,* 214—215 psl.
[22] *De la Gard. Saml.*, Ser. C. XIII.
[23] Kartu buvo duoti apsaugos raštai jo užtariamiesiems smulkbajoriams, neturintiems valstiečių, taip pat atidavusiems visas stacijas, ir Siaulių klebonui Neviardovskiui (pastabų lapas *Krigsh. Handl.*, XI.13).

specialų raštą, draudžiantį kariuomenei sustoti bajorų dvaruose, tačiau kareiviai ne tik sustoją, bet ir visaip varginą šeimininkus. 2) Žagarėje taip pat buvę pažadėta, kad kariuomenės išreikalautieji pinigai būsią įskaityti į mokesčius, tačiau dabar tų kvitų esą nepaisoma ir reikalaujama visų mokesčių. 3) Jezuitų Kražių, Pašiaušės ir kiti dvasininkų bajorų fundacijos dvarai esą traktuojami lygiai su karaliaus dvarais, nors tai esą priešinga įstatymams bei papročiams. Be to, ir Žagarėje buvę pažadėta juos traktuoti lygiai su bajorų dvarais. 4) Mokesčius renką ne tik specialiai paskirtieji rinkėjai bei mokesčių inspektorius, bet taip pat ir pulkininkas Jonas Peloras. Iš to kylą apyskaitos sunkumų, tad netvarka turinti būti pašalinta. 5) Jie jau anksčiau skundęsi Siutei, kad mokesčių išieškojimui išsiuntinėtoji kariuomenė labai varginanti ne tik nesumokėjusius, bet ir tuos, kurie jau esą sumokėję, tad šitie būriai turį būti atšaukti, nes pagal vietos papročius bei įstatymus mokesčiai turį būti išieškomi mokesčių rinkėjų ir pilies teismo. 6) Starodubo kasininkas bei dabartinis jų mokesčių rinkėjas seimeliui skundęs pulkininko leitenanto Igelstremo kvartirmeisterį Pilypą Rozenteną, kuris, nepaisydamas legato Siutės duotojo rašto, užpuolęs jo dvarą, sumušęs jo brolį, įžeidęs žmoną ir pridaręs daug skriaudų valdiniams, kuriuos net kelis kartus apiplėšęs. Jie prašą, kad feldmaršalas jį už tai nubaustų. 7) Jie taip pat prašą suvaldyti akiplėšą Joną Viberką, kuris užpuolęs Juškevičiaus valdomą Beržėnų tenutą ir, nors jo valdymas esąs patvirtintas legato Siutės, tebegrasinąs jį užimti. 8) Bajorų skundus renkąs bei juos sprendžiąs generolas Valerijus Tranšė, apsistojęs Raseiniuose; jie prašą, kad jis ir toliau nuvyktų. 9) Be to, atstovai turį išdėstyti ir daugelį kitų skriaudų [24].

Maždaug tuo pat metu Žemaičių bajorijos vardu pas Siutę į Mintaują su įvairiais skundais nuvyko Petras Kazimieras Lackis. Siutė savo II.6 atsakyme jį vadina Žemaičių žemės teisėjų atstovu. Esą pasiduodami žemaičiai pasižadėję savo provincijos reikalams pinigų duoti, dabar jie esą labai reikalingi, tad mokesčiai turį būti sumokėti. Prašomojo seimelio data būsianti paskirta. Už tikybos, bažnyčių, vienuolynų įžeidimus bei sustojimus bajorų dvaruose kariai būsią griežtai baudžiami. Kariuomenės stovyklavimo vietos būsią surašytos specialių komisijų ir visų naštų paskirstymas būsiąs sutvarkytas atsižvelgiant į tas nukentėjusias sritis. Tačiau mokesčiai turį būti mokami, o iš nemokančiųjų būsią išieškoti, nes to reikalaująs karo reikalas. Skundus jis kada nors išspręsiąs nuvykęs į Biržus. Kažkokiam specialiam skundui ištirti būsią paskirti komisarai [25].

Taigi žemaičiai vienu metu skundėsi visiems trims aukščiausiems švedų karaliaus atstovams — De la Gardžiui, Siutei ir Levenhauptui. Panašiai skundėsi ir kitų sričių bajorija. Mums ži-

[24] Originalas — *Krigsk. Handl.*, XI.13, nuorašas — ten pat, XI.11.
[25] *Ž. pil. 162*, 521—522 fol.

nomas Šiutės vasario 18 d. atsakymas į Upytės bajorijos skundą rodo, kad jų vargai buvo panašūs. Jų skųstasi dėl tų pačių mokesčių, dėl kariuomenės sustojimo bajorų dvaruose bei dėl kitokių skriaudų. Jiems Šiutė taip pat pažadėjo atsiųsti į Panevėžį specialius komisarus — teisėjus skundų rinkti. Iš Panevėžio, kur veikią bajorijos teismai, pažadėjo iškelti ten Levenhaupto pasiųstą kariuomenės vėliavą. Pagaliau čia randame šį tą ir apie vadinamuosius rinktinius karius, nustatytus dar 1655 m. seimo. Upytės pavietas prašęs, kad iš Šiaulių ekonomijos renkamieji rinktiniai būtų prijungti prie jų pavieto. Šiutė atsako, kad dabar to klausimo negalįs išspręsti, jį dar turįs apsvarstyti. Čia prisimenami ir Maskvos užimtųjų sričių pabėgėliai, kuriems žadama ne tik leisti laisvai gyventi, bet, kiek būsią galima, taip pat parūpinti pragyvenimo šaltinių bei vietas nurodyti [26]. Breslaujos pavietas taip pat skundėsi savo vargais ir Šiutei, ir De la Gardžiui. Būdami toliau nuo švedų kariuomenės stovyklų, jie skundžiasi ne tiek švedais, kiek Maskva, kurios kariuomenė iš jų taip pat reikalaujanti duoklių, patraukusi savo pusėn dalį bajorijos, o nepasiduodančiųjų dvaruose kiršinanti prieš savininkus valstiečius. Prašydami apsaugoti nuo Maskvos kariuomenės, jie pastebi, kad esą visiškai sunaikinti visokių naštų, o jų paviete esamai kariuomenei reikia maisto iš kitur prisiųsti [27]. Tačiau nei Šiutė, nei De la Gardis visų šių prašymų nė negalėjo išpildyti. Santykiai su Maskva vis blogėjo, o atviras Breslaujos pavietas neišvengiamai turėjo būti pirmoji įsitempusių santykių auka [28]. M. Valavičiui, žinoma, buvo duotas malonus atsakymas, bet visa nauda iš jo pasiuntinybės ar tik nebus buvusi jo savo dvarams gautieji apsaugos raštai [29].

Būdingas yra ir kovo 9 d. Anykščių apylinkės bajorų skundas bei prašymas De la Gardžiui, pasirašytas 26 bajorų. Rašydami labai nuolankiai, De la Gardį tituluodami net kunigaikščiu, jie sako esą tokiame varge, kad savo bėdų negalį neišdėstyti. Jų apylinkė Maskvos kariuomenės ir savųjų, vadinamųjų savanorių, būrių esanti visai sunaikinta. Labiausiai ji nukentėjusi daugeliui iš savo namų pabėgus ir jiems visiems išvykus į Kėdainių stovyklą, Dalis jų dvarų esą priešo užimta ir apkrauta visokiomis naštomis. Valdiniai esą išžudyti arba net sudeginti savo namuose. Šaukiąsi pagalbos, kad nereikėtų kęsti bado. Jų apsaugai

[26] Atsakymų pastabų lapas *Krigsh. Handl.*, XI.13.

[27] Instrukcija pavieto delegatui M. Valavičiui pas De la Gardį ir kažkokios delegacijos Šiutei įteiktieji „Puncta...“— Ten pat.

[28] 1656 m. pradžioje buvo numatytas Ūlenbroko ir Naščiokino susitikimas nesusipratimams išaiškinti, tačiau vasario 18 d. Naščiokinas skundėsi, kad Ūlenbrokas į sutartą vietą neatvykęs. Jis buvo pakviestas 21 d. atvykti į Drują (*Krigsh. Handl.* XI.12. Plg. *Pufendorf,* 130 psl.). Carui liepos mėn. pradėjus Livonijos puolimą, buvo užimta ir Breslauja (*Solovjov II,* 1697—1698 psl.; *O. Hedemann,* Hist. powiatu Brasławskiego, Wilno, 1930, 25 psl.).

[29] 1656.III.19 jam duotieji pasai (vokiškas ir lotyniškas) ir apsaugos raštas jo „Zaynow“ dvarui yra *C. V. A.,* Šateikių dvaro dok. rinkinyje.

prisiųstąją kariuomenę Anykščiuose maloniai sutikę ir kiek galėdami aprūpinę. Pasidalinę su ja viskuo, ko dar turėję. Tačiau, šaukdamiesi Dievą liudininku, prašą atkreipti akis į sunkią jų būklę ir neuždėti jiems Kėdainių nutarimuose nenumatytų naštų. Jei kitaip esą negalima, tai nors šiais metais reikią pasitenkinti vienkartine maisto rinkliava, iš tų, kurie jau nuvežę stacijas į Biržus, daugiau reikią nebeimti nieko. Kareiviai to nežiūrį ir vis tiek reikalaują. Už visas kančias jiems gal tik Dievas duosiąs atpildą, baigia anykštėnai savo graudų prašymą, kurį De la Gardžiui nuvežti pavedė savo kaimynui B. Radvilos šarvuočių vėliavos draugui Jurgiui Koscialkovskiui [30].

Tuo pat metu De la Gardžiui ir Šiutei su Levenhauptu rašė skundus bei prašymus taip pat daugybė privačių asmenų. Visi jie paprastai tikino esą ištikimi, dėstė savo vargus, patirtus nuostolius bei skriaudas ir prašė arba išvesti iš jų dvarų kariuomenę, arba pastatyti sargus (vadinamąsias salvagvardijas), arba atleisti nuo įvairių naštų, arba duoti apsaugos raštus. Kai kurie pakartotinai prašė, dažnai skųsdamiesi, kad kariuomenės daliniai turimųjų raštų nepaiso ir pan. [31] Žodžiu, švedų karaliaus atstovai skundais ir prašymais buvo užversti. Dažniausiai jie stengėsi rodyti malonų veidą, tačiau daug kam palengvinti jie ir norėdami būtų negalėję, nes kariuomenę juk reikėjo išlaikyti, maistas ir pinigai jai buvo būtinai reikalingi [32]. Be to, kariuomenė čia vis dėlto jautėsi ne savame, bet okupuotame priešo krašte, tad drausmę palaikyti nebuvo lengva. Pagaliau ir patys vadai, nors oficialiai kalbėjo kitaip, tačiau, susirašinėdami tarp savęs bei pra-

[30] *Krigsh. Handl.*, XI.13. Pasirašo: „Tota nobilitas afflicta districtus Vilkomiriensis, tractus Onixtensis..." *

[31] Daug tokių raštų yra *De la Gard. Saml.*, Ser. C. I, C. XIII ir *Krigsh. Handl.*, XI.1, 11, 12, 13. Ypač daug tokių raštų yra rašę Breslaujos pavieto Pacai, o iš jų daugiausia L. D. K. pakamaris F. J. Pacas.

[32] Kiek švedai iš Lietuvos išspaudė, sunku pasakyti. 1661 m. Lietuvos iždo administratoriaus A. Sakovičiaus pateiktoje apyskaitoje yra minimi tik tie švedų surinktieji mokesčiai, kurie buvo nustatyti seimo. Apie Žagarės suvažiavimo nustatytuosius mes nieko nežinome. Sakovičiaus apyskaitoje yra minimos šios sumos: 1) iš Ukmergės pavieto — 5133 auks., kuriems bajorai kvitų neturi, bet priesaiką liudiją, ir 11 327 auks. 15 skat., kuriems esą kvitai; 2) iš Upytės pavieto — 8848+1306 auks. 20 skat.+2082 auks. 27 skat.+11 735 600 auks.; 3) iš Žemaitijos — 6918+660+136. Be to, gėrimų mokesčių jie išrinkę Ukmergės paviete 3800 auks., Upytės pav. 6000 auks., Žemaičiuose 8500 auks. Matyt, švedų išrinktosios sumos yra įrašytos dar ir kitu vardu, nes čia pat sakoma, kad gėrimų mokesčio jie išrinkę iš viso 19 630 auks. Įsidėmėtina, kad Lietuvos iždas iš to buvo gavęs vos 11 139 auks., o turėjo gauti iš viso 287 900 auks. (*A. V. K. XXXIV*, 448, 459, 462, 463, 483—485 psl.). Jei tikėtume šiais skaičiais, išeitų, kad švedai nebūtų išrinkę nė 70 000 auks., tačiau neabejotina, kad tai yra tik fragmentai, o visos kitos sumos slepiasi įvairiuose skaičiuose, dėl kurių, apyskaitos žodžiais tariant, atsiskaityta ankstesniuosiuose seimuose arba 1659 m. iždo tribunole. Įsidėmėtina, kad pvz., iš Kauno pavieto Sakovičiaus apyskaitoje nėra nurodyta jokių švedų paimtų sumų, tuo tarpu 1658 m. savo instrukcijoje atstovams į seimą pavietas rašo, kad švedai daug mokesčių išrinkę. Be to, ir mokesčių rinkėjas S. Koplevskis nuo jų nukentėjęs (žr. *Medeksza*, 174, 175 psl.).

nešimuose karaliui taip pat kalbėjo tik apie priemones paklusnumui išlaikyti.

Bajorija, lig tol buvusi nevaržoma krašto šeimininkė, viską pati tvarkiusi, budriai saugojusi savo interesus bei laisves, staiga pasijuto esanti suvaržyta, netekusi visos valdžios. Kėdainiuose jai buvo pažadėtos visos laisvės bei senoji valdymosi santvarka, bet dabar viską tvarkė atėjūnai[33], iš kurių ji tik malonės tegalėjo prašyti. Ir to ji negalėjo pasiekti. Jos dvarai buvo naikinami, valstiečiai žudomi arba išvaikomi. Be visų politinių suvaržymų bei medžiaginių nuostolių, bajoriją jaudino nuolat patiriami religinių jausmų įžeidimai. Ano meto bajorijai, išauklėtai jėzuitų mokyklų dvasia, tai taip pat nebuvo paskutinis dalykas. Ekonominiuose reikaluose to meto bajorija su dvasininkija nuolat kovojo, stengėsi užversti jai kuo didesnę valstybinių naštų dalį, tačiau Bažnyčia jai buvo neliečiamas, šventas dalykas. Kaip tik dėl to jos bei tikybos praktikos neliečiamybė taip primygtinai buvo akcentuojama ir visuose santykiuos su švedais nustatančiuose aktuose. Žinodami tą bajorijos charakterio bruožą, tikybos laisvę visada akcentavo net kalvinai Radvilos.

Pavojus išimtinei katalikų Bažnyčios padėčiai, pasidavus liuterono karaliaus valdžiai, dvasininkai iš anksto numatė ir, kaip rašė karaliui De la Gardis su Šiute, varė jam priešingą agitaciją dar prieš spalio 20 d. akto pasirašymą. Aukščiausias bažnytinis šių sričių autoritetas, Žemaičių vyskupas, aktą pasirašė, tačiau religijos laisvė De la Gardžio su Šiute buvo garantuota tik sąlyginai — reiškiant vilčių, kad ir karalius tai patvirtinsiąs. Iš tikro, būdami oficialūs atstovai to krašto, kuriame katalikų tikėjimo išpažinimas nuo 1613 m. buvo uždraustas grasinant mirties bausme bei turtų konfiskavimu[34], jie kitaip galvojo, mažų mažiausia tikėjosi čia jei jau ne priešakyje, tai bent lygiomis pastatyti protestantizmą. Esamos padėties visu griežtumu jie negalėjo ginti. Tiesa, apie bažnyčių brangenybių plėšimus, kaip kad buvo Lenkijoje, čia negirdime, nes jų, matyti, ne kažkiek ir tebuvo, esamosios buvo išvežtos arba suslėptos. Pagaliau tai buvo vis dėlto ne ginklu pavergtas kraštas. Tačiau, krašte šeimininkaujant protestoniškajai kariuomenei, konfliktai buvo neišvengiami. Apie bažnyčių bei kitų šventų vietų ir dvasininkų įžeidimus, kaip pamatysim, labai griežtai kalba prieš švedus sukilusios bajorijos konfederacijos aktas. Galimas dalykas, kad dalis jo kaltinimų yra paimta iš Lenkijos gyvenimo faktų, tikriau iš Tišoveco bei kitų to paties laikotarpio lenkų konfederacijų aktų, taip pat iš jų ir karaliaus universalų, tačiau yra žinoma keletas konfliktų bei ekscesų ir Lietuvoje.

[33] Pavyzdžiui, De la Gardžio komisarai sprendė net brolių Duninų: Vladislovo, Teofiliaus, Jurgio ir Gedeono paveldėjimo ginčą. 1656.III.17 De la Gardis tą sprendimą aprobavo.— *Krigsh. Handl.* XI.13.

[34] Žr. *G. Lühr*, Die Matrikel d. päpstl. Seminars zu Braunsberg, Königsberg, 1925.

M. Valančiaus žiniomis, vyskupas Parčevskis švedų okupacijos metu parapijas vizitavęs, tačiau tuo pat metu švedų nužudyti du kunigai, už kurių vėles jis skelbęs pamaldas. Buvęs nužudytas paties vyskupo brolis jezuitas Martynas ir Papilės vikaras Kristupas Jankevičius[35]. Jei tos pamaldos buvo paskelbtos švedams tebesant krašte, jos, žinoma, buvo vienas ryškiausių vyskupo nepalankumo parodymų, mases uždegąs žygis. Pasak Lietuvos jėzuitų istoriko S. Rostovskio, iš Kražių jėzuitai pabėgę, o du likusieji — Valerijonas Ščepkovskis ir Adomas Alchimovičius — buvę suimti ir išvežti į Rygą, kur, žiauriai laikomi, išbuvę beveik 8 mėn. Jie buvę paleisti tik tarpininkaujant Kuršo kunigaikščiui, kuris jų vieton davęs įkaitus[36]. Be abejo, jie bus buvę išvežti už parodytą nepalankumą arba prieš švedus nukreiptą propagandą. Tačiau būta ir grynai tikybinio pobūdžio konfliktų. Antai gruodžio 9 d. Siutė rašė vyskupui Parčevskiui, kad jis iš savo įsitikinimo ir dėl viešojo labo visada stovįs už tikslų Kėdainių sutarties visų §§ saugojimą, tad gaunamieji skundai dėl jų laužymo jam esą labai skaudūs. Vyskupas savo gruodžio 5 d. laišku skundęsis, kad Vilkijos seniūnas Otonas Vilingas vietos klebonui ir parapijiečiams trukdąs bažnyčioje laisvai giedoti bei kitas pamaldas. Jis pasirūpinsiąs, kad tos kliūtys būtų pašalintos. Tačiau čia pat pastebi, kad, kol būsią pastatytos savos bažnyčios, katalikų bažnyčiose turį būti leidžiamos protestantiškos pamaldos kareiviams. Pamaldos karo metu negalį būti nutrauktos, jos taip pat negalį būti atliekamos netinkamoje vietoje. Tai negalį įžeisti katalikų Bažnyčios teisių, kurias jis kiekvienu metu saugosiąs ir dabar rašąs Vilingui, įsakydamas neįžeisti nei bažnyčių, nei kitų šventų dalykų[38]. Kaip minėta, vasario 6 d. atsakyme į Žemaičių atstovo P. K. Lackio skundą Siutė taip pat pažadėjo tikybos, bažnyčių ir vienuolynų įžeidimus labai griežtai drausti[39]. Skųsdamiesi žemaičiai, žinoma, turėjo ir apčiuopiamų faktų. Visa tai negalėjo nejaudinti tikybos atžvilgiu labai skrupulingos bajorijos sąžinės, o dvasininkiją, be to, erzino naikinimas jų turto. Iš protestantų karių ypatingos pagarbos jie, žinoma, negalėjo sulaukti[40]. Vadai dvasininkų saugumu sąmoningai ir nesąmoningai kartais taip pat pamiršdavo pasirūpinti. Pavyzdžiui, jau minėtajame prelato Bialozoro De la Gardžiui įteiktame memoriale tarp kitko skundžiamasi, kad, drausdamas kariuomenei sustoti bajorijos dvaruose, jis dvasininkų dvarus primenąs tik lotyniškajam universale, bet vokiškajame universale jų visai nemi-

[35] *M. Wołonczewskis*, Żemaitiu wiskupiste I, Vilniuj, 1848, § 89, 167—168 psl.

[36] *S. Rostowski*, Litvanicarum S. J. Historiarum provincialium, liber X, Pariis-Bruxellis, 1877, 377 psl. Tačiau, Kražių jėzuitai bus greit atsigavę. Jau 1656 m. jiems užrašė savo turtą A. Sungaila (*Ž. pil. 16₂*, 77 nr., 671—674 fol.).

[38] Laiško nuorašas *Krigsh. Handl.*, XI.13.

[39] *Ž. pil. 16₂*, 521, 522 fol.

[40] Nepakeliamomis naštomis 1656.II.27. skundėsi Kražių benediktinių vienuolyno viršininkė Eufrozina Sluškaitė (*De la Gard. Saml.* Ser. C. XIII).

nįs. O tuo tarpu daugelis karių lotyniškai nesupranta, tad dvasininkų dvarus traktuoją lygiai su karališkaisiais. Be to, jis ten prašo Lietuvos dvasininkams, atvykstantiems į švedų valdžios centrą Rygą bei į gretimas vietas, leisti laikyti mišias nors privačiai [41]. Vyskupas Parčevskis taip pat yra turėjęs gana nemalonią bylą grynai dėl materialių dalykų. Šią jo bylą bei kai kuriuos kitus dvasininkus liečiančius reikalus geriausiai vaizduoja jo atstovo kanauninko Kocho memorialas, De la Gardžiui įteiktas 1655 m. gale: 1) Esą vyskupas jau trečią ar kelintą kartą prašąs atšaukti iš Pavandenės dvaro pulkininką Jokūbą Skotą. Tas dvaras 1655.X.29 Levenhaupto buvęs pavestas naudotis Skotui kaip kadukinis per klaidą. Kaduku jis niekad nebuvęs ir visada teisėtai priklausęs vyskupui. Skotas jį gruodžio 11 d. užėmęs, vyskupo žmones išvijęs ir, nežiūrėdamas vyskupo pateiktųjų savo teisių įrodymų, iš jo nepasitraukiąs. Betgi vyskupas niekuo nenusikaltęs ir neužsitarnavęs, kad būtų apiplėšiamas. 2) Be to, vyskupas prašąs 30 jo valakų atleisti nuo stacijų ir kitą rudenį. Eriko Kroico daliniui iš vyskupo dvarų paskirtąją hiberną reikią atšaukti, nes jis esą ne tik parodęs nuolankumą, bet ir daug nusipelnęs švedų karaliui, veikdamas Kėdainių bajorijos suvažiavime. Visa tai jam daug ir kainavę. Tada jis gavęs iš De la Gardžio raštus, visus jo dvarus nuo naštų atleidžiančius. Be to, jis kvitais įrodąs, kad Martynui Šulcui iš Palangos, o Teleriui iš Mosėdžio, Gargždų ir Alsėdžių atidavęs net dvigubas stacijas. Kroico į Varnius prisiųstą hibernos rinkti dalį reikią atšaukti ir dėl to, kad tai vyskupo ir kanauninkų rezidavimo vieta, o kariai trukdą valdiniams savo darbus dirbti. 3) Kaip buvę sutarta Kėdainiuose, o paskui Žagarėje, reikią saugoti senąsias dvasininkų laisves bei neliečiamybę. Kariams turį būti uždrausta sustoti vyskupo ir dvasininkų gyvenamuose namuose bei tuose trobesiuose, kuriuose jie laiką savo maisto atsargas. Todėl reikią paskelbti specialų universalą. Pagaliau čia pat prašoma duoti vyskupo pasiuntiniui pasą nuvykti pas karalių [42].

Atleisti nuo mokesčių 30 vyskupo valakų Žagarėje pažadėjo Šiutė, o De la Gardis gruodžio 18 d. tai patvirtino [43]. Ar buvo atleisti jo dvarai nuo hibernos ir stacijų, reikia abejoti. Pavandenę jis taip pat vargu ar spėjo prieš sukilimą atgauti. Tiesa, 1656 m. sausio 23 d. De la Gardis buvo gavęs specialų vyskupo įvedimo į tą dvarą raštą [44], tačiau pulkininkas Skotas, matyt, savo teises gynė ir dvaro neužleido, nes kovo 14 d. vyskupas dar rašė De la Gardžio agentui švedų karalijos sekretoriui Jonui Helmersenui, dėkodamas už jo bylos dėl Pavandenės palaikymą pas

[41] *Krigsh. Handl.*, XI.13.
[42] *Krigsh Handl.*, XI.13.
[43] *De la Gard. Saml.*, Ser. A. I, 417 nr.
[44] *Krigsh. Handl.*, XI.13.

De la Gardį ir reikšdamas viltį, kad ją netrukus laimingai užbaigsiąs [45].

Pavandenė Skotui buvo atiduota kaip atlyginimas už jo išlaidas kariuomenei. Kaip minėta, anksčiau jis buvo rinkęs pinigus ir iš Šiaulių ekonomijos, bet De la Gardis jam tai uždraudė. Dabar, vyskupui norint pašalinti jį ir iš Pavandenės, jis, be abejo, rūpinosi kitais šaltiniais. Kaip tik šiuo metu jam kažkas iš vietos žmonių, gerai žinančių tenykštes sąlygas bei krašto įstatymus, nurodė net du šaltinius. Pirmiausia jam esą galima atlyginti imant stacijas iš visų tų bajorų, kurie dar nedavę jų nei kariuomenei, praeitą rudenį stovyklavusiai Skuode, nei dabar žiemą. Tokių bajorų esą daug, o iš jų reikalauti esą galima, nes jie, patys žadėję stacijas duoti ir Kėdainiuose, ir Žagarėje. Išrinkti esą taip pat nebūtų sunku — reikėtų laikytis pulkininko Telerio stacijas davusiųjų sąrašų arba pačių bajorų turimųjų kvitų, atseit imti iš tų, kurie jų neturėsią. Kaip antrasis šaltinis siūlomi emfiteutiniai arba ipotekiniai dvarai. Tokių dvarų esą, ir labai pelningų. Toks Grotus už 40 000 auksinų valdąs Pramedžiavos dvarą, Virbalio tėvūnas Vcieklica už tiek pat turįs Kidulių dvarą, o Važinskis valdąs Lackio ipotekuotą tėvūniją. Tokių esą daug ir juos susekti nebūtų sunku. Prie tokių dvarų galį būti priskaitytas velionio Jonušo Radvilos Tauragės dvaras už 16 000 auksinų įkeistas Brandenburgo kurfiurstui, ir LDK raikytojo Mykolo K. Radvilos Tytuvėnų dvaras, už 40 000 auks. įkeistas Pauliui Zarankai. Iš visų tokių dvarų valdytojų esą galima būtų pareikalauti bent 5% nuo įkeitimo sumos. Tokiam reikalavimui pagrindas galinti būti 1650 m. seimo konstitucija „Zastawnicy i arendarze W. X. Lit.“ [47], kuria toks mokestis buvęs nustatytas kritišku kazokų karų metu. Dabar Žemaičiams gresiąs Maskvos pavojus, tad De la Gardis turįs teisę vykdomąjį įsakymą paskelbti. Apskritai galįs būti pasirinktas bet kuris iš čia suminėtų būdų. Tik reikią žiūrėti, kad įsakymas būtų parašytas geru juridiniu stiliumi, nes kitaip galį būti sunkumų jį vykdant. Vykdyti turį padėti kiti pulkininkai bei jų dalys, o pats Skotas turįs paskirti bent vieną ar porą nusimanančių agentų, kuriems į pagalbą reikią duoti bent 10 karių, mokančių vokiečių, lenkų ir lotynų kalbas. Taigi pinigų surinkimas galėsiąs būti lengvai ir greit įvykdytas [48]. Galimas dalykas, kad šitie siūlymai nebuvo vykdomi, tačiau tokių žmonių, kuriems, kaip ir Skotui, reikėjo už ką nors atlyginti, galėjo būti ir daugiau. Tokiais atvejais ir iš vietos žmonių išradingų patarėjų, žinoma, netrūko. O tai buvo nauja našta, taip pat prisidėjusi prie santykių įtempimo. Todėl balandžio mėn. pradžioje prasidėjęs sukilimas prieš švedus yra lengvai suprantamas. Matydama paneigtas savo taip branginamas teises, savo dažnai visai sunai-

[45] Ten pat.
[47] *Vol. Leg. IV,* 160 psl., 349 fol.
[48] *Krigsh. Handl.,* XI.13. Nepasirašęs autorius sako tai surašęs iš pagarbos Skotui. Čia pat pridėtas ir minėtosios konstitucijos tekstas.

kintą turtą [49], slegiama nepakeliamų naštų bei maltretuojama, išgirdusi apie pašlijusius švedų reikalus Lenkijoje ir šaukiama kovą pradėjusio karaliaus Jono Kazimiero, bajorija lengvai leidosi išjudinama ir parodė net pasiaukojimą. Plėšiamus ir visaip varginamus valstiečius sukelti taip pat nebuvo labai sunku. Žodžiu, dirva sukilimui buvo pribrendusi.

2. Sukilimas ir jo organizacija

Svarbiausias švedų atsparos punktas Lietuvoje buvo Biržai, vienintelė jų žinioje esanti stipri tvirtovė. Kaip jau buvo minėta, čia buvo steigiami atsargos sandėliai, į kuriuos buvo gabenamas maistas bei pašaras ne tik iš artimųjų apylinkių, bet taip pat iš viso Upytės ir Ukmergės pavieto. Dėl to taip pat būdavo nesusipratimų. Bajorai, iš kurių stacijas paimdavo vietoje esą kariuomenės daliniai, į Biržus nieko nebenorėjo vežti, tačiau stacijas renką agentai ir iš jų reikalavo [50]. Kitų tokių atsparos punktų švedai neturėjo. Sutvirtinimai buvo įrengti tik Veliuonoje ir Šventojoje. Veliuonoje jie buvo reikalingi tilto apsaugai, o Šventojoje buvo ruošiamasi prieš eventualų kurfiursto įpuolimą į Kuršą. Už Biržus, kurių negalėjo lengvai atkirsti nė Maskva, patogesnės vietos atsargoms laikyti nebuvo. Tačiau, juose, žinoma, negalima buvo sutalpinti visos kariuomenės.

Gruodžio mėn. De la Gardis buvo rašęs J. Radvilai, kad karaliaus esą įsakyta švedų kariuomenei Lietuvoje nežiemoti, kad ji išsikelsianti Livonijon, o Lietuvoje liksiančios tik tos dalys, kurios esą sudarytos iš vietos žmonių. Tačiau to nusistatymo nebuvo laikomasi. Kariuomenė buvo palikta Lietuvoje, nes kitaip vargu ar būtų pasisekę iš jos išgauti tokius reikalingus mokesčius bei natūrines duokles, vadinamąsias stacijas. Vyriausiam štabui vieta buvo parinkta Šiauliuose, o kariuomenė išskirstyta gretimose srityse nedideliais būriais [51]. Be abejo, taip ją buvo lengviau išlaikyti, nes viską ji galėjo rasti vietoje. Tačiau taip nebuvo saugu. Kariuomenė čia jautėsi esanti visiška šeimininkė ir nieko daugiau neveikė, tik plėšikavo ir lėbavo. Vėliau, kada pasirodė šitokio kariuomenės išblaškymo klaidingumas, De la Gardis aiškinosi karaliui, kad jo buvę įsakyta protingai išsiskirstyti ir visą laiką sekti gyventojų nuotaiką, bet karininkai to nepaisę. Gavęs žinių apie švedų nepasisekimus Lenkijoje, jis antrą

[49] Pavyzdžiui, Chrizostomo Lvovičiaus Aunuvėnų dvare (Beržinėnų valsč.) švedų padarytųjų nuostolių sąrašas rodo, kad ten nebuvo likę beveik nieko. Įdomus inventorius — *Ž. pil.* 16_2, 577—579 fol.

[50] Žr. Anykštėnų II.9 skundą ir Šiutės atsakymą Upytės pavietui (*Krigsh. Handl.* XI.13).

[51] 1656.II.3/13 surašytas jos paskirstymo aktas —„Inquartering Armeen in Littouen".— *Krigsh. Handl.*, XVI.1.

kartą perspėjęs, įsakęs Levenhauptui pulkus sutraukti ir laikyti paruoštus žygiui, tačiau tai nebuvę laiku padaryta. Kalti dėl to buvę žemesnieji karininkai, kurie nenorėję palikti taip patogių stovyklų ir įsakymų nevykdę. Dėl to jie ir nukentėję [52].

Sukilimui dirva buvo paruošta pačių švedų. Gyventojų kantrybė buvo jau išsekusi, reikėjo tik kibirkšties, kuri susikaupusį paraką uždegtų. Tokia kibirkštis greičiausiai bus buvusi žinia apie švedų nepasisekimus Lenkijoje, dėl kurios buvo susirūpinęs ir pats De la Gardis. Pirmieji švedams nepalankios audros simptomai Lenkijoje pasirodė dar tada, kai De la Gardis vos buvo grįžęs iš Prūsų ir skubotai organizavo mokesčių išspaudimo aparatą. Tačiau tada viskas atrodė dar labai puikiai, juo labiau kad kaip tik tuo metu Karolio X Gustavo pusėn aiškiai perėjo Brandenburgo kurfiurstas, o Karolis X Gustavas užiminėjo Lenkijos Prūsų miestus. Vadinasi Žemaičių siena nuo Prūsų pusės pasidarė saugi. Vienintelis pavojus galėjo būti iš Maskvos pusės, tačiau caras buvo grįžęs į Maskvą, o jo kariuomenė jokių priešiškų žygių tuo tarpu nerodė. Dėl to De la Gardis ir jautėsi labai saugus ir tarėsi galįs leisti kariuomenei pailsėti. Tačiau Lenkijoje situacija labai greit pasikeitė švedų nenaudai.

Nepajėgęs sušaukti seimo, kuris turėjo paskelbti Jono Kazimiero detronizaciją ir išrinkti jį karaliumi, Karolis X Gustavas lapkričio 19 d. iš Varšuvos išvyko į Prūsus. Čia jam gerai sekėsi. Gruodžio 5 d. jam pasidavė Torūnė, 22 d. pasidavė Elbingas. Maždaug tuo pat metu pasidavė keletas mažesnių miestų. Frydrichas Vilhelmas, kuris lapkričio 12 d. sutartimi su Lenkijos Prūsų atstovais buvo įsipareigojęs juos ginti, skubiai pasitraukė prie Karaliaučiaus. Karolis X Gustavas kurfiursto sutartį su Lenkijos Prūsais laikydamas pakankama karo priežastimi, staiga taip pat atsidūrė prie pat Karaliaučiaus. Kurfiurstas buvo priverstas nusilenkti ir sausio 17 d. pasirašė sąjungos su Karoliu X Gustavu sutartį. Netrukus po to buvo užimtas Marienburgas ir kiti Lenkijos Prūsų miestai. Laikėsi tik Dancigas [53]. Tačiau tuo pat metu švedų generolams pradėjo nebesisekti pačioje Lenkijoje, kur, kaip ir Lietuvoje, santykiai su gyventojais įsitempė dėl tų pačių mokesčių, kontribucijų ir plėšimų. Pinigai buvo pasipjautinai reikalingi, nes ne tik nuolat reikėjo samdyti naujus pulkus, bet taip pat reikėjo ir senuosius apmokėti. Tarp kitko, reikėjo sumokėti žadėtąsias algas pasidavusiajai Lenkijos kariuomenei. Neišpildžius pažado, ji galėjo atpulti. Kaip tik dėl to buvo griebiama bei plėšiama visur ir viskas. Tie plėšimai ir buvo daugelio pasidavusiųjų atpuolimo priežastis. Dėl tų pačių plėšimų prie sąjūdžio prieš okupantus dėjosi ir valstiečiai.

Tuo metu, kada Karolis X Gustavas veikė Prūsuose, maršalkai Liubomirskiui praskynus kelią, grįžo į Lenkiją Jonas Kazimieras, vasario 9 d. atvyko į Lvovą ir ten ilgesnį laiką pasiliko.

[52] *Pufendorf,* 198 psl.
[53] *Kubala,* W. Szw., 212—224 psl.

Dar gruodžio 29 d., vos sužinojusi apie karaliaus nutarimą grįžti, su hetmonais nuo švedų atpuolusi kariuomenė Tišovece paskelbė konfederacijos aktą, kuris padėjo pagrindus visai vėlesnei kovos organizacijai. Netrukus prie to prisidėjo keletas sritinių konfederacijų. Sausio 31 d. Lancutoje pasirašius visų luomų konfederacijos aktą — prisijungimą prie Tišoveco kariuomenės konfederacijos, vyriausiu visų pajėgų vadu buvo paskirtas jau spėjęs partizaniškomis kovomis pagarsėti Kijevo kaštelionas Steponas Čarneckis (hetmonai gavo kitus uždavinius). Prie jo būrėsi visi savanorių būreliai, sritinių konfederacijų pajėgos ir nuo švedų vėl atpuolanti kariuomenė[54]. Skubotai sutvarkęs savo reikalus Prūsuose, vasario pradžioje Karolis X Gustavas išsiskubino kylančio pavojaus užgniaužti. Pirmas jo laimingas susidūrimas su S. Čarneckiu (II.18) ties Golombiu vis dėlto nebuvo lemiamas. Išblaškytus savo būrius S. Čarneckis vėl greit surinko, o nuo Karolio X Gustavo atpuldinėjo vis naujos ir naujos dalys, kaltinančios jį plėšikavimu ir pažadų nevykdymu. Golombio kautynių išvakarėse (II.11) atpuolė Mozūrijoje paliktas Aleksandras Konecpolskis bei Dimitras Višnioveckis, turėję apie 9000 karių, susirūpinimą taip pat kėlė ir kitų dalių elgesys. Užėmęs Liubliną, Karolis X Gustavas panoro laiduoti sau stiprią Zamoscės tvirtovę, tačiau jos ponas Lenkijos taurininkas Jonas Zamoiskis nepasidavė. Neramus dėl savo kariuomenės likimo, Karolis X Gustavas, palikęs Zamoscę, patraukė prie Lvovo, tikėdamas galėsiąs Joną Kazimierą iš ten išvyti į Vengriją. Tačiau, nuolat varginamas čia pat žygiuojančių S. Čarneckio būrių, be to, staiga užkluptas ankstyvų pavasario polaidžių, jis savo planą pakeitė ir pasuko į Jaroslavą. Jo sumanymas buvo pavasario polaidžiais sunkiai tepavežamus karo reikmenis pasiųsti Sano upe į Sandomežą, o pačiam traukti į Krokuvą. Tai buvo gal pats sunkiausias iš visų jo žygių šio karo metu. Paleistais keliais, iš visų pusių apsuptam priešų būrių, žygiuoti buvo nepaprastai sunku. Buvo juo blogiau, kad teko eikvoti savo veteranų pajėgas, nes J. Sapiegos ir dar keleto kitų neatpuolusių pulkininkų daliniais nebuvo galima pasitikėti. J. Sapiega labai įtartinai buvo pasirodęs jau prie Zamoscės. Buvo gandų, kad, įsipiršęs tarpininku, jis Zamojskį paraginęs nepasiduoti. Dėl to visa lenkų kariuomenė buvo sekama ir visą laiką laikoma be darbo stovykloje. Jaroslave, Karoliui X Gustavui su dauguma švedų bei vokiečių kavalerijos išsivijus stovyklą puolusį S. Čarneckį, 4 vėliavos visai paspruko. Kitą dieną už tai likusioji dalis vos nebuvo išžudyta. Juos ginant, pačiam karaliui ir generolui Robertui Duglasui teko net kardų griebtis. Pšemislio užimti nepasisekė — sutrukdė S. Čarneckis. Žygiuojant nuo Jaroslavo prie Sandomežo, S. Čarneckis niekur nedavė atsikvėpti. Norėdamas pagailėti savo veteranų, Karolis X Gustavas į avangardą pasiuntė J. Sapiegą. Šis su visais 3000 karių kovo 28 d. iš

[54] Ten pat, 261—271 psl.

Plavos paspruko pas S. Carneckį. Karoliui X Gustavui tai buvo juo didesnis smūgis, kad patikimajam J. Sapiegai buvo maždaug žinomas jo pasitraukimo planas bei jo pajėgų išdėstymas. S. Čarneckiui persikėlus per Vyslą ir susijungus su Liubomirskiu, puolančiu Sandomežą, Karolis X Gustavas atsidūrė tarp dviejų upių, beveik spąstuose, nes anapus Sano stovėjo su Lietuvos kariuomene P. Sapiega. Jausdamasis sunkioje situacijoje, Karolis X Gustavas šaukėsi Varšuvoje ties Golombiu gautas žaizdas besigydančio brolio Jono Adolfo pagalbos. Padėtis rodėsi be išeities, tačiau laimė jam dar kartą padėjo. Užmaskavęs savo tikruosius veiksmus, jis staiga persikėlė per Saną (IV.5) ir, pėstininkus pasiuntęs upe, su kavalerija nužygiavo į Varšuvą dešiniuoju Vyslos krantu. Iš paskos sekąs P. Sapiega atgavo Liubliną, tačiau švedų žygio nepajėgė sutrukdyti. Pavojingesnis momentas Karoliui X Gustavui buvo užėjęs tik keliantis per Vepšą. Balandžio 15 d. jis laimingai pasiekė Varšuvos priemiestį Pragą. Sunkiau sekėsi tik Jono Adolfo į Sandomežą karaliui pagalbon pasiųstajam Badeno markgrafui Frydrichui, su apie 3500 karių vykusiam kairiuoju Vyslos krantu. Sužinojęs, kad karalius žygiuoja dešiniuoju krantu, nuo Janovco jis pasuko atgal ir Varkoje sustojo palaukti Radomo komendanto. Paskui šį atskubėjo ir S. Čarneckis. IV.7 d. čia įvyko smarkios kautynės, kurias laimėję, S. Čarneckio būriai ėmė rodytis ir Varšuvos apylinkėse [55].

Reikia pasakyti, kad S. Čarneckis buvo ne tik geras vadas, bet taip pat puikus masių psichologas. Visus vasario, kovo ir balandžio mėn. Karolio X Gustavo nepasisekimus jis viešai skelbė kaip didžiausius savo smūgius. Ne tik Lenkijoje bei kaimyniniuose kraštuose, bet ir visoje Europoje buvo paskleisti gandai apie visišką Karolio X Gustavo pralaimėjimą dar tada, kada jis nuo Tamošovo tebežygiavo į Jaroslavą. Buvo gandų, kad jis pats žuvęs. Taip kalbėjo bei rašė laikraščiai ne tik tolimuose užsieniuose, bet ir netolimoje Varšuvoje bei Dancige ir kituose Prūsų miestuose. Gandai visiems atrodė tokie tikri, kad, netrukus atvykęs į Prūsus, Karolis X Gustavas tyčia ėmė rodytis viešai, kad tik visi įsitikintų jį tebesant gyvą. Kaip jau minėta, pats De la Gardis liudija, kad šitokie gandai buvo pasiekę ir Lietuvą. Nenugalimosios švedų armijos aureolės išnykimas čia, žinoma, negalėjo neveikti. Viltis numesti tokį sunkų jungą juo labiau viliojo, kad išblaškytą kariuomenę sunaikinti atrodė nesunku.

Pasak Pufendorfo, kariuomenė buvusi išskirstyta kaimuose dažnai vos po keletą žmonių. Tačiau, kad būtų galima ją visą sunaikinti, vis tiek reikėjo sąmokslo. Kas ir kaip jį paruošė bei surinko stambesnius būrius, žinių neturime. Čia mums yra vienintelis šaltinis Pufendorfo pasakojimas, paremtas be abejo De la Gardžio pranešimais karaliui. Pasak jo, sukilėlių skelbiamoji jų nepasitenkinimo priežastis, kad gyventojai esą per daug spau-

[55] Ten pat, 281—293 psl.; *Wegner*, 78—82 psl.

džiami ir kad esančios pancigtos visos jų teisės, nebuvusi pamatuota, nes bajorų dvaruose kareivių niekur nebuvę ir mokesčių virš 5 talerių nuo valako, kaip buvę sutarta Žagarėje, nereikalauta. Tikrieji sukilimo kaltininkai buvę jėzuitai ir kiti katalikų kunigai, kurie, nepakęsdami protestantų, varę plačią agitaciją. Prie to taip pat prisidėję gandai apie karaliaus mirtį, jo kariuomenės nepasisekimus ir tariamąjį Danijos ir Nyderlandų puolimą Švedijos. Tokioje situacijoje visi norėję pasitarnauti Jonui Kazimierui. Savo priesaiką užmiršę, nes tiek lenkai, tiek lietuviai buvę labai nepatenkinti. Ir malonų bei gerą valdymą jie laikę vergove, laisvę suprato tik tokią, kada kiekvienas gali kalbėti bei elgtis taip kaip jam patinka, bet ne tada, kada visi vykdo savo valdovo valią [56].

Pufendorfas šituos savo samprotavimus paėmė, be abejo, iš De la Gardžio pranešimų karaliui. Taigi ir pats De la Gardis puikiai suprato, kad konfliktas kilo dėl Lietuvos visuomenės skirtingų pažiūrų į valdžią. Visuomenė nebuvo pratusi per daug aukotis valstybei, o juo labiau nebuvo linkus kentėti ir vargti dėl svetimos valstybės, kurios globą ji buvo pasiėmusi aplinkybių verčiama, bet jautėsi labai apsivylusi, vietoj apsaugos sulaukusi nepakeliamų naštų ir teroro. Pasirodžius vilties šešėliui, balandžio mėn. ji sukilo. Pavojaus nejautusios išblaškytos švedų dalys buvo lengvai sunaikintos [57].

Sukilimas De la Gardį su Šiute užklupo Mintaujoje, kur jie derėjosi dėl Kuršo kunigaikštystės pasidavimo. Lietuvoje tuo tarpu buvo vienas Levenhauptas, kuris blaškomai savo kariuomenei susirinkimo vieta paskyrė Šiaulius. De la Gardis iš Mintaujos, kur beveik baigiamos derybos visiškai pairo, nuskubėjo į Rygą organizuoti Levenhauptui paramos. Ten surinkęs 3000 karių, išžygiavo į Joniškį. Čia sužinojęs, kad Levenhauptas iš Šiaulių jau buvo pasitraukęs į pakuršę ir kad sukilėlių jėgos vis auga, grįžo į Rygą daugiau kariuomenės surinkti. Grįždamas su ja, Levenhauptą rado Aneberge. Čia pasitarė, ir Levenhauptas išvyko į Rygą, o De la Gardis nužygiavo į Joniškį, kur rado šiek tiek susirinkusių sunaikintųjų dalių liekanų. Sužinojęs, kad sukilėliai susibūrę Šiauliuose, De la Gardis gegužės 20 d. su 1200 raitelių ir 200 ant arklių susodintų pėstininkų atvyko čia jų sutriuškinti. Miestą jis rado tuščią, nes, bažnyčios varpais pranešus apie pa-

[56] *Pufendorf,* 197—198 psl. Plg. *Karlsono* pateikiamas ištraukas iš De la Gardžio ir Šiutės laiškų (I, 159 psl.).

[57] Pasak *Gordono* (I, 81 psl.), iš viso žuvę 3000 karių. Pasak *Pufendorfo* (198 psl.), buvę sunaikintos šios dalys: 1) pulkininko Butlero 3 kuopos, 2) Ericho Kruzeno pulkas, 3) vachmistro Roseno 3 kuopos, 4) pulkininko Butbergo 4 kuopos, 5) naujai suformuotas Haroldo Igelstremo pulkas, 6) Liudviko Taubės vokiškas eskadronas ir kitos smulkesnės dalys. Taubei buvę įsakyta nuo sukilėlių pasitraukti į Biržus, tačiau jis, pasitikėdamas savo daliniu, tyčia laukęs. Pirmą puolimą atmušęs, bet antrasis jo eskadroną sulaužęs. Jis praradęs 3 vėliavas ir didžiąją dalį žmonių. Išlikę ne daugiau kaip 80. Skubotu Igelstremo apskaičiavimu, pirmomis dienomis žuvę 1000 (*Carlson I,* 159 psl., 1 išnaša).

vojų, visi gyventojai išbėgiojo. Sukilėlių būriai buvo aptikti Šiaulių apylinkėse ir, kurie nespėjo pasprukti, sunaikinti. Jų tarpe buvę daug valstiečių, kai kurios dalys buvo atėjusios nuo Kėdainių, Ukmergės ir Raseinių. Vieno dalinio vadu buvęs kažkoks jėzuitas. Iš tų, kurie gynęsi, mažai kas išsigelbėjęs. Valstiečių daugumas viename kaime susimetę į krūvą ir nė nesigindami leidęsi išžudomi šaltais ginklais. Iš 2000 valstiečių 500 buvę išsiųsti dirbti prie Rygos sutvirtinimo darbų, kasti pylimų, daugumas čia pat išskersti, ir tik maža jų dalis buvusi paleista namo, kad paskleistų žinią apie baisų savo draugų likimą. Taip buvo norima valstiečius atbaidyti [58].

Nuo Šiaulių De la Gardis patraukė į Šeduvą, norėdamas taip pat užpulti sukilėlius, susibūrusius Kėdainių apylinkėje. Tačiau toliau žygiuoti, matyti, buvo pavojinga (pasak Pufendorfo, De la Gardis bijojęs Maskvos kariuomenės), be to, sparčių žygių jau per daug buvo išvarginti arkliai, todėl De la Gardis iš Šeduvos grįžo atgal į Joniškį, o iš ten nuvyko į Biržus, kuriems taip pat ėmė grėsti sukilėlių būriai [59]. Savo nepasisekimų pradžioje Karolis Lenkijoje viešu universalu kvietė valstiečius sukilti ir skersti šlėktas [60]. De la Gardis dabar taip pat atsiminė kadaise gautąją instrukciją ir, kviesdamas bajoriją nusilenkti, grasino sukelsiąs valstiečius, pažadėdamas laisvę bei panaikinti baudžiavą [61].

Sukilimas prasidėjo balandžio gale [62]. Prieš pat sukilimą De la Gardis kažkokiais reikalais sušaukė į Biržus Kėdainiuose išrinktąją komisiją. Jai susirinkti buvo paskirta gegužės 4 d. Kadangi dar prieš tai prasidėjo sukilimas, De la Gardis numatytu laiku į Biržus neatvyko. Susirinkę komisijos nariai jo ilgai laukti nesiryžo. Gegužės 5 d. prelatas Bialozoras visų vardu parašė De la Gardžiui, kad, jų nuomone, jį būsią sulaikę svarbesni neatidėliotini reikalai, tad, neturėdami iš jo jokios žinios, nutarę išsiskirstyti [63]. Bialozoras rašo „nomine deputatorum", tačiau ar visi jie buvo susirinkę, neaišku. Kad taip greit jie išsiskirstė, be abejo, nulėmė sukilimas. Kitoniškoje situacijoje taip pasielgti jie, be abejo, būtų nedrįsę. De la Gardis į Biržus atvyko vos gegužės 24 d. Iš čia jis paskelbė atsišaukimą į bajoriją, kviesdamas visus birželio 3 d. susirinkti į Biržus apsvarstyti krašto reikalų. Sukilimui ne visi pritarią, bet dėl dalies turįs kentėti visas kraštas. Daugelį atsimetėlių nuo priesaikos jis jau nubaudęs, tačiau, nenorėdamas, kad kartu nukentėtų ir nekaltieji (kaltuosius nuo ne-

58 *Pufendorf*, 198—199 psl.
59 Ten pat.
60 *Kubala*, W. Szw., 12—13 psl.
61 *Pufendorf*, 199 psl.
62 *J. Cedrovskis* savo atsiminimuose rašo, kad balandžio mėn. iš Šiaulių, kur jis gyvenęs kaip pabėgėlis nuo Maskvos, išvykęs, nes „poczęła Żmudź Szwedów hałasować" (*Baliński*, Pamiętniki historyczne..., 146 psl.). Balandžio 18 d. De la Gardis apie jį dar nieko nežinojo (*Carlson I*, 159 psl.).
63 *Krigsh. Handl.*, XI.13.

kaltųjų atskirti būsią neįmanoma), jis visiems, kurie parodysią ištikimybę, skelbiąs generalinę amnestiją. Jis pats dabar esąs priverstas išvykti į Rygą, tad visais čionykščiais reikalais rūpinsiąsis Levenhauptas, o numatytąją pasitarimų dieną į Biržus ir jis atvyksiąs [64]. Tačiau šitoks atsišaukimas, žinoma, jokių vaisių nedavė. Pasak Pufendorfo, per didelė buvusi neapykanta švedams. Be to, per mažos buvo švedų pajėgos. Levenhauptas su kariuomene pagaliau pasitraukė už Dauguvos, nes jau grėsė Maskvos įsiveržimo pavojus ir todėl Lietuvoje pajėgos gana laisvai galėjo būti organizuojamos.

Sukilimas iš pradžių formaliai organizuotų pajėgų bus neturėjęs. Jis greičiausiai prasidėjo iš pradžių šiaurės Lietuvoje, kur žiemojo švedų kariuomenė. Pasklidus sukilimo gandui, jis tuojau paplito ir kitose srityse. Bajorų sukurstyti valstiečiai išžudė ne tik žiemojančius karius, bet ir tuos, kurie dvarų savininkų buvo už pinigus pasikviesti kaip jų turto sargai (vadinamosios salvagvardijos). Vėliau jau valstiečiai buvo siunčiami į didesnių susibūrimų vietas [65]. Apie vieną tokį vietos sukilimo organizatorių Samuelį Juškevičių pasakoja 1658 m. Kauno pavieto instrukcija. Kaip jau buvo prisiminta, 1655 m. spalio 14 d. Kėdainiuose De la Gardis jam davė Beržėnų arba Viekšnių tėvūnijos apsaugos raštą, neleidžiantį iš jos imti nei jokių stacijų, nei pinigų, tačiau to rašto, matyti, buvo nelabai paisoma, nes vasario 2 d. žemaičių skunde Levenhauptui tarp kitko minima ir Juškevičiaus skriauda. Esą jį iš tėvūnijos norįs išvyti kažkoks Jonas Viberkas, matyti, švedų karininkas. Greičiausiai asmeniška skriauda ir paakino Juškevičių prisidėti ar net organizuoti sukilimą. Pasak instrukcijos, į sukilimą jis ėjęs ne tik su savo tarnais, bet taip pat apginklavęs ir tėvūnijos valstiečius. Daugumas tų valstiečių žuvę gindami karaliaus reikalus. Dabar kiemo maršalka Teodoras Lackis, iš kurio Juškevičius tada tėvūniją nuomojęs, keliąs bylą dėl pražudytųjų valstiečių. Pavieto nuomone, tai esą neteisinga, tad jie reiškią vilčių, kad karalius Juškevičiaus elgesį pagirsiąs ir bylą išspręsiąs jam palankiai [66]. Netenka abejoti, kad Juškevičiaus sukeltieji Viekšnių valstiečiai žuvo gegužės mėnesį, De la Gardžio užpulti ties Šiauliais. Tai pirmojo sukilimo etapo aukos.

64 Ten pat, XI.14.

65 Kažkokiame rašte, rodos, koncepte rašto Klaipėdos komendantui, reikalaujant išduoti nusikaltusius, rašoma, kad Palangos Voinienė su savo ekonomu Borcku nužudę dvare buvusį kapralą su dviem raiteliais. O jų suorganizuoti valstiečiai sunaikinę Kretingoje stovėjusią kuopą. Gargždų Voina dalį savo valstiečių išsiuntęs į sukilimą, o kitą dalį laikąs namie, savo dvaro sargyboje. Kažkoks Hansas Mitcelis Šventojoje nužudęs du karininkus ir du kareivius. Kažkoks (bene Švėkšnos) seniūnas taip pat savo valstiečius sukėlęs. Jie visi esą pabėgę į Klaipėdą arba jos apylinkes. Ten taip pat pabėgęs ir sukilime nedalyvavęs Petrovskis bei Danielius Šreiberis. Visus juos, taip pat ir čia neminimus, jei tokių būtų, reikią sulaikyti ir perduoti švedams. Už nusikaltimą jie turį būti nubausti.— *Krigsh. Handl.*, XVI.1.

66 *Medeksza,* 174 psl.

Tuo pat metu, kada De la Gardžio kariai negailestingai žudė valstiečius Šiaulių apylinkėse, palei Josvainius buvo organizuojama kitoniška pajėga, būtent buvo sukurta bajorijos konfederacijos užuomazga. Sunaikinti šios besikuriančios konfederacijos buvo benoręs eiti ir De la Gardis, apsidirbęs su prie Šiaulių susibūrusiais valstiečiais.

Apie šios konfederacijos kūrimosi pradžią mes nežinome. Nežinome taip pat nė jos akto. Pirmoji žinia yra tos konfederacijos generalinio pulkininko, Josvainių seniūno bei Rečicos voiskio Aleksandro Judickio gegužės 23 d. iš Grinkiškio paskelbtieji du universalai. Juose skelbiama, kad, karaliui ir hetmonui paraginus nusimesti švedų jungą, paraginus susiburti ir sunaikinti Lietuvoje esančią švedų kariuomenę, dalis Žemaičių bajorų pagal hetmono universalą susirinkę į Josvainius ir sukūrę konfederaciją. Esą išrinkti ir pulkininkai (jie neišvardinami). Jis, kaip generalinis pulkininkas, visus kviečiąs tuojau vykti į stovyklą. Visus formalumus (t. y. seimelius) ir tarpusavio nesutarimus dabar reikią atidėti į šalį. Konfederatai nutarę, kad visi, kurie tokiu sunkiu tėvynei momentu į stovyklą neatvyktų, kartu su jais už tėvynę ir Bažnyčią savo galvų padėti nenorėtų, būsią paskelbti tėvynės priešais ir kiekvieną tokį būsią galima užpulti, nužudyti arba kaip krašto priešą pristatyti į stovyklą. Laiko esąs duodama iki gegužės 27 d. Jis tikįs kad visi tuojau prisidėsią [67].

Bajorijai duodamas vos keturių dienų terminas rodo, kad situacija buvo labai neaiški (apie 20 d. De la Gardžio žygius Šiauliuose, be abejo, buvo žinoma), o be to, tai rodo, kad šaukimas buvo taikomas pirmiausia gretimųjų sričių bajorijai. Ką reiškia universale minimas karaliaus bei hetmono (žinoma, P. Sapiegos, nes Gansiauskas tebebuvo Karaliaučiuje) raginimas, sunku pasakyti. Tačiau labai galimas dalykas, kad bent hetmonas prie sukilimo organizavimo bus prisidėjęs. Vos grįžęs į Lenkiją, Jonas Kazimieras iš Samboro vasario 4 d. paskelbė universalą, kuriuo visi pasidavusieji švedams buvo kviečiami grįžti iki balandžio 1 d. Nepaklusnieji būsią paskelbti tėvynės priešais ir baudžiami mirties bausme bei dvarų konfiskavimu. Pakliuvę į karių rankas, jie nesulauksią jokio pasigailėjimo. Šis universalas Žemaičių viceseniūnui J. J. Talatui kažkokio Jono Martinovičiaus buvo pateiktas įtraukti į pilies teismo knygas gegužės 8 d. [68] Greičiausiai

[67] *Ž. pil.* 16_2, 592—595 fol. Abu universalai yra visai tokie pat. Tuo pat metu, matyt, būrėsi bajorija ir kitose srityse. Pavyzdžiui, mums yra žinomas Veliuonos „pavieto“ bajorijos pareiškimas apie Vilniaus miestiečio Mikalojaus Skliučevskio veiklą jų apylinkėje. Tarnaudamas švedų pulkininkui Korfui, jis, gyvendamas Baisogaloje, o paskui Puodžiuose, visiems, kurie bandę veikti prieš švedus, grasinęs skaudžiomis bausmėmis. Sužinojęs apie prasidedantį sąmokslą, labiausiai grasinęs Mlečkai, Mikalojui Koriznai ir Baisogalos vietininkui Noreikai, žadėdamas juos gyvus ar negyvus sučiupti, į Rygą išvežti ir pan. Taip pat valstiečius bauginęs.— Ten pat, 163 nr., 862, 863 fol.; parašų čia yra $1^1/_2$ psl.

[68] *Ž. pil.* 16_2, 576 psl. Jis perspausdintas *A. V. K. XXXIV* 80, 81 psl.

jis bus buvęs žinomas ir kiek anksčiau, o A. Judickio universale bajorijai primenamos sankcijos yra neabejotinai iš jo paimtos. Kito karaliaus universalo šiuo metu nėra žinoma.

Hetmono P. Sapiegos veiklos pėdsakus rodo pulkininko Jono Konstantino Lisovskio balandžio 26 d. Virbalyje paskelbtas universalas — atsišaukimas į Žemaičių bajoriją. Karaliaus jam esą pavesta naikinti švedus ir ginti piliečius tiek Žemaičiuose, tiek visoje valstybėje. Šis priešas negerbiąs šv. Bažnyčios, sulaužydamas sutartį, puolęs karaliaus žemes, o bajoriją savo negirdėtais plėšimais visiškai sunaikinęs ir bernais pavertęs. Atvykdamas su kariuomene, jis hetmono P. Sapiegos vardu šaukiąs susiburti *(consilio publico vel privato)* ir stoti į kovą. Visiems karalius atlyginsiąs laisvėmis, o pavienius asmenis apdovanosiąs [69]. Labai galimas dalykas, kad J. K. Lisovskis, o gal ir kiti agentai atgabeno čia ne vieną P. Sapiegos bei karaliaus aktą. Kad A. Judickis susižinojo su Sapiega, pagaliau rodo jau birželio 3 d. stovykloje prie Varšuvos jam duoti įgaliojimai surinkti 200 arklių vėliavą, kuriai maistas buvo paskirtas iš Kėdainių ir Vilkijos dvarų [70]. Tai buvo dar 1655 m. liepos 10 d. duotojo, bet lig šiol neįvykdytojo įgaliojimo [71] pakartojimas. Tas įgaliojimas greičiausiai bus turėjęs kokį ryšį su kitų Judickių veikla. Antai Rečicos maršalkai Jurgiui Judickiui Jonas Kazimieras jau kovo 5 d. dovanojo švedų pusėje esančių bei jų naudai daug pasidarbavusių S. Pakoslavskio ir Upytės medžioklio Jono Štrumberko turtus. Jam turį sumokėti skolas net anųjų skolininkai. Artilerijos generolui Mikalojui Judickiui balandžio 27 d. karalius pavedė surinkti 200 dragūnų [72]. Ar tik ne jie bus buvę tarpininkai, iškėlę savo giminaitį? O gal ir pats A. Judickis į žemaičius buvo atvykęs iš P. Sapiegos stovyklos. Apskritai iš mūsų turimųjų šaltinių į tuos klausimus visai aiškiai atsakyti negalima.

Kaip rašoma birželio 6 d. konfederatų universale, daugiau bajorijos į Grinkiškį susirinkę gegužės 28 d. [73] Iš čia jie persikėlė į Šeduvą, kur birželio 3 d. buvo pasirašytas formalus konfederacijos aktas ir pertvarkyta jos vadovybė. Matyt, susirinkęs didesnis bajorų skaičius Judickiui diktatoriaus teisių nenorėjo pripažinti. Konfederacijos akte (jame kalbama tik Žemaičių bajorų vardu)

[69] *Ž. pil. 16₂*, 575 fol. Įsidėmėtina, kad Sapiega čia vadinamas hetmonu. Vadinasi, hetmonu jis turėjo būti paskirtas bent prieš kokias dvi savaites, greičiausiai kovo mėn., kada buvo paskirtas ir Vilniaus vaivada. Balandžio 18 d. jį hetmonu tituluoja ir pats karalius (žr. *Kubala,* W. szw., 476 psl., 45 išnaša). Vadinasi, Volffo spėjimas, kad hetmonu jis buvęs paskirtas vos 1658 m., yra klaidingas. Toliau mums teks minėti dar daugelį jo, kaip hetmono, aktų, duotų 1656 ir 1657 m.

[70] Karaliaus universalas.— *Ž. pil. 16₂,* 52 nr., 617 fol, o hetmono — 53 nr., 618 fol.

[71] Ten pat, 582, 583 fol.

[72] Ten pat, 79, 104 nr., 677, 678, 721 fol. Atsakydamas žemaičių delegacijai, IX.6 karalius Štrumberko ir Pakošo dvarų klausimus atidėjo.

[73] Ten pat, 42 nr., 600 fol.

pirmiausia aiškinami konfederavimosi motyvai. Kai iš visų pusių spaudę priešai, o pas juos buvusi netvarka, Žemaičių kunigaikštystė buvusi patekusi į vylingą (*zasłodzoną*) vergovę. Klaidingai patarus buvusiajam vadui, jie turėję priimti veidmainišką švedų protekciją. Taigi jie įžeidę savo paveldimojo (!) laisvai išrinktojo viešpaties malonę. Dabar jie norį tai atitaisyti, juo labiau kad švedai, kurie juos buvę patraukę pažadais, savo elgesiu jų širdis visai atstūmę. Ar tai menka priespauda, kad bažnyčiose turėję sustoti pamaldos? Kaip skaudu buvę matyti, kad bažnyčiose buvusios laikomos kitos tikybos pamaldos arba susirinkimai, kad kunigai buvę ištremti arba užmušti, bažnyčios sudegintos arba išniekintos. Bajoriškosios laisvės buvę negirdėtai niekinamos. Žmonės be jokių įrodymų būdavę užpuolami, įžeidinėjami, sukaustomi ir žudomi. Laisvės, kurių gynėjais švedai pasižadėję būti, buvę laužomos kiekviename žingsnyje. „Frangenti fidem frangentur fides" *, tad ir jie, sulaukę karaliaus universalų, tėviškai priimančių juos į savo malonę, jungą nuo savo pečių numetę ir švedų įgulas, kaip J. K. M. priešus, sunaikinę. Dabar susirinkę viešai pasižadą vieningai veikti tėvynės gelbėjimo naudai. A. Judickį, kuris nusipelnęs tėvynei ne tik padarydamas gerą pradžią, bet ir daug išsileidęs samdydamas karius [74], išrinkę savo generaliniu pulkininku. Jam visi būsią paklusnūs, o nepaklusniuosius jis galėsiąs bausti pagal karinius įstatymus. Jie neišsiskirstysią ir be regimentoriaus leidimo stovyklos nepaliksią tol, kol kraštas nebūsiąs visiškai išvaduotas. Vėliavininkui Kęstartui į stovyklą atvykti negalint, vėliavininku išrinkę Didžiųjų Dirvėnų tėvūną Joną Gruževskį, nes be vėliavininko apseiti esą negalima. Komisarais išrinkę žemės teisėją Viktorą Mlečką, stalininką Joną Šostovickį, pastalininkį Joną Bilevičių, Mikalojų Kazimierą Šemiotą, Josvainių ir Tendžiogalos pavietų pulkininką Adomą Borovskį ir pavietų rotmistrus. Jei kas nors per savaitę nuo šio akto ir universalų paskelbimo dienos neatvyktų, būsią baudžiami mirtimi ir turtų konfiskavimu. Aktą pasirašo iš viso 153 bajorai, beveik be išimties žemaičiai. Pirmasis pasirašo A. Judickis, toliau J. Gruževskis, viceteisėjas ir pulkininkas Petras Ribinskis, pastalininkis Jonas Karolis Bilevičius, pulkininkas Adomas Kazimieras Borovskis, Mikalojus Kazimieras Šemiota, Kauno kasininkas pilies raštininkas ir karališkasis rotmistras Jonas Visgirda, Ariogalos rotmistras Jonas Karolis Kęstartas, pilies teisėjas ir karališkasis rotmistras Mykolas Eustachijus Stankevičius, Veliuonos pavieto rotmistras Augustinas Jeronimas Gradovskis,... Žemaičių sargybinis Gabrys Račko, ... dabartinis Ariogalos poručnikas Mykolas Galaunė ir t. t., ir t. t. [75]

[74] Kad jis sušaukęs į Josvainius bajoriją ir savo lėšomis pasisamdęs kelis šimtus karių, taip pat rašoma ir 1658 m. Žemaičių seimelio instrukcijoje, jo nuopelnus primenančioje karaliui bei seimui.— *Ž. pil. 18,* 107 nr., 211 fol.
[75] *Ž. pil.* 16_2, 41 nr., 596—599 fol.

Čia minimas universalas, šaukiąs bajoriją per vieną savaitę atvykti į stovyklą, pasirašytas tų pačių asmenų ir lygiai taip pat skambąs, buvo priimtas tą pačią birželio 3 d.[76] Konfederacijos aktas ir šis universalas į Žemaičių pilies teismo knygas Raseiniuose buvo įtrauktas birželio 6 d. Suprantama, kad visai Žemaičių bajorijai per likusias 4 dienas apie tai negalima buvo nė sužinoti, ne tik atvykti pas konfederatus į Šeduvą. Jie patys tai gerai žinojo ir vienos savaitės terminą bus taikę tik artimų apylinkių bajorijai. Tolimesnių sričių bajorijai buvo paskirta net kita susirinkimo vieta. Dar prieš konfederacijos akto pasirašymą, birželio 2 d., o pakartotinai — 6 d., A. Judickis su Gruževskiu paskelbė universalus Viduklės, Karšuvos, Kražių ir Pajūrio pavietų bajorijai ir visiems tų sričių karališkųjų dvarų bei miestų gyventojams; tais universalais pranešė apie sudarytąją konfederaciją ir visus šaukė per savaitę susirinkti palei Tauragę rotmistro Konstantino Odachovskio komandon. Sankcijos numatomos tokios pat kaip ir konfederacijos akte[77].

Birželio 24 d. konfederatai nuo Šeduvos persikėlė prie Biržų[78]. Tuo tarpu švedų pajėgos buvo menkos, nes nuo jų atpuolė taip pat visi Lietuvoje ir Kurše bei Piltenėje susamdyti kariai. Atsišaukimams į bajoriją bei valstiečius nepadarius jokio įspūdžio, De la Gardis dar gegužės mėn. išvyko į Rygą, o netrukus pasitraukė už Dauguvos ir Levenhauptas su visa kariuomene. Pasilikti Lietuvoje jam buvo pavojinga, be to, reikėjo eiti saugoti Livonijos, kurios pašonėje caras pradėjo telkti savo pajėgas. Lietuvoje švedų įgula liko tik Biržuose[79]. Kaip pasirodė vėliau, įgula buvo maža, tačiau konfederatai jos paimti neįstengė visą pusę metų.

Pagrindinė konfederatų nepasisekimų priežastis buvo kilę nesutarimai ir pajėgų menkumas. Nors ir buvo grasinama didelėmis bausmėmis, visa bajorija konfederatų balso nepaklausė. Dalis bajorijos, matyti, nesiryžo tuojau nuo švedų atsimesti, nes nebuvo tikri dėl laimėjimo. Tarp kitko, tai rodo ir atsargus, plačiai motyvuotas Šeduvos konfederacijos aktas. Jo autoriai prisipažįsta švedų globą prisiėmę laisva valia ir sukylą tik dėl to, kad nebuvę įvykdyti pažadai, kad vietoj apsaugos sulaukę priespaudos[80]. Apie ne visos bajorijos prisidėjimą, matyt, buvo pranešta ir karaliui, kuris birželio 17 d., būdamas stovykloje prie apgultos Varšuvos, paskelbė atitinkamą universalą. Pagirdamas tuos, kurie susibūrę ir kovoją, jis prisimena, kad dar esą ir to-

[76] Ten pat, 45 nr., 602, 603 fol.
[77] Ten pat, 42, 43 nr., 600, 601 fol.
[78] VIII.4 jų nutarimas ten pat, 58 nr. 628—630 fol.
[79] *Pufendorf,* 199, 200 psl.
[80] 1658 m. rašydami instrukciją savo atstovams į seimą, žemaičiai jau kitaip kalbėjo. Čia jie sakosi buvę priversti pasiduoti („za zwadliwą fabrykacyą niektórych osób skłonić musieli, na co y solenney są zaniesione manifestacye") *, tad reikią reikalauti, kad jų parašai būtų sugrąžinti.— *Ž. pil. 18,* 107 nr., 210 fol.

kių, kurie prie to darbo neprisidedą, tebesą priešų pusėje arba net kelią ranką prieš savo kraštą. Tokius esą pritiktų tuojau paskelbti maištininkais, o jų turtus išdalinti užsitarnavusiems, kurie krašto labui nesigaili nei turto, nei jėgų, nei sveikatos bei gyvybės, tačiau, norėdamas visiems palikti atviras duris prie savo malonių, jis to dar nedarąs, bet tik perspėjęs ir kviečiąs, pametus visus slaptus ar viešus ryšius su priešu, tuojau vykti į stovyklą pačių išrinktojo pulkininko vadovybėn ir, kaip buvę sutarta sudarant konfederaciją, bendromis jėgomis dirbti krašto gelbėjimo darbą [81]. Šio universalo žodžiai, kad reikią vykti pačių bajorų išrinktojo *(od samych że obywatelów obranego)* pulkininko komandon, mums pakiša mintį, kad būta nepasitenkinimo ir dėl A. Judickio vadovybės. Tą patį rodo ir faktas, kad gegužės mėnesį diktatoriškai veikęs A. Judickis nuo birželio 2 d. aktus pradeda skelbti nebe vienas, bet kartu su rinktuoju vėliavininku J. Gruževskiu. Konfederacinei tvarkai tai visai neįprastas reiškinys. Iš to tenka daryti išvadą, kad iš kitų sričių kilęs A. Judickis žemaičiams bajorams buvo nepriimtinas vadas. Jiems reikėjo savo vadovybės. Matyt, jam nenorint savo vietos užleisti, prie jo buvo priskirtas J. Gruževskis, vėliavininku, kaip minėta, išrinktas dar 1655.VIII.5, ir kiti komisarai. Būdinga, kad J. Gruževskis greta A. Judickio universalus pasirašė jau ir birželio 2 d., nors formaliai savo vietoje buvo įtvirtintas tik kitos dienos aktu. Pagaliau A. Judickis iš vadovybės buvo visai pašalintas, o jo vietoj pastatytas Žemaičių žemės teisėjas ir stalininkas Viktoras Konstantinas Mlečka. Liepos 2 d., jau pasirašydamas regimentorium, jis skelbia, kad V. Grotus į stovyklą buvęs atvykęs su 3 raiteliais, be to, savo lėšomis jis pastatęs 40 pėstininkų. Dabar jis turįs vykti pasiuntiniu į Kuršą, tad jo Pramedžiavos ir Zlatarijos dvarus (pirmąjį Raseinių, o antrąjį Beržinėnų paviete) jis imąs savo globon [82]. Tačiau formaliai jo regimentoriškosios teisės buvo įtvirtintos tik liepos 4 d. visų bajorų susirinkimo nutarimu. Esą priešą iš Žemaičių jau išviję, Josvainiuose, o paskui Grinkiškyje jau didesnio bajorų skaičiaus regimentorium išrinktojo A. Judickio vadovaujami, birželio 24 d. atėję prie Biržų. Čia buvę gauti karaliaus universalai, A. Judickiui pavedą rinkti kariuomenę. Įvertindami didelius jo nuopelnus ir būdami pasiryžę apie tai pranešti karaliui, jie savo regimentorium išsirenką V. K. Mlečką, nes be vado negalį likti, o A. Judickiui, atliekant karaliaus pavestąjį darbą, iš stovyklos teksią pasišalinti. J. Gruževskį palieką vėliavininko pareigose. Be to, į vadovybę skirią ir P. Ribinskį. Iki visiškai išsivaduosią iš pavojų, jie turėsią visą valdžią su teise net mirtimi bausti. Pirmasis konfederacijos nutarimas buvęs per griežtas, griežtesnis negu leidžia atitinkamos

[81] *Ž. pil. 16₂*, 84 nr., 688, 689 fol.; *A. V. K. XXXIV*, 86, 87 psl.
[82] *Ž. pil. 16₂*, 100 nr., 717 fol. Pakartotinis VII.12 raštas — 101 nr., 718 fol.

konstitucijos, tačiau ir dabar skelbią, kad visi tėvynės išgamos, kurie savo namuose tebesėdi, jei per 2 savaites neatvyks į stovyklą, būsią laikomi išdavikais, galėsią būti žudomi, o jų turtai konfiskuojami. Jei apie kai kuriuos tokius dabar žinių nebūsią gauta, jie būsią surašyti priešseiminiame seimely ir jų turtai seime būsią atiduoti karaliaus dispozicijai. Nes juk esanti didelė neteisybė, kad jie vieni čia vargstą. Jie patys pasižadą be regimentoriaus ir anų dviejų komisarų žinios iš stovyklos nepasišalinti [83]. Pats pirmasis šį aktą pasirašė A. Judickis, tačiau negalima abejoti, kad jis ne savo valia pasitraukė ir užleido vietą žemaičiui. Jau ir čia jaučiami aidai priekaištų dėl per didelio jo vadovautosios konfederacijos nutarimų griežtumo. Kariuomenės rinkimo reikalas, be abejo, buvo tik šioks toks pretekstas. Kad karalius jam būtų pavedęs įvykdyti stambesnių dalių verbavimo darbus, negalima sakyti. Toliau mums teks dar prisiminti nemažai tokių verbuotojų, kurie verbavo kiekvienas atskirą vėliavą arba kuopą. A. Judickiui, kaip minėta, birželio 3 d. buvo pavesta suverbuoti vos vieną vėliavą — 200 karių. Rugsėjo 30 d. hetmonas P. Sapiega pakartojo tą patį, o vėliavai maistą paskyrė iš jo paties Josvainių tenuto ir Tendžiogalos vaitijos [84]. Iki liepos 4 d. pirmieji karaliaus ir hetmono universalai, žinoma, galėjo būti gauti. Tačiau Žemaičių kunigaikštystės regimentoriaus vietos už tai geruoju jis, be abejo, būtų neatidavęs. Vėliavą jis puikiausiai galėjo suverbuoti per savo subagentus, kaip kad darė daugelis kitų rotmistrų bei pulkininkų. Pagaliau visa tai mums dar geriau paaiškina karaliaus liepos 26 d. universalas Žemaičių kunigaikštystės bajorams, kuriame reiškiamas džiaugsmas, kad jie be jokios paramos numetę švedų jungą ir kartu apgailestaujama, kad įkarštis jau atslūgstąs ir daugelis grįžtą į namus. Jis įsakąs visiems likti stovykloje iki karo pabaigos, o kadangi anksčiau stovykloje nebuvę tvarkos ir kiekvienas savinęsis valdžią, tad visų samdytųjų ir pavietų pajėgų regimentoriumi skiriąs savo kiemo maršalką Teodorą Lackį, duodamas jam galią nepaklusniuosius bausti pagal karinius įstatymus [85]. Skirdamas T. Lackį, karalius greičiausiai žinojo, kad A. Judickį yra pakeitęs V. K. Mlečka. Šis karaliaus universalas į Žemaičių pilies knygas buvo įtrauktas rugpjūčio 28 d. Vos sužinoję apie jį, konfederatai tą pačią rugpjūčio 28 d. pasiuntė pas karalių savo delegatus: pataurininkį Aleksandrą Vainiotą, kasininką V. Kęstartą ir šambelioną Kristupą Gruževskį. Pagrindinis jų pasiuntinybės tikslas, be abejo, buvo noras išsaugoti konfederacijos vadovybę, nes ir karalius rugsėjo 6 d., atsakydamas į delegatų instrukciją, pagyręs žemaičius už išsivadavimą iš priešų, pirmiausia prisimena konfederatų vadovybę (V. K. Mlečką, J. Gruževskį, P. Ribinskį) ir, pasižadėda-

[83] Ten pat, 58 nr., 628—630 fol. Parašų čia yra du psl.

[84] Ten pat, 138, 139 nr., 771a—772 fol. Mat anksčiau jo daliai priskirtieji Kėdainių ir Vilkijos dvarai buvo atiduoti Gansiauskui, tad jau neliečiami.

[85] Ten pat, 89 nr., 698 fol.; *A. V. K. XXXIV,* 88, 89 psl.

mas jų nuopelnų neužmiršti, pareiškia paliekąs jiems visą valdžią iki tol, kol neatvyksiąs pas juos kuris nors hetmonas. Tuo tarpu Lietuvos ir ypač Žemaičių saugumo reikalais esą pavesta rūpintis hetmonui Gansiauskui, tad reikią klausyti jo universalų. Tačiau, kol jis dar neatvykęs, Žemaičiuose esančių kariuomenės dalinių vadai turį klausyti Mlečkos. Neklaužadas jis galįs bausti arba ir visą dalinį sunaikinti. Tuo reikalu karalius siunčiąs ten esantiems kariams savo universalus. Konfederacijos nutarimų patvirtinimą paliekąs seimui. Kiek jie neprieštarausią krašto įstatymams, būsią patvirtinti, o tuo tarpu jis siunčiąs griežtus universalus visiems, kurie, nepaisydami konfederatų nutarimų, į stovyklą visai neatvykę arba iš jos pasišalinę, kad neatidėliodami vyktų į vyriausiąją stovyklą. Jų prašymą nepakeliamai neapsunkinti Žemaičių kariuomene karalius pavedęs vykdyti hetmonams. Pačių bajorų pasamdytosios kariuomenės dalys turinčios likti jų pačių žinioje. Kad konfederatai ne tik saugą Biržus, bet puldinėją net padauguvius, kur žudą arba nelaisvėn paimą švedus, perimą jų laiškus, karalius maloniai tam pritariąs ir už tai atlyginsiąs [86]. Sužinojęs apie konfederatų gautą maskvėnų laišką, jis tuojau parašęs dėl taikos su Maskva besiderančiajai komisijai ir įsakęs reikalauti, kad paliaubų metu visokie priešiški veiksmai būtų sulaikyti [87].

Taigi V. K. Mlečka regimentorium liko. Galimas dalykas, kad Jonas Kazimieras būtų norėjęs ir jį pakeisti, tačiau pablogėjusioje situacijoje (jis vėl buvo išvytas iš Varšuvos) atstumti bajoriją būtų buvę per drąsu. Greta V. K. Mlečkos liko ir jo padėjėjai, tačiau tai nebuvo jo kontroliuotojai, kaip pvz., J. Gruževskis prie A. Judickio. V. K. Mlečka universalus bei įsakymus visada skelbė tik savo vieno vardu. Tik visos bajorijos skelbiamieji nutarimai buvo pasirašomi visų trijų [88]. Liepos 20 d. V. K. Mlečka, remdamasis naujai gautu karaliaus universalu, šaukė bajoriją susirinkti stovykloje prie Biržų liepos 31 d. [89], tačiau, kaip matyti iš karaliaus delegacijai duotojo atsakymo, vaisiai buvo menki. Pagaliau bajorijos daugumas gal nė nematė ypatingo reikalo ten skubėti, nes krašto niekas nepuolė, o patys konfederatai ties Biržais taip pat nieko gero neveikė. Taip stovint be darbo, pasak jų pačių, tik saugant Biržus, be abejo, atsirado daugybė progų visokioms intrigoms bei nesutarimams, o tai viso krašto entuziazmo, žinoma, negalėjo sukelti. Prie Biržų konfederatai taip pat prastovėjo iki rugsėjo, o paskui persikėlė į Tauragę [90].

[86] Specialiai čia suminimi Žemaitijos taurininko Gabrio Sipavičiaus perimti dokumentai, kuriuos jam atvežę delegatai.

[87] *Ž. pil.* 16_2, 143 nr., 776, 777 psl.

[88] Jie visi trys pasirašė VII.13 nutarimą voiskį Otoną Tyzenhauzą iš stovyklos atleisti ir pasiųsti į kraštą eiti savo pareigų.— Ten pat, 62 nr., 640, 641 fol; *A. V. K. XXXIV*, 87, 88 psl.

[89] *Ž. pil.* 16_2, 59 nr., 632, 633 fol. Taip pat vienas Mlečka duodavo ir dvarų apsaugos raštus. Plg. X.12 apsaugos raštą Tauragės klebono viderkaufiniams dvarams.— Ten pat, 146 nr., 779 fol.

[90] Ten jie buvo jau rugsėjo 5 d. Žr. ten pat, 175 nr., 819, 820 fol.

Kita priežastis, dėl kurios bajorijos daugumas nesiryžo palikti savo namų, buvo nuolat vis didėjanti kariuomenės dalių savivalė bei jos netvarkingai renkamos duoklės — stacijos. Kaip minėta, tai buvo prisiminta ir konfederatų delegacijos pas karalių instrukcijoje. Kariuomenės būrių čia iš tikro labai daug priviso, o hetmonai iš čia ėmė skirti maistą net Lenkijoje ar Prūsijoje veikiantiems savo daliniams. Be to, jie tarp savęs nesutarė, dažnai iš to paties dvaro abu reikalavo. Atmosferą tai dar labiau įtempė, ir buvo pagaliau prieita prie to, kad kai kuriuos savavaliaujančius dalinius teko jėga išblaškyti.

Žemaičiams pirmiausia reikėjo išlaikyti tuos savanorių dalinius, kurie buvo konfederacijos vadovybės žinioje. Karalius savo atsakyme minėtajai delegacijai mini šiuos tokių dalinių vadus: 1) Konstantiną Bikovskį-Mardosą, 2) majorą Haną, 3) kapitoną Meiną ir rotmistrą Folką. Smulkesnių žinių apie kai kuriuos iš jų mes neturime, tačiau kad jie turėjo savus dalinius, abejoti netenka. Be jų, dar buvo nemažai kitų dalinių, veikusių ar gal taip pat be darbo gyvenusių kur nors krašte, su konfederatų stovykla nesusijusių. Pirmiausia greičiausiai kur nors Žemaičiuose arba gretimose srityse sukaliojosi dar balandžio mėnesį į čia atitraukęs Lisovskis. Toliau minėtinas rotmistras Konstantinas Odachovskis, į kurio stovyklą Tauragėje dar Judickis šaukė gretimųjų sričių bajoriją. Rugsėjo 1 d. Jurbarke jis paskelbė universalą, kad jo savomis lėšomis pasamdyta 120 kazokų kuopa ketvirtį metų jau ištarnavusi ir naują ketvirtį pradėsianti tarnauti skolon. Algos išmokėjimą garantavęs hetmonas Gansiauskas. Pats K. Odachovskis kuopai pasižadėjęs visomis jėgomis rūpintis ją išgauti ir taip pat laidavęs savo dvarais [91]. Rugsėjo 5 d. V. K. Mlečka, Stanislovas Voina, P. Ribinskis, V. Kęstartas ir kiti bajorai vyr. leitenantui Hanui visų žemaičių vardu davė raštą, kuriuo pareiškė, kad jam ir 300 jo dragūnų, buvusių palei Biržus, o dabar atvykusių su jais prieš sukilėlius prūsus, už jų tarnybą nuo gegužės 1 d. iki rugsėjo 1 d. esą skolingi 45 000 auks. Jie laiduoją, kad skola būsianti sumokėta iki 1657 m. vasario 2 d. Be to, tam pačiam Hanui pavedą pasamdyti dar ir ketvirtą dragūnų kuopą, t. y. dar 100 karių [92]. Lapkričio 6 d. ten pat (stovykloje palei Tauragę) buvo duotas toks pat ir maždaug tų pačių asmenų pasirašytas raštas rotmistrui K. Bikovskiui-Mardosui. Žemaičių kunigaikštijos tarnyboje taip pat nuo gegužės 1 d. jis tebesąs su 200 savo paties lėšomis susamdytų pėstininkų ir su 4 patrankomis. Jam esą skolingi už du ketvirčiu 7960 auks., o už 100 rietinių audeklo, sunaudoto vengrų pėstininkų uniformoms,— 5000 auks., iš viso 12 960 auks. Jie laiduoją savo dvarais, kad visa tai būsią sumokėta 1657 m. vasario 2 d., t. y. Grabnyčių seimely [93]. Tokių dalinių buvo dar ir daugiau, tačiau konfederatai

[91] Ten pat. 156 nr., 792 fol.
[92] Ten pat, 175 nr., 819, 820 fol.
[93] Ten pat, 167 nr., 808—809 fol.

jų visų kažkodėl savo samdiniais nenorėjo laikyti ir lapkričio 30 d. Gansiausko sušauktajame seimely dviejų padūmių mokestį paskyrė tik Bikovskio-Mardoso ir Hano daliniams. To mokesčio rinkėjui Steigvilai-Liaudanskiui pinigus buvo įsakyta pradėti rinkti sausio 15 d., o baigti iki Grabnyčių seimelio. Jei kas nenorėtų mokėti, reikią išreikalauti pagalbon pasišaukus kariuomenę [94]. Kitiems bajorija įsipareigojimo raštų bus nė nedavusi, nes jie, matyt, susijo su hetmonais ir atlyginimo iš jų laukė arba greičiausiai iš konfederatų stovyklos pasišalino.

3. Krašto būklė švedų valdžios nusikračius

Vos atėjus žiniai apie Žemaičių ir gretimų sričių išsivadavimą, hetmonai, P. Sapiega ir ką tik pabėgęs iš Karaliaučiaus Gansiauskas, atgręžė į čia akis, ieškodami šaltinių savo kariuomenei išlaikyti arba rinkti čia naujus dalinius. Jau birželio 3 d. P. Sapiega Trakų vėliavininko rotmistro Oginskio husarų vėliavai (greičiausiai dar nesurinktai) maistą paskyrė iš Plungės tenuto [95]. Netrukus jis čia pasiuntė ir daugiau savo agentų kariuomenės rinkti. Antai liepos 10 d. Žemaičių pilies teisėjui Mykolui Eustachui Stankevičiui naujai renkamai 120 kazokų vėliavai maistas buvo nurodytas Šauduvos tėvūnijoje ir Beržėnų bei Šaukėnų tenutuose [96]; liepos 18 d. hetmonas P. Sapiega M. Judickio renkamam pėstininkų pulkui maistą nurodė Didžiųjų ir Mažųjų Dirvėnų, Karšuvos tėvūnijose ir Tauragėje [97]. Čia taip pat P. Sapiegai rinko 120 dragūnų vėliavą ir Kauno pastalininkis Kristupas Esperaitis [98]. Čia buvo nurodytas maistas bei piniginės rinkliavos ir kai kurioms senoms, dažniausiai dabar papildomoms dalims. Antai Žemaičių seniūno Jurgio Glebavičiaus dragūnų vėliavai buvo paskirta Veliuona [99], o Eišiškių seniūno rotmistro Jono Koleckio husarų vėliavai, turinčiai 120 raitelių, ir dviem kazokų vėliavoms, turinčioms po 100 raitelių, maistas buvo paskirtas iš Žemaičių vyskupo ir dvasininkų dvaro [100].

Sapiegai pasinaudoti Žemaičių bei gretimųjų pavietų ištekliais, žinoma, buvo svarbu, tačiau jam tai nebuvo gyvybinis reikalas, nes jo dispozicijoje buvo Brastos vaivadija bei kaimyniniai

94 Ten pat, 176 nr., 821, 822 fol.
95 Ten pat, 64 nr., 646, 647 fol.
96 Karaliaus VII.8 universalas.— Ten pat, 67 nr., 652 fol., o Sapiegos — 68 nr., 655 fol.
97 Ten pat, 104 nr., 721 fol.
98 Jam rašytas VIII.20 universalas.— Ten pat, 110 nr., 730—731 fol.
99 VII.20 — Ten pat, 115 nr., 742 fol.
100 Ten pat, 136 nr., 770 fol., VII.28.

pavietai. Tuo tarpu Gansiauskas tik čia tegalėjo pasireikšti. Kad ir atsiėmęs dalį savo dalinių, patekusių P. Sapiegos komandon, kariuomenės jis turėjo, be abejo, nedaug. Svarbiausia, jis neturėjo visiškoje savo kariuomenės dispozicijoje nė vienos Lietuvos srities. Jis pats su kariuomene veikė Lenkijoje arba Prūsuose, kur galima buvo šio to pasiplėšti, bet negalima buvo nieko reikalauti teisėtai. Iš Sapiegos įtakoje esančių sričių jis, žinoma, negalėjo nieko gauti, tad jo akys neišvengiamai turėjo nukrypti į išsivadavusias nuo švedų sritis. Savo kariuomenę tinkamai sukomplektuoti bei ją išlaikyti jis galėjo tik pasirėmęs šiomis sritimis. Dėl to jis ir pasistengė paimti savo žinion čia jau veikusius savanorių dalinius. Čia siuntė savo agentus kariuomenės verbuotojus, taip pat čia skyrė maistą ir jau turimoms dalims. Antai liepos 8 d. jis totorių rotmistrui Chasbiejui Kublickiui Roidzevskiui pavedė pasamdyti naują 100 karių vėliavą, kuriai maistą paskyrė iš Ariogalos ir Molėtų dvarų [101]. Liepos 17 d. vienai naujai savo husarų vėliavai maistą paskyrė iš Plungės, Palangos ir Penionių tenutų, o kitai — iš Mažųjų Dirvėnų tėvūnijos ir Platelių bei Purvių tenutų [102]. Rugpjūčio 14 d. jis, tariamai pavesdamas naujai susamdyti, paėmė savo žinion mūsų jau minėtas, konfederatų tarnyboje buvusias Bikovskio ir Hano dalis: 200 Bikovskio vengrų pėstininkų ir 400 Hano dragūnų [103]. Be abejo, Gansiausko komandoje buvo ir rotmistro Kristupo Bialozoro kazokų vėliava (100 žirgų), iš pradžių stovėjusi Ramygaloje (XI.8), o vėliau persikėlus į Tauragę [104]. Rugsėjo 18 d. suverbuoti dragūnų vėliavos (120 žirgų) čia buvo prisiųstas Kazimieras Žeromskis [105]. Kaip minėta, šių sričių ištekliais Gansiauskas daug daugiau už Sapiegą naudojosi ir jau turimųjų dalių sustiprinimui bei aprūpinimui. Jau liepos 5 d. vienai savo kazokų vėliavai jis pavedė pasinaudoti Rietavo, Raseinių, Užvenčio, Šauduvos ir Karšuvos dvarais [106], o Trakų pakamario Petro Lackio vėliavai, turinčiai 100 raitelių, paskyrė Tauragės dvarą [107]. Rugpjūčio 10 d. savo totorių vėliavai, vadovaujamai Roiževskio, jis pavedė Batakynę ir Makštus [108]. 15 d. Kristupo Steckevičiaus vadovaujamai vėliavai maistą nurodė Piarnu vaivadienės Denhofienės valdomoje Švėkšnoje [109], o majoro Jono Ludolfo Ambrocko dragūnų vėliavai — Mažųjų Dirvėnų tėvūniją; 16 d. Lipnickio šarvuotų kazokų vėliavai nurodė Žemaičių vyskupo, prelatų ir kanauninkų

[101] Ten pat, 93 nr., 93a, 706, 707 fol.

[102] Ten pat, 83, 88 nr., 687, 697 fol. Pirmasis universalas yra be datos, į Žem. pil., teismų knygas įtrauktas VIII.22.

[103] Ten pat, 133, 134 nr., 767, 768 fol. Hano dragūnams maistas buvo paskirtas iš Ariogalos. Žr. 146a nr., 779, 780 fol.

[104] Ten pat, 146a, 165 nr., 779a—780, 806 fol.

[105] Ten pat, 157 nr., 793 fol.

[106] Ten pat, 90 nr., 715—716 fol.

[107] Ten pat, 72 nr., 662 fol. Universalas be datos.

[108] Ten pat, 164 nr., 804 fol.

[109] Ten pat, 195 nr., 848 fol.

dvarus[110], 17 d. Kauno stalininko Jono Ignatavičiaus vadovaujamai kazokų vėliavai paskyrė Karšuvą, Šauduvą, Viešvėnus, Užventį ir Raseinius[111]; 18 d. LDK raikytojo Mykolo Kazimiero Radvilos kazokų vėliavos padidinimui paskyrė Anykščius, Kurklius ir Kuršėnus[112].

Kaip matome, gana dažnai Gansiausko tie patys dvarai buvo paskirti vieną kartą vienai, o kitą kartą kitai kariuomenės daliai. Galėjo tai būti apsirikimas, bet dar dažniau turbūt taip buvo daroma pirmąjį paskyrimą atšaukus. Tačiau visai kitaip buvo tada, kada tie patys dvarai abiejų hetmonų buvo paskirti savoms dalims. Tokiais atsitikimais konfliktas bei nesusipratimai buvo neišvengiami. P. Sapiega, kaip didysis hetmonas (pagal tradiciją kariuomenei maisto skirstymas jam vienam tepriklausė), Gansiausko veiksmus laikė neteisėtais. Dėl to jau liepos 21 d. jis paskelbė Žemaičiams universalą, kuriame perspėjo bajoriją savo pačių labui Gansiausko universalų, kaip neteisėtų, nepriimti ir jokių duoklių pagal juos neduoti, nes kariuomenei maistą jis pats paskirstysiąs. Jo universalai turėsią būti vykdomi, tad, vykdant ir Gansiausko nurodymus, teksią du kartus duoti[113]. Reaguodamas į tai, Gansiauskas rugsėjo mėnesį išsirūpino karaliaus universalus Žemaičių, Upytės, Ukmergės ir Kauno pavietų bajorijai, kuriais pranešama, kad Gansiauskas esąs siunčiamas pas juos su visiška valdžia, tad jo reikią visais atsitikimais klausyti. Jei kartais jiems prisiųstų savo universalus jis pats arba hetmonas P. Sapiega, jų reikią nepaisyti. Kaip karinių pajėgų organizatoriui, jam kartu buvo duota teisė surinkti visus Radvilų paliktus ginklus bei patrankas. Jei kas nors tuos ginklus jau būtų pasisavinęs, tuojau turį jam atiduoti bei pranešti, kur jie yra. Iš šio įsakymo nevykdančiųjų būsią visa tai išreikalauta[114]. Remdamasis tais karaliaus universalais, Gansiauskas rugsėjo 25 d. paskelbė žemaičiams, kad netrukus pas juos atvyksiąs su kariuomene ir pagal 1655 m. seimo nutarimą pareikalavo iki spalio 12 d. į Veliuoną V. K. Mlečkos žinion pasiųsti rinktinius karius — po 1 muškietu ginkluotą ir visais reikmenimis aprūpintą karį nuo 5 dūmų. Jie turį būti duodami iš visų karališkųjų dvarų. Tiktai Skuodo, Kartenos, Platelių, Plungės ir Palangos tenutams būsiąs duotas kitas uždavinys[115]. Kitą dieną jis, kaip iždininkas, pasiuntė čia iždo raštininką Joną Eidziatavičių iš visokių rūšių mokesčių rinkėjų paimti jų surinktus pinigus[116].

[110] Ten pat, 106 nr., 723, 724 fol.
[111] Ten pat, 96 nr., 711, 712 fol.
[112] Ten pat, 94 nr., 708 fol. Jo dragūnų pulkui XII.6 buvo įsakyta sustoti Utenoje, Penionyse, Kupiškyje ir Vabalninke, Rietave ir Plateliuose.— Ten pat, 183, 184 nr., 829, 830 fol.
[113] Ten pat, 135 nr., 764 fol.
[114] Ten pat, 128, 130 nr., 761, 763, 764 fol. Abu universalai yra be tikslios datos, paskelbti Liubline. Greičiausiai jie buvo paskelbti maždaug tuo pačiu metu, kada žemaičių konfederatų delegacijai buvo duotas atsakymas.
[115] Ten pat, 141 nr., 774 fol.
[116] Ten pat, 129 nr., 461a—462 fol.

Visa tai rodo, kad Gansiauskas, kaip ir hetmono J. Radvilos laikais, nenorėjo bendradarbiauti su P. Sapiega, turėdamas jaunesniojo ir priklausomo kolegos rolę, bet stengėsi gauti sau atskirą veikimo dirvą, kur galėtų suvaidinti atskirą, nepriklausomą vaidmenį. Tačiau ir Sapiega nusileisti nemanė. Matyti, sužinojęs apie Gansiausko paskyrimą „Žemaičių, Upytės, Ukmergės, Kauno ir visų nuo priešo laisvų" sričių vadu, kaip skelbė karaliaus universalas, rugsėjo 20 d. iš Brastos jis paskelbė keletą universalų, kuriais tose srityse paskyrė maistą savo kariuomenės daliniams. Antai LDK sargybinio bei Mozyriaus seniūno Slochockio vėliavai paskyrė Platelių ir Utenos tenutus [117], rotmistro Rosudovskio kazokų vėliavai — Telšių tenutą, Korotkevičiaus vėliavai — Ariogalos tėvūniją ir Tirkšlių tenutą (?), kiemo vėliavininko Zigmanto Adomo Sluškos kazokų vėliavai — Pajūrio arba Vainuto ir Beržėnų (Viekšnių) tėvūnijas, Kražių jėzuitų dvarus ir Kupiškio tenutą, rotmistro Skuibėdos kazokų vėliavai — Tartu vaivadienės Denhofienės Pažižmio dvarą, rotmistro Poklonskio kazokų vėliavai — Raseinių ir Batakių tenutus, LDK lauko stovyklininko rotmistro Kristupo Sapiegos vėliavai — Kvedarnos tenutą ir Šauduvos tėvūniją, rotmistro Kmicico kazokų vėliavai — Žemaičių vyskupo dvarus, Rečicos pastalininkio Pogirskio šarvuočių vėliavai — Beržėnų tėvūniją ir Paširvinčio tenutą, Žemaičių seniūno Glebavičiaus dviem vėliavoms — Šeduvos ekonomiją [118]. Be to, rugsėjo 26 d. Brastos žemės teisėjo rotmistro Babravičiaus vėliavai jis paskyrė Tverų tėvūniją, Žemaičių kanauninkų bei prelatų dvarus, Šetekšną, Salamiestį ir Poiovicą (Pajevonis ?) [119]; rugsėjo 27 d. vienai kazokų vėliavai paskyrė Kairėnus, Kobilėnus, Vaitiekūnus, Klanovskienės bei Ozemblovskienės Šimonių dvarą ir Liaudiškius [120]. Rugsėjo 30 d. pakartojęs pulk. A. Judickiui įgaliojimą surinkti dragūnų vėliavą (200 karių), spalio 2 d. jai maistą paskyrė iš Josvainių tenuto ir Vandžiogalos vaitijos [121].

Taip paskirstęs kariuomenei maisto šaltinius, Sapiega spalio 2 d. paskelbė visiems žemaičiams bendrą universalą, kuriame pranešė savo kariuomenei maistą nurodęs jų valdomuose karališkuosiuose dvaruose ir reikalavo tuojau viską išduoti. Esą jeigu jie jau ką davę kariuomenei dar negavę jo universalų, tai tas nuo pareigos jų negali atleisti, nes jis jau anksčiau perspėjęs neteisėtų universalų nepaisyti. Taigi, jei jie ką nors davę, tai esanti jų pačių, bet ne jo klaidos kaltė [122]. Spalio 25 d. jis paskelbė naujus universalus, kuriuose vėl reikalavo maistą pagal jo asigna-

[117] *Wolff* tokio sargybinio nežino. Įdomu, kad Sapiegos universale ir Utena vadinama Žemaičių tenutu.
[118] Ten pat, 117—123, 126, 127, 152 nr., 746—754, 759, 760, 787 fol.
[119] Ten pat, 172 nr., 815 fol.
[120] Ten pat, 144 nr., 778 fol.
[121] Ten pat, 138, 139 nr., 771a—772 fol.
[122] Ten pat, 137 nr., 771 fol.

cijas duoti be jokių atsikalbinėjimų. Gansiausko universalai esą neteisėti, kad jų nereikią paisyti, jis jau anksčiau perspėjęs. Visi, kurie jo išsiuntinėtiems maisto rinkėjams kliudysią, būsią baudžiami. Lauko hetmono deputatus, drįstančius rinkti maistą priešingai jo universalams įsakęs sunaikinti, o sugautuosius griežtai bausiąs [123].

Gansiauskui visi šitie P. Sapiegos universalai buvo labai nemalonūs. Ginčyti didžiojo hetmono teisių jis, žinoma, negalėjo. Tačiau nenorėjo ir nusileisti. Savo kariuomenės dalių maisto rinkėjams jis įsakė iš tų dvarų, kurie savo duokles bus atidavę P. Sapiegos dalims, nieko neimti, bet iš tų, kurie dar niekam nedavę ir neturi kvitų, reikalauti. Bajorijai jis, apie P. Sapiegą nė neužsimindamas, aiškino, kad tuščių skundų nepakanką, kad skundžiantis reikią įrodyti, kiek jau davę. Į tai būsią atsižvelgta. Jis savo kariuomenei maistą čia skirti turįs teisę, nes tokia esanti karaliaus valdžia, pareikšta jiems jau žinomajame universale. Kariams, kurie darą kliūčių, jis taip pat grasino bausmėmis [124], tačiau iš tikro P. Sapiegos karių jis negalėjo bausti, o saviškiai, žinoma, nekliudė. Nebent jis norėjo pagąsdinti nė vienam hetmonui nepriklausančias savanorių dalis. Pagaliau jis ėmė grasinti ir bajorijai. Jau žygiuodamas į Žemaičius, lapkričio 7 d. Virbaly jis paskelbė universalą, kuriame sako, jog kasdien gaunąs nusiskundimų iš savo dalių maisto rinkėjų, kad bajorija maisto pagal jo asignacijas nenorinti duoti, nors jo misija šiose srityse patvirtinta karaliaus bei paremta senato nutarimu. Dėl to jis reikalaująs, kad maistas būtų atiduodamas, nes kitaip jam teksią į tenutus pasiųsti kariuomenę [125].

Tuo tarpu Sapiega dar ir gruodžio 5 d. universale kartojo tą patį. Esą jis, dar tebebūdamas prie Pragos ir vėliau, savo universalais perspėjęs, kad iš tenutų maistas turįs būti duodamas tik pagal jo universalus nusipelniusiai jo kariuomenei. Ji, pastebėjusi pirmojo savo vado išdavystę, prisijungusi prie jo ir visą laiką buvusi krašto gynimo tarnyboje. Gaunąs žinių, kad jie ginąsi prisidengdami Gansiausko universalais, „kurie *nullitati subiacere* * ir jokios galios negali neturėti". Iš karaliaus kanceliarijos išėjęs universalas jo teisių negalėjęs įžeisti, kad reikalaująs ir prašąs maistą tuojau duoti. Jei tenutų valdytojai dėl to turėtų nuostolių, vėl kartoja hetmonas, būsianti ne jo kaltė, nes jis perspėjęs. Reikėję paklausyti [126].

Taigi P. Sapiegos pusėje buvo teisė bei tradicijos, o Gansiauskas rėmėsi karaliaus autoritetu. Bajorija, žinoma, buvo linkusi daugiau skaitytis su Gansiausku, nes čia jau buvo dalis jo ka-

[123] Ten pat, 154, 155 nr., 790, 791 fol.

[124] Ten pat, 131, 159, 198 nr., 765, 796, 852, 853 fol. Tai yra jo atsakymas Šauduvos ir Karšuvos tėvūnijų valdytojams (X.5) ir įsakymai kariuomenės atstovams, renkantiems maistą (X.18 ir XI.7).

[125] Ten pat, 160 nr., 797 fol.

[126] Ten pat, 204 nr., 803 fol.

riuomenės, o pagaliau buvo žinoma, kad jis ir pats netrukus čia atvyks. Tačiau kol jo visa kariuomenė dar toli tebebuvo, čia buvo daug visokių nesusipratimų. Jo ir P. Sapiegos maisto rinkėjai lenktyniavo, katrie pirmi suskubs iš kurio dvaro ką gauti, o bajorija, žinoma, stengėsi palaukti, tuo tarpu nė vieniems nieko neduoti ir siuntė hetmonams skundus. Daugelis prašėsi nuo naštų visai atleidžiami. Abu hetmonai paskelbė universalus, saugančius privačių bajorijos dvarų neliečiamybę [127], tačiau atskiriems asmenims duotieji apsaugos raštai ne visada sutapdavo. Mums daugiausia yra žinoma P. Sapiegos duotųjų tokių raštų. Žemaičių pilies teismo knygose randame tik du sutampančius abiejų hetmonų raštus, duotus jėzuitų dvarams. Pašiaušės Kražių jėzuitų dvarai esą bajoriškosios fundacijos, tad turį naudotis lygiomis teisėmis su bajorų dvarais. Jei kuriai nors daliai duotajame universale maistas esąs paskirtas iš dvasininkų dvarų arba iš tokių pavietų, kur yra ir jėzuitų dvarų, tai iš jų kariai vis tiek negalį imti nieko [128]. Sapiega, be to, yra davęs apsaugos raštus LDK raštininko J. M. Stankevičiaus Ariogalai ir Skrebynės, Šlikių bei Kaniūkų kaimams (VII.26); karaliui davus apsaugos raštą Piarnu vaivadienės Katerinos Denhofienės Švėkšnai, jis tą pačią dieną tokį raštą davė jos Telšių tenutui (VII.27), taip pat jis atleido nuo visų naštų LKD pastalininkio E. Valavičiaus Karteną (VIII.20) ir visus Žemaičių seniūno J. Glebavičiaus valdomus dvarus (IX.28). Jo dvarai esą atleidžiami dėl to, kad jis pats esąs karo stovykloje [129]. Tuo tarpu Gansiauskas iki lapkričio 30 d. seimelio specialiu universalu (VIII.14) uždraudė kariuomenei liesti tik vieną savo Vilkiją [130], kuri anksčiau buvo priklausiusi hetmonui Jonušui Radvilai ir jo žmonai. Gal nežinodamas apie P. Sapiegos apsaugos raštus, o gal jų nepaisydamas, jis siuntė kareivius į Sapiegos globojamuosius dvarus. Todėl atskiroms kariuomenės dalims maistas jo buvo paskirtas ir J. M. Stankevičiaus Ariogaloje, ir Denhofienės Švėkšnoje. Galimas dalykas, kad tokių faktų ir daugiau buvo. Suprantama, kad visa tai kėlė bajorijos nerimą bei nepasitenkinimą. Iš tikro šitokioje situacijoje bajorams labiausiai rūpėjo saugoti savo tenutus ir tėvūnijų dvarus, kurie nuo klajojančių maisto rinkėjų ir šiaip visokių besibastančių būrių taip pat lengvai galėjo nukentėti, bet ne sėdėti be darbo konfederatų stovykloje.

Pagaliau lapkričio mėn. vidury į Žemaičius atvyko Gansiaus-

[127] Gansiauskas IX.26, o P. Sapiega XI.19.— Ten pat, 140, 142 nr., 773, 775 fol.

[128] Gansiausko X.18 raštai.— Ten pat, 147, 174 nr., 781, 818 fol.; P. Sapiegos IX.1 raštas.— 193 nr., 845, 846 fol.

[129] Ten pat, 70, 90, 107, 112, 116 nr., 658, 659, 700, 701, 725, 734, 735, 742a—743 fol.

[130] Ten pat, 109 nr., 729 fol.

kas[131]. Norėdamas išnarplioti painią situaciją, taip pat, žinoma, ir savo padėtį sustiprinti, lapkričio 22 d. jis paskelbė universalus, šaukiančius Žemaičių bajoriją lapkričio 30 d. susirinkti į Raseinius, kur reikėsią numatyti priemones valstybės sienoms ginti ir vidaus ramybei palaikyti. Kaip hetmonas ir iždininkas, jis normalaus seimelio šaukti, žinoma, negalėjo, užtat šaukė bajoriją karinės ekspedicijos titulu, kaip karaliaus jiems skirtasis vadas *(sub poenis de expedicione bellica)*[132]. Į Raseinius dabar persikėlė ir visi konfederatai, tačiau seimelio maršalka buvo ne V. K. Mlečka, bet P. Ribinskis. Aukštesnių krašto urėdų, matyti, visai nebuvo. Visi seimelio nutarimai mums nėra žinomi. Žinome tik, kad jis nutarė apsidėti dviejų padūmių mokesčiu minėtosioms K. Bikovskio-Mardoso ir Hano kariuomenės dalims apmokėti[133] ir pagal 1655 m. seimo konstituciją nutarė rinkti akcizo mokestį. Tuo reikalu buvo sudarytas įvairiausių prekių sąrašas su nurodymu, kiek už ką turi būti mokama[134]. Apie kitus nutarimus tiesioginių žinių mes neturime, tačiau kas bajorijai šiuo metu labiausiai rūpėjo, nesunku atspėti. Be abejo, tai buvo vidaus ramybės bei jų turto neliečiamybės klausimai. Tai mums puikiausiai įrodo tuojau po seimelio Gansiausko paskelbtieji raštai. Pirmiausia jam teko patenkinti kai kurių bajorų prašymus ir paskelbti jų dvarus nuo visų naštų atleidžiančius raštus. Antai gruodžio 3 d. jis pasirašė raštą, atleidžiantį nuo naštų visus Žemaičių seniūno Glebavičiaus dvarus; motyvavo taip kaip ir Sapiega, būtent, kad jis pats esąs karo stovykloje[135]. Kitą dieną jis davė net 4 tokius raštus: 1) įsakė kariams neliesti jau Biržų ir Tauragės stovykloje su Žemaičių bajorija buvusio Ašmenos paviete pabėgėlio Samuelio Voronovičiaus Didlaukių (? *Polek Wielkich*); 2) įsakė neliesti Žemaičių kapitulos Leckavos dvaro, kuris esąs bajoriškos fundacijos; 3) įsakė neliesti pilies regento dvarų, — jam reikią leisti netrukdomai tvarkyti priešo antplūdžio metu suardytas knygas; 4) taip pat atleido nuo visų naštų Žemaičių viceseniūno Jeronimo Talato Raseinių tenutą, miestą ir jam priklausomus kaimus. Esą jie labai nukentėję nuo dažnų kariuomenės perėjimų[136]. Andrius Oborskis išsiprašė apsaugos raštą savo paveldimajam Balčių dvarui, esančiam Pajūrio valsčiuje[137]. Kai kurie kiti prašė atšaukti universalus vienai

[131] Lapkričio 8 d. jis buvo Virbalyje, o 20 d. Veliuonoje, iš kur paskelbė universalą Ašmenos seniūno Sakovičiaus dragūnams, skiriantį maistą iš Kvėdarnos ir Dirvininkų *(Dirgwitniki)* vaitijos (Ten pat, 531 fol.). Be to, lapkričio 28 d. rotmistro Mikalojaus Žardino 200 dragūnų maistą jis paskyrė jo paties valdomuose kaimuose, būtent Lenčiuose, Ažytėnuose, Vaitiekūnuose, Bubeliūnuose, Kemeruose, Pakuteniuose ir Liaudiškiuose (168 nr., 810 fol.).

[132] Ten pat, 166 nr., 807 fol.

[133] Ten pat, 176 nr., 821, 822 fol.

[134] „Taxa accizy w X. Żmudzkim vchwalona ex victualibus...“ — Ten pat, 196 nr., 849 fol.

[135] Ten pat. 180 nr., 826 fol.

[136] Ten pat, 177, 178, 179a, 188 nr., 822, 823, 825a, 835 fol.

[137] Ten pat. 179 nr., 825 fol.

ar kitai daliai jų tenutuose skiriančius maistą, nes esą jau duodą kitoms dalims[138]. Daug kas, matyt, skundėsi, kad kariai imą daugiau, negu būna numatyta hetmono universaluose[139], tad gruodžio 4 d. Gansiauskas paskelbė universalą visoms dalims, įsakydamas nieko daugiau, be įvardinto maisto skiriamuosiuose universaluose, neimti ir valstiečių nespausti[140]. Pagaliau gruodžio 6 d. jis paskelbė naują, platesnį, universalą, kuriame aiškino, kad Žemaičiai virš seimo numatytų normų jau davę dvigubas maisto porcijas. Jie nutarę tiek pat, bet ne daugiau duoti ir kitais metais. Dėl to jis visiems kariuomenės dalių vadams bei visai kariuomenei, o ypač maisto rinkėjams, griežtai įsakąs virš normos nė kiek nereikalauti, nieko neimti iš tų leninių dvarų, kurių savininkai šiuo metu esą karo tarnyboje ir nespausti suvargusių valstiečių. Nusikaltusius bausiąs[141]. Vykdydamas šį universalą, gruodžio 15 d., jau būdamas Kėdainiuose, kur bus persikėlęs apie 10 d. (13 d. jau tikrai ten buvo), Gansiauskas atšaukė pas save du maisto rinkėjus (Jurgį Gieškovskį ir Jurgį Svidlą), ėmusius per daug duoklių ir apskritai spaudusius bei skriaudusius Tverų ir Pliauskynės kaimo valstiečius. Jie, kaip nepasiteisinę dėl daromų priekaištų, esą pasmerkti hetmono teismo ir tuojaus privalą pas jį atvykti[142].

Valstiečiai, dar taip neseniai apiplėšti švedų kariuomenės, dabar vėl varginti ir tebevarginami savo krašto kariuomenės rinkikų, matyt, buvo taip nuvargę, kad beatodairiškas jų plėšimas darėsi net pavojingas. Dėl to gruodžio 18 d. Gansiauskas paskelbė net du universalus, kuriuose rašė, kad kai kurie kariai taip įsileidę į savavaliavimus, kad nieko nebeklausą ir reikią saugotis, kad per daug spaudžiama liaudis kartais nepakeltų kokio maišto ar revoliucijos. Dėl to jis šaukiąs bajoriją 1657 m. sausio 6 d. susirinkti kaip į karą savo įprastose vietose, o iš ten reikėsią

[138] Antai poručnikui Raiževskiui buvo įsakyta iš Nemakščių dvaro, priklausančio Žemaičių ekonomijai, nieko neimti, nes iš ten imą net 4 kitos vėliavos.— Ten pat, 178 nr., 824 fol.

[139] Reikalautino maisto produktų kiekis būdavo nurodomas kiekviename dvarus ar kaimus nurodančiame universale. Normos su mažais pakeitimais būdavo vienodos. Kaip pavyzdį čia priminsime, kad Sakovičiaus vėliavai iš Kvėdarnos Gansiauskas lapkričio 20 d. buvo paskyręs nuo kiekvienų 4 valakų po 1 bosą rugių ir po 1 bosą miežių, nuo kiekvienų 6 valakų po 1 bosą grikių, nuo kiekvieno valako po 1 bosą žirnių, 1 bosą avižų ir 1 vežimą šieno; nuo kiekvienų 10 valakų 1 jauną karvę ir muštukę sviesto; nuo kiekvienų 5 valakų kapą sūrių, aviną ir paltį lašinių, be to, nuo kiekvieno valako po žąsį ir 2 vištas (ten pat, 531 fol.). Kaip matome, normos, turint galvoje valstiečių skurdų gyvenimą ir neseną švedų okupaciją, buvo labai didelės. O kareiviai ir daugiau paimdavo. Be to, kol visa tai būdavo surenkama, reikėdavo juos maitinti. Plg. sąrašą visokių viktualijų, 1656 m. rugsėjo ir spalio mėn. duotų Volko daliai iš Beržėnų tėvūnijos.— Ten pat, 185 nr., 831, 832 fol.

[140] Ten pat, 182 nr., 828 fol.

[141] Ten pat, 181 nr., 827 fol. Vykdydamas nusistatymą nieko neimti iš pačių karių dvarų, XII.13 jis davė apsaugos raštą Smolenko raštininko Alekso Parčevskio Girkalnio ir Viduklės dvarams.— Ten pat, 194 nr., 847 fol.

[142] Ten pat, 198 nr., 830 fol.

vykti sunaikinti savavaliaujančių kariuomenės būrių. Kurie iš jų esą tikri neklaužados, savavaliautojai, jis pranešiąs bajorijai tą dieną į jų susirinkimo vietą pasiųsdamas savo universalus [143]. Tolesniems vidaus santykiams paaiškinti šaltinių mes neturime, tad apie šio sumanymo įgyvendinimą ką nors tikra pasakyti sunku, tačiau, kad šitokių priemonių galėjo būti iš tikro griebtąsi, dalykas labai galimas. Kai kuriose Lietuvos srityse taip buvo elgiamasi ir 1613—1614 m. Jeigu prie to ir nebuvo prieita, jeigu savavaliautojai anksčiau išsinešdino į saugesnes sritis, vis tiek puikiai matome, kiek mažytis Žemaičių kraštelis šiais 1655—1656 m. turėjo iškentėti. Netenka abejoti, kad panašiai buvo ir gretimuosiuose pavietuose. Juo labiau kad kai kuriose jų srityse (ypač Ukmergės ir Kauno pavietuose) taip pat plėšikavo Maskvos kariuomenė. Tik, deja, apie jų šio meto būklę mes neturime žinių, todėl negalime išaiškinti nei jų santykių su Gansiausku, nei su Žemaičių konfederacija [144]. Kad jų būklė nebuvo geresnė, rodo ir tai, kad tiek J. Sapiega, o ypač Gansiauskas, kariuomenei maisto ieškojo daugiausia Žemaičiuose.

Tuo momentu, kada Gansiauskas Raseiniuose tarėsi su Žemaičių bajorija, karo reikalai atrodė labai pakrypę į gerąją pusę. Tarpininkaujant imperatoriui, su Maskva pagaliau buvo pradėtos derybos, privedusios prie lapkričio 3 d. sutarties, kuria buvo pažadėta sušauktame specialiame seime carą išrinkti Jono Kazimiero įpėdiniu, o iki to laiko buvo paskelbtos paliaubos bei abiejų pusių pasižadėta kariauti su švedais [145]. Šitas derybas darę Jono Kazimiero atstovai lapkričio 6 d. apie paliaubas pranešė ir žemaičiams, pastebėdami, kad per Maskvos užimtąsias sritis Lietuvos kariuomenei būsią galima laisvai pereiti, bet nieko iš jų neimti [146]. Maskvos karas su švedais Ingrijoje, Estijoje ir Livonijoje buvo pradėtas jau liepos mėn. gale. Visas padauguvys porai mėnesių nuo švedų buvo apvalytas, o rugsėjo 2 d. pats caras su visa savo armija apgulė Rygą. Tiesa, spalio gale jis vėl pasitraukė į Polocką [147], tačiau jo įgulos liko Kuoknesėje ir ne vienoje toliau nuo Lietuvos esančioje vietovėje švedų rankos buvo surištos. Laikinai buvo pašalintas ir kurfiursto pajėgų įsiveržimo baubas, nes, vos prieš atvykdamas į Žemaičius, Gansiauskas palei Virbalį lapkričio 8 d. buvo pasirašęs 3 mėn. paliaubų sutartį. Tiesa, kad kurfiurstas lapkričio 20 d. Labguvoje atnaujino sutartį su Karoliu X Gustavu, Žemaičiuose, be abejo, buvo žinoma. Tačiau nebuvo paslaptis ir tuo pačiu metu jo daromos

[143] Ten pat, 197, 199 nr., 850, 851, 854 fol.

[144] Šio laikotarpio tų pavietų teismų knygos yra kažkur žuvusios.

[145] *Polnoje sobr. zak. I,* 192, 193 nr., 390, 395 psl. Apie derybas žr. *Theiner,* Monumenta hist. P., 8—30 psl.; *Kubala, W.* Brndb, 28 psl. sqq.

[146] *Ž. pil.* 16_2, 162 nr., 800—801 fol. Tas pats buvo paskelbta ir kitiems pavietams bei vaivadijoms (*Kubala,* W. Brndb., 62 p.).

[147] *Solovjov II,* 1698 psl.; *Carlson I,* 194—200 psl.; *Forsten,* Ž. M. N. P. t. 316, 332, 333 psl.

pertraktacijos su Jonu Kazimieru [148]. Ateidavo neblogų žinių ir apie Jono Kazimiero kovas su švedais Lenkijos Prūsuose. Atrodė, kad vargai eina į pabaigą, kad viską galima bus sutvarkyti diplomatija. Gansiauskas, kuris jau seniai palaikė ryšius su caru, dabar taip pat derėjosi su jo atstovais dėl paramos ir svajojo apie didelį vaidmenį, kurio norėjo, pasiekti išnaudodamas caro pretenzijas pasidaryti Jono Kazimiero įpėdiniu, svajojo pasinaudodamas jo pinigine parama pasidaryti pirmuoju asmeniu valstybėje [149]. Šiuo metu pirmasis jo uždavinys buvo išvyti švedus iš paskutinės jų valdomos tvirtovės, būtent iš Biržų.

Carui pradėjus veržtis į Livoniją, De la Gardis apie prarastųjų Lietuvos sričių atgavimą negalėjo nė galvoti. Rugsėjo mėn. pasitraukus bajorų konfederacijai, Maskvos kariuomenės dalis buvo beeinanti net Biržų užimti, tačiau dėl kažkokių priežasčių buvo atšaukta [150]. Tuo tarpu juos apgulė Gansiausko kariuomenė. Pasak Rudavskio, po Raseinių seimelio čia buvusi pašaukta ir Žemaičių bajorija [151], tačiau jo žinia neįtikėtina. Kaip minėta, gruodžio 18 d. Gansiauskas šaukė bajoriją sausio 6 d. susirinkti neklaužadų karių naikinti. Jei bajorija jau būtų buvusi karo stovykloje, vėl jos šaukti nebūtų reikėję. Taigi Rudavskis, kuris apie Žemaičių konfederaciją nieko nežinojo, čia bus suplakęs į vieną vietą jos ir Gansiausko kariuomenės veikimą. Tam reikalui bajorija nė netiko. Bajorija galėjo kariuomenei pagelbėti atvirame kovos lauke, bet, miestus bei pilis imant, ji visada daugiau trukdydavo negu padėdavo. Tam reikėjo ne kavalerijos, bet pėstininkų. Pagaliau Biržai nebuvo jau tokia stipri pilis, neturėjo nė tokios didelės įgulos, kad Gansiausko jėgų būtų neužtekę. Pasak Rudavskio, pily įgulos buvę 600 švedų. Tačiau greičiau reikia tikėti Strižka, kuris Boguslavui Radvilai rašė, kad, piliai pasiduodant, švedų buvę vos 190 karių, įskaitant ir karininkus. Pufendorfas, matyti, neįskaitydamas karininkų, pateikia net mažesnį skaičių, būtent 180. Apgulimo pradžioje įgula taip pat nebus buvusi didesnė. Žinoma, dalis karių žuvo, bet užtat apgulimo metu De la Gardis iš Rygos buvo pasiuntęs pagalbos, iš kurių 40 žmonių į Biržus vis dėlto įsispraudė [152].

Kaip buvo minėta, 1655 m. rudenį Biržuose buvo įrengta įvairių sandėlių, į kuriuos buvo gabenamas maistas ir pašaro atsargos. Tačiau, Levenhauptui su visa kariuomene pasitraukiant, didžioji atsargų dalis, matyt, buvo išgabenta į Livoniją. Bajorų konfederacijai nuo miesto pasitraukus, įgula kurį laiką buvo laisva, tačiau maisto pasirūpinti buvo neįmanoma, nes, matyt, visoje apylinkėje jo nebuvo. Taip pat nebuvo pasiruošta žiemai ir

[148] *Kubala,* W. Brndb., 238 psl.
[149] Ten pat, 61, 62 psl., *Solovjov II,* 1704—1706 psl.
[150] *Kubala,* W. Brndb., 306 psl., 97 išn.
[151] *Rudawski,* 284 psl.
[152] Ten pat; *Pufendorf,* 200, 210, 277 psl.; *Archeogr. sborn. VIII,* 376, 377 psl.

malkų. Dėl to, Gansiausko kariuomenei porą mėn. palaikius apgultą miestą, įgula pritrūko maisto ir, nebegalėdama pakelti šalčių, sausio 24 d. kapituliavo. Jai buvo leista laisvai pasitraukti į Rygą, pasiėmus 8 patrankas ir 5 bosus parako[153].

Atsiėmus Biržus, Lietuvoje švedų okupacijos laikotarpis pasibaigė. Iki pat spalio mėn., jei neskaičiuosime pulkininko Tolio įsiveržimo bei nuniokojimo Rokiškio, Obelių ir Užpalių apylinkių[154], buvusių Maskvos kariuomenės sferoje, lietuviams su švedais neteko susidurti. Gansiauskas tuo tarpu sėdėjo Kėdainiuose ir užsiiminėjo diplomatija. Daugiausia jis rūpinosi santykiais su Maskva ir su kurfiurstu Frydrichu Vilhelmu. Pablogėjus tarptautinei Švedijos padėčiai (prieš ją stojus Danijai ir Austrijai), šis taip pat ėmė ieškoti kelių nuo Švedijos atsimesti. Tarp kitko, per savo giminaitį B. Radvilą jis vėl užmezgė ryšius su Gansiausku, gavusiu Jono Kazimiero įgaliojimus. Šių ryšių vaisius buvo rugsėjo 9 d. Gansiausko ir kurfiursto įgaliotinių Vėluvoje pasirašyta, o lapkričio 6 d. kurfiursto ir Jono Kazimiero Bydgoščiuje patvirtinta sutartis, kuria Frydrichas Vilhelmas jau galutinai perėjo Švedijos priešų pusėn. Už tai jam bei jo įpėdiniams Prūsuose buvo pripažintos suverenios teisės[155]. Kadangi paliaubos su Maskva dar tebebuvo nenutrauktos (nors santykiai buvo jau kiek įsitempę), pasirašęs Vėluvos sutartį, Gansiauskas galėjo laisviau veikti ir dar spalio mėn. su kariuomene įsiveržė į Livoniją, užėmė ten keletą vietovių. Čia, daugiausia Kurše, kartais lietuviams įsiveržiant į Livoniją, t. y. anapus Dauguvos, o švedams į Žemaičius, kovos tebevyko ir 1658, ir dar 1659 m., tačiau tai buvo jau reguliarus valstybių karas, kuriame 1655 m. iškelti sąjungos bei unijos su Švedija šūkiai nevaidino jokio vaidmens. Tarpvalstybiniuose santykiuose visa tai buvo užmiršta. Iš visų pusių spaudžiamas, metęs savo visus Respublikos padalinimų projektus, ypač gyvus 1656 m. pertraktacijose su Maskva ir kurfiurstu Frydrichu Vilhelmu, Karolis X Gustavas Kėdainių aktu duodamųjų savo titulų nebeprisiminė nei 1659 m. Torūnės, nei 1660 m. Olyvos derybose, kur (Karoliui X Gustavui jau mirus) pagaliau buvo prieita prie amžinos taikos sutarties, pasirašytos gegužės 3 d.[156] Žinoma, valstybės vidaus santykiuose tiek paties karo, tiek Kėdainių politinių aktų pėdsakai dar ilgai buvo jaučiami. Antai dar ilgai liko neišspręstas buvusių švedų šalininkų, pirmiausia Radvilų konfiskuotųjų turtų grąžinimo klausimas (tai buvo garantuota Olyvos sutarties), tačiau tiek pats karas, tiek jo vaisiai jau už šio darbo rėmų, tad mums čia jų tyrinėti netenka. Politinė 1655—1656 m. įvykių prasmė, berods, jau bus paaiškėjusi.

[153] Ten pat.

[154] *Pufendorf*, 345 psl.

[155] *Kubala*, W. Brndb. 234—261 psl. Čia tik nepanaudoti Gansiausko ir Boguslavo Radvilos vaidmenį šiose derybose gražiai parodą šio pastarojo laiškai, Kalickio išspausdinti priedais prie jo biografijos.

[156] Žr. *Acta pacis*. Sutarties tekstą pateikia *Pufendorf*, 720—734 psl. Be to, žr. *Vol. Leg. IV*, 344—357 psl., 735—761 fol.

PABAIGA

1655 m. spalio 20 d. aktu Lietuva buvo atpalaiduojama nuo ryšių su Lenkija ir susiejama maždaug tokiais pačiais ryšiais su Švedija. Kaip matėme, tai padarė palyginti nedidelės Lietuvos dalies bajorija, tačiau anuometiniuose bajoriškosios valstybės santykiuose tai buvo normalus dalykas, juo labiau kad aktą taip pat pasirašė ir po keletą bajorų iš kitų sričių. Tiesa, konfederacijų kūrimo keliu dabar nebuvo nueita, nes būtų tekę susidurti su Maskva, kurios Karolio X Gustavo atstovai labiausiai bijojo, tačiau ir jie vis dėlto nemanė pasitenkinti pasidavusiomis sritimis, bet svajojo apie visą Lietuvos valstybę arba bent apie didžiąją jos dalį. Tarp kitko, tai įrodo ir karaliaus vardu duotieji De la Gardžio pažadai įvairiems asmenims duoti dvarų tuo metu Maskvos užimtose srityse. Vadinasi, jos turėjo būti išvaduotos. Mažų mažiausia, tuo turėjo tikėti visi tie, kurie šitokius De la Gardžio pažadus priėmė.

Lietuva Karolio X Gustavo planuose nebuvo pirmoje vietoje, Kėdainių akto jam teikiamų patogumų jis nė nepagalvojo išnaudoti. Jam pirmiausia rūpėjo pradėtojo karo laimėjimas — grynai militarinis laimėjimas, bet ne tokios, nors toli siekiančios, politinės kombinacijos. Lietuva jo akyse buvo viena iš Jono Kazimiero žemių, kurią buvo bebaigiąs užgrobti caras. Jam rūpėjo neleisti per daug užimti Maskvai, kas dar galima, apimti savo valdžion, o galutiniai vaisiai — kas iš to išeis — turėjo paaiškėti tada, kada kaip nugalėtojas jis galės padiktuoti taikos sąlygas. Dėl to De la Gardis su savo padėjėjais iš Kėdainių akto visų išvadų nepadarė ir jo teikiamais titulais nedaug tesinaudojo. Kaip matėme, net kalbėdamiesi su kitomis Lietuvos sritimis, jie akto aikštėn nekėlė ir net kvietė derėtis dėl naujų pasidavimo sąlygų, kvietė priimti jų karaliaus maloniai teikiamąsias sąlygas, bet nešaukė būti paklusniems jam, kaip jau pripažintajam didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu. Jei Kėdainių aktas būtų buvęs jų rimtai vertinamas, juk tik šitaip jie būtų turėję elgtis. Tačiau jiems ne tai rūpėjo. Jiems rūpėjo paimti savo valdžion Maskvos dar neužimtąsias sritis, nesukeliant su ja konflikto ir nepanaudojant militarinių pajėgų. Tai buvo numatyta dar 1654 m. pabaigoje. Gerokai pavėlavus, Maskva užgrobė didžiąją Lietuvos dalį, tad teko pasitenkinti nuotrupomis. Siekiant šito tikslo, buvo pasinaudota lietuvių pasiūlytomis politinėmis kombinacijomis. Tačiau prie jų buvo prisidėta nenuoširdžiai. Pasiūlytasis planas buvo priimtas, tačiau tam, kad dėl jo nekiltų čia ginkluoto konflikto. Radvilų bei jų padėjėjų iškeltos plačios politinės idėjos švedų nebuvo priimtos. Jiems buvo svarbus tik pats tų sričių užėmimo faktas. Taigi švedai čia liko paprasti, griežti okupantai, krašto eksploatatoriai, o visa tai natūraliai turėjo privesti prie visos visuomenės pasipriešinimo bei sukilimo. Dėl to taip greit visi

tie šukiai ir buvo užmiršti. Švedai apie juos niekad rimtai negalvojo, o lietuviai dėl jų tik gailėjosi, rūpinosi savo parašus atgauti.

Taigi tarptautiniu požiūriu Kėdainių aktai, galima sakyti, neturėjo jokios reikšmės. Bet užtat visi 1655 m. įvykiai yra labai reikšmingi Lietuvos vidaus bei jos ir karaliaus santykiams. Į šiuos rėmus visi tie įvykiai labai gerai dera. Kaip jau teko kitur pabrėžti, XVII amž. Lietuva, nors ir turėdama uniją su Lenkija, vis dėlto gyveno atskirą gyvenimą, rūpinosi pirmiausia savo reikalais ir visada savo reikalus pati sprendė [1]. Tačiau savo savarankiškumo bei savų interesų saugojimui Lietuva neturėjo jokio centrinio organo. Šitokios sąlygos sukėlė kitą reiškinį, būtent pavienių asmenų bei šeimų vadovavimą visam Lietuvos viešajam gyvenimui. Kol Lietuvos visuomenėje dar buvo gyvas skirtingų savų politinių interesų pajautimas, kol kraštas dar norėjo turėti savo atskirą politiką, tol šitokie visam Lietuvos gyvenimui vadovaują asmenys buvo neišvengiami. Be to, taip pat buvo neišvengiamas jų nesutarimas su karaliaus bei Lenkijos vedamąja politika. Dėl to ir visoje XVII amž. istorijoje mes susiduriame su nuolatine vadovaujančių Lietuvos asmenų opozicija karaliams, kuriems niekad nepasisekė pasidaryti tikrais ir Lietuvos siekimų reiškėjais, o kartu jos šeimininkais. Karalių Vazų laikais vyraujanti Lietuvos šeima buvo kalvinai Biržų Radvilos, prieš kuriuos karaliai stengėsi iškelti kitas, katalikiškas, šeimas. Prieš juos į pirmąsias valstybės vietas buvo iškeltas Jonas Karolis Chodkevičius, paskui Leonas Sapiega, tačiau Radvilų lyginamasis svoris krašto gyvenime nesumažėjo ir, nors ir labai nemėgstami, jie vis tiek pasiekdavo pirmas vietas. Su Jonu Kazimieru dėl savo šeimos reikšmės Lietuvos gyvenime kovojo Jonušas Radvila. Jam pasisekė. 1653 m. jis gavo Vilniaus vaivados, o kitais metais — didžiojo hetmono vietą, ir tos vietos jam turėjo laiduoti visas pirmenybes krašte. Karaliui vis dėlto ieškant priemonių jam suvaržyti, norint iškelti sau visiškai patikimą V. Gansiauską [2], J. Radvila nė nemanė nusileisti. O visas įtempimas įvyko kaip tik Maskvos ir švedų karo pradžioje [3]. Taigi, užmezgant ryšius su švedais, lėmė du momentai: reikalas gelbėtis nuo Maskvos ir atsakingojo Lietuvos vado, jos faktiškojo karalaičio J. Radvilos, noras išsivaduoti iš nepakeliamai nepalankaus valdovo. Šis pastarasis momentas, žinoma, buvo svarus J. Radvilai, bet ne visai bajorijai. Dėl to ji taip lengvai ir atsimetė, pavojui sumažėjus bei švedais apsivylus. Pareiškusi, kad „frangenti fidem frangentur fides“, * ji drąsiai grįžo prie Jono Kazimiero bei Lenkijos.

Kaip matėme iš įvykių atpasakojimo, pasidavimo švedams mintis buvo iškelta jų pačių, sumojusių, kad gelbėtis nuo Maskvos

[1] Žr. autoriaus knygą „Lietuva ir Lenkija po 1569 metų Liublino unijos“.
[2] Gansiauskas negalėjo būti nepatikimas karaliui, nes be jo paramos negalėjo Lietuvoje nieko tikėtis.
[3] Plg. *Kubala*, W. M., 239 sqq., VIII skyr.

iš tikro bus norima. Ne tik J. Radvila, bet ir daugelis Lietuvos senatorių Maskvos pavojaus akivaizdoje galvojo apie sąjungą su Švedija ir spyrė Joną Kazimierą kuo greičiau daryti su ja amžinos taikos sutartį. Pamatęs, kad tos viltys yra žuvusios, J. Radvila nesustojo pusiaukely. Tačiau literatūroje paskleistoji nuomonė, jog jis buvęs iš anksto susitaręs su švedais, jog visos sutartys buvę jo ir Karolio X Gustavo atstovų sąmokslo vaisius, neturi jokio pagrindo. Iš tikro Radvilos tik atsiliepė į iškeltą pasidavimo švedų karaliaus globai mintį ir pasistengė šitą pasidavimą apvilkti būsimos personalinės unijos forma. Iš pradžių jie net nenorėjo pasidavimo klausimo galutinai spręsti. Norėjo tik gauti paramos prieš Maskvą, o ateities santykių sutvarkymą norėjo atidėti iki tol, kol paaiškės galutiniai Karolio X Gustavo žygių vaisiai Lenkijoje. To buvo siekiama Liubeneckiui duotąja instrukcija, taip buvo atsakyta į De la Gardžio pasidavimo sąlygas rugpjūčio 17 d. aktu. Švedams tuo nepasitenkinus ir pradėjus naujas derybas Kėdainiuose, J. Radvila turėjo nusileisti, nes išeities nebebuvo.

Radvilai siekiant suimti į savo rankas visą valdžią Lietuvoje, kai kurios jam nepalankios bajorų grupės, Šiutės liudijimu, jam kliudė. Šitos opozicijos vaisius buvo tas, kad sutartis Lietuvos valdymo klausimo neišsprendė, nė vienam to paties krašto žmogui, nė vienai institucijai išimtinės padėties negarantavo. Todėl vyriausioji valdžia faktiškai atsidūrė aukštųjų švedų karaliaus atstovų rankose. Grįždamas iš Prūsų, De la Gardis atsivežė jau ir Žemaičių bei gretimųjų pavietų vietininko titulą [4]. Radvilai pasisekė tik pasilaikyti likusią ištikimą kariuomenę bei apginti hetmono urėdą, kuriam betgi nebuvo palikta jokios apibrėžtos kompetencijos. De la Gardis su Šiute nepriėmė nė jo paties sąlygų. Kėdainiuose aktas buvo pasirašytas, tačiau dėl kai kurių dalykų bajorija, matyt, buvo nepatenkinta ir laidavo sau teisę juos iš naujo iškelti, pavesti spręsti pačiam Karoliui X Gustavui. Tai buvo garantuota paskutiniame akto §. J. Radvila, be abejo, taip pat dar tarė savo vaidmenį nesant baigtą, dar šio to ir sau tikėjosi, juo labiau kad pačiam Karoliui X Gustavui buvo palikta spręsti jo bei jo pusbrolio Boguslavo Radvilos asmeninius pageidavimus. Tačiau visa tai sutrukdė jo staigi mirtis ir pasikeitusi įvykių eiga.

Kad ir ne pagal jo valią viskas buvo daroma, tačiau Kėdainių derybose J. Radvila buvo svarbiausias asmuo. Darydamas nuolaidas švedams, jis, be abejo, vis dėlto stropiai saugojo savąjį vado bei krašto galvos prestižą, nes vis tiek, kokias dienas Lietuva

[4] Oficialiuose raštuose 1656 m. pradžioje jis jau rašosi: „S. R. M. Regnorumque Sveciae senator ac Thesaurarius, Generalis Gubernator Livoniae, Ducatus Samogitiae cum adjacentibus districtibus civitatisque Rigensis Locumtenens Generalis exercituum statusque belici per Livoniam, Esthoniam, Ingriam atque Lithuaniam nec non Westrogothiae et Galiae legifer, Magnus Gabriel de la Gardies, Comes..." *

būtų gyvenusi, J. Radvila turėjo likti jos vadas. Ir derybos galutinai buvo baigtos tada, kada jis nusileido. Kiti veiksniai čia tokio vaidmens neturėjo, bent jo mes negalime susekti. Kad aktas būtų buvęs bajorijai jėga primestas, kaip matėme, negali būti kalbos. Iš dviejų alternatyvų — karas ar siūlomoji globa — bajorija bemeilijo priimti pastarąją. Jei neminėsim Gansiausko bei jo bičiulių akcijos (visi jie ne šių sričių žmonės) ir kai kurių kariuomenės dalių atpuolimo, pasipriešinimo daromajai sutarčiai negirdime. Pasipriešinimą bei sukilimą sukėlė tik švedų pavartotieji valdymo metodai. Be to, senųjų autorių bei oficialiųjų karaliaus pareiškimų gražiai įvertinamoji Gansiausko akcija jokiu būdu negali būti priešinama J. Radvilos „išdavikiškajai" veiklai. Jo poelgius taip pat vairavo pirmiausia asmeniška ambicija bei noras surasti dirvą, kurioje galėtų suvaidinti didelį vaidmenį. Buvęs Jono Kazimiero įrankis prieš J. Radvilą, Lietuvai susidėjus su Karoliu X Gustavu, Gansiauskas nieko gero sau negalėjo tikėtis. Natūraliai jo akys nukrypo į Maskvos carą. Atrodė, kad bus galima daug ko pasiekti, pasidarius jo agentu bei išnaudojant jo pretenzijas. Griebęsis šitos minties, dar tebebūdamas kartu su J. Radvila Kėdainiuose, Gansiauskas laikėsi jos ir grįžęs iš švedų nelaisvės. Jis dedasi tarpininku tarp Jono Kazimiero ir caro, prašo jo paramos bei pinigų samdyti kariuomenei, su kuria esą galėtų pasakyti svaresnį žodį būsimajam seime; užsimena taip pat apie galimybę Lietuvą atplėšti nuo Lenkijos ir sujungti su Maskva ir t. t. [5]

Unija su Švedija Lietuvai būtų reiškusi visos jos orientacijos pakreipimą į natūraliausią pusę, į Baltijos jūrą. Be abejo, tai būtų galėjęs būti didesnis įvykis Lietuvos istorijoje. Tačiau, kad tai būtų buvusi kieno nors galvoje subrendusi politinė idėja, negalima tvirtinti. Greičiau reikia pasakyti, kad tai buvo to meto sąlygų padiktuota patogiausia išeitis. Visi šite įvykiai yra nepaprastai būdingi tik to meto Lietuvos politinei vidaus būklei bei jos santykiams su Lenkija. Tai pats ryškiausias bandymas pasirūpinti savo reikalais bei savimi, net pažeidžiant ryšius su Lenkija.

[5] *Medeksza,* 158—159 psl.; *Solovjov II,* 1706 psl. Kaip tik dėl to Korzonas (Dola i Niedola Jana Sobjeskiego, I, 134) dėl Gansiausko yra pastebėjęs: „cnota" taka sama jak u J. Radziwiłła". Iš tikro savanaudiškumo jo žygiuose dar daugiau. Ir tai suprantama. Juk Radvila jau viską turėjo, reikėjo tik tai apginti, o jam dar reikėjo viską užkariauti.

PARENGĖJO PAAIŠKINIMAI

P. 20. * Čia turimi galvoje valdovo išduoti mobilizaciniai raštai samdomųjų dalinių kareiviams verbuoti.

** Valdovui skelbiant bajorų mobilizaciją, buvo išleidžiami su intervalais trys šaukimai: pirmi du pasirengimui, trečias su data ir vieta, kur bajorai turi rinktis. Kartais vienas šaukimas būdavo skelbiamas už du. Tie šaukimai oficialiai vadinosi *vici*. Čia autorius šaukimą vadina krivūle.

P. 24. * Pakeltieji muitai, tai nauji padidinti muitai, nustatyti XVI a. antrojoje pusėje.

** Lietuvos iždo tribunolas buvo įsteigtas 1613 m.

P. 29. * Tuo metu dar nebuvo išleista knyga: *M. Vorbek-Lettow*. Skarbnica pamięci. Pamiętnik lekarza króla Władysława IV. Wroclaw etc.: Zakł. Ossolińskich, 1968. 327 p. Joje autorius pateikia nemažai žinių apie tuomet Vilniuje buvusią padėtį (p. 211—245).

P. 32. * Kaip matyti iš M. Vorbek-Lettovo prisiminimų, dalis LDK kariuomenės traukėsi per Žaliąjį tiltą, kita patraukė per Panerius Kauno link (*M. Vorbek-Lettow*. Skarbnica pamięci. P. 240—241).

P. 37. * „grąžinant kas atimta ir atsižvelgiant į viešąją gerovę".

P. 46. * „kurie labiau nori patirti mūsų palankumą negu pyktį ir priešiškumą".

P. 47. * „kai visiems gerai žinoma Švedijos Šventosios Karališkosios Didenybės karo būtinybė privertė mus su karališkąja kariuomene įžengti į Lietuvą, tai absoliučiai visus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės luomus ir gyventojus, kurie labiau nori Šventosios Karališkosios Didenybės malonę bei palankumą, negu pyktį ir priešiškumą pažinti, šiuo [raštu] raginame ir kviečiame, kad, padėję savo nelaimingus ginklus, laiku pagalvoję apie savo gerovę, siektų iš mūsų dėl savęs ir dėl savo dvarų apsaugos raštų, kuriuos Šventosios Karališkosios Didenybės ir Švedijos karalystės vardu savo noru siūlome, tvirtai įsidėmėdami, kad mes kaip visiems taikiems būsime malonūs, taip neištikimiems — priešiški".

P. 53. * „vietą ir teisę dalyvauti imperijos susirinkime".

P. 68. * „kad visų tų, kurie varžomi savo ištikimybe Švedijos karaliui, šventos unijos su Lenkijos karalyste motyvai atsižvelgtinais taikos sutartyje būtų laikomi".

** „kad į šventą sąjungą atitinkančią išeitį ta pačia sutartimi būtų atsižvelgta".

*** „Duota Kėdainių pilyje tūkstantis šeši šimtai penkiasdešimt penktųjų rugpjūčio mėnesį septynioliktą dieną".

P. 70. * „Mes, žemiau pasirašę LDK senatoriai ir luomai".

P. 72. * Advitaliniai — iki gyvos galvos duoti dvarai ir kitokios valdos.

P. 76. * „Mes, Magnus Gabrielis De la Gardis..., pažymime ir paliudijame, kad, kai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės senatoriai ir luomai su visais savo dvarais ir valdiniais mums pateiktąja deklaracija, patvirtinta savo parašais, pareiškė ištikimybę ir paklusnumą Švedijos ir visų Švedijos karalių įpėdinių Šventajai Karališkajai Didenybei ir amžiną uniją su Švedijos Karalyste, mes, norėdami pagelbėti ir pasirūpinti apsauga asmenų ir turto, tiek kilnojamo, tiek nekilnojamo, aukščiau minėtųjų senatorių ir luomų, tiek bažnytinių, tiek pasaulietinių, kiek [jie] pritars globai ir minėtai unijai, arba per 6 savaites atvykę asmeniškai, ar savo parašais mums ištikimybę užtikrins, nei tuo tarpu prieš Švedijos Šventąją Karališkąją Didenybę, jo valdas ir valdinius nenorės priešiškai pasireikšti ar ką nors sumanyti, mes iš absoliučiai visų Švedijos Šventosios Karališkosios Didenybės karo vadų, vadovų, tarnautojų, pareigūnų ir kareivių atitinkamai reikalaujame ir griežtai įsakome, kad minėtiems šviesiausiems senatoriams ir luomams, taip pat abiejų lyčių vienuoliams, jų valdiniams ir gyventojams, visiems asmenims ir turtui, tiek kilnojamam, tiek

nekilnojamam, kad ir kur jis būtų, užtikrintų tikrumą ir apsaugą nuo užpuolimų, plėšimų ar niokojimų [baudžiant] sunkiausia nustatyta bausme nusižengusius šiam mūsų visur paskelbtam įsakymui"...

P. 78. * „Mes, Breslaujos pavieto bajorai, 1655 metais rugpjūčio 28 d. susirinkę Šventosios Karališkosios Didenybės Breslaujos teismo pilyje. Straipsnius ir sąlygas Švedijos Karališkosios Didenybės mums pateiktas per jo didenybę ir kilnybę poną Joną iš Ūlenbroko, Šventosios Karališkosios Didenybės kapitoną, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vaivadijų ir pavietų dvasininkų bei pasauliečių luomams, mūsų rankomis pasirašome ir mūsų antspaudais sutvirtiname".

** „vietoje visų pavieto [bajorų] pasirašė, kaip matome, vienetai".

*** „Mes, žemiau pasirašę šventosios Romos bažnyčios Vilniaus vyskupijos dvasininkai, sutinkant ir pritariant šviesiausiam ir garbingiausiam ponui Jurgiui Tiškevičiui, Dievo ir apaštališko sosto malone Vilniaus vyskupui, šviesiausiam Švedijos ir Lenkijos karaliui ir didžiajam Lietuvos kunigaikščiui rodome privalomą pagarbą ir pažadame visišką bei nepažeistą ištikimybę, kurią mūsų rankomis žemiau pasirašytą ir mūsų antspaudais patvirtint pateikėme..."

P. 80. * „Ypatinga būtinybė reikalauja ypatingų priemonių".

P. 136. * Šiuo metu yra patikslinta K. Glebavičienės mirties data — 1674 m. (*W. Dworzaczek.* Genealogia. Tablice. Warszawa: PWN, 1959. Tabl. 168).

** Edmundas Rimša straipsnyje „XVII a. Radvilų karstai Kėdainiuose" (Lietuvos istorijos metraštis 1984 metai. Vilnius, 1985. P. 20—37) ištyrė Kėdainių kalvinistų bažnyčios požemiuose esančius šešis XVII a. Radvilų metalinius karstus. Vienas iš jų yra Jonušo Radvilos. Autorius mano, kad J. Radvilos sesuo Kotryna Glebavičienė „pati ar netrukus po jos mirties 1674 m. jos įgalioti asmenys organizavo palaikų pervežimą į Kėdainius. Bent jau 1676.III.18 Kėdainių ordinacinės sesijos aktuose yra minimas J. Radvilos karstas, tuo metu neįleistas į rūsį" (p. 32).

P. 143. * „jūsų lietuvių pareigūnams".

** „bausmė patvirtinta nepaklusniesiems".

*** Grabnyčios, Kristaus paaukojimo religinė šventė, vasario mėn 2 d. Tada vykdavo pavietų seimeliai, kuriuose buvo renkami deputatai į Vyriausiąjį Lietuvos Tribunolą.

P. 147. * „Visa nuskriausta Ukmergės pavieto Anykščių krašto bajorija..."

P. 161, 179. * „laužančiam taiką sulūžta taika".

P. 162. * „dėl kai kurių asmenų vaidingos veiklos turėjom sutikti, ir tai iškilmingai pareiškėme manifestacijose".

P. 171. * „jokios reikšmės".

P. 180. * „Šventosios Karališkosios Didenybės ir Švedijos karalystės senatorius ir iždininkas, Livonijos, Žemaitijos Kunigaikštystės su jai priklausančiais rajonais ir Rygos miesto vyriausiasis gubernatorius, dvarų laikytojas, karo metu vyriausiasis Livonijos, Estijos, Ingermanlandijos ir Lietuvos, taip pat Gotų ir Galų vietininkas Magnus Gabrielis de la Gardis, grafas..."

SANTRUMPOS

A. J. Z. R.— Архив Юго-Западной Россіи...
At. Wil.— Ateneum Wilenskie.
A. V. K.— Акты издаваемые Виленскою археографическою комиссиею.
CVA — Centrinis valstybinis archyvas.
J. I. Kraszewski. Wilno. II.— J. I. Kraszewski. Wilno od początków jego do roku 1750. Wilno, 1840.
l. c.— locus citatum (nurodyta vieta).
Op. cit.— Opus citatum (nurodytas veikalas).
Theiner, V. M. P. — A. Theiner. Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae...
V. D. Univer. Bibl. Rankr. skyr.— Vytauto Didžiojo Universiteto Bibliotekos rankraščių skyrius.
Ž. M. N. P.— Журнал Министерства народного просвещения.
Ž. pil. 16 — Vilniaus Valstybinio universiteto Mokslinės bibliotekos rankraščių skyrius, F7 — Nr. 14468.
Ž. pil. 131 — Valstybinės M. Mažvydo bibliotekos rankraščių skyrius, PR-727.

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

Achmatovas 22
Alchimovičius Adomas 149
Aleksejus, caras 17
Ambrockis Jonas Ludolfas 168
Antanavičius Mykolas 73
Augustas II 4

Babravičius 170
Balinskis (Baliński) Mykolas 13, 18, 103, 135, 157
Bialozaras Jurgis (Georgius) 31, 64, 67, 68, 73, 104—107, 111, 117, 149, 157
Bialozoras Kristupas 168
Bialozoras S. 67
Bielikavičius S. 67
Bychovcas Jonas 73
Bychovieckis J. 67
Bikovskis-Mardosas Konstantas 166—168, 173
Bilevičienė 88
Bilevičius Jonas Karolis 161
Bjelkė Gustavas 45, 46, 59, 62, 82, 83
Blinstrubas Jurgis 104, 140
Boltas Teofilis 27
Borckus 158
Boriatinskis J. 125, 128, 130
Borovskis Adomas Kazimieras 161
Bratoševskis A. 127
Bučinskis Ignas 135
Butbergas 156
Butleras 156
Butleris Kristupas 79
Buturlinas 16
Bžostovskis Kiprijonas Povilas 22

Carlson Fridrik 13, 28, 36, 37, 46, 60, 140, 156, 157, 175
Cedrovskis (Cedrowski) Jonas 13, 157
Chaleckis Vladimiras 67, 73, 74, 103
Chitrovas Bagdonas 27
Chmelnickis Bogdanas 16, 17, 22, 26, 93, 125
Chodkevičius Jonas 25, 29, 48, 179
Chrapovickis Jonas 67, 73
Corvinus Gonsiewski Vincentius žr. Gansiauskas Vincentas
Cukerbekeris J. 140, 144
Czermak Wiktor 15, 36

Čapinskis Aleksandras 78, 111
Čarneckis Steponas 154, 155
Čerkaskis Jokūbas 18, 26, 27, 30, 59, 84

Danilevičius Povilas 112
Daugėla-Strižka Kristupas 42, 43, 47, 53, 61, 74, 79, 102, 103, 115, 176
Daukantas Simonas 4
Daukšta Jonas 79
Dembovskis Adalbertas 73
Dembskis S. 67
Denhofienė K. 168, 170, 172
Domskis Kristupas 99
Dovydovičius Salomonas 73
Drozdovskis Jonas Pranciškus 79
Duglasas Robertas 136, 137, 154
Duninas Rajeckis Gedeonas 148
Duninas Rajeckis Teofilis 112, 148
Duninas Rajeckis Vladislovas 148
Dzieduszycki Józef 39

Eckert W. 87
Eden N. 36
Echhorn Anton 53
Eidziatavičius Jonas 31, 169
Elerhartas P. 97
Erichsonas Jonas 129
Esperaitis Kristupas 167

Felkerzamas Melchioras 46
Ferdinandas III 40
Fligelius 100
Folkas 166
Forstenas Georgius 13, 36, 45, 135, 175
Frydrichas Vilhelmas 153, 177
Frydrichas, Badeno markgrafas 155
Funkas R. 102

Galaunė Mykolas 161
Galė 96
Gansiauskas Matas 73
Gansiauskas (Korvinas Gosevskis, Gonsevskis) Vincentas 19, 20, 22, 24, 27—31, 48, 54, 57, 63, 64, 68—70, 72, 73, 79, 81—83, 85, 86, 93, 100, 103, 112, 113, 121, 122, 124, 125, 133, 135, 137—139, 144, 159, 164—177, 179, 181
Gansiauskienė 112
Gerdenas Erhardas 143
Gerthenas B. 138
Gieškovskis Jurgis 174
Girskis Tomas Kazimieras 78
Glebavičienė Kotryna 136
Glebavičius Jurgis 29, 48, 73, 74, 81, 167, 170, 172, 173
Gordonas Patrikas 13, 156
Gradovskis Augustinas Jeronimas 161
Goraiskis Zbignevas 38

Grobickis V. 127
Gronskis Povilas 67
Grotus V. 151, 163
Grudzinskis Andrius Karolis 39
Gruševskij Michail 13, 16, 26, 34
Gruževskis Jonas 67, 90, 161—165
Gruževskis Kristupas 164
Gukovskij Konstantin 33
Gustavas Adolfas 36, 37

Hakas Jokūbas 140
Hanas 166, 167, 168, 173
Harasimovičius 81
Hedeman Otto 146
Helmersenas Jonas 150
Helmesas, Helmis, Helmensas Paulius 47, 91, 102
Holcšueris (Holtzschuher) V. 111
Hornas Gustavas 39, 42—47, 55, 60, 62, 84, 105, 133
Horoszkiewicz 126
Horstas Mikalojus 32, 33, 47, 53, 62, 63, 76, 77, 79, 82, 88, 91, 100, 101, 102, 118
Hulevičius Gabrys 73

Igelstremas (Igelström) Haroldas 91, 94, 145, 156
Ignatavičius Jonas 73
Ivanovskis Jeronimas 73
Ivinskis Zenonas 6

Jablonskis Konstantinas 6
Jankevičius Kristupas 149
Jarochowski Kazimierz 40
Jogaila 3
Jogailaičiai 37
Jokūbas De la Gardis 5, 10, 32, 33
Jokūbas Kuršo kunigaikštis 42, 43, 46, 48, 87
Jonas Adolfas Vaza 155
Jonas Jurgis, Saksonijos kurfiurstas 53
Jonas Kazimieras 9, 16, 21, 22, 28, 35—43, 48, 52, 53, 57, 69, 70, 75, 85, 89, 91, 103, 105, 108, 111, 112, 120, 123—125, 130, 136, 138, 152—154, 159, 160, 165, 175—181
Jonas III Sobieskis 4
Jonynas Ignas 4, 6
Judickiai 160
Judickis Aleksandras 159—165, 170
Judickis Jurgis 160
Judickis Mikalojus 67, 112, 160, 167
Julius Henrikas, Saksonijos kunigaikštis 53
Juskevic J. 87
Juškevičius Samuelis 73, 104, 145, 158

Kalickis (Kalicki) Bernardas 9, 10, 13, 53, 81, 85, 112, 121, 177
Kamieński B. (Kalinka W.) 35
Kanasilesas (Canasiles) Henris 37
Kanterhielmas Mikalojus 91, 102
Karge P. 28
Karlingas fon Nezeticas Jurgis Steponas 119
Karolis X Gustavas 6, 13, 36—46, 48—50, 53, 55, 57, 59, 68, 69, 72, 78, 84—87, 92, 94, 99, 100, 103, 105—108, 111—113, 116, 120, 122, 123, 126, 128—134, 136—138, 153, 175, 177, 178, 180, 181
Karolis IX 35, 36
Karolis Ferdinandas 37
Katilas Samuelis Jeronimas 31
Kerdiejus E. 29, 57, 63, 67, 69, 74, 90, 111
Kenstartas Jonas Sebastijonas 90
Kersnauskas 98
Kęstartas Jonas Karolis 161, 164, 166
Kimbaras Andrius 78
Kimbaras Gabrys 31
Kimbaras V. 78
Klanovskienė 170
Kluczyński Franciszek 12
Kmicicas Samuelis 79, 80, 125, 170
Kochanskis 119
Kochas Jonas 37, 38, 42, 55
Kochas Kristupas 105, 142, 150
Kochovskis (Kochowski) Vespazjanas 9, 13, 35, 39—41, 93, 113, 135, 136
Kognowicki Kazimierz 13, 43, 137
Koleckis Jonas 112, 167
Kolickis Jonas 99
Komorovius Adamus 68, 69
Komorovskis, pulk. 100
Komorovskis Elijas 67, 69, 112, 117
Komorovskis Samuelis 27, 28, 67, 69, 70, 73, 86, 101, 103
Konecpolskis Aleksandras 120, 130, 154
Konopčinskis (Konopczyński) Vladislovas 10, 13, 51, 52, 58, 67—69, 74, 75, 78, 91, 111, 118, 133
Koplevskis V. 147
Korfas 114, 159
Korfas Ernestas Jonas 73, 102, 103
Korfas Mikalojus 27, 29, 34, 93, 99, 111
Korfas Vilhelmas 84, 96, 97, 102, 103, 117
Korizna M. 159
Korotkevičius 170
Korsakienė 88
Korvinas Gosievskis (Gąsiewski) Vincentas žr. Gansiauskas
Korzon Tadeusz 13, 79, 181

Kosakovskis Kristupas 78
Koscialkovskis Jurgis 147
Kotlubajus (Kotłubaj) Edvardas 9, 13, 14, 21, 23, 28, 30, 42—44, 53, 60, 70, 75, 81, 96, 100, 115, 119, 125, 135, 136
Kotovskis Konstantinas 79, 80
Krakau Petras 98
Kraszewski Ignacy Józef 9, 14, 26, 30, 32
Kristina, Švedijos karalienė 36, 37
Krišpinas Kiršenšteinas Jeronimas 67
Kroicas (Kreuz) Erikas 150
Kronšternas (Cronstern) H. 130, 133, 141
Krotkevičius 126, 137
Kubala Ludwik 9, 14, 16—24, 27, 29, 30, 32, 33, 36—44, 48, 53, 67, 74, 108, 120, 131, 135, 137, 138, 153, 157, 175—177, 179
Kuncevičius Jokūbas 124
Kurbackis, pulk 30
Kurbskis Jaroslavskis Andrius 73, 104
Kurbskis Jonas 104
Kurczewski Jan 14, 32, 106, 107
Kruzenas (Kruusen) Erichas 156

Lackis Elijus 20
Lackis Petras Kazimieras 145, 149, 151
Lackis Petras 168
Lackis Teodoras 158, 164
Ladovickis 125
Lappo Ivanas 4
Lepšas (Lepszy) Kazimieras 13, 51, 67, 68, 74, 75, 78, 91, 111, 118, 133
Lepszy K. žr. Lepšas K.
Leščinskis (Leszczyński) Andrius 100, 103
Leščinskis (Leszczyński) Jonas 19, 39, 42, 44
Levenhauptas (Lōwenhaupt) Gustavas Adolfas 27, 28, 33, 43, 60—63, 76, 77, 79, 82—84, 87, 90, 91, 95—99, 114, 115, 133, 134, 140—142, 144, 146, 147, 150, 153, 156, 158, 162, 176
Levickis S. 126, 127
Lichariovas Vosylius 79, 84, 85, 86, 93, 96
Lipnickis S. 79, 80, 125, 168
Lisovskis 33, 166
Lisovskis Jonas Konstantinas 160
Liubavičius 101
Liubeneckis Gabrielius 33, 47—50, 52—55, 57, 58, 61, 63, 64, 69, 70, 72, 73, 75, 76, 84, 88, 96, 101, 103, 113, 117, 132, 133, 180
Liubeneckis M. (Lubieniecki Mikołaj) 127
Liubomirskis (Lubomirski Jerzy Sebastian) 153, 155
Lubeniecio Stanislao 103
Lukaszewicz Józef 9
Lupula Bazilius 100
Lvovičius Chrizostomas 152

Magnus Gabrielis de la Gardis (Gardie) 44—52, 54—70, 72—79, 82—92, 94—108, 111—134, 137—153, 155—159, 162, 176, 178, 180
Malčanovskis N. 53
Marcinkevičius Paulius 67, 117
Marija, Lupulos Bazilijaus duktė 100
Marija Liudvika, karalienė 136
Martinovičius Jonas 159
Martynas, jezuitas 149
Masalskis M. 107
Masonas K. M. 67
Matejko Jan 10
Medekša (Medeksza Stefan Franciszek) 14, 30, 31, 33, 34, 54, 79, 85, 86, 96, 124, 125, 147, 158, 181
Meinas 166
Memorony S. (?) 102
Mengdenas 96
Michołowski Jakub 14, 18, 22, 40, 81, 136
Mienicki Ryszard 18, 103
Miežinskis (Mirzenius) Aleksandras 73, 100, 102
Miežinskis Jonas 19—21, 30, 67, 69, 70, 73, 81, 99, 101, 104, 115, 133
Miežinskis Kristupas 100
Mirskis Jurgis (Hrehory) 73, 100, 101, 103, 111
Mirskis Kristupas 77, 78
Mislingas 87
Mitcelis (Mitzel) Hansas 158
Miuleris (Müller) Gustavas 105, 141
Mlečka Viktorinas Konstantinas 67, 159, 161, 163—166, 169, 173
Mlečka J. 67
Mlodzenkovskis Simonas 79
Morštinas Jonas Andrius 38, 48
Moratas 76
Mosbach A. 28
Moscickis Jurgis 125

Narbutas Justinas 4
Narbutas Teodoras 4
Naruševičiūtė E. 107
Naruševičius 100
Naruševičius Adomas 64
Naruševičius Aleksandras 39
Narutavičius 136
Naščiokinas Nikiforas 27, 59, 146

Nekliudas Kristupas Vincentas 102—104
Nemiričius 100
Neviardovskis 144
Nikonas 30
Noreika 159
Nowakowski Franciszek 14, 19, 20, 22, 131

Obarskis Andrius 173
Obst Jan 32
Obuchovičiai 13
Obuchowicz Filip Kazimierz 18, 103
Odachovskis Konstantinas 162, 166
Oginskis Marcijonas 67, 167
Oksenšerna (Oxenstierna) Bengtas 40, 127
Oksenšerna (Oxenstierna) Jonas 39
Ona, Jonušo Radvilos duktė 100
Opalinskis Kristupas 39
Orda S. 85, 93
Otenhauzas (Ottenhaus) Jonas 73, 102, 103
Ozemblovskienė 170
Ozemblovskis Hektoras 117
Ozemblovskis Matas 104
Oxenstierna žr. Oksenšerna

Pacai 147
Pacas Feliksas 78, 147
Pacas Kristupas 73
Pacas Mykolas 67
Pakoslavskis S. 160
Pakošas Jonas 85
Pakošas Kristupas 102, 103
Pakošas 160
Plebański Józef Kazimierz 136
Palmstremas (Palmström) Reinholdas 140
Parčevskis Petras 68, 93, 104, 105, 111, 112, 142, 149, 150, 174
Peloras Jonas 145
Pleitneris (Pleitner Johann) 141
Poczobut-Oldanicki Jan Władysław 14, 113
Podbereskis Jurgis 67, 117
Pogirskis Leonas Jonas 170
Poklonskis Konstantinas 23, 26, 29, 48, 94, 96, 97, 170
Polubinskis Aleksandras 70, 137
Potockis Kristupas 73, 74, 127
Potocki L. 14
Prozoras Paulius 117
Pšijemskis (Przyjemski) Kristupas 40
Pšipkovskis (Przypkowski) Boguslavas 127, 128
Pšipkovskis (Przypkowski) Samuelis 9, 70, 81
Pšistanovskis (Przystanowski) Jonas 98, 102, 103
Puciata Steponas 78
Puciata Vladislovas 78, 117
Pufendorf Samuel 14, 28, 37, 39, 40, 41, 43, 46, 48, 52, 55, 57, 60, 62, 87, 91, 99, 100, 111, 131, 132, 137, 140, 142, 146, 153, 155—158, 162, 176, 177
Putkameris Eberhardas 82, 102, 103, 121, 126, 128
Puzina Jeronimas 104, 143

Rabaševskis Kristupas 102
Račinskis (Raczyński Edward) 13, 14, 23, 48, 103, 125, 132, 134, 136, 137
Račko Gabrys 161
Radvila Albrechtas Stanislovas 14, 19, 20, 31, 102
Radvila Boguslavas 5, 13, 14, 19, 22, 25, 30, 44, 48—51, 53, 54, 57, 60, 68—70, 72, 75, 79—81, 85, 92, 94, 96, 100, 102, 103, 112, 115, 117, 119—122, 124—133, 135—138, 147, 176, 177, 180
Radvila Jonušas 5—7, 9, 10, 13, 14, 16—23, 26—33, 38, 42—44, 47—51, 53, 54, 57—64, 67, 69, 70, 72—74, 76, 77, 79—100, 102—104, 106, 111—117, 119—122, 124, 126, 128, 129, 131—136, 138, 140—142, 151, 152, 170, 172, 179—181
Radvila Kristupas 53, 100, 151
Radvila Mikalojus Kristupas 169
Radvila Mykolas 53, 103
Radvila Morkus 103
Radvilos 9, 25, 47—58, 61, 64, 69, 71, 75, 78, 80, 85, 103, 117, 124, 125, 128, 131, 132, 136, 148, 169, 177—180
Radzejovskis 71
Radzejovskis (Radziejowski Hieronim) 36, 39, 103, 120, 128
Radziminskis A. 88, 90, 99, 112
Rakocis Jurgis 54, 120
Razinkevičius 99
Reineris Bernardas 78
Rejus 99
Rembertas 129
Reningas 87, 95, 120
Ribinskis Petras 161, 163, 164, 166, 173
Roberth 105
Roidzevskis Kubickis Chasbiejus 168
Roiževskis 168, 174
Romanovai 16
Romodanovskis 129, 130
Rosenas 156
Rostovskis (Rostowski) Stanislovas 149
Rosudovskis 170
Rotkevičius 99

Rozentalis (von Rosenthal) Adolfas Frydrichas 142, 143
Rozentenas (Rosenten) Pilypas 145
Rtiščevas Teodoras 86, 124, 125
Rudamina Petras 117
Rudavskis (Rudawski Wawrzyniec Jan) 15, 26, 30, 39—41, 60, 67—69, 107, 112, 113, 135, 176

Sakovičius Adomas Motiejus 67, 73, 74, 85, 103, 147, 173, 174
Saltykova M. 13
Sandbergas 91
Sapiega Frydrichas 130
Sapiega Jonas 129, 130, 136, 154, 155, 175
Sapiega Kazimieras Leonas 13, 20, 25, 43, 80, 124, 126, 130, 137
Sapiega Kristupas 170
Sapiega Leonas 43, 179
Sapiega Povilas 34, 102, 107, 122, 124—126, 129—131, 134—137, 139, 155, 159, 160, 164, 167, 170—172
Sapiegos 47, 125, 131, 167, 168
Seredyński Władisław 14
Sicinskis Vladislovas 67, 117
Siesickis Kazimieras 117
Siljestremas (Siljeström) 39
Sipavičius Gabrys 144, 165
Syrokomla Władisław 53
Skorbovičiūtė-Puzinienė Estera 143, 144
Skyttė B. žr. Šiutė B.
Skliučevskis Mikalojus 159
Skotas (Scott) Jokūbas 114, 150, 151
Skuibėda 170
Slochockis 170
Sluška Zigmantas Adomas 67, 73, 170
Sluškaitė Eufrozina 149
Smetona Antanas 6
Sobeskis Jonas 130
Sofija, Branderburgo margrafaitė 53
Solovjov Sergej 15—18, 23, 27, 34, 85, 125, 130, 146, 175, 176, 181
Stankevičius Jonas Mikalojus 23, 63, 111, 117, 144, 172
Stankevičius Mykolas Eustachijus 23, 161, 167
Steckevičius Kristupas 168
Steigvila-Liaudanskis 167
Stenbokas Gustavas Otto 40
Strižka Kristupas žr. Daugėla-Strižka Kristupas
Sungaila A. 149
Svengelnas Jurgis 98, 122
Svidla Jurgis 174
Szajnocha Karol 36, 53

Šapoka Adolfas 3—8, 15
Šapoka Jonas 5
Šapoka Juozas 5
Ščavinskis T. 127
Ščepkovskis Valerijonas 149
Šemiota Mikalojus Kazimieras 161
Šemiota V. 127
Šeremetjevas Vosylius 22, 59
Šinkūnas Peleksas 67, 70, 135
Šiutė (Skytte) Benediktas 46, 83, 84, 86, 87, 90, 91—113, 116—118, 120—123, 126, 132, 133, 140—150, 152, 156, 180
Šostakevičius Jonas 78
Šostovickis Jonas 112, 161
Šreiberis (Schreiber) Danielius 158
Štrumberkas Jonas 160
Šulcas (Schultz) Martynas 62, 79, 88, 89, 92, 97, 99, 150

Talatas Jonas Jeronimas 141, 159, 173
Taubė Liudvikas 156
Teleris (Thäler) 61, 140, 150
Temberski Stanisław 15, 19, 28, 30, 31, 105, 113, 134, 135
Theiner Augustinas 15, 31, 105, 107, 175
Tyla Antanas 5, 8
Tyrnas (Thiern) Justus 97, 100, 134
Tiškevičius Jurgis 21, 24, 31, 43, 47—50, 52, 56—58, 63, 64, 68, 69, 73, 74, 78, 104—107, 124
Tiškevičius K. 67
Tyszkiewicz Eustachy 62
Tyzenhauzas Otonas 165
Tyzenhauzas Reinholdas 34
Tolis (Tollius) 98, 177
Tranšė Valerijus 145
Trubeckojus Aleksejus 17, 18, 34
Turnas (Thurn) 96, 97, 99, 122, 133, 134, 140

Ūlenbrokas (Uhlenbrock) Jonas 62, 77—79, 97, 118, 130, 146
Urkvardas (Urquard) Jonas 62, 116
Urusovas Simonas 33, 34, 120, 125, 128—130

Vainiotas Aleksandras 164
Valančius Motiejus 149
Valavičius Eustachijus Kazimieras 172
Valavičius Eustachijus 64
Valavičius Jurgis 106
Valavičius M. 146
Walewski Antoni 15, 24, 30, 31
Vaza Gustavas 35
Vazos 35, 37, 53, 179
Važinskis Albertas 117
Vcieklica 151
Wegner Jan 15, 41, 138, 155
Wejle C. 35
Vendragovskis Jonas 78
Viberkas Jonas 145, 158

Wiiuk Koiałowicz Alberto 130
Vikenas (Vicken) Henrikas 127, 129, 134, 141
Vileika Kazimieras 102, 103
Vilichmanas 28
Vilingas Otanas 149
Visgirdas Jonas 117, 161
Visockis Samuelis 67, 74
Višnioveckis Dimitras 154
Vytautas Didysis 3, 4, 8
Vitenbergas Arvidas 39, 40, 42, 46
Vitmacheris (Witmacher) Reinholdas 144
Vladislovas IV Vaza 15, 35, 36
Voina Mykolas 144, 158
Voina Stanislovas 166
Voina V. 67
Voinienė 88, 158
Wolff Józef 70, 160, 170
Volkas 174
Volkonskis Dimitrijus 34
Volminskis Kazimieras 117
Wolonczewski M. 149
Volotkevičius K. 22
Voronovičius Samuelis 173
Vozlovskis Mykolas 117
Vrangelis 126

Zamoiskis 131, 154
Zaranka Paulius 151
Zaviša 25
Zaviša Jonas 105
Zenavičiai 28
Zigmantas Vaza 35
Zolotarenka Ivanas 17, 25—27, 29, 30, 32, 34, 85
Zuckerbecker J. žr. Cukerbekeris

Žardinas Mikalojus 173
Žeromskis Chvaliboga Kazimieras 30, 31, 73, 79, 81, 86, 125, 168
Žitkevičius 130, 131

VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ

Alsėdžiai 105, 150
Alanta 33
Andrejevas 126, 133
Anebergas 156
Anykščiai 21, 97, 146, 147, 169
Ariogala 97, 98, 161, 168, 170, 172
Arkaločiai 102
Ašmena 48; pav. 24, 27, 29, 78, 102, 173; sen. 67, 73, 85, 101
Augustavas 86, 122, 127, 129
Aunuvėnai 152
Austrija 177
Ažytėnai 173

Badenas 155
Baisogala 102, 159
Bakalariava 122, 128
Balbieriškis 128
Balčiai 173
Baltija, Baltijos jūra 35, 36, 181
Baras 51, 132
Batakiai 170
Batakynė 168
Bauskė 61, 76, 84
Belskas 71, 122, 126, 127, 131, 136
Berezina 18, 50, 63
Berlynas 14, 15
Beržėnai 104, 145, 152, 158, 163, 167, 170, 174
Bialonevas 71
Bychovas Naujasis 23
Buchovas Senasis 22, 23, 25, 26, 30, 34, 50, 135
Biržai 32, 42, 45, 47, 54, 56, 58, 60—65, 69—71, 74, 76, 83, 88, 103, 115, 116, 145, 147, 152, 156, 157, 162, 163, 165, 166, 173, 176, 177, 179
Bydgoščius 177
Bobruiskas 132
Borisovas 26
Bortenšteinas 137
Bostonas 5
Braličinas 18
Brandenburgo Pamarys 39
Brandenburgas 21, 40, 42, 46, 53, 80, 91, 99, 118, 120, 122, 151, 153
Branskas, pav. 126, 127
Brasta 17, 25, 34, 86, 120, 125, 128, 129, 130; ekon. 132; pav. 21, 24, 167, 170; vaiv. 51, 101, 107, 124, 128, 130, 131, 133, 136
Bremenas 35, 39
Breslauja 68, 77, 78, 87, 100, 146; pav. 24, 25, 34, 59, 62, 68, 7—79, 111, 117, 118, 123, 146, 147
Bubeliūnai 173
Cechonovecas 131, 132
Cechanovičiai 123
Cėsys (Vendenas) 27, 29, 34, 78, 93, 111
Cvaibriukenas (Zweibrücken) 37
Dancigas 39, 40, 153, 155
Danija 156, 177
Daugėliškis 78
Daugpilis 27, 28, 39, 43—46
Dauguva 17, 27, 36, 61, 158, 162, 177
Davydovas 34
Didieji Dirvėnai 90, 117, 167
Didlaukiai (Polia Wielkie?) 173
Didžioji Lenkija 39, 40, 46, 80, 113
Dirvėnai 161
Dirvininkai 173
Dysna 18
Dnepras 18, 22, 50, 66
Drisvėtai 78
Druja 18, 77, 146
Drutė 18
Dubingiai 71
Dubysa 121
Dūdos 102
Dusetos 102

Eišiškės 112, 167
Elbingas 131, 153
Erglaičiai 98
Estija 39, 46, 60, 83, 133, 175
Europa 155

Gardinas 21—23, 34, 38, 48, 81, 84, 86, 87, 102, 124, 127, 128; ekon. 107; pav. 51, 71, 101, 102, 124, 127
Gargždai 150, 158
Gelgaudiškis 122
Gerasimovičai 102
Girkalnis 174
Golombis (Gołąb) 137, 154, 155
Golubis (Golub) 132
Grinkiškis 159, 160
Grudziondzas (Grudziądz) 72
Gudija 18, 23, 26, 34, 69
Gulbinai 71, 116, 117

Holandas 132

Ikaznis 77
Ingrija 60, 83, 175

Janovcas 155
Jaroslavas 137, 154, 155
Jelnas 71
Josvainiai 71, 90, 98, 159, 161, 163, 164, 170

Joniškis 99, 102, 114, 156, 157
Jurbarkas 96—98, 101, 166

Kairėnai 170
Kališas 39, 40, 74, 113
Kaltinėnai 105
Kalvonys 98
Kamenecas 125, 129, 130, 131
Kanada 5
Kaniūkai 172
Karaliaučius 31, 32, 45, 57, 58, 74, 104, 105, 138, 153, 159, 167
Karšuva 162, 167, 168, 171
Kartena 169, 172
Kauliniai 102
Kaunas 4, 5, 30, 33, 34, 55, 57, 58, 61—63, 79, 83, 86, 87, 92, 93, 96, 120; pav. 17, 27, 71, 74, 117, 123; 141, 147, 158, 161, 167, 169, 170, 175
Kėdainiai 3—5, 7, 9, 10, 26, 31, 34, 57, 62, 63, 68, 69, 76, 77, 79, 81, 84—87, 90, 91, 93, 95, 97—99, 101, 103—107; 112, 116, 117, 119—128, 131—133, 135, 138, 140—142, 144, 146—148, 150, 151, 157, 158, 160, 164, 174, 178—181
Kemerai 173
Kiduliai 151
Kijevas 34, 38, 125, 154
Kirsna 102
Klaipėda 158
Klovainiai 114
Knišinas 71
Kobilėnai 170
Kobrinas 132
Kolnas 134, 138
Konėnai 102
Kovotava 103
Koženiovas 101
Kražiai 145, 149, 162, 170, 172
Kretinga 158
Kričevas 50
Kriukai 124
Krokuva 30, 40, 101, 108, 113, 120, 154
Kudirkos Naumiestis 122, 123
Kuoknesė 28, 47, 60—62, 76, 175
Kupiškis 97, 116, 143, 169, 170
Kurkliai 169
Kuršas 28, 36, 42, 43, 45—48, 62, 76, 77, 87, 91, 92, 99, 117, 119, 135, 143, 149, 152, 156, 162, 163, 177
Kuršėnai 169
Kvėdarna 128, 144, 170, 173, 174

Labguva 175
Lada 71
Lancuta 154
Latgala 47
Latvija 60
Laukžemė 99
Lazūnai (Lazauskai) 102
Leckava 173
Leipcigas 9
Lenčica (Łęczyca) 39, 42, 44
Lenčiai 173
Lenkija 3, 4, 9, 10, 15—19, 22, 23, 26, 28, 35, 36, 38, 41, 42, 44, 50—53, 57, 60, 63, 65, 66—69, 72, 74, 78, 80, 85, 91, 92, 94, 95, 103, 108, 110, 112, 119, 123, 125, 126, 129, 130, 136, 137, 139, 140, 148, 152, 153, 155, 157, 159, 166, 168, 176, 178—181
Lenkų karalystė 51
Lešnas (Leszno) 40
Lėnas 107
Liaudiškiai 170, 173
Lichtenbergas 53
Lyda, pav. 24, 112, 124, 127
Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 3, 4, 49—51, 56, 63—67, 69, 72, 73, 75, 78, 84, 93, 101, 108—110, 112, 117, 151
Lietuvos—Lenkijos valstybė 4
Lietuvos Respublika 3
Lietuvos valstybė 4
Lietuva 3—6, 9—11, 16—24, 34, 36, 38, 39, 42—48, 50—61, 63—70, 72, 73, 75—80, 82—89, 91—94, 96—98, 100, 101, 104, 105, 107—110, 112, 113, 117—119, 121—125, 128, 130, 131, 133, 134, 137—142, 147—150, 152, 153, 155, 156, 158, 159, 162, 165, 168, 175—179, 181
Linkmenys 78
Linkuva 143
Liubekas 35, 37
Liublinas 3, 4, 18, 154, 155, 169
Livonija 24, 28, 35—39, 42, 43, 45, 46, 55, 60, 62, 65, 75, 83, 91, 102, 107, 122, 131, 134, 146, 152, 162, 175—177
Lomža 120, 122
Livočas 40
Lubomlia (Luboml) 71
Lundas 111
Luokė 105
Lvovas 120, 153, 154

Makovas 123
Malta 65
Mantviliškis 97, 98
Marčiai 72
Marienburgas 100, 153
Maskva 9, 10, 16—18, 21—24, 28, 29, 32, 34—38, 42—52, 54—60, 62, 63, 65—67, 72, 75—78, 80, 82—85, 87, 88, 91—97, 100—102, 107, 108, 111, 116, 118—120, 122, 124, 127—129,

131, 134, 138, 146, 151, 152, 153, 157, 165, 175—181
Mažieji Dirvėnai 167, 168
Mendzižečė (Międzyrzecz) 40
Merkinė 71
Meteliai 71
Minskas 18, 20—23, 25—27, 29, 43, 103; pav. 24, 112; vaiv. 17, 51, 69
Mintauja 43, 87, 90, 156
Mogiliovas 18, 22, 23, 26, 43
Moldavija 100
Molėtai 168
Moliūnai 101
Mosėdis 105, 150
Mostai 102
Makštai 168
Mozyrius, pav. 17, 24; sen. 170
Mozūrija, Mozūrai 132, 154
Mstislaulis, vaiv. 17, 24

Narevas 20, 126, 129, 131
Naugardukas 34; vaiv. 17, 51, 98
Naujadvaris 124
Nemakščiai 174
Nemėžis 29
Nemunaitis 102
Nemunas 27, 30, 33, 50, 57, 79, 86, 91, 92, 95, 97, 119, 121, 121, 122, 127, 128, 140
Nemunėlio Radviliškis 33, 61, 62
Neris 30, 32, 33, 45, 58, 81
Nesvyžius 50, 54
Nevėžis 87
Nyderlandai 156
Notecė 39
Nowy Dwór 22

Obeliai 177
Oderis 36
Olyva 68, 177
Opolė 136
Orlas 81, 117
Orša 16; pav. 24
Ostrynas 101
Osvencimas 101
Ožė 71

Padolė 93
Pagirys 21, 34
Pajūris 162, 170, 173
Pakruojis 99
Pakuteniai 173
Palanga 61, 62, 72, 79, 88, 98, 150, 158, 168, 169
Palenkė 51, 57, 69, 71, 80, 81, 119, 123—126, 128, 131—134, 136, 141
Pamarys 26, 36, 46, 60
Pamūšis 99
Panemunė 120
Panevėžys 114, 146
Papilė 105, 149
Papilys 115
Paryžius 15
Pasvalys 76, 79, 83, 84, 90, 95, 97, 113, 115, 122
Pašiaušė 145, 172
Paširvintis 170
Penionys 97, 168, 169
Pažižmis 170
Penienys 97, 168, 169
Perašlis 71, 122, 133
Perejaslaulis 16
Perlamas 71
Pervalka 71
Piarnu 168, 172
Piltenė 83, 141, 162
Pinskas 34; pav. 24, 124
Pintkai (Piątki) 40
Plateliai 168—170
Pliauskynė 174
Plungė 72, 167—169
Poiovica (Pajevonis?) 170
Polianovka 16
Polockas 18, 26, 175; vaiv. 17, 24, 78, 88
Potva 102
Poznanė 39, 40, 74
Plava 155
Praga (Varšuvos priemiestis) 102, 155, 171
Pramedžiava 151, 163
Praha 4
Prancūzija 39, 43
Prienai 72, 101
Pripetė 50
Prūsija, Prūsai 95, 122, 131—134, 136, 138, 139, 153—155, 166, 168, 176, 177, 180
Pskovas 59, 83
Pšemislis 154
Puodžiai 159
Purviai 168

Radomas 155
Radviliškis 60, 76, 79, 83, 84, 87, 98, 114, 115
Raigrodas 134
Ramygala 168
Raseiniai 74, 91, 145, 157, 162, 163, 168, 170, 173, 175, 176
Raudondvaris 94, 96
Rečica 17, 24, 159, 160, 170
Regensburgas 53
Respublika 9, 16, 35—39, 42, 45, 46, 49, 50, 53, 59, 85, 107
Rezeknė 27
Rietavas 137, 168, 169

Ryga 33, 42—48, 52, 54, 57, 59, 61, 77, 83, 84, 86, 87, 100, 107, 118, 131, 132, 140, 142, 143, 149, 150, 156—159, 162, 175, 177
Riugenas 36
Rokiškis 177
Roma 65, 109
Rosė 72
Rusija 7, 123

Saksonija 53
Salamiestis 115, 170
Salaspilis 60, 76
Sanas 154, 155
Sandomežas (Sandomierz) 38, 154, 155
Sapiežinas 78, 79
Seinai 58, 85, 101
Selcas 128, 135, 136
Septynpilis 120
Seredžius 121
Sibiras 5
Sidra 127
Seradzas (Sieradz) 40, 74, 113
Silezija 40, 105
Simnas 71, 72
Skandinavija 36
Skirsnemunė 85, 101, 102
Skrebynė 172
Skuodas 114, 151, 169
Slavantiškiai 34, 101
Slonimas, pav. 24, 124, 127; sen. 130
Sluckas 25, 48, 50, 80, 131
Smelovičiai 27
Smolenskas 18, 23, 26, 69, 85, 92, 103, 107; pav. 24, 174
Smurgainys 29
Sokolka 71
Sončas (Sącz) 40
Sroda 40
Starodubas, pav. 17, 24, 27, 145
Stokholmas 5, 10, 11, 27, 36—39, 42—45, 48, 49, 68, 111, 114, 118
Stolinas 34
Strasburgas 132
Sudermanlendas 35
Suražas 71, 126
Svyriai 78
Sviločė 26, 34

Šateikiai 146
Šauduva 90, 112, 167—171
Šaukėnai 167
Šeduva 71, 72, 102, 114, 141, 157, 160, 162, 170
Šepelevičiai 18, 19, 135
Šetekšna 170
Šiauliai 82, 114, 119, 141, 144, 146, 151, 152, 156—159
Šiluva 105
Šimonys 116
Šklovas 18, 22, 26
Šlikiai 172
Štetinas 39
Štumsdorfas 36
Švedija 5—7, 9, 12, 21, 27, 35—39, 42—46, 48, 49, 51, 53, 54, 56, 59, 62, 64, 66, 67, 69, 76, 93, 100, 108—110, 112, 113, 140, 156, 177—181
Švėkšna 158, 168, 178
Šventoji 62, 87, 96, 98, 152, 158

Tartu 11, 168, 170
Taujėnai 107
Tauragė 80, 119, 151, 162, 165—168, 173
Telšiai 140, 170, 172
Tendžiogala 161, 164
Teterinas 18
Tikocinas 71, 100, 107, 122, 126—129, 131, 134—137
Tilžė 80, 119
Tirkšliai 170
Tišovecas 136, 148, 154
Tytuvėnai 105, 151
Torūnė 153, 177
Trakai 34, 73, 105; pav. 71, 167, 168; vaiv. 124
Turkija 16
Turovas 34
Tverai 170, 174

Ujscė 39, 44, 46, 74, 113
Ukmergė 32, 33, 157; pav. 19, 21, 24, 27, 34, 51, 69, 73, 74, 97, 100, 104, 112, 117, 123, 143, 147, 152, 169, 170, 175
Ukraina 132
Upytė, pav. 8, 27, 34, 71, 101—104, 117, 123, 143, 146, 147, 152, 160, 169, 170
Utena 33, 97, 169, 170
Užmūšis 114
Užnemunė 79, 94, 120, 127
Užpaliai 177
Užventis 168

Vabalninkas 116, 169
Vainutas 128, 170
Vaitiekūnai 170, 173
Vandžiogala 85, 170
Varka 155
Varmija 131
Varniai 105, 150
Varšuva 19, 22, 23, 27, 28, 30, 37, 38, 40, 42, 43, 46, 75, 103, 120, 126, 127, 131, 138, 139, 153, 155, 160, 162, 165
Vasilkava 71, 101

Veličkа 40
Veliuona 86, 91, 97, 98, 101, 102, 104, 117, 121, 122, 133, 138, 152, 159, 161, 167, 169, 173
Veližas 50
Vėluva 177
Vengrija 154
Vepšas (Wieprz) 155
Verchovičiai 130
Vestfalija 36
Viduklė 105, 162, 174
Viekšniai 104, 158
Viena 31
Vilijampolė 96
Vilnius 3, 5, 8, 9, 20, 21, 23, 24, 26—34, 42—49, 51, 53—55, 57—59, 63, 64, 67—69, 75, 79—81, 83—86, 90, 93, 96, 104—107, 124, 130, 135, 136, 159, 160, 179; pav. 24; vaiv. 22
Vilkaviškis 101
Vilkija 121, 149, 160, 164, 172
Virbalis 79, 122, 130, 133, 151, 160, 171, 173, 175
Vysla 126, 155
Vismaras 36
Vitebskas 18, 22, 27, 86, 122; pav. 24; vaiv. 124
Vyžainys 122, 124, 133
Vyžuonėlės 119
Vyžuonos 119
Vladimiras 130
Vojničas 41
Vokietija 35
Volgastas 46
Volkovyskas 22; pav. 17, 24, 51, 72, 124, 127
Volpa 137
Voluinė 18, 93

Zabludovas 80, 81, 136
Zamosnė (Zamość) 131, 154
Zapyškis 94, 120
Zembinas 26
Zenkūnai 102
Zlatarija 163

Žagarė 141, 142, 144, 145, 147, 150, 151, 156
Žaliasis tiltas 32
Žarnovas (Žarnów) 40, 108
Žeimiai 33, 57, 58
Žemaitija (Žemaičiai) 8, 23, 26, 27, 29, 33, 34, 98, 102—104, 109, 111, 112, 117, 121, 123, 124, 128, 132, 138, 140, 141, 144, 145, 147, 149, 51, 153, 159—171, 180
Žiupronys 29
Žyvecas (Żywiec) 40, 101

TURINYS

PRATARMĖ ... 3
ĮVADAS ... 9
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA ... 12
1. Archyvinė medžiaga ... 12
2. Spausdintieji šaltiniai ir literatūra ... 12
I. ŠVEDŲ KARO IŠVAKARĖS ... 16
1. Karo su Maskva pradžia ... 16
2. Švedų karo pradžia ir švedų pasisekimai Lenkijoje ... 35.
II. LIETUVOS PASIDAVIMAS ŠVEDAMS ... 42
1. Radvilų sutartis ... 42
2. Rugpjūčio 17 d. aktas ... 57
3. Spalio 20 d. sutartis ... 86
4. De la Gardžio žygis į Lenkiją ir jo santykiai su Boguslavu Radvila ir Povilu Sapiega ... 119
III. ŠVEDŲ VALDŽIOS LIETUVOJE GALAS ... 140
1. Švedų valdymas Lietuvoje ... 140
2. Sukilimas ir jo organizacija ... 152
3. Krašto būklė švedų valdžios nusikračius ... 167
PABAIGA ... 178
PARENGĖJO PAAIŠKINIMAI ... 182
SANTRUMPOS ... 184
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ ... 185
VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ ... 191

Šapoka A.
Ša91 1655 m. Kėdainių sutartis, arba švedai Lietuvoje 1655—1656 m. / Sp. parengė [ir įž. str., p. 3—8, parašė] A. Tyla.— V.: Mokslas, 1990.— 196 p.
Bibliogr., p. 12—15, ir išnašose.
ISBN 5—420—00654—5

Istoriko Adolfo Šapokos studijoje nagrinėjamas svarbus XVII a. Lietuvos istorijos įvykis, analizuojamos lietuvių politinių veikėjų bei platesnių visuomenės sluoksnių politinės aspiracijos. Studija parašyta prieš pusę amžiaus tačiau ir dabar nepraradusi mokslinės reikšmės. Jos išliekamąją vertę ir autentiškumą labiausiai didina autoriaus panaudoti nauji, istorijos literatūroje nenagrinėti šaltiniai. 1655 m. Kėdainių sutarties iki šiol dar niekas nėra taip plačiai nagrinėjęs.

Š $\frac{0504020908—042}{M\ 854(08)—90}$ MBBK 9(TL)13+9(P)3

Mokslinis leidinys. Serija „Lietuvos istoriografija". Adolfas ŠAPOKA. 1655 METŲ KĖDAINIŲ SUTARTIS, ARBA ŠVEDAI LIETUVOJE 1655—1656 METAIS. Monografija. Įžanginio straipsnio autorius ir parengėjas A. Tyla. Redaktorius A. Antanavičius. Dailininkė V. Kuraitė. Meninė redaktorė V. Kuraitė. Techninė redaktorė A. Gineitienė. Korektorės: O. Dimienė ir G. Ausėjienė

Duota rinkti 1989 09 19. Pasirašyta spausdinti 1990 07 06. Formatas 60×90[1]/16. SL Nr. 256. Popierius — spaudos Nr. 2. Garnitūra — literatūrinė, 10 punktų. Iškilioji spauda, 12,5 sąl. sp. l. 13 sąl. spalv. atsp. 15,44 apsk. leid. l. Tiražas 30 000 egz. Užsakymas 2597. Kaina 3 rb 20 kp. „Mokslo" leidykla, 232050 Vilnius, Žvaigždžių 23. Spaudė „Vilties" spaustuvė, 232600 Vilnius, A. Strazdelio 1.